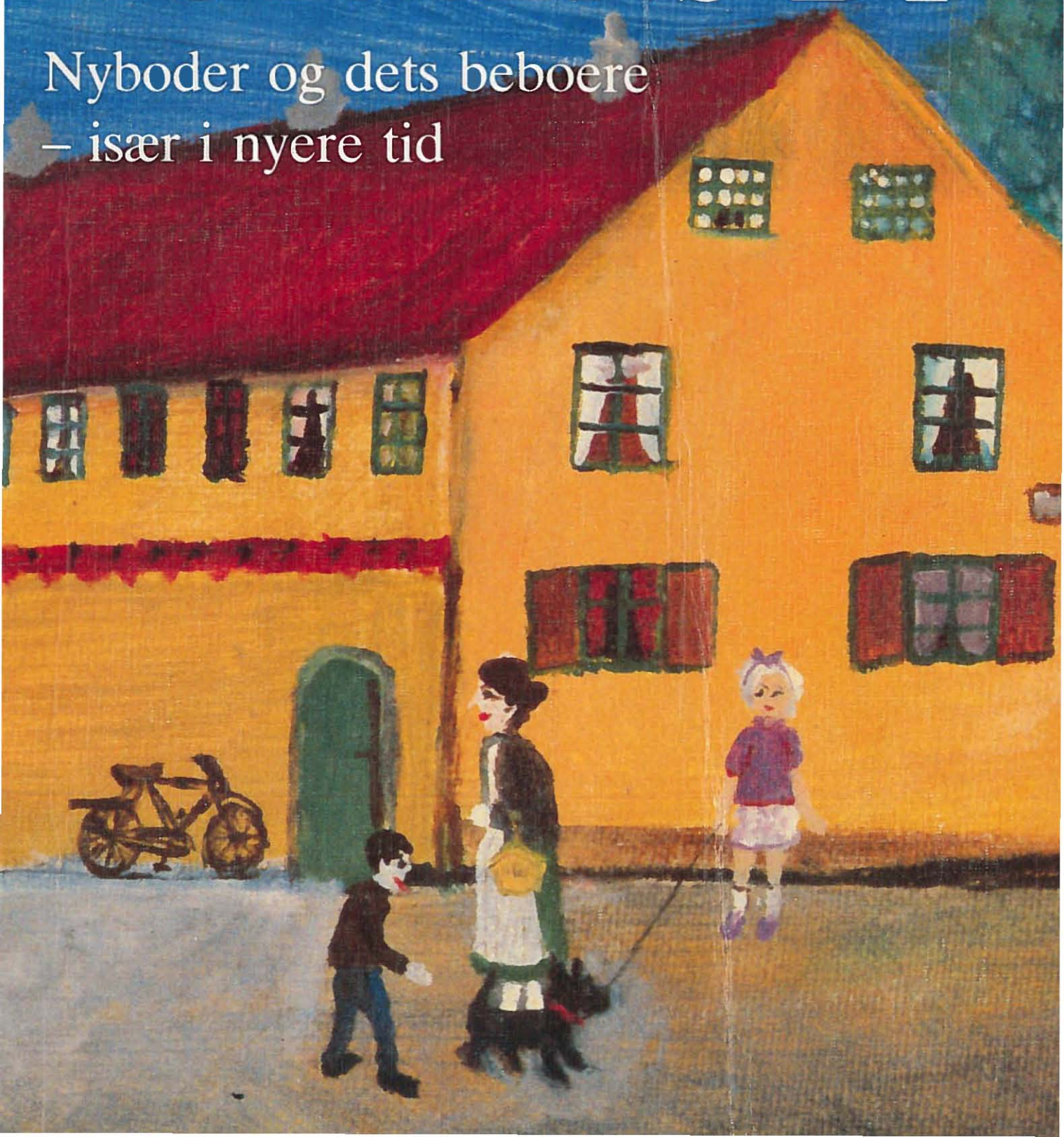

Annette Vasström

HOLMENS BY

Nyboder og dets beboere
– især i nyere tid

HOLMENS BY

Annette Vasström

HOLMENS BY

Nyboder og dets beboere
– især i nyere tid

ORLOGSMUSEETS SKRIFTRÆKKE NR. 1

Annette Vasström: Holmens By

1. udgave: 2000 eksemplarer

© 1985 ORLOGSMUSEET

Omslag efter maleri af

Esther Aufeldt

Sats, fotografier og tegninger: Orlogsmuseet

Tryk: AiO-Tryk, Odense

ISBN 87-7001-167-2

I N D H O L D

I N D L E D N I N G "Brave Nybo'rsfolk" 16.		
M A R I N E N S B Y Boliger til søfolket 20; Byplan og bebyggelse 21; Bydelen udbygges 23; Nyboder krymper 27.	20	
B O L I G K Å R Boligret og omflytninger 36; Beboerforeningen 38; En gade og dens beboere 38.	28	
T J E N E S T E N Korps og divisioner 49; Korpsånd og loyalitet 53; "Holmens hæderstegn" 54; Uddannelsen 55; Ændringer i uddannelsen 61; Skolerne 62; Ny skoleordning 64; Rugdrengene 64; Skolegangen 64; Konfirmation og læretid 66; Pigeskoler 67.	47	
Z N S T A T I S T A T E N Nyboders Kommandantskab 69; Kommandanten 69; Besigtigelsen 72; Vægterkorps, tappenstreg og klokkelyd 73; Nyboders politi 75; Hospital og Asyl 76; Asylet 77; Bremerholms sogn og Holmens Menighed 80; Holmens Kirkegård 81; Et kontrolleret samfund 81; Butikker og handlende 81.	69	
E T T O T A L T S A M F U N D Nyboder som institution 84; Slægterne - "Holmens faste stok" 86; Slægten Lous-Bjørn-Lyder 86; Slægten Gjerløv 88; Slægten Weigel 90; Slægten Bjørneboe 90; Slægten Sørensen-Hagemann 93; Øvrige slægter 93; Indfødte og tilflyttere 96; En kulturel identitet 96; Øgenavne 103; Foreninger 104; Tilflyttere 106.	84	
	7	N Y B O D E R S H V E R D A G 108 Det daglige liv 108; Materielle kår 108; Husfliid 108; "Holmetid" 111; Livsformer og livsforløb 112; Eduard Nikolaj Jensen - erindringer fra årene 1826-1852; Gustav A. Petersen - dagbøger for årene 1845-1858 114; Skibbyggeren. Charles Sørensens erindringer 115; Laboratoriearbejderen. Poula Gjerløvs erindringer 127; Matrosen - Erik John Madsen fortæller 140; Artillerimekanikeren. Ulla Gerhardtts erindringer 151; Orlogskaptajnen. Caroline van Wyllich-Muxolls erindringer 162; Marineingeniøren. Gerda Weigels erindringer 186; Enkerne i Nyboder 209.
		E T K U L T U R E L T M Ø N S T E R 212 Orlogshjemmet 212; Troskab og læsind 212; Orlogsfamilien - ansvarsfordeling og kønsroller 214; Præcision, pligtopfyldenhed, sparsommelighed 217; Borgerlig eller "respektabel" 219; Signalement af en etatskultur 222.
		S I G N A T U R F O R K L A R I N G T I L M Ø B L E R I N G S P L A N E R 224
		N O T E R 225
		A R K I V A L I E R 228
		L I T T E R A T U R 229
		K O R T O V E R N Y B O D E R 1980 235
		B E F O L K N I N G S T Æ T H E D , D E L F I N G A D E 1880-1960 236
		O V E R S I G T O V E R S L Æ G T E N L O U S - B J Ø R N - L Y D E R 240

I N D L E D N I N G

Nyboder - marinens gule by ved Østerport i den nordøstlige del af København - er et velkendt miljø for de fleste danskere, skildret i skuespil, romaner og viser.

Igennem 350 år har bydelen rummet boliger for det fast ansatte mandskab ved orlogsflåde og orlogsværft: "Holmens faste stok". Nyboder og "den faste stok" er gennem århundreder blevet nationale symboler i dansk bevidsthed, symboler på linje med søhelte som Niels Juel og Tordenskjold og med konger som Christian IV, Nyboders grundlægger.

Den foreliggende skildring af dagligdagen i Nyboder fra slutningen af forrige århundrede frem til nutiden følger sig således til de mange beskrivelser af livet i Nyboder, som bydelen gennem århundreder har inspireret til.

En af de grundigste og mest udførlige skildringer er den 100-år gamle "Nyboder og dets beboere, især i ældre tid" forfattet af marinehistorikeren H. D. Lind i 1882. Bogen omhandler bydelens grundlæggelse og administrative forhold samt beboernes levevilkår indenfor en tidsramme af ca. 200 år. Det er primært forholdene i 1700- og 1800-årene som skildres.

Linds bog har været en rig kilde at øse af for mange forfattere. Senere historiske skildringer fra Nyboder bygger alle næsten udelukkende på oplysninger hos Lind, som f.eks. Alstrup og Christensen: "Nyboderfolket" fra 1932 og Mogens Lebechs "Nyboder i opgang og nedgang" fra 1962.

Igennem ethundrede år har Linds forskning i Nybodemiljøet udgjort den eneste videnskabelige fremstilling af livet i bydelen.

I 1983 udkom imidlertid en ny Nyboderskildring af historikeren Jørgen H. Barfod: Christian IV's Nyboder.

Det er 1600-årenes Nyboder som her - for første gang - gøres til genstand for en grundig historisk beskrivelse. Den udfylder et hul i vor viden om forholdene i bebyggelsens første sekel.

Men er Nyboders historie så ikke tilstrækkeligt belyst? Behøver vi endnu en Nyboder-skildring? Hvad findes der tilbage at skrive om?

Først og fremmest savner de sidste 100 år af bydelens historie sin skildring. Det er et sekel, hvor mange væsentlige forhold forandredes i beboernes levevilkår, dels som resultat af ændringer i samfundet "udenfor", dels som resultat af ændringer i arbejdsforholdene på Holmen og ombord på skibene, hvor ny teknologi gradvist fremtvang nye arbejds- og ansættelsesforhold, mens "gamle" erhvervsgrupper forsvandt.

Denne bog vil desuden anlægge en lidt anden synsvinkel på materialet end Barfods henholdsvis Linds skildringer. Hvor de to nævnte forfattere

begge er marinehistorikere trænet i at tolke de skrevne kilder, er denne bogs forfatter etnolog og dermed uddannet inden for en videnskab, der i lige så høj grad anvender mundtlige kilder, d.v.s. folks egne beretninger om deres liv, som materiale til en videnskabelig bearbejdelse. For etnologen er hele den observerede virkelighed: skriftlige og mundtlige beretninger i kombination med forskerens egne observationer og oplevelser i det studerede miljø kilder af lige stor værdi. Etnologen fokuserer desuden i sin analyse snarere på at skildre og tolke den kulturelle virkelighed end at fastslå eksakte begivenheder og handlinger.

Det er således "Nybo'rkulturen" og dens synlige manifestationer, som er emnet for den foreliggende skildring, snarere end en fortælling om konkrete begivenheder. Bogen sigter mod at beskrive og analysere beboernes livsform, og variationer i denne livsform med henblik på beboernes placering i tid og social struktur. Lever man forskelligt hos officeren henholdsvis bådsmanden. Og på hvilke punkter adskiller sig den ene livsform fra den anden? Har man "altid" levet således, eller er der store tidsbetingede variationer i livsmønstret?

Livsformen forstås som den måde, hvorpå en familie eller husstand strukturerer sin hverdag set i relation til de vilkår, den er underlagt "udefra", i dette tilfælde statsmagtens organisering af tjeneste- og boligforhold. Der tilstræbes med andre ord en skildring og en analyse af en total livssammenhæng: kulturen, forstået som den måde individet lever på, de normer og forestillinger det strukturerer sin hverdag i overensstemmelse med, de vilkår, det er underlagt.

For at kunne fange samspillet mellem de enkelte faktorer i livsmønstret må kulturen anskues ud fra en basal enhed: familien, husstanden, som den reproduktionsenhed, hvori den kulturelle prægning af individet finder sted. Hovedvægten i bogen ligger derfor i skildringen af en række familiers hverdagsliv i perioden ca. 1850 til nutiden. Disse familiers hverdag er skildret med udgangspunkt i erindringer fortalt eller nedskrevet af en eller flere familiemedlemmer. Skildringerne er for hovedpartens vedkommende suppleret med oplysninger indhentet gennem samtaler med de pågældende personer og gennem forfatterens samvær med disse og andre familier i Nyboder.

Da Orlogsmuseet i april 1979 igangsatte en større indsamling af fotografier og erindringer om Nybodemiljøet, var det - som så ofte før i museumssammenhæng - primært ønsket om at "bevare" det "gamle" Nyboder for en efterverden, som var det oprindelige motiv til indsamlingen. Projektet

Undersøgelsen har primært koncentreret sig om at skildre en række familiers hverdagsliv fra ca. 1850 til nutiden.

Fotografiet her af fyrbøderen og hans hustru i en "enkelt" lejlighed i Suensonsgade stammer fra o. 1910.

fik støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd, en støtte, der kom til at strække sig over en periode af mere end 3 år.

Støtten til projektet blev givet på grundlag af en projektformulering, der ikke kun argumenterede for behovet af en dokumentation for eftertiden, men tillige understregede det nødvendige i at tolke det indsamlede kildemateriale i relation til den sociale struktur, som prægede - og præger - orlogsflåden.

At den militært betingede hierarkiske struktur i flåden måtte præge også livet i Nyboder-hjemmene

var udgangspunktet for bearbejdelsen af materialet. På hvilke punkter dette præg ville være mest afgørende, blev det projektets formål at analysere frem. Hovedparten af analysen har bestået i en kortlægning af de interne sociale relationer i bydelen, en kortlægning der nødvendiggjorde en kombination af den synkron - samtidige - skildring af familiernes liv og hverdag med en diakron - historisk - analyse af relationernes fremvækt som en historisk proces. Den historiske analyse har koncentreret sig om to aspekter: dels Nyboders fremvækt som en total ramme om beboernes familieliv, hvorved ikke alene

Livet i Nyboder er bogens hovedtema, men oplysningerne om livet i orlogsskibet er medtaget i den udstrækning det har været nødvendigt for at forklare forudsætningerne for Nyboderlivet.

Her et fotografi fra inspektionsskibet "Ingolf" fra togtet 1895-96.

de tjenestegørende mænd, men tillige hustruer og børn inddrages i orlogssamfundet, dels arbejdslivets sociale organisation betinget af det militære hierarki og af militærets funktion i samfundet. Denne sidste del af analysen har især koncentreret sig om at afdække principperne bag den militære organisation: hvad er et hierarki, af hvilke relationer er det opbygget, og hvilke kriterier ligger bagom rangforskellene i dette system? Kan individet avancere fra lav til høj rang og i så fald efter hvilke kriterier?

Undersøgelsen har derimod ikke beskæftiget sig med at afdække den underliggende struktur i den militære organisation, d.v.s. hvorledes de eksisterende relationer mennesker imellem har udviklet sig under de organisatoriske vilkår. Det kammeratskab og det sammenhold på tværs af systemets vertikalt baserede organisation, som uden tvivl udviklede sig om bord eller i værkstederne på landjorden, er derfor ikke dokumenteret i foreliggende undersøgelser, idet beskrivelsen heraf ville kræve et nyt forskningsprojekt. Livet i

NYBODER

dagligliv i vort århundrede

ORLOGSMUSEET starter nu en kampagne for at få indsamlet erindringer, fotografier og dagbøger, som kan fortælle om hverdagen i Nyboder i vor tid.

Indsamlingsarbejdet foregår i samarbejde med **DAGCENTRETS HØJSKOLE**, Fredericiagade 84, hvor der dette efterår arrangeres studiegrupper for alle, der vil medvirke til at skrive Nyboders historie. Mød op til et orienterende møde torsdag den 6. sept. kl. 19.30 i Fredericiagade 84, eller rekvirer Dagcentrets program for efteråret.

Yderligere information:
ORLOGSMUSEET
tlf. (01) 54 63 63

**DAGCENTRETS
HØJSKOLE**
tlf. (01) 11 37 92

Nyboder er bogens hovedemne, og derfor er livet i Orlogsflåden og på Orlogsværftet kun medtaget i den udstrækning, det har været nødvendigt for at forklare forudsætningerne for Nyboder-livet.

Det var oprindeligt tanken at afgrænse studiet af bydelen til perioden 1880-1980 for at dække det tidsrum, som H. D. Linds bog ikke omhandler. Derfor blev folketællingsmaterialet udskrevet for årene 1880-1960. Under arbejdets gang blev det imidlertid klart, at denne tidsramme måtte skubbes længere bagud. For at give et indtryk af Nyboders "totalitet" måtte materiale som f.eks. erindringer om skolegangen i søetatens skoler inddrages i skildringen, skønt skolevæsenet ophørte før 1880. De gamle marineslægters historie strækker sig ligeledes bagud i tid, for nogles vedkommende til begyndelsen af 1700-årene.

Tyngdepunktet i fremstillingen er dog skildringen af en række familiers hverdagsliv fra omkring århundredeskiftet frem til nutiden. Også her blev det imidlertid nødvendigt at inddrage erindringsmateriale fra tidligere decennier for at sætte erindringerne i relief.

Oplysningerne om forholdene før 1880- såvel i Nyboder som i flåden - bygger imidlertid næsten udelukkende på allerede publiceret materiale. Undtagelser er de slægtsbøger og -tavler, som udlåntes af en række familier samt et manuskript om søetatens skoler, som venligt udlåntes af Nyboders Boghandel.

Indsamlingsmetode

I forbindelse med indsamlingen af erindringsmateriale til belysning af dagliglivet var det fra Orlogsmuseets side tillige et ønske samtidigt at afprøve nye indsamlingsmetoder, inspireret af folkeforskningsprojekter igangsat ved en række svenske og danske museer. Denne form for indsamling indebærer en aktivisering over en bred front af de personer, hvis hverdag ønskes beskrevet og dokumenteret. Indsamlingen foregår i form af studiekredsarbejde, hvor deltagerne selv får sat deres erindringer ind i en sammenhæng og måske derved også ind i et større perspektiv.

Denne form for indsamlingskampagne kræver dels en grundig information i presse og radio om det arbejde, som skal igangsættes, dels nogle centralt beliggende mødelokaler. Informationen om projektet formidledes i dette tilfælde gennem en kampagneplakat, en udstilling i Københavns Kommunes Hovedbiblioteks lokaler på Kultorvet, gentagne omtaler i de større københavnske dagblade, artikler i lokalbladene og udsendelser i lokalradioen samt omtale i Søværnets interne personaleblade.

Studiekredsmøderne afholdtes 1 gang om måneden i lokaler stillet til rådighed af Dagcentret Indre By. Her udveksledes erindringer om barndommen i Nyboder og man studerede hinandens fotografier, breve, dagbøger eller andre minder fra Nyboder.

Mødelokalet fremskaffedes gennem et nært samarbejde med Dagcentret Indre By. Møderne i Dagcentrets lokaler kunne samle fra 10 til 30 deltagere, og her organiseredes og koordineredes indsamlingsarbejdet. Møderne blev indspillet på bånd og bemærkninger herfra har været et godt korrektiv til nedskrevne erindringer og interviews. Samværet nuværende og tidligere Nyboderbeboere imellem betød, at erindringer og iagttagelser om dagliglivets trivialiteter diskuteredes og kommenteredes. Fænomener som korporlig afstraffelse, klasseforskelle og andre negative sider ved miljøet blev omtalt her, hvor de ved interviews og i de nedskrevne erindringer kunne forbigås eller fornegtes.

Studiekreds-møderne bragte projektlederen tæt ind på livet af mange af deltagerne, og ved efterfølgende besøg i hjemmet, hvor supplerende oplysninger indsamledes gennem interviews og samtaler, var "isen" brudt, således at man følte sig mere som "ven af huset" end Orlogsmuseets repræsentant og "fremmed" forsker.

Et par af deltagerne bidrog til projektet ved at gå aktivt ind i selve indsamlingsarbejdet. Med deres hjælp fik museet gennemfotograferet ialt 40

Et interview. Poulha Sørensen i Hjertenstrydsgade fortæller om sin barndom i Nyboder. Oplysningerne optegnes af en af kampagnens flittigste deltagere: Ilse Olsen.

Nyboderhjem, som de var indrettet i 1980. Alle typer af lejligheder besøgte, ligesom alle beboergrupper: officerer som konstabler, pensionister som unge småbørnsfamilier. Det fotografiske materiale suppleredes siden med oplysninger om de pågældende familier i form af kortere eller længere interviews.

Sideløbende med dette indsamlingsarbejde interviewedes en række personer, som ønskede at bidrage med erindringer om Nyboder, men ikke ønskede at deltage i studiekredsarbejdet.

Den livlige omtale af projektet i dagbladene foranledigede desuden flere personer rundt om i landet til at nedskrive og indsende deres erindringer. En af de mest fyldige skildringer modtog museet således fra Skanderborg.

Til hjælp med nedskrivningen af erindringerne udarbejdedes meget korte spørgelister om hverdagsaktiviteter og familieliv, omgangsliv, fritidsliv og arbejdsliv.

Det bredt anlagte indsamlingsarbejde kom således til at køre ad en række parallelle "spor", som involverede mange mennesker direkte i selve indsamlingsarbejdet.

Parallelt med selve indsamlingen skete der en formidling af projektets foreløbige resultater ud til en større kreds af interesserede. Dette skete ved studiekredsmøderne; men tillige udsendtes

informationsblade til deltagerne og andre interesserede. Informationsbladene fortalte om projektets forløb, bragte eksempler på erindringer og aftrykte en del af de ældre fotografier, som var indkommet til museet. Her efterlystes også oplysninger om bestemte forhold eller fotografier af bestemte situationer. Disse informationsblade udsendtes til ialt ca. 150 personer, som på et eller andet tidspunkt havde udtrykt interesse for projektet, og alle havde de - naturligvis - tilknytning til Nyboder.

Efter afslutningen af det egentlige indsamlingsarbejde i 1981 fortsatte samarbejdet med flere af projektdeltagerne i forbindelse med arrangementet af udstillingen "Nyboder - en by i byen". Udstillingen kom til i et samarbejde mellem Orlogsmuseet og Handelsbanken, og af de udstillede genstande her var ca. 100 udlånt af deltagere i Nyboderprojektet. Udstillingen var samtidig en foreløbig præsentation af projektet og dets resultater.

Indsamlingsmetoden skulle vise sig at være uhyre tidskrævende, dels p.gr. af behovet for koordinering af de mange aktiviteter, dels p.gr. af arbejdet med at formidle resultaterne tilbage til deltagerne gennem informationsblade og studiekredsaktiviteter. Hjælp med denne formidling fik museet også fra lokalradio og dagblade, som trofast fulgte projektet gennem et helt år med nye

Glimt fra udstillingen "Nyboder - en by i byen". To af indsamlingens bidragsydere: Edith Blichfeldt og Rigmor Willerup i færd med at studere billeder fra barndommens Nyboder.

udsendelser og artikler hvilket i øvrigt hver gang resulterede i en fornyet strøm af henvendelser, som alle måtte besvares.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at de mange forskellige aktiviteter i kombination med den hyppige omtale af projektet indbragte et mere omfattende og nok også mere nuanceret materiale end det et traditionelt feltarbejde, byggende udelukkende på forskerens egne observationer og indsamlede interviews, kunne have gjort. Museet har således modtaget erindringer - nedskrevne eller indspillet på bånd - breve, dagbøger, attester, fotografier m.m. fra ialt ca. 80 personer. Hovedparten af

disse personer har bidraget med såvel erindringer som andet materiale.

Der kan spores en vis inert i selve kampagnens forløb. Da interessen først var etableret, spredtes informationen om projektet ikke kun gennem de officielle, men tillige gennem de informelle kanaler. Gamle barndomsvenner kontaktede hinanden og opfordrede hinanden til at yde et bidrag i form af erindringer eller fotografier til indsamlingen.

Og denne kædereaktion accelererede under projektets forløb således, at bidragene vedblev at strømme til museet også efter studiekredsarbejdets officielle afslutning. Projektet krævede således

megen "publicity" før det kunne "køre igang", men var siden svært at stoppe. Her var virkeligt på et tidspunkt tale om at "drukne" i materiale, som skulle gennemlæses og registreres.

Det er kun en brøkdal af erindringsmaterialet, som nu offentliggøres. Mange fine skildringer er ikke medtaget, idet forfatteren har skønnet det vigtigere at fordybe sig i få familiers helheds-situation end give en mere gennemsnitligt oversigt over mange familiers liv. Erindringerne er udvalgt således, at de omhandler de enkelte personelgrupper, men tillige således, at forskellige familietyper og karriereforløb repræsenteres: de "gamle" slægter og tilflytterne, de som bryder ud fra orlogsflåden og de som får mulighed for en karriere tidligere forbeholdt officererne. Det er forfatterens håb senere at kunne publicere dele af det øvrige erindringsmateriale i artikelform.

Under arbejdet med denne bog har jeg fået hjælp og opmuntring fra en lang række personer og organisationer, som på forskellig måde har bidraget til Nyboderprojektets gennemførelse.

Til Statens humanistiske Forskningsråd skal rettes en tak for den økonomiske støtte til projektets gennemførelse og til bogens publicering.

Personalet på Orlogsmuseet har gennem årene ydet et stort arbejde til hjælp for projektet. En særlig tak skal rettes til museumsforvalter Jan Iversen for arbejdet med affotografering og kopiering af et stort fotografisk materiale. Fra museumsinspektør Ole Ventegodt har jeg fået mange gode råd og værdifulde oplysninger om marinehistoriske forhold. Orlogsmuseets tidligere direktør B. Munthe af Morgenstjerne ydede ligeledes projektet støtte og vejledning.

Helt fra projektets start har jeg kunnet hente megen hjælp og vejledning hos personalet på Nyboders Kommandantskab. Særligt vil jeg takke inspektøren ved Kommandantskabet, kaptajnløjtnant E. Christensen Pedersen og fhv. assistent E. Mathiessen for venlig hjælp.

Under indsamlingsarbejdet fik projektet opbakning fra forskellige institutioner og organisationer med tilknytning til Nyboder og Søværnet. Her skal især rettes en tak til redaktøren af SMK-

Kontakt, overassistent E. Klausen, til chefen for Marinens Bibliotek, kommandørkaptajn A. Holm og til arkitekt Jørgen Jacobsen, Forsvarets Bygnings-tjeneste, der utallige gange som tilsynsførende ved Nyboders Materialgård var behjælpelig med opmålinger og planer over bebyggelsen i Nyboder. Ligeledes har bestyrelsen i foreningen "Nyboders Minde" og formanden for Nyboders Beboerforening, seniorsergeant T. Nielsen hjulpet med oplysninger om foreteelser i Nyboder før og nu. På Søværnets Museumsmagasin har museumsleder, kaptajnløjtnant A. Nielsen vist projektet stor interesse og ydet værdifuld hjælp. Overarkivar ved Forsvarets Arkiver cand.mag. H. C. Bjerg har gentagne gange været behjælpelig med at fremdrage supplerende arkivmateriale under arbejdet med sammenskrivningen af bogen.

Indsamlingsmetoden skulle vise sig at kræve et omfattende samarbejde med institutioner og personer uden for flådens verden. Den store hjælp og fine opbakning fra Dagcentret Indre By blev af stor betydning for projektets gennemførelse. Jeg vil derfor rette en varm tak til forstander Frank Hansen og til assistent Kirsten Holst, som begge med deres personlige engagement bidrog til, at indsamlingsfasen blev så vellykket.

Endvidere skal Handelsbanken, Københavns Kommunes Hovedbibliotek og Nyboders Boghandel takkes for deres støtte til projektet.

Tegnerne Cleo Waldorff og Joan Andersen skal takkes for deres energiske indsats med rentegningsarbejdet til denne bog.

Til kollegerne ved Orlogsmuseet og ved Institut for Europæisk folkelivsforskning, samt til overarkivar H. C. Bjerg skal der rettes en tak for arbejdet med at gennemlæse og kritisk granske dispositionsoplæg og manuskriptudkast.

En særlig varm tak skal rettes til de mange, mange personer fra Nyboder, som deltog i selve projektet, og så ureserveret og engageret fortalte om deres erindringer og oplevelser. Uden deres aktive og utrættelige hjælp havde Orlogsmuseet ikke fået indsamlet så stort et materiale, og udarbejdelsen af denne bog havde været umulig. En speciel tak til Ilse og Willy Olsen i Nyboder, som åbnede deres hjem for mig.

NYBODER SOM SYMBOL

"Til Nyboders Ære"

"Jeg priser ei Stormænd, thi der er jo nok,
som Skjæld for de rige vil være.

Jeg elsker den faste, men fattige Stok
og synger til Nyboders Ære "

(Ole Kaninstoks sang i skuespillet "Capriciosa" af Thomas Overskov)

Nyboder er ikke blot en bydel i det indre København, men figurerer tillige i dansk litteratur og national bevidsthed som et af flere symboler på og udtryk for Danmarks historie - væsentlige for opbyggelsen af en national identitet.

I den nutidige, af nostalgi prægede, offentlige bevidsthed tjener Nyboder tillige som symbol på en svunden, mere lykkelig fortid - en bydel med en livsstil forankret i den tid, da verden endnu ikke var "af lave" og folk sikkert "kom hinanden ved". De lave, gule længer, de røde danske tegltage, de idylliske baghaver appellerer kraftigt til nutidsmennesket; farvehandleren har "Nyboder"-gult som en selvfølgelig del af farverepertoiret, og arkitekter har siden 30'ernes "Bakkehuse" ved Bellahøj ladet sig inspirere af bydelens arkitektur. De sidste års reaktioner på 60'ernes betonbyggeri har hentet fornyet inspiration i de gule længer, og den Nyboder-gule farve har været den foretrukne i byfornyelsesprojekter i det indre af København indenfor det sidste tiår.

Udover at være et nationalt symbol opfattes huse i dag tillige som udtryk for en efterstræbelsesværdig livsstil, hvor begreber som "det lille samfund" og "nærhed" står i centrum. "Det må være spændende at se, hvordan man bor i Nyboder, er der ikke utroligt hyggeligt!" var reaktionerne i min omgangskreds, når jeg fortalte om mit feltarbejde i bydelen.

Interessen for Nyboder er imidlertid langt fra af nyere dato; blot har indholdet i de fænomener Nyboder bruges til at symbolisere, vekslet en del gennem århundrederne.

Søger vi tilbage til netop den svundne fortid, som idag nærer myterne om Nyboder som et ægte, oprindeligt nærmiljø, kan vi imidlertid spore en helt anden opfattelse af Nyboder og beboerne her. Dengang - i 1700-årene - var Holmen og Orlogsflåden Københavns største arbejdsplads. Bydelen Nyboder udgjorde med sine 5.216 indbyggere ca. 6% af Københavns ca. 90.000 indbyggere. (RA. Folketællingen 1787 og Thestrup, 1971). Nyboder var da ikke en lille eksotisk bydel med minder fra svundne storhæder, men hovedstadens første arbejderbydel og forstadsbebyggelse. I denne periode fi-

gurerer Nyboder også som et symbol i litteraturen, men med et andet indhold, således som det kommer til udtryk i Holbergs forfatterskab.

I 1719 udkom første bog i Ludvig Holberg berømte satiriske digt "Peder Paars". Titlen var en parodisk efterligning af skillingsvisernes titler: "En Sandfærdig Ny Wiise om Peder Paars som gjorde en Reyse fra Callundborg til Aars", og visen henvender sig specielt til "Indbyggerne i de nye Boder".

Ved at dedicere digtet til beboerne i et af Københavns tarveligste kvarterer parodierede Holberg de almindelige dedikationer til fornemme og højtstående personer. 1) Nyboders beboere sidestilles i fortalen med den befolkningsgruppe, der med "stor begærlighed" køber skillingsviser omhandlede mærkværdige tildragelser: "nu om Een, der har vrikket sit Ben udi Lybeck, nu om et Huus som er afbrændt udi Westphalen, nu om en Kalv, som er født med en Top paa Hovedet eller Falbelader på Benene."

Når Nyboders beboere siden optræder i Holbergs forfatterskab, er de altid identiske med den del af befolkningen, som ukritisk synger skillingsviser og i øvrigt formerer sig kraftigt. Således f.eks. i skætedigtet om Hans Mikkelsen, hvor det udtrykkes således: "thi før skal Nybodsfolk af viser bli kiede" og i Den Stundesløse, hvor den frodige Nyboderkone føder 32 børn, på én gang. Heller ikke en forveksling med kriminelle samfundsgupper undgår Nyboderfolket. I sin "Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat" sammenblander Holberg beboerne i Nyboder med Bremerholmsfangerne: "Matroser, der bruges til nødvæsentligt arbejde på Bremerholm, hvor der ogsaa findes en hob fanger, hvoraf nogle ere dømt til en vis tid, andre til evigt arbejde De boe udi eget kvarter udi staden kaldet De nye Boder "

Tidligere tolkninger af det åbenbart negative omdømme Nyboders beboere er genstand for i Holbergs forfatterskab har især fokuseret på personen Holberg og årsager til dennes manglende forståelse for Nyboderfolkets kultur. 2)

Mere fremmende for en forståelse af Holbergs let foragtede holdning til de vise-glade Nyboderbeboere ville det være at tolke Holbergs udtalelser i lyset af den tid, han levede i, og den klasse han tilhørte.

Holberg forfattede Peder Paars i 1719 antagelig inspireret af sin netop overståede Parisrejse. Her havde han stiftet bekendtskab med en litteratur præget af oplysningstidens idealer, hvor den beherskede, "civiliserede", rationelle adfærd prioriteredes højt. For oplysningstidens elite var de folkelige trosforestillinger, sangtraditioner og fortællekunst præget af dyb uvidenhed og overtro, en uvidenhed, som burde afhjælpes gennem oplysning

og diciplinering. Den engelske socialhistoriker Peter Burke har netop peget på Holberg som en typisk repræsentant for disse holdninger, der afgørende prægede elitens holdning til folkekulturen igennem 1600- og 1700-årene: Folket, der ofte betragtes som synonym med "pøblen" burde reformeres, deres kultur erstattes med en mere værdig kultur. (Burke, 1878).

Netop voldsomme følelsesudbrud, sammenstimlen i gaderne og begejstring for underlødige, sentimentale viser var udtryk for folkets manglende kultur, en kultur, det var elitens pligt at bringe dem. Disse reformbestræbelser bidrager imidlertid samtidigt til at gøre den uddannede elite fremmed over for folkekulturen, så denne efterhånden forekommer eksotisk. Herved skabes forudsætningen for, at eliten "genopdager" folkekulturen som objekt for forskning og kan dyrke det folkelige, nu synonymt med det oprindelige, ægte. Denne forholden sig til det folkelige bliver som bekendt forudsætningen for romantikken, men inspirerer tillige til forskning i folkets kultur: folkeminde- og folkelivsforskningen. I Danmark er det Svend Grundtvig, som omsætter inspirationen fra Tyskland til en indsamling af danske folkeviser fra o. 1840.

"BRAVE NYBODERSFOLK"

Ca. 100 år efter Peder Paars sker der således en ændring i holdningen til folket, - en ændring som netop kan aflæses i ordet "folk". Hvor det tidligere - på Holbergs tid - var synonymt med pøblen, bliver det i løbet af 1800-årene identisk med det ægte, naturlige, nationens ryggrad. Får denne ændrede holdning nu indflydelse på opfattelsen af Nyboders beboere?

Thomas Overskou synes at være den første forfatter, som lader Nyboders folk indtage rollen som hovedpersoner i et skuespil. "Capriciosa" med undertitlen "Familien i Nyboder" blev skrevet i 1836 og skuespillet "Pak" skrevet i 1845 med følgende tilegnelse: "Med dyb højagtelse helliget de brave Nybodersfolk, hvis bramfri Retskaffenhed stadfæster Sandheden i Skildringen af Palle, Ellen og Grethe."

I "Capriciosa" anslås det tema, som siden uddybes i "Pak". Den unge Peter fristes til at svigte forældre og kæreste til fordel for et rigt liv blandt velhavere. Efter mange forviklinger vender han dog hjem til Nyboder, til de gode forældre og den trofaste kæreste. De velhavende personer, Peter havner blandt, skildres som personer uafhængige af arbejde, hvis formue sætter dem i stand til at leve et liv i luksus, et liv, der imidlertid

skildres som præget af falskhed og bagtalelse. Peters kæreste Mariane, hans forældre og broder skildres derimod som renhjertede og ubestikkelige, altid trofaste mod den Peter, som nu svigter dem alle. Det er Peters far, Ole Kaninstok, som i sang formulerer Nyboderfolkets bevidsthed om sit særpræg, et særpræg der omfattes med stolthed: "Jeg elsker den faste men fattige stok og synger til Nyboders ære."

I skuespillet "Pak" tegnes Nyboderfolkets profil endnu tydeligere. "Pak" er den betegnelse, den velhavende fru Vagtel hæfter på bådsmænd Blok og hans børn. Bloks datter Ellen er stuepige hos familien Vagtel, og forelskelsen mellem Vagtels søn August og Ellen foranlediger fru Vagtel til mange intriger. Bedre bliver det ikke, da Mathilde Strøm, fru Vagtels søsterdatter, forelsker sig i den unge fuldmægtig Frederik Dahl. Denne er i virkeligheden søn af bådsmænd Blok, men opdraget uden for Nyboder, da tilhørsforholdet til bådsmændsfamilien kunne have ødelagt hans chancer for en strålende karriere.

Pointen i Overskous skuespil er, at fru Vagtel og hendes medsamensvorne, baron Lillie, under skuespillets gang afsløres som det i moralsk forstand egentlige "Pak", mens Nyboderfamilien repræsenterer den sande godhed og dydighed.

Thomas Overskou er sig sin forherligelse af Nyboderfolket fuldt bevidst, idet han i sine erindringer fortæller om sine egne slægtninge i Nyboder, hvortil bl.a. hørte en fordrunken matros, som pryglede kone og børn, - en repræsentant for "det virkelige Pak". (Overskou, 1961, s.11)

Hans skildring af Nyboderfolket kan derfor ikke kun tolkes som en forherligelse af en befolkning, hvis sande vilkår han ikke kendte. Snarere er det et indlæg i en debat om "folkets" ret til at anerkendes på linie med det i egne øjne så fortræffelige borgerskab. Selv fik Overskou gang på gang at føle, hvor vanskeligt det var for en søn af en sukkerhusarbejder at gøre karriere inden for teaterverdenen.

De to Nyboderskuespil fik en stor popularitet og hørte endnu i mellemkrigstiden til de populære stykker på Casino's repertoire. På Det kgl. Teater opførtes de i årene 1836-1889 sammenlagt 150 gange 3)

Hos Hostrup, Henrik Hertz, H. P. Holst, Goldschmidt og Kierkegaard figurerer Nyboder i forskellige sammenhænge - ikke at forglemme H. C. Andersens eventyr om Hyldeemor.

Disse fremstillinger stammer alle fra årene omkring de sønderjyske krige og grundlovens vedtagelse. Det billede, som tegnes er identisk i

*OLE: Hvad Peter — Om Forladelse gode Herre — men
De ligner den Slyngel paa et Haar.*

3 Act.

Illustrationer til Thomas Overskous skuespil "Capriciosa".
Øverst fornægter Peter ethvert kendskab til sin fader, den
brave Ole Kaninstok.
Nederst kurtiserer den troløse Peter den smukke opvarterske
Lene, svigtende sin trofaste Mariane.

Fotografier fra original i Det Kgl. Teaters bibliotek.

samtlige skildringer: Nyboder huser en befolkning bestående af trofaste, brave, retsindige og kongetro personer, nøjsomme, men tilfredse med deres lod. Hjemmene er spartansk møblerede, men rummer rige minder fra mændenes togter til exotiske lande.

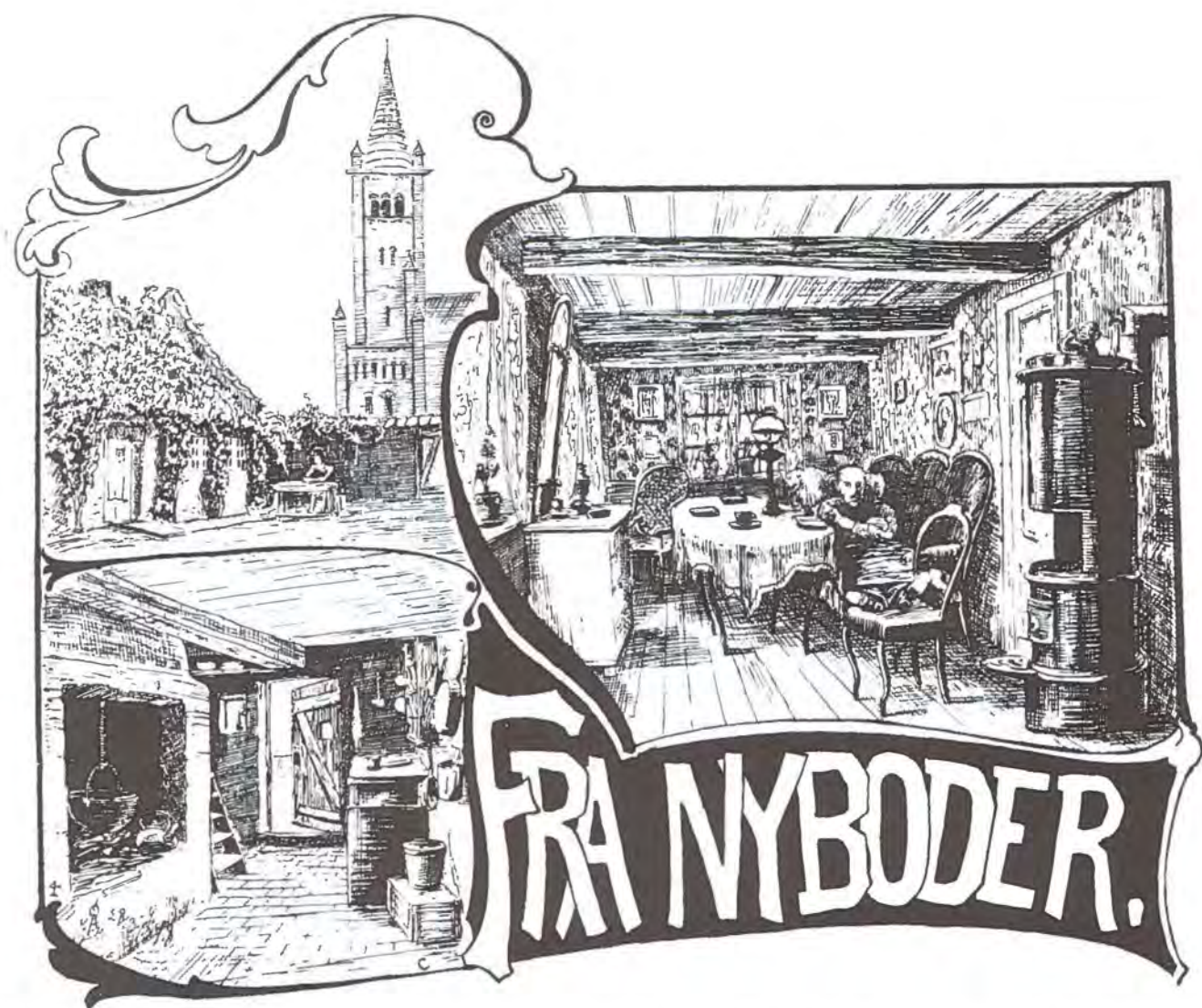
Stolthed over udførte bedrifter under krigeriske slag parret med en dyb ubrydelig fædrelandskærlighed er andre temaer, som anslås, tydeligst måske i H. P. Holsts digt om den lille hornblæser og i Hostrups lille spil: "En Scene i Nyboder." Sidstnævnte stykke var skrevet som hyldest til Frederik den Syvende og opførtes privat for kongen på hans fødselsdag i 1848. I stykket optræder to

PETER: Du skal ei slippe fra mig!

2 Act.

Tegningen her er et eksempel på en af de mange idylliske skildringer af Nybodermiljøet. - typisk for de illustrerede ugeblades skildringer af miljøet omkring århundredeskiftet. Det er bydelens særpræg, som her betones:

personer, - den unge, lidt pralende soldat, Mads, og den mere besindige matros, Thomas. Samtalen mellem disse to udmunder i en hyldest til kongen - en hyldest, der former sig som en diskussion om, hvorfor den danske konge er så vellidt, når folk i andre lande "gør vrøvl og sætter sig på bagbenene." Det er netop orlogsmatrosen, der som forfatterens talerør begrunder kongens popularitet med oplysningen "det er fordi han forstår sit sømandsskab. for ser du - den som skal regere et land, han må først kunne styre et skib." I skuespillet er orlogsmatrosen da folkets talerør, ret-

de lave huse, gårdhaverne, det lille køkken med den åbne skorsten og stuen, der trods sin lidenhed danner en hyggelig ramme om hjemmelivet

skaffen og besindig, - sin konge tro og hengiven, fordi det hårde liv om bord har lært ham værdien af en dygtig chef til rors.

Hostrups matros har således intet fælles med de matroser som over 100 år tidligere blev sidestillet med Bremerholms fanger og latterliggjort for deres hang til underlødige skillingsviser.

Billedet af de brave, retsindige Nybo'rfolk uddybes og nuanceres i senere litterære værker, bedst måske hos Henrik Pontoppidan, der i "Lykke-Per" kontrasterer Nybodermiljøet med det velhavende,

men for Lykke-Per så katastrofale miljø, centreret omkring den rige bankierfamilie.

Da Lykke-Per blev skrevet i 1902 havde Nyboder opnået en alder af 270 år. Flådens betydning var nu mindsket kraftigt og uden for Københavns tidligere volde var der i løbet af 1800-årenes sidste halvdel vokset store arbejder-bydele frem. Nyboder udgjorde ikke længere en betydelig del af hovedstaden, men var ved at blive reduceret til en lille exotisk enklave i Københavns nordøstlige hjørne. Netop dette faktum synes at have stimuleret interessen for bydelen. I årtierne før og efter århundredeskiftet publicerer uge- og dagblade talrige beskrivelser af livet i Nyboder.4) Her optræder endnu engang "raske, flittige og kønne Nyboderkoner", "nøjsomme og hårdføre orlogsmatros", for ikke at tale om de "blonde og blåøjede" Nyboder-børn. "Nyboderfolkene bærer racepræg - de er af ægte dansk blod" hedder det i en artikel i Maanedts-Magasinet fra 1912.

Dette Nyboderfolkets "ægte danske præg" placerer dem i samme kategori som fiskerne og bønderne, der netop i denne periode gøres til symboler for det danske folk i maler- som i digterkunsten. Bondestandens frigørelse og stigende politiske indflydelse prægede kulturlivet i denne periode. Borgerskabet sværmede for "den gamle, danske bondekultur", som nu kunne beskues på museerne, og borgerdøtre lod sig med forkærlighed forevige iført bondepigedragt, - mens sønnerne iklædtes matros-trøj (Witt, 1976). Det er nok ingen tilfældighed, at den første samlede skildring af bondekulturen: H. F. Feilbergs "Dansk Bondeliv" udkom i det samme tiår som H. D. Lind publicerede sin folkelivs-skildring: "Nyboder og dets beboere".

Interessen for "folket" og dets kultur omfattede

imidlertid kun bonden, ikke husmanden og landarbejderen, kun Nyboderfolket, - ikke den langt talrigere gruppe af industriarbejdere. Husmænd og industriarbejdere blev endnu i 1900-årenes første årtier snarere betragtet som pøbel, således som det fremgår af Johan Skjoldborgs og Martin Andersen Nexø's forfatterskaber.

I forhold til den stadigt voksende gruppe af industriarbejdere kom hovedstadens "gamle" arbejderbefolkning i Nyboder at fremstå som sinbilledet på den tilfredse, loyale, kongetro og pligtopfyldende arbejder, tilfreds med tilværelsen og sine - ofte barske - vilkår. Dette billede understregede indirekte opfattelsen af den "nye" tids industriarbejder som værende utaknemmelig, illoyal, anarkistisk og utilfreds med sin lod, der antagelig ikke var barskere end Nybodermatrosens.

Litteratur og avisartikler fortæller ikke "sandheden" om Nyboder. Her fortælles i stedet om den rolle Nyboder har kunnet udfylde, om det symbol, Nyboder har været i forskellige sammenhænge til forskellige tider. Holbergs udsagn om de viseglade Nyboderfolk er lige så "sandt" som Hostrups om den kongetro orlogsmatros. Omverdenen har kunnet bruge Nyboder som symbol på "pøblen" eller "det ægte danske" afhængigt af de historiske omstændigheder. Og skønt de stereotype skildringer af Nyboderlivet i begyndelsen kan tilsløre billedet af det "virkelige" liv i denne tilsyneladende idyl, så fortæller de dog, at Nyboder er tæt forbundet med hændelser i det øvrige danske samfund. Nyboderkulturen kan ikke tolkes udelukkende på baggrund af en analyse af den interne sociale struktur. Begebenheder på rigsplan har konstant grebet ind i beboernes liv og ændret vilkårene i dagligdagen.

M A R I N E N S B Y

BOLIGER TIL SØFOLKET

Det er Riigenss Raad bekendt, Med hvad besuerlighed Man bringer Søefolckid til ueiie, Naar floden skall vdrystis, Och at ded konnigrige Norrie ved Søkanten fast ganske Øde formedelst den wdskriiffning, Som Aarligens skeer.

Huorfor der uyl tenckiss paa middel, at man kan accommodere Søefolckid bedre med besoldningen och lossomenter, Saat dii ud aff andre inted graueris, Som Nu skeer.

Køben: den 7 Janu: Anno 1631.

Christian:

Nyboders grundlæggelse og senere skæbne er tæt knyttet til orlogsflådens opbygning - en opbygning, som bedst kunne gennemføres, hvis kongen fik øvede folk i fast tjeneste. Der måtte findes andre midler til at opbygge en fast mandskabsstyrke end den årlige udskrivning af søfolk, som Christian IV hævdede i ovenstående brev til rigsrådet fra 1631. At rigsrådet delte kongens opfattelse om årlige udskrivninger som et utilstrækkeligt grundlag for opbygningen af en stærk orlogsflåde, fremgår af deres betænkning fra 16. januar samme år. Her foreslår de kongen en afgift på alle skibe - "kreier, skuder og færger" - for derved at skaffe midler til opførelsen af "skibsfolkets våninger".⁵⁾

Hvor orlogsflåden oprindeligt bestod af en ledingsstyrke, der kunne sammenkaldes ved behov, stræbte kongemagten i løbet af 1400-årene i stigende udstrækning mod at kunne råde over en samlet, permanent flådestyrke.⁶⁾

Under Kong Hans' regeringsperiode oprettedes således et orlogsværft og en flådehavn i umiddelbar nærhed af Københavns Slot, og i slutningen af 1500-årene var orlogsværftet blevet etableret på Bremerholm.⁷⁾

Udviklingen skyldtes et samspil af mange faktorer. Etableringen af en egentlig statsmagt centreret omkring kongens person med slot og hovedstad som centralmagtens sæde var en af hovedårsagerne. Men samtidigt gjorde tekniske faktorer sig gældende. Kanonerne øgede størrelse, vægt og skydekapacitet, nødvendiggjorde en tilsvarende forøgelse af skibenes drægtighed, og i takt med denne udvikling af skibs- og våbentyper skærpedes også kravene til mandskabet.⁸⁾

Det skulle derfor snart vise sig uholdbart at bemane de store, kostbart udrustede orlogsskibe med tvangsudskrevet og hvervet mandskab, for siden

at hjemsende dem, når flåden ikke var udrustet. I 1584 understreger Frederik II da også, at godt udrustede orlogsskibe ikke er meget værd uden "gode, sofarne Folk", men disse kunne være svære at skaffe og fastholde i tjenesten. (Lind 1902, s. 223)

En mulighed var det at udvide den lille skare af Bremerholms "daglige folk", der havde fast tjeneste året om, fortrinsvis beskæftigede med at tilse og reparere skibene. Deres ansættelsesvilkår var imidlertid så usikre, at rømninger var almindeligt forekommende. Tjenestetiden var i 1500-årene af en vilkårlig længde, hvilket betød, at det udtagne faste mandskab - skibsfolk og bøsseskytter - kunne risikere mange års tjeneste, "en Part end-og deres hele Levetid." (Secher, III, s. 481). Med nye forordninger i 1641-1616 ændredes disse vilkår således, at de faste søfolk nu blev udskrevet for en femårig periode. Samtidigt udvidedes styrken gennem fornyede udskrivninger. Rømninger og forsøg på at undgå udskrivningen fortsatte imidlertid trods kongemagtens bestræbelser på at gøre tjenesten mere tiltrækkende, bl.a. gennem løfte om skattefrihed og frihed for vagttjeneste efter hjemsendelsen. (Lind 1905-08, s. 178-180).

Skulle der sikres fast, stabil arbejdskraft til flådens bemanning og skibsbyggeriet, måtte der træffes foranstaltninger, der dels kunne formindske de mange rømninger fra flåden, dels sikre opbygningen af en stående arbejdsstyrke. Fik bådsmand og håndværkere mulighed for at stifte familie, ville de for det første ikke rømme så let fra tjenesten, for det andet ville børnene, når de voksede op, kunne danne kernen i flådens faste mandskab og derigennem sikre Konge og statsmagt mod mangel på uddannet mandskab.

Det er i lyset af denne situation Nyboders grundlæggelse må betragtes. Et første skridt i denne retning var de huse, som i årene 1618-19 opførtes tæt ved Bremerholm som "frihuse" for kongens skibsfolk. Flådens forøgelse af mandskabsstyrken gennem de følgende årtier bevirkede imidlertid, at de ca. 120 boliger, som lå ved nuværende Hummer-, Lakse- og Dybensgade, langt fra kunne rumme alle søfolk, og med årene blev boligerne så eftertragtede, at det især blev skippere, mestre og andre højtstående befalingsmænd, som fik bolig her.⁹⁾ En ny, langt større bebyggelse for de egentlige søfolk blev efterhånden en nødvendighed, hvis kongen skulle sikre sig en fast, loyal arbejdsstyrke på længere sigt.

Planerne om en bådsmandsby blev undfanget i 1600-årene, i det århundrede, som blev enevældens århundrede. Ikke blot i Danmark, men overalt i Europa befæstede kongerne i denne periode deres magt i forhold til de tidligere magthavere: adelen.¹⁰⁾

Processen, som for Danmarks vedkommende kulminerede med enevældens indførelse i 1660, strakte sig over flere århundreder. Den var en kamp om kongens ret til den overordnede kontrol over riget; - en kontrol, der indebar retten til at udskrive skatter også fra adelens fæstebønder og at mobilisere en hær på grundlag af midler hentet i statskassen. Kongens krav på retten til denne dominans forudsatte eksistensen af en magt, som kunne sikre denne kontrol; embedsmænd og militær. Opbyggelsen af en orlogsflåde og etableringen af en orlogshavn i slottets umiddelbare nærhed var et skridt på vejen. Nyboders eksistens ville gøre det muligt at forsyne den stående flåde med en kerne af uddannede søfolk og underofficerer, der kunne garantere en hurtig og effektiv mobilisering.

Nyboders grundlæggelse må derfor tolkes som et af flere elementer i kongemagtens vej mod enevælden i den periode, hvor Danmark udviklede sig fra et feudalt samfund til en egentlig stat med et centraliseret styre.

BYPLAN OG BEBYGGELSE

Bådsmandsbyens grundlæggelse indgik desuden i en anden af den byggelystne kong Christians mange planer: Københavns udvidelse frem til nuværende Østerport og Kastellet, i realiteten en fordobling af hovedstadens areal. Herude, hinsides Rosenborg, havde Christian IV planer om at anlægge en "idealby" i pagt med renæssancens arkitektoniske idealer, en bydel centreret omkring et stort torv, hvorfra gaderne kunne stråle ud som radier i en symmetrisk anlagt by. Nyboders første længer placeredes følgende i trapezform langs de gader, som skulle føre frem til den kommende centrale plads.¹¹⁾

Økonomiske og politiske vanskeligheder forhindrede imidlertid gennemførelsen af den storstilede plan og kun det skrå gadeforløb ved nuværende Gammel Vagt samt de skrå afskårne husgavle i ejendommene, der grænser op til Nyboders huslænger vest for Kronprinsessegade, vidner om

Fig. 1.
Nyboder blev grundlagt uden for Københavns gamle vold, som det fremgår af dette kort. Bydelen placeredes hinsides Rosenborg i betragtelig afstand fra byen og arbejdspladsen. De skraverede områder er flådens etableringer på daværende tidspunkt: Nyboder, Bremerholm og Tøjhuset. Kortet er tegnet på grundlag af E.J. Dahlbergs stik fra omkring 1650.

Dette fotografi af Gl. Vagt og de omkringliggende længer fra begyndelsen af 1900-årene giver et indtryk af Nyboder fra den periode, hvor samtlige længer var på én etage

Christian IV' oprindelige planer. Til idealbyplanen hørte også projekteringen af en sognekirke for den nye bydel - den storstilede Sct. Anna Rundt, som tænkt opført som en rundkirke med 24 udvendige stræbepiller og et hvælvet loft, hvilende på 48 fritstående søjler, opstillet i tre ringe, den ene inden i den anden. Byggeriet påbegyndtes, men afsluttedes aldrig - under truslen om kommende krigsfare (1642) anvendtes ressourcerne i stedet til opbygningen af de nye forsvarsvolde ved Østerport.

Men Nyboder opførtes - omend i reduceret skikkelse - og hermed fik København sin første "arbejder"-bydel, placeret som en afgrænset forstad til den egentlige hovedstad (se fig. 1).

København voksede i de følgende århundrede ud omkring Nyboder, men bebyggelsens udformning med de lange, lave længer, de brede gader og haverne bag husene bevirkede, at bydelen også i nutiden klart adskiller sig fra den omkringliggende bebyggelse.

Forbilledet for bebyggelsens form skal muligvis søges i Augsburg, hvor den mægtige Fugger-slægt i 1567 opførte en fattigstiftelse "Die Fuggerei",

med boligerne samlet i lange længer i en samlet bebyggelse.

Længebebyggelsen som den foretrukne boligform for arbejdere og underordnede funktionærer ved større virksomheder genfindes senere i de af kongemagten anlagte møller og manufakturer ved Hellebæk, Kruså, Frederiksværk og langs Mølleåen. Og senere private virksomhedsejere efterlignede kongemagtens formsprog, som f.eks. i arbejderboligerne ved Jørgen Bruhns skibsværft på Kalvø i Gønnerbugten eller i de Classenske boliger på Godthåbsvej i København.

Længebebyggelsen blev antagelig primært foretrukket af økonomiske grunde: det er billigere at lægge boligerne væg ved væg end at opføre separate huse. Men samtidigt fik længebebyggelsen status som den traditionelle boligform for samfundets ikke-bemidlede; rækkehuse blev opfattet som "barakker", og blev af arbejderne selv snarere opfattet som symbol på undertrykkelse og armod end som tegn på arbejdsgiverens patriarkalske indstilling til sine ansatte. (Balslev Jørgensen, 1979, s. 64-78).

BYDELEN UDBYGGES

Nyboders længer var oprindeligt kun på én etage og bydelen strakte sig i det første århundrede fra Lavendelstræde og Hjortegade i syd til Elefantgade (nuv. Suensonsgade) i nord. Den omfattede 40 længer med et antal af 565 boliger, et antal, der snart skulle vise sig utilstrækkeligt under den enevældige konges reorganisering af flådestyrken i slutningen af 1600-årene. (Barfod, 1983, s. 46). Der blev snart brug for langt flere boliger, hvorfor det i slutningen af 1600-årene i stigende udstrækning blev kutyme at lade to familier dele en lejlighed. Delingen gjordes efterhånden permanent, idet opsatte skillevægge halverede lejlighedernes areal fra ca. 40 m² til ca. 20 m².¹²⁾

Denne gradvise udvidelse af boligantallet til det næsten dobbelte med en kraftig forringelse af boligstandarden til følge var dog langt fra nok til at dække behovet for boliger til flådens hastigt voksende mandskabsstyrke. Det fastansatte mandskab voksede til ca. 6.000 mand i slutningen af århundredet. (Lind 1882, s. 39).

Hvor det i begyndelsen af 1700-tallet fortrinsvis var forsøgene på at genvinde Danmarks tidligere militære overlegenhed til søs, som krævede skibe og mandskab, så var det fra midten af århundredet den oversøiske handel, der forøgede orlogsskibenes antal. Kolonier var allerede i 1600-tallet anlagt på Trankebar i Indien, på de Vestindiske Øer og på Guldkysten. Besejlingen af kolonierne intensiveredes under det følgende århundrede.

Slavetransporterne, der bragte arbejdskraft fra Afrika til Dansk Vestindien, og transporterne med det kostbare sukker fra øernes plantager tilbage til Danmark var en trekantshandel, der bragte velstand til landet, samtidig som det øgede behovet for en veludrustet, talstærk orlogsfliåde. Forbindelserne til kolonierne skulle opretholdes og handelskibene beskyttes. Det er derfor ikke overraskende, at Nyboders areal udvides kraftigt netop i slutningen af 1700-tallet, hvor den florissante handelsperiode stod på sit højeste.

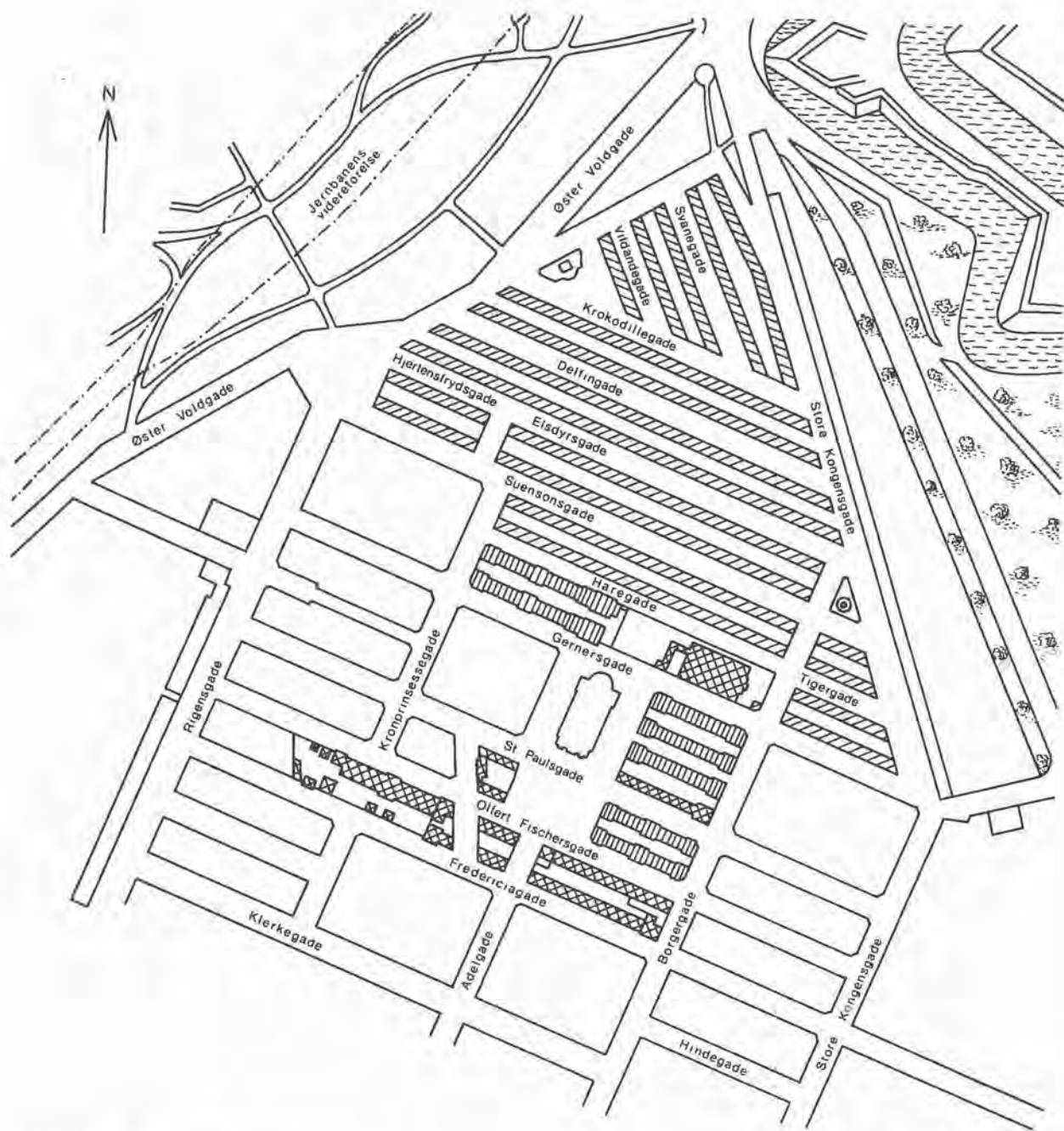
I årene 1756-60 udbyggedes bydelen således med længerne i Hindegade, Tigergade og Leopardstræde, og også længerne i Elsdys- og Tigergade opførtes

Fig. 2
Med anlæg af holmene:
Nyholm, Frederiksholm (tidligere
Langholmen) og Arsenaløen til flådens
leje voksede marinens område betydeligt
og samtidigt udvidedes Nyboder mod nord.
Kortet er udført på grundlag af Geddes kort
fra 1757.

Fig. 3.
Kortet er tegnet på grundlag af en bebyggelsesplan som udarbejdedes af Sø-Etatens Constructions-kammer den 11. juni 1847. Nyboders Kommandantskab.
Kortet viser bydelens maksimale udstækning inden frasalget af grunde mod syd og øst i løbet af ca. 50 år decimerede antallet huse med ca. 365.

- Den del af Nyboder som afgives
 Gamle huse
 Nye huse

Fig. 4.
Nyboder 1901. Ca. halvdelen af bydelens areal var nu frasolgt og nye "grå" rækkehuse erstattede en del af de ældste længer.

Kortet er udarbejdet på grundlag af C. Hedemanns plan fra 1901, der anbefaler bortsalg - og dermed nedrivning - af størstedelen af den tilbageværende bydel. Kun de "grå" rækkehuse og den ældste længe i St. Paulsgade skulle bevares. Håndskabet skulle i stedet flytte til nyopførte boliger på Arsenaløen inden for Holmens område.

Da Kronprinsessegade blev forlænget fra Sølvgade til Øster Vold i slutningen af 1930'erne, blev der foretaget endnu et

indhug i Nybodemiljøet. De lange længer blev brutalt "skåret" igennem for at skaffe plads til trafikken.

på dette tidspunkt efter tegninger af Philip de Lange. I de følgende årtier blev de oprindelige énetages længer i Hare- og Elefantgade ombygget til to-etagers længer efter tegninger af C. F. Harsdorf. Og i perioden 1785-98 bebyggedes "Grønland", eksercerpladsen yderst ved Østerport, med Delfingade, Krokodillegade, Svanegade og Gåsegade - nuværende Vildandegade.13)

Nyboder voksede hastigt, og folketællingen fra 1787 oplyser, at bydelen på dette tidspunkt rummer 1.084 boliger med ialt 5.216 beboere. I begyndelsen af 1800-årene, hvor de sidste nordlige længer er føjet til, rummede bydelen ca. 2.200 husstande. (Lind 1882, s. 49).

NYBODER KRYMPER

Det er den nyere, nordligste del af Nyboder, som er bevaret mest intakt, mens tiden for hårdt frem mod Christian IV's del af bådsmandsbyen. I takt med flådens reduktion efter nederlaget over for England og fredsslutningen i 1814, formindskedes også Nyboders areal. I 1853 frasolgtes de første husrækker til private, og høje lejekaserner blev bygget på de gamle lengers plads; og fra midten af 1860'erne startede nedrivningen af en stor del af længerne mellem Klerkegade og Haregade.

Her rejste sig nu så monumentale bygninger som Primurerlogen og Skt. Pauls Kirke, mens hensynet til trafikken bevirkede, at Adelgade førtes frem tværs over en del af Bjørnegades nedrevne længer til den nys Skt. Pauls Plads. (Lebech 1962, s. 76.). En stor del af grundene frasolgtes til private, men i Røvegade, Skt. Paulsgade og en del af Haregade opførtes i årene 1888-1893 nye rækkehuse, de "grå" huse, også de forbeholdt marinens folk.

Klods op ad Nyboders vagtbygning, Gammel Vagt, opførtes endelig "den røde bygning" med store lejligheder forbeholdt officerer og andre højtstående tjenestemænd inden for marinen.

Nybyggeriet tiltrods reduceredes boligantallet i Nyboder. I 1885 var der således kun 928 boliger med ialt 3.276 beboere, mens antallet af husstande var sunket til ca. 750. Men selv de tilbageværende rester af den tidligere så store bydel var ikke fredet for nye angreb. I 1901-02 var der planer om at nedrive hele Nyboder og i stedet opføre en ny bydel for mandskab og håndværkere på Arsenaløen i umiddelbar tilknytning til arbejdspladsen. Forslaget var udarbejdet af chefen for Søværnets Bygningsvæsen, daværende premierløjtnant C. Hedemann. Det indebar en nedrivning af hovedparten af

længerne nord for Suensonsgade, og de resterende få huse som blev tilbage skulle forbeholdes tjenestemænd inden for marinen, som ikke arbejdede på Holmen. Baggrunden for forslaget var et ønske om at skaffe de ansatte bedre boligkår med større og sundere boliger, og en helt ny by ville bedre kunne opfylde disse mål, anså man, end lapperier på de gamle huse. Forslaget blev imidlertid forkastet i Rigsdagen. - Antagelig var de store anlægsudgifter årsagen hertil. (Hedemann, 1902).

Planen var omfattende, men ikke ny! Allerede 160 år tidligere havde den daværende chef for Holmen, greve Frederik Danneskiold-Samsø udarbejdet en omfattende plan til udbygning af Nyholm, hvori indgik såvel udvidelser af flådens leje, som opførelsen af en helt ny "bådsmandsby" med ialt 3.400 boliger for "tømmermænd, matroser og tøjhusfolk." Bydelen tænkte opført på de opfyldte arealer, som siden kaldtes Frederiksholm. Men hvor planens øvrige punkter næsten alle gennemførtes i så godt som uændret skikkelse, forblev den nye bydel en tegning på papiret nu som også 160 år senere. (Schultz, 1932, s. 164-69).

Da orlogsflådens og Nyboders skæbne er så tæt sammenknyttede, kan det ikke undre, at forsvarsordningen af 1932, som betød en kraftig reduktion af forsvarets, og især af marinens materiel og personel, også inspirerede til nye overvejelser om helt at jævne Nyboder med jorden. Det forblev dog, nu som før, i det store og hele ved truslerne, men en del af Nyboders længer blev alligevel nedrevet i trediverne i forbindelse med Kronprinsessegades gennemførelse fra Sølvgade til Østervold. I 1918 var den sidste rest af Chr. IV's Nyboder - længen i Skt. Paulsgade - som nu huser Mindestuerne, blevet fredet og i 1944 udstraktes fredningen til at omfatte hele bydelen. 17).

B O L I G K Å R

"Kan du mindes fra Barn hist dit fattige Hjem,
Som beskedent bag Grønningens Træer titted frem,
Kan du mindes dets Indre, dets Kalkede Mur
Hvorpaa Sneglene hver Aften tog sig en Tur.
Ja og Bilæggerovnen ej glemme du maa
Med de mange fordrejede Ansigter paa,
Ligemeget, den varmed, den kulsorte Knark,
Naar kun Mutter den proppede dygtig med Bark

Kan du Ruderne mindes med Regnbueskær,
Selv den store med knasten ej glemme vi her,
Det var simpelt det hele i Rammer af Bly,
Men for Uvejret prægtig de skænkede os Ly
Det kan ordentlig fare gennem Marv, gennem Ben,
Blot ved Tanken endnu om dets Gulve af Sten,
Men den Gang var man nøjsom og blæste paa sligt,
Brød sig F- om Tandpine, Snue og Gigt."

(Vise skrevet til en familiefest i Nyboder, 1884, af L. C. Ahrentecht, bådsmænd og dykker. Visen blev trykt i foreningen "Nyboders Minde"s sangbog, 1928).

Hvor skønlitterære skildringer af Nyboder ofte fremhæver hjemmene som hyggelige, velholdte rammer om beboernes tilværelse,¹⁸⁾ giver erindringer nedskrevet af bydelens egne beboere ofte et helt andet billede. I det følgende gengives et afsnit af skibbygger J.F.Lous' erindringer. Han var født 1843 i Nyboder som søn af Johan Hendrik Lous og Birthe Søegaard. Faderen var regnskabsfører ved Nyboders Materialgård, og han og hustruen var begge født og opvokset i Nyboder.

"Det er ved flere Lejligheder blevet fremhævet som et saa stort Gode for Nyboders Folk, at de boede saa mageløst billigt. Ja, ganske vist var Lejeafgiften kun ringe, men Boligen var heller ikke meget værd. I den ene Ende af Gaden, hvor den for Vandafløb var gjort høj, kunde en voksen Mand med Haanden let naa Tagets andet Stenskitte, og Gadedøren kom man kun igennem ved at bukke sig.

De i Forvejen ret smalle Huse var i Længderetningen delte i Midten ved et ganske tyndt Skillerum, hvorved der dannedes en Gade- og en Gaardlejlighed, der hver bestod af en Stue med to og et Kammer med et Fag Vinduer, hvis smaa Glaseruder skinnede i alle Regnbuens Farver. Der fandtes ogsaa enkelte Gaardlejligheder med kun et Fag Vinduer i Stuen og et halvt i Kammeret med endnu mindre i Bly indfattede Ruder, og i ældre Tider har vist alle Gaardlejligheder været saadan.

Køkkenet var egentlig kun en smal Gang, som paa begge Sider af den aabne Skorsten udvidedes lidt ved Gade- og Gaarddøren.

Naar undtages en Stue- og en Kammerdør af Fyrrebrædder med et Par Revler over samt en Bilæggerovn

af Jern, der bares, dels ved infaldning i Skorstenen og dels af en Mursokkel, fandtes i hele Lejligheden kun de nøgne Vægge.

Gulvene var af Mursten forskellige i Farve og meget hulslidte paa de Steder, hvor der blev gaaet meget. Ydermurens Inderside var overstrøget med Kalk af forskellig Farve ganske efter beboernes Smag, og det hændte, at Kalken paa Grund af Murens Fugtighed faldt af i store Kager, naar Laget var blevet for tykt. Nogle Beboere forsøgte vel at sætte Tapet paa Væggen, men den store Fugtighed, der trak op i Muren fra Grundvandet bevirkede, at Papiret faldt af og efterlod store skidne Pletter, henover hvilke Sneglene krøb og trak deres i Mørket lysende Fosforlinier i sære Vindinger efter sig. I Stuerne var der ikke højere til Loftet, end at man kunde naa det ved et række Haanden op, og en særlig granvoksen Mand kunde kun passere under Bjælkerne ved at bøje sig.

Et Loftsrum til Beboernes Afbenyttelse fandtes vel, men at komme derop var umuligt, da der ikke var nogen Trappe. I Køkkenets Loftsbeklædning var der vel anbragt en Lem, men en Trappe maatte man rigtignok selv anskaffe sig og paa Grund af Gangens Snæverhed blev Trappen saa stejl, at den ligefrem var farlig at benytte for gamle Folk og da navnlig Kvinder.

Komfur var der ikke i Køkkenet, et stort sort Hul, en Fordybning i Skortenens Underdel, maatte tjene som saadant, og i denne Fordybnings bageste Hjørner var der saa et Par store Huller i Muren, gennem hvilken Indfyring skete til de i Stuerne anbragte Ovne. Efter Indfyring dækkedes Hullet med en Jernplade, men da denne som oftest var baade vind og skæv, dækkede den kun dårligt, og en stor Del af Varmen gik derfor ud i den aabne Skorsten, mens man inde i Stuerne sad og knagfros, naar det var rigtigt koldt.

I denne mørke, sodede Skorstensfordybning skulde saa to Familier tilberede deres Mad, og da næsten alle Mændene kom fra Holmen paa samme Tid, maatte Nabokonerne hver i sit lille Hjørne, den ene maaske koge Ærter og den anden stege Flæsk, der undertiden krydredes med en Klæt Sod, som faldt ned fra Skorstenen, naar det var Regnvejrr.

Dette, at to Koner skulde lave mad paa samme Tid og Sted, og saa maaske desuden have et Par skrigende Smaabørn hængende ved Skørterne, gav vel af og til Anledning til Skænderi mellem Madammerne. men de forligtes dog snart, og som Regel gik det pænt og ordentligt til.

Køkkenskab, Vandspandebænk og Tallerkenrække betragtedes som Luksusgenstande Folk selv maatte anskaffe, og hvor der ikke boede en Træarbejder, der selv kunde lave disse Ting, var de derfor meget klodsede.

Lofttrummet var mørkt, da der ingen vinduer var i

Den sidste rest af Christian IVs Nyboder, længen i St. Paulsgade, huser nu Nyboders Materialgård og mindestuerne.

Den blev fredet i 1918.

Taget; somme Steder lavede man et slags vindu af Glasstrimler indfattede i Bly, som man gav Form efter Tagstenens Hulning, men de fleste Steder hjalp man sig ved at løfte en Tagsten og stikke en Pind under den, og den herved frembragte Aabning gav saa baade Luft og Lys, omend kun grumme lidt af begge Dele. Om Vinteren maatte disse Huller tilstoppes omhyggeligt, for at det ikke skulde sne ind, men trods denne Forsigtighed maatte man dog af og til op paa Loftet og skuffe den Sne bort, som fæg ind gennem det utætte Tag.

Under Tagskægget var der ikke anbragt Tagrender, hvorfor Vandet i Regnvejr drev ned ad Muren, paa hvilken Fugtigheden tegnede mørke Skjolder helt op mod vinduerne.

Datidens W.C. var et snevert af ru Brædder sammentømret Skur, der dækkede over en i Jorden udgravet Kule, som benyttedes af Beboerne i de 2 Garder, hvis Gaardsplads stødte sammen. Midt i dette Skur var anbragt et Skillerum, der begyndte ved Sædet, men ikke naaede helt op til Taget.

Naar Kulen var fuld - dog sjældent før den truede stærkt med Oversvømmelse - anmeldtes dette paa Kommandantskabets Kontor, hvorfra der udgik Ordre til Renovationsselskabet om at tømme den. Dette arbejde udførtes om Natten, og man maatte Aftenen forud stille et Lys paa Køkkenbordet tilligemed Drikkepenge til Natmændene, der sørgede for, at Griseri i Køkkenet kom til at staa i passende Forhold til Gratialets Størrelse. Kulen Tømtes ved Hjælp af Spande, der maatte bæres gennem Køkkenet ud til en Kassevogn paa Gaden.

Nu kan man maaske mene, at hvad jeg her har fortalt om Nyboders smaa Huse er noget jeg har læst eller hørt det fortælle af gamle Folk, men nej, det er som jeg selv har set og kendt det i min Barndom, Saa sent som i 1867, da jeg fik bolig i en Gaardlejlighed i Delfingades store nyere opførte Huse, var der i denne et ujævnt Stengulv, nøgne, fugtige Vægge, en Stuedør af føromtalte Art med en Jernkasselaas saa stor, som skulde den

Et Nyboderkøkken fra slutningen af forrige århundrede. Døren i baggrunden fører til naboens køkken. I forgrunden trappen op til 1. sal eller til loftet.

lukke for en Fængselscelle, en Kammerdør med Klinkefald, som paa en Stalddør og saa endelig den store Bilæggerovn.

Og dog, Trods Husenes Tarvelighed kunde Boligerne udefra se saa hyggelige ud, med pæne rene Gardiner for Vinduerne, paa hvis Karme prangede Urtepotter med Roser, Geranier, Gyldenlak og Neliker. Men ogsaa inde i Husene kunde man træffe pæne og propre Hjem, som folk, der aldrig havde kendt bedre var glade ved og tilfredse med. Men for at gøre Boligen så pæn ofrede Folk ogsaa mangen god Skilling paa den. Man satte Panel paa den fugtige Ydermur, lagde Bræddegulv, erstattede de hæsle Døre med Fyldingsdøre, anbragte andre Vinduesrammer med større Ruder og under Loftsbjælkerne blev sat Træbeklædning ofte i tavlede Flager, som man kunde tage ned ved Fraflytning." (Lous, 1929).

Boligerne i Christian IV's Nyboder var oprindeligt rummelige, omfattende et par kamre, en stue og en gang med kogested. På loftet var der mulighed for at indrette et ekstra værelse og et værksted, en mulighed som udnyttedes af de fleste beboere. Men presset på boligerne førte som omtalt til en deling af lejlighederne i slutningen af 1600-årene således, at hver lejlighed deltes i to "halve" eller to "enkelte" lejligheder, som boligtypen hedder den dag i dag. Den "enkelte" lejlighed kom til at bestå af en stue og et kammer halvt så store

som de oprindelige rum. Gangen med ildstedet blev nu fælles køkken for to familier - et "gennemgangskøkken", hvor man måtte passere igennem naboens del af køkkenet, for at komme ud på gaden eller i gården. Og ud i gården måtte man, for her befandt sig indtil ca. 1929 det "lille hus" - lokummet - oprindeligt placeret over en kule, som tømtes af natmanden, senere forsynet med udskiftelige tønder.

Nyboders beliggenhed med længerne placeret i øst-vestlig retning indebar samtidigt, at delingen gjorde halvdelen af boligerne nordvendte og mørke. Der blev forskel på at bo til sol - eller skyggesiden. 19).

De nyere 2-etages huse, som opførtes i slutningen af 1700-årene i Nyboders nordlige del, fik stort set den samme grundplan som de ældre huse. Stuerne blev lidt større, kamrene mindre, og køkkenet lå, nu som før, i gennemgangen mellem gård og gade. En særlig opgang blev der ikke plads til, så "under-boerne", som stueetagens beboere hed, måtte ikke alene dele køkken, men tillige acceptere "overboerne"s daglige gang igennem køkkenerne på vej ud i gården. (Reimer 1981).

Ildstedet i den åbne skorsten midt i gennemgangskøkkenet var oprindeligt beboernes eneste varmekilde; først efter 1782 blev kakkelovne fast inventar. Man kunne imidlertid leje en ovn for 1 Rdl. om året. (Lind 1882, s. 42-44).

Ved indflytningen gik de fleste beboere i gang med at forbedre boligen: brædder blev lagt på gulvene af ler og mursten, væggene blev malet eller fik opsat panel og lofterne tætnedes. 20).

Disse bestræbelser på at forbedre boligstandarden gennem egen arbejdsindsats og for egne midler er karakteristisk for forholdene i Nyboder. Også i dag nedlægges der meget arbejde på at ombygge og forbedre boligerne inden for de tilladte rammer: køkkener ombygges, vægge isoleres, paneler opsættes, nye gulve lægges ind.

Staten har naturligvis altid haft en forpligtelse til at vedligeholde husene, men dengang som nu har det knebet med at fremskaffe midler til vedligeholdelsen, hvorfor beboerne ofte selv har foretaget nødvendige forbedringer. Der har imidlertid været grænser for, hvor meget de enkelte beboere kunne præge husene med deres smag. Husenes farve - oprindeligt hvid, senere gul, - og vinduers og døres farve og udseende kunne ikke ændres. Men det har dog været muligt at give indgangsdøren et personligt præg ved at opsætte et farvestrålende navneskilt. I bydelens første århundrede skete det desuden, at indgangspartiet kunne prydes med bislag eller kasseret billedhuggerarbejde fra ophuggede skibe. (Lind, 1882, s. 42-44). Sådanne individuelle kunstneriske manifestationer må nu henvises til gårdhaven, hvis man da kan enes med nabo-

På lokum.

erne herom; - facaden ud mod gaden skal have et ensartet præg, og ingen personlige ejendele - ej heller cykler - må forefindes langs husets facade eller ved indgangsdøren. Børnenes opfattelse af de lange gule mure og de okseblodsfarvede skodder som en udfoldelsesmulighed for tegninger og skriblerier, kan man imidlertid ikke komme til livs.

For at få et perspektiv på de boligkårs beboerne har levet og lever under, må boligstandarder sættes i relation til de boligkårs andre befolkningsgrupper levede under. Her vil det være relevant at sammenligne med småhåndværkeres og arbejderes boligkår i København under forskellige perioder.

Før Nyboder opførtes, havde Holmens folk primært været henvist til at bo indlogeret hos københavnske familier, en situation, som gjorde det vanskeligt for dem at stifte familie. At blive godkendt til en bolig i Nyboder har derfor været et privilegium, - et privilegium som da også influerede på familiestrukturen, idet ægteskab blev indgået for at bevare eller opnå ret til en bolig her.

Husbøgerne fra slutningen af 1600-årene fortæller om flere tilfælde, hvor en enke gifte sig med en ung sømænd, hvorved hun kan blive siddende i den bolig, hun bebor, mens han opnår boligberettigelse. (Barfod, 1983).

Nyboder gjorde det således muligt for flådens og

Smed ved Orlogsværftet Martin Simonsen med hustru og børn omkring sig. Billedet, der stammer fra slutningen af forrige

århundrede giver et indtryk af et typisk Nyboderinteriør fra denne periode

værftets søfolk og arbejdere at indgå ægteskab og leve i en kernefamilie. I sammenligning hermed levede hovedparten af de københavnske håndværkere på dette tidspunkt i store hushold, idet lærlinge og svende levede i mesters hus. Først når en svend blev mester kunne han etablere sig og selv danne familie. Dette skete relativt sent i håndværkerens livsforløb, mens Nyboder-manden kunne gifte sig, så snart han havde fået tildelt en bolig, - eller giftet sig til en.

Situationen i slutningen af 1600-årene, hvor to familier presses sammen i én lejlighed, og hvor lejlighederne efterhånden deles op, forekommer med

nutidens øjne som en kraftig forringelse af boligkårene. Det er imidlertid langt fra sikkert, at datidens beboere har opfattet situationen således. Man var dengang vant til, at en husstand rummede flere personer end kernefamilien; dette var reglen, ikke undtagelsen såvel på landet som i byen. En bolig var ikke nødvendigvis én families private domæne. Pladsen blev trangere, da lejlighederne deltes i to, men det primære sigte, at søfolkene kunne stifte familie og føre egen husholdning, bevarede.

Igennem 1700-årene voksede presset på boligerne, og mange familier havde logerende boende i de små

I dag som for 100 år siden investerer beboerne såvel penge som arbejdskraft i en forbedring af deres bolig. Men staten kan være en hård husvert. Flere familier har oplevet at få huslejstigninger på grund af de boligforbedringer, de selv har udført og betalt.

lejligheder. Denne gradvise overbefolkning af boligerne havde bydelen imidlertid fælles med det øvrige København. Hovedstaden fyldtes i dette og det følgende århundrede næsten til bristepunktet. Som eksempel kan nævnes husene i Åbenrå-Landemærket, hvis beboere i 1700- og 1800-årene fortrinsvis bestod af håndværkere og indkvarterede soldater, hvoraf flere med familier. Kvarteret blev i løbet af 1700-årene udbygget med 12 bag- og sidehuse, hvorved det åbne areal husene imellem

kraftigt formindskedes. Gårdspladsen i Åbenrå 6 var således på 3,24 m² og i Landemærket 53 på ca. 8 m², altså snarere lysskakter end gårdspladser. Som et eksempel på beboelsestætheden kan nævnes huset Landemærket 43, som i 1767 havde 26 personer boende. De var fordelt på husets 4 lejligheder, der omfattede 1-2 rum samt et lille køkken, ialt ca. 30 m². 21).

6-7 personer var heller ikke et usædvanligt antal i en Nyboderlejlighed på dette tidspunkt, men her var der større muligheder for at mindske beboelsestætheden. I gården opførtes skure, som kunne bruges af en eller flere logerende og på loftet indrettedes kamre til de større børn. 22)

Epidemier som pest og kolera havde gode betingelser i det tætbebyggede København, og Nyboder gik ikke ram forbi. Ofte var der - som i koleraåret 1853 - netop Nyboderfolk blandt de første dødsfald, fordi søfolkene hjembragte smitten fra fremmede havne. 23).

Som bekendt inspirerede kolera-epidemien til forsøg på at forbedre boligforholdene i København. I Nyboder iværksattes også byfornyelse, idet en del af de ældste huse blev nedrevet og nye rækkehuse opførtes i deres sted. Rævegade og en del af St. Paulsgade består af disse nye huse - de "grå" huse, som de kaldes i Nyboder. De nye rækkehuse indrettedes med 3-4 værelses lejligheder, køkken og toilet. De var med andre ord af en bedre standard end hovedparten af de bygninger, som opførtes i de københavnske brokvarterer i 1800-årenes sidste årtier. Her var ingen baggårde, men små gårdspladser eller haver med vaskehuse. Samtidigt forbedredes en del af den gamle bebyggelse i Nyboder, idet Elsdyrsgades nordlige og Delfingades sydlige længe blev "grundforbedret". Denne forbedring indebar en sænkning af gulvet, så loftshøjden kom over 2 meter, og en ombygning af lejlighederne således, at to huse nu fik én fælles opgang, men samtidig fik hver af lejlighederne sit private køkken adskilt fra opgangen. De "grundforbedrede" blev bydelens mest eftertragtede lejligheder, især p.gr.a. køkkenets placering, mens de nye "grå" huse trods deres bedre standard ikke opnåede samme popularitet. De var ikke "rigtige".

Hovedparten af Nyboders lejligheder udgjordes imidlertid i slutningen af forrige århundrede stadigvæk af de "enkelte" lejligheder på stue, kammer og (gennemgangs-) køkken omfattende ca. 20 m². Men hvorledes boede så københavnske arbejderfamilier generelt? Over halvdelen af Københavns lejligheder bestod i 1885 af 1 og 2-værelses lejligheder. De 1-værelses lejligheder omfattede da 15% af samtlige lejligheder og andelen har antagelig været endnu højere tidligere. Beboelsestætheden i disse

De ny "grå" rækkehuse som opførtes i slutningen af 1880'erne, erstattede nogle af de midste længer i bydelen. Grundarealet

var større i disse huse end i de gamle længer, men gårdene mellem husene blev tilsvarende smallere og mørkere.

lejligheder varierede med i gennemsnit 2,5 beboere i de 1-værelses lejligheder og 3,7 beboere i de 2-værelses lejligheder. (Willerslev, 1979). Til sammenligning kan anføres beboelsestætheden i Delfingade for år 1880, hvis 161 lejligheder beboedes af 577 personer. Dette giver en beboelsestæthed på 3,6 personer pr. lejlighed. Som det fremgår af skemaet fig. 9 boede de fleste større hushold i de mindre lejligheder på 2 eller 4 rum, mens de større lejligheder på 8-10 rum i de "hele" rækkehuse ofte kun beboedes af et ægtepar med ét, eller to børn samt tjenestefolk. I 1880 var det desuden almindeligt, at kammeret i de små lejligheder udlejedes til logerende.

Hvor beboelsestætheden pr. lejlighed således lå på linie med eller over den gennemsnitlige københavnske, var bebyggelsestætheden ikke nær så høj. Den ringe hushøjde, de brede gader og haverne mellem husrækkerne indebar en lavere udnyttelsesgrad af grundarealet end i andre københavnske arbejderkvarterer.

Jævnført med de fleste københavnske arbejdere havde Nyboders beboere da klart bedre boligkår. Det er egentlig først ind i 1900-årene boligkårene forringes relativt set. Det er især med hensyn til den sanitære standard og køkkenernes udrustning, at udviklingen "løber" fra Nyboder. Nu bliver lejlighederne primitive med det fælles lokum i gården og de små gennemgangskøkkener.

Først i slutningen af 1930-erne erstattes lokummet med et w.c. inde i husene, nogenlunde samtidigt med at sundhedsmyndighederne påbyder dette i 1938.

Lejlighederne forekommer nu små og trange i forhold til de forholdsvis store 2- og 3-værelses lejligheder, som bliver standardboligen i 30-ernes og 40-ernes byggeri. Den manglende mulighed for privatliv begynder at blive generende i en tid, hvor familierne i samfundet generelt har fået mere plads og bedre sanitær udrustning til sin rådighed. Samtidigt mindskedes boligøden således, at en bolig i Nyboder ikke længere betragtedes som et privilegium, skønt den var billigere end lejlighederne "ude" i byen. Var man opvokset i Nyboder var primitiviteten en selvfølge, men for folk "udefra" var de små lejligheder utroligt primitive. I sine erindringer fra årene i Nyboder under 2. verdenskrig har fru K. fortalt om sit første indtryk af den Nyboderlejlighed hun i 1941 flyttede ind i med sin mand og deres 2 børn:

"Sommeren 1941 flyttede vi ind i Krokodillegade 9, det var på 1. sal, kaldet en halv lejlighed. Den bestod af et mini-køkken, kun beregnet for slanke mennesker, en stue ca. 3,73 x ca. 3 meter, målene husker jeg ikke helt nøjagtigt, soveværelset var ca. 9. m².

Vores indflytning glemmer jeg aldrig, vi kom fra provinsen fra en dejlig lejlighed med eget toilet m. v. til denne lille nyboderlejlighed. Nede på gården holdt der tre hestevogne med flyttegods, vore møbler var sendt med tog, så det passede med aflæsning ved Østerport station. Disse flyttefolks forbavsede ansigter glemmer jeg aldrig, da den ene vogn var læsset af var lejligheden forlængst fyldt, - de udbrød helt ulykkelige, "jamen hvor

skal vi sætte resten?" På loftet, svarede vi, for de øvrige beboere (i huset) havde indvilliget i, at vi dér optog noget plads af det fælles tørreloft. Jeg sad midt i rodet og stortudede, det viste sig, at min mand havde lejet lejligheden uden at se den, han anede ikke, der fandtes så små lejligheder."

Lejlighederne i Nyboder opfattes imidlertid ikke kun som primitive i dag. Her spiller vor tids nostalgiske holdning til den "harmoniske" fortid ind, når bydelens værdi som boligområde skal vurderes. For mange har det været en værdi i sig selv at bo i de historiske huse, det giver den ovenfor citerede fru K. blandt andet udtryk for, efter hun først vænnede sig til omgivelserne.

Denne historiske værdi spillede også en rolle ved huslejevurderingen omkring 1972-73, hvor huslejen i bydelen steg med i gennemsnit 100%. Stigningen blev fra vurderingskommissionens side begrundet med miljøet, nærheden til de grønne områder ved Kastellet og den korte vej til arbejdspladsen. 24).

Huslestigningerne i begyndelsen af 70-erne indebar vanskeligheder med at få udlejet især de små lejligheder, og en overgang stod ca. 100 lejligheder tomme. Det har især været yngre mennesker opvokset i velfærdssamfundet som har haft svært ved at vænne sig til tanken om en lejlighed uden badeværelse hvor toilettet var "til deling" med to andre familier.

Men endnu engang må boligforholdene sættes i relation til forholdene i København i øvrigt. Nu ti år efter huslejevurderingen forekommer lejlighederne igen forholdsvis billige: ca. 600 kr. pr. md. for en lejlighed på 1. sal med 4 rum, der ganske vist er små og med et toilet, der må deles med husets øvrige to familier. Den begyndende boligkæde i København har ligeledes medvirket til at øge efterspørgslen efter boliger i Nyboder. De tomme lejligheder fra slutningen af 70-erne er nu erstattet af en venteliste på 3-400 boligsøgende. 25).

Vurderingen af boligkærene bliver således relativ. Boligerne kan forekomme små og primitive, men samtidig har de givet Søværnets ansatte mulighed for overhovedet at få en bolig og stifte familie. Nok kunne her være koldt og fugtigt, men havde man først fået sin bolig, var man sikret husly resten af levetiden.

Man bliver ikke "sat på gaden" i Nyboder, og man er heller ikke prisgivet pludselige og uventede huslejevurderinger. Staten har i denne - som i andre af livets situationer - spændt et sikkerhedsnet ud under sine "tjenere". Til gengæld har staten fået lejere, som ikke sled på bygningerne, men i stedet satte dem i stand og forbedrede deres udrustning.

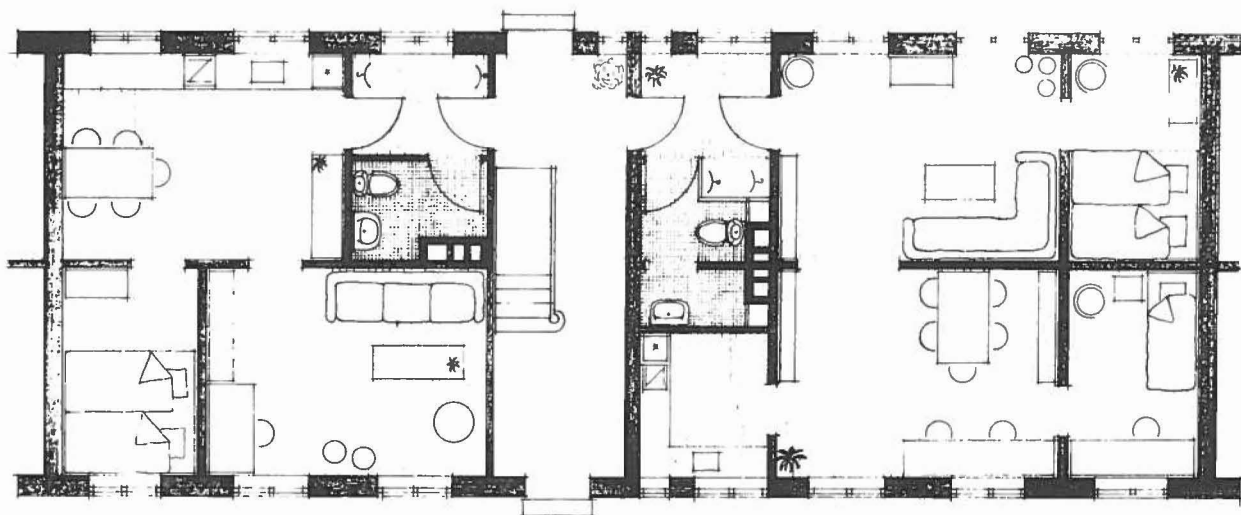

Fig. 5. Forsvarets Bygningstjeneste har udarbejdet en gennemgribende fornyelsesplan for hele Nyboder, en plan som indebærer at alle gennemgangskøkkener forsvinder og at hver lejlighed får

indlagt w.c. og brusebad. Tegningen her viser 2 eksempler på de nye lejlighedstyper. I nogle af huslængerne har man allerede påbegyndt ombygninger efter denne plan.

BOLIGRET OG OMFLYTNINGER

"Se sådan en lejlighed, som den vi sidder i her - (en "enkelt" stuelejlighed), startede man med, når man begyndte, og så gik man opefter: søgte en førstesal og så noget bedre, hvor man ikke skulle igennem andre folks køkkener "

(75-årig enke, født og opvokset i Nyboder, hvor hun levede hele sit liv).

De mange forbedringer og istandsættelser kunne lede til den antagelse, at man med forkærlighed blev boende i den lejlighed, man først flyttede ind i. For det kan være svært at tage de udførte forbedringer med sig, selv om f.eks. paneler og tallerkenrækker kunne skrues ned og tages med til den næste lejlighed. H. D. Lind (1882) nævner som praksis i disse tilfælde, at den fraflyttede beboer søgte at opnå en vis erstatning for forbedringerne hos den nye lejer. Hvis ikke dette kunne opnås, blev forbedringerne nedtaget og medbragt til den nye bolig. Det kunne gælde mindre genstande som tallerkenrækker og køkkenskabe eller større som trappen op til loftet. Træer plantet i haven var det ulige sværere at drage af med, og Lind refererer i sin bog om Nyboder til en årelang strid mellem to beboere om retten til de træer den ene havde plantet i gårdhaven (1882, s. 46-47).

Gældende praksis er imidlertid - nu som før - at den fraflyttede lejer aftaler et vist erstatningsbeløb med den nye lejer.

Men hvorfor blev man nu ikke blot boende i den bolig, der nu engang var blevet én tildelt? Så ville man jo være sikker på at kunne nyde godt af de forbedringer, der var foretaget?

Her spiller sammenhængen mellem rang og boligstørrelse en vis rolle, - en sammenhæng, som fik øget betydning, da opdelingen af lejlighederne og ombygninger af husene skabte lejligheder af forskellig standard: "enkelte" eller "dobbelte", i stuen eller på 1. sal, til skygge- eller solside, med gennemgangskøkken eller eget køkken.

Instrukser fra 1800-årenes sidste halvdel indleder det boligherrettigede mandskab i 4 boliggrupper, baserende sig på den rang og anciennitet, det enkelte individ havde opnået i Søværnet. Var man maskinmester, håndværksmester eller værftsløjtnant med den højeste rang indenfor det korps, man tilhørte, kunne man få en firedobbelt bolig. Dette indebar, at man kunne disponere over et helt hus på 2 etager i en af længerne. Tredobbelt bolig, der f.eks. kunne bestå af en hel 1. sal og en halv stueetage, tildeltes personel med en charge, der lå en grad under den ovennævnte boliggruppe f.eks. undermaskinmester eller underofficer af 1. klasse, 1. grad (Jfr. skema over korpsinddelingen fig.16 og 17). En dobbelt bolig kunne man ansøge om, hvis man stod lidt lavere på rangstigen; og den

enkelte bolig bestående af et kammer, en stue og et (gennemgangs)køkken var den bolig man var berettiget til i begyndelsen - eller slutningen - af karrieren. Ved pensionen træder man uden for rangsystemet, og flytter - som en logisk følge heraf - "nedad" til en "enkelt" lejlighed uanset tidligere rang. Tilsvarende kan en enke heller ikke betragtes som berettiget til en bolig i den afdøde ægtemands rangklasse, - uanset børneflokkens størrelse flytter hun derfor til en "enkelt" lejlighed.

En stor børneflok var - og er -ellers en fordel i Nyboder idet familier med over 3 børn var berettiget til en "dobbelt" lejlighed, 26). Principperne for boligtildelingen er de samme i dag. Rang og anciennitet, d.v.s. længden af den tid man har tilhørt den enkelte boliggruppe, er afgørende for, hvilken bolig man kan få tildelt.

Hvornår man er begyndt at inddele personellet i boliggrupper for at kunne afgøre, hvilken bolig de enkelte familier var berettiget til, vides ikke, men forfremmelse synes også tidligere at have været ensbetydende med flytning til en anden og større lejlighed. (Lind, 1882, s. 45). At man ikke uden videre har kunnet flytte ind i den første den bedste ledige lejlighed fremgår af marinehistorikeren Jørgen Barfods bog om Nyboder i 1600-årene. Han omtaler, hvorledes der i 1696 reserveredes et bestemt antal huse for officerer og underofficerer af højere rang i hver gade, samt hvorledes de enkelte divisioner tildeltes et bestemt antal boliger. I 1721, hvor mandskabstabet efter Store nordiske Krig nødvendigvis gjorde en omfordeling af boligerne, fordeltes lejlighederne således, at hver division tildeltes en gade. Denne fordeling af mandskabet på bestemte gader tyder på begrænsede omflytningsmuligheder i 1600- og 1700-årene. (Barfod, 1983, s. 45-68 og 173-198). I 1800- og 1900-årene har de hyppige omflytninger rundt i Nyboder fra dårligere til forhåbentligt bedre lejligheder imidlertid været en del af tilværelsen. (Jfr. kortet, fig. 6.). Som man i tjenesten avancerede op gennem de forskellige grader i det korps, man tilhørte, således flyttede man rundt i Nyboder i takt hermed. Boligen blev herved - i lighed med uniformen - et synligt udtryk for individets rangplacering i flåden.

Forudsætningen for at få "husbrev" - d.v.s. blive boligberettiget - var den faste ansættelse i Orlogsflåden eller på Orlogsværftet. De søfolk, der blev udkrevet til tjeneste for en kortere periode samt eventuelt løst ansat arbejdskraft på Orlogsværftet hørte ikke til denne kategori. Med personelordningen af 1919, hvor håndværkere og assistenter ved Orlogsværftet for hovedpartens vedkommende overgik til civil status, ændredes reglerne for at opnå boligret således, at civilt per-

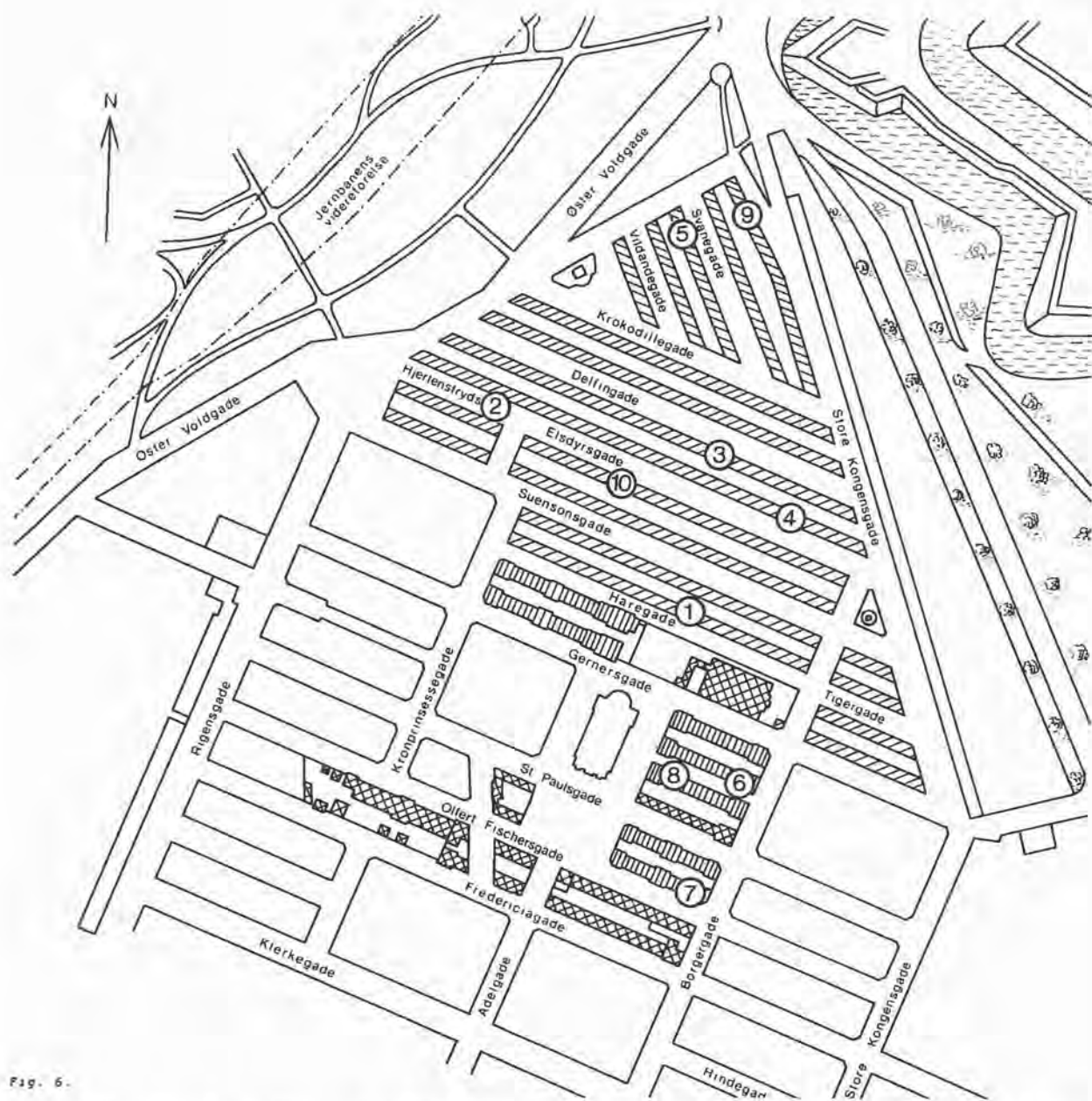

Fig. 6.

En Nyboderfamilies omflytninger i årene 1904 - 1961

Faderen startede på Holmen som skomager, blev senere bud og endte som budformand og ministerialbetjent.

- 1 - 1904 Hæregade 10, stuen til garden
- 2 - 1906 Hjertensfrydsgade ?, 1. sal til garden
- 3 - 1908 Dellingsgade 10, enkelt-grundforbedret
- 4 - 1909 Elsdyrsgade 44, 1. sal - enkelt
- 5 - 1913 Svanegade 10, stuen - dobbelt
- 6 - 1918 Rævegade 2, stuen
- 7 - 1920 Ollert Fischersgade 16, 1. sal
- 8 - 1929 Rævegade 12, 1. sal
- 9 - 1936 St. Kongensgade 147, 1. sal - dobbelt
(Den voksne, gifte datter bor i perioder hos forældrene med sine 2 børn)
- 10 - 1947-1961 Elsdyrsgade 38, 1. sal - pensionistejl
(Enkemand)

sonel blev boligberettiget med opnåelse af tjenestemandstatus. Timelønnen personel (fortrinsvis arbejdere og håndværkere) kunne først opnå boligret efter 15 års beskæftigelse ved Søværnet. Disse bestemmelser gælder endnu. 27).

Da Søofficersskolen i 1969 omdannedes fra kostskole til almindelig undervisningsinstitution, fik kadetter tilladelse til at søge bolig i Nyboder, og få år efter udvidedes tilladelsen til også at omfatte konstabelelever, en tilladelse, som krævede dispensation, da personer under 20 år aldrig tidligere har kunnet opnå selvstændig bolig i Nyboder. 28).

"Husbrevet" til Nyboder indebar imidlertid en tilladelse til at leje en del af boligen ud til logerende. Bydelen har derfor igennem århundreder tillige rummet personer, som ikke tilhørte marinen. De indlogerende skulle dog helst være ugifte folk af flådens mandskab, en bestemmelse som nedfaldes i 1756 og siden gentages. (Lind, 1882, s. 40).

Ansøgninger om bedre bolig tilstiles - nu som før - Nyboders Kommandantskab, der fungerer som bydelens interne administrationskontor. Og nok er - og var - der bestemte regler for, hvorledes tildelingen af boliger skal foregå, men regler kan fortolkes. Af folks beretninger fremgår det, hvorledes beboerne hver især med forskellige kneb tilkæmpede sig bedre lejligheder. Det var - og er - næsten altid kvinderne, hustruerne, som "går op" til kommandantskabet, for at forhandle sig frem til en bedre bolig. Kom man på det rigtige tidspunkt, kunne man lettere end andre gange få sine ønsker opfyldt. I ét tilfælde lykkedes det f. eks. en beboer at komme først i køen til en eftertragtet lejlighed, fordi hun på en tidlig morgentur havde observeret at denne var ved at blive tømt for indbo. Den tidligere lejer var netop død. På kommandantskabet havde man endnu ikke kendskab til dødsfaldet og lod sig overrumple til at leje lejligheden ud til den morgenduelige beboer, som øjeblikkeligt havde henvendt sig til kommandantskabet med ønske herom. I et andet tilfælde var det en ung, gravid kone som "græd" sig til en større lejlighed på kommandantskabets kontor. En tidligere beboer fortæller i sine erindringer, hvorledes hun trodsede reglerne om rang og boligtildeling ved at bede om en "dobbelt" lejlighed, skønt hendes mand endnu "kun" var math.

"En dag havde jeg gjort mig fint i stand og ville på kommandantskabet, for at tale med kommandør N. Hans forbavsende ansigt, da jeg kom frem med ønsket om en 4-værelses lejlighed, kan jeg endnu se for mig. "Det kan jeg virkeligt ikke", sagde han, "det er Deres mand ikke nok i etaten til endnu." Mit

svar var, at jeg ikke kunne vedblive at leve så indeklemt med så mange børn (3 børn), "Jamen jeg vil få hele Søværnet på nakken", sagde han."

Et par måneder senere kunne ægteparret imidlertid flytte ind i en dobbelt stuelejlighed i Delfingade.

Officererne tilhører et selvstændigt korps, og som en logisk følge heraf, har tildelingen af boliger til officerer fulgt andre retningslinier end reglerne for mandskabets boliger. Allerede i 1696 anbefaledes det, at reservere et bestemt antal boliger for officerer, og fra 1739 findes en forordning, som direkte påbyder kompagnicheferne at flytte ind i bydelen, antagelig for bedre at kunne holde opsyn med mandskabet. Nu indrettedes også særlige officershuse i bydelen, fortrinsvis i hjørnehusene, hvor nogle ombyggedes til "pavilloner", der hævdede sig over de lave længer. 29). (Jfr. kortet fig. 3).

BEBOERFORENINGEN

Det kan give problemer at have staten som husvært. Bl.a. omfattes man ikke af lejeloven. I erkendelse heraf, og som en reaktion på de kraftige huslejestigninger i begyndelsen af 70-erne, stiftedes Nyboder Beboerforening i 1975. Beboerforeningen er den eneste forening i Søværnet som "går på tværs" idet samtlige af Søværnets personelgrupper er repræsenterede. I 1977 anerkendte Forsvarsministeriet beboerforeningen og tildelte den forhandlingsret, men først i 1982 blev foreningen optaget som fuldgældigt medlem af Forhandlingsudvalget vedr. Nyboder, hvor også de enkelte personelorganisationer er repræsenterede.

Beboerforeningen har arbejdet ihærdigt på at få gennemført forbedringer af husene, som f.eks. isolering og opsætning af ekstra forsatsvinduer. Stridigheder om erstatning for udførte forbedringer i en fraflyttet lejlighed har også kunnet afklares gennem foreningens mellemkomst.

Endelig har foreningen fået indført nye "traditioner" som den fælles fastelavnsfest og juletræsfesten for børnene samt en fælles sommerfest. 30).

EN GADE OG DENS BEBOERE

For at få et overblik over befolkningsstrukturen i bydelen i det tidsrum der primært er i undersøgelsens fokus: 1880-1980, er en gade udvalgt til nærmere analyse. 31).

Det drejer sig om Delfingade, som ligger i den nyere, bedre bevarede del af Nyboder. De mange omflytninger betyder, at de enkelte gader ikke har

Beboerforeningens fastelavnsfest for børnene, 1980.

mulighed for at udvikle "særpræg" m.h.t. -- befolkningsfordeling, hvorfor befolkningssammensætningen i én gade kan antages at være repræsentativ for hele bydelen. Delfingade har boliger for alle personalekategorier, inklusive officerer, og hovedparten af lejlighederne er, som i det øvrige Nyboder, små "enkelte" lejligheder.

Det spørgsmål, folketællingsmaterialet ville kunne give svar på var, hvorvidt befolkningsstrukturen havde ændret sig væsentligt i perioden 1880-1980.

For at få et overblik lagdes et snit ved 1880 og 1980, baseret på grundlag af folketællingerne i Rigsarkivet, og ved 1935 og 1960, baseret på husstandskortene i Nyboders Kommandantskab.

De to første årstal skulle vise forholdene i en periode, hvor beboerne endnu helt var underlagt militær retspleje og administration. Forholdene i 1935 var muligvis påvirket af de gennemgribende ændringer i søværnsordningerne fra 1922 og 1932 mens 1960 kunne give et indtryk af forholdene i en periode, hvor velstanden i hele befolkningen var kraftigt forbedret.

Befolkningspyramiderne fra de fire tidspunkter adskiller sig fra hinanden på en række punkter, - punkter som antyder væsentlige ændringer i befolkningsstrukturen. (se fig. 7).

Alders- og kønsfordelingen i 1880 giver et billede af en befolkning med mange børnefamilier og få ældre personer. At børnene i stor udstrækning bliver boende i bydelen som voksne, kan udlæses af

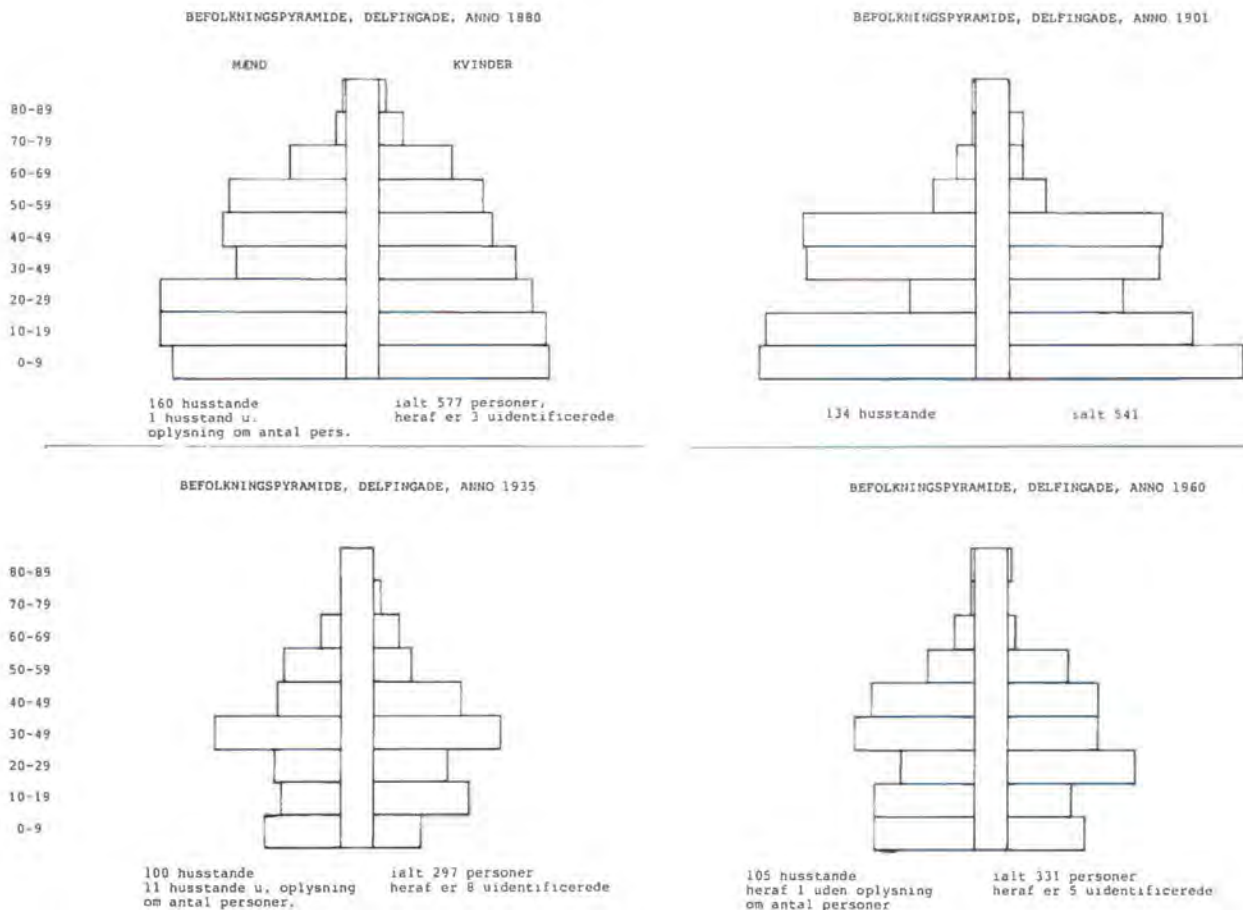

Fig. 7.

gruppen 20-29 år, som er næsten identisk med de 10-19-åriges gruppe. Gik man ind i marinen, og var man fyldt 20 år havde man - selv som ugift - ret til en boligenhed af de små.

I 1901 er det netop denne gruppe af unge - især mænd, men også kvinder, som skrumper kraftigt ind. De unge flytter væk fra Nyboder og mandskabsbehovet synes dækket i tilstrækkeligt omfang af de midaldrende mænd, hvorfor nye unge ikke flytter ind i deres sted. Gruppen over 50 år er ligeledes mindsket kraftigt.

I 1935 består den største aldersgruppe af personer mellem 30 og 39 år. Selv om kvinderne i denne gruppe netop er i den fødegygtige alder er antallet af børn svundet ganske betydeligt set i for-

hold til 1901, et forhold som jo ikke er specielt for Nyboder, men gælder hele befolkningen. De få personer i kategorien over 40 år antyder, at personelordningens kraftige reduktion af det gamle mandskab, reduktioner som fandt sted i 1922 og 1932, især har ramt de ældre aldersgrupper. Gruppen på 30-39 år består muligvis fortrinsvis af indflyttede personer udefra.

I 1960 er befolkningen mere jævnt fordelt over de forskellige aldersgrupper. Der var stadig fortrinsvis børnefamilier i bydelen. Pensionisternes antal er nu - som før - ret ringe, antagelig p.g.r. a. bestemmelsen om, at pensionister kun kan vedblive med at bo i Nyboder, hvis de flytter ind i en af de små pensionistlejligheder.

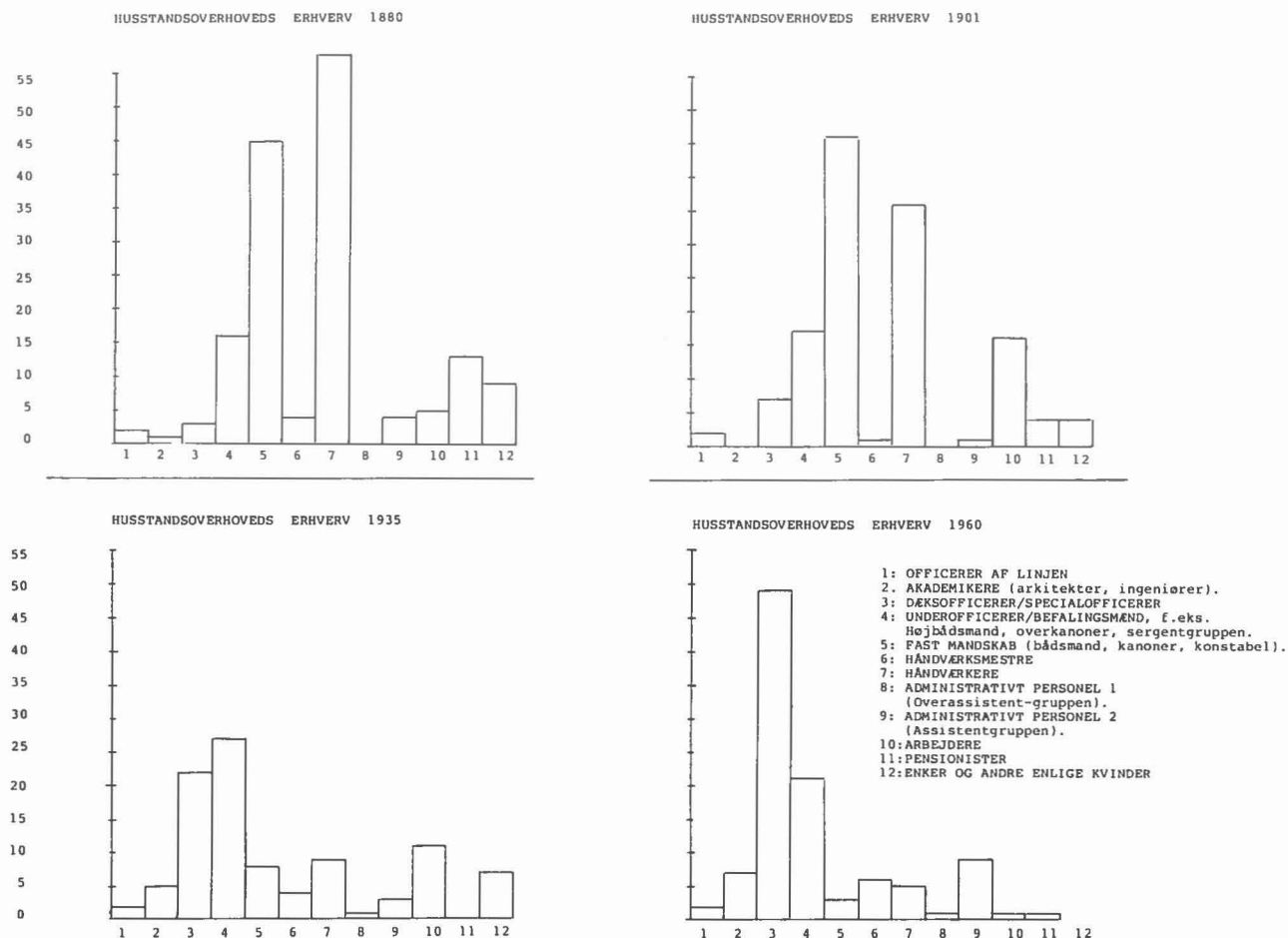

Fig. 8.

Søjlediagrammerne fig. 8 giver et indtryk af hvilke personalkategorier, der har boet i Nyboder i undersøgelsesperioden.

Forholdene har ikke ændret sig væsentligt fra 1880 til 1901, dog er gruppen af timelønnet, civilt personel øget noget. Det er fortrinsvis personer som betegnes "arbejdere", antagelig med civil status. Den teknologiske udvikling i Søværnet krævede nye uddannelser som erstatning for den hidtidige underofficersuddannelse. I 1935 og 1960 figurerer derfor en ny personelgruppe i diagrammet: special- eller dæksofficererne. Diagrammet for 1960 viser, at det primært er nye personelgrupper: specialofficerer, sergenter og konstabler, som udgør hovedparten af befolkningen i dag.

Håndværkere og søfolk er blevet erstattet af personel med en stadig mere grundig uddannelse bag sig: tele-, radar- og EDB er nogle af de systemer, personalet nu uddannes til at beherske.

Skemaerne fig. 9-12 tjener til at give en oversigt over husstandsstruktur og boligkår.

Karakteristisk for situationen i 1880 var de mange forskellige husstandsformer, hvor antallet af logerende var højt. I nogle tilfælde synes det imidlertid at have drejet sig om reelle parforhold, hvor den logerende kvinde, evt. med barn, ikke er gift med lejlighedens indehaver, men blot bor sammen. Der forekommer imidlertid også tilfælde, hvor familien har en eller flere logerende boende.

DELFINGADE ÅR 1880 Familietyper og boligstørrelser

Familietyper	1/4 Hus	1/2 Hus	3/4 Hus	1/1 Hus	Ialt Personer	
♂	6				6	
♀	1				1	♂-Mand
♂!♂	3				6	
♂!♂	12	1			26	
♂!♂!♂	6				18	
♂!♂!♂!♂	1	1			8	♂-Kvinde
♂!♂!♂!♂!♂	1				5	
♂♂	13	6		1	40	
♂♂!♂		1			3	
♂♂!♂	1				3	
♂♂!♂!♂				1	4	♂-Barn
♂♂	3				6	
♂♂!♂		1			3	
♂♂!♂!♂		1			4	
♂♂!♂!♂		1			3	
♂♂	3				6	
♂♂!♂!♂	3				9	
♂♂!♂!♂!♂!♂		1			7	♂-Logerende/Slægtninge
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂		1			7	
♂♂!♂!♂	24	6			90	
♂♂!♂!♂!♂	1	1			8	
♂♂!♂!♂!♂	1	1			8	
♂♂!♂!♂!♂	10	4			56	
♂♂!♂!♂!♂!♂		1			5	
♂♂!♂!♂!♂!♂	1				5	
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂	10	2			60	
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂!♂			1		7	♂-Tjenestepige
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂!♂	7	4			66	
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂!♂	2	3			35	
♂♂!♂!♂!♂!♂!♂!♂!♂	3	2		1	48	
♂!♂		1			2	
♂!♂!♂!♂				1	4	
♂!♂!♂!♂!♂				2	8	
♂!♂!♂!♂!♂		1		1	10	
Uoplyste lejemål	1					
Sum	113	40	1	7	577	

DELFINGADE ÅR 1901 Familietyper og boligstørrelser

Familietyper	1/4 Hus	1/2 Hus	3/4 Hus	1/1 Hus	Ialt Personer	
♂	4				4	
♂	2				2	♂-Mand
♂ ♂	2	1			6	
♂ ♂ ♂ ♂	1				5	
♂ ♂	1				2	
♂ ♂	11	6			34	♂-Kvinde
♂ ♂ ♂	1				3	
♂ ♂ ♂	1				3	
♂ ♂	1				2	
♂ ♂ ♂		1			3	♂-Barn
♂ ♂ ♂ ♂		1			5	
♂ ♂ ♂	9	14			69	
♂ ♂ ♂ ♂	1	1			8	
♂ ♂ ♂	15	11			104	
♂ ♂ ♂ ♂		1			5	
♂ ♂ ♂ ♂	9	10		1	100	♂-Logerende/Slægtninge
♂ ♂ ♂ ♂		10			60	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂		1			7	
♂ ♂ ♂ ♂	1	4			35	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂		2			16	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂		3			27	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂ ♂		1			10	
♂ ♂ ♂		1			2	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂				1	6	♂-Tjenestepige
♂ ♂ ♂				2	6	
♂ ♂ ♂ ♂				1	4	
♂ ♂ ♂ ♂				1	5	
♂ ♂ ♂ ♂ ♂				1	8	
Sum	59	68	0	7	541	

DELFINGADE ÅR 1935 Familietyper og boligstørrelser

Familietyper	1/1 Hus	1/2 Hus	3/4 Hus	1/1 Hus	Ialt Personer	♂ =Mand	♀ =Kvinde	♂ =Barn	♂ =Logerende/Slægtninge	♂ =Tjenestepige
♂	2	1			3					
♂	8				8					
♂♂	10	8	2	1	42					
♂♂ ♂		2			6					
♂♂ ♂			1		3					
♂♂	2				4					
♂♂♂		1			3					
♂♂♂	10	20	4		102					
♂♂♂ ♂		1			4					
♂♂♂♂	3	12	1		64					
♂♂♂♂ ♂♂♂		1			7					
♂♂♂♂♂		2	1		15					
♂♂♂♂♂♂			1		7					
♂ ♂	1				2					
♂♂♂♂ ♂				4	20					
♂♂♂♂♂ ♂				1	7					
Foreninger		2								
Uoplyste lejemål	5	4	1	1						
Sum	41	54	11	7	297					

Fig. 11

DELFRINGADE ÅR 1960 Familietyper og boligstørrelser

Familietyper	1/4 Hus	1/2 Hus	3/4 Hus	1/1 Hus	Ialt Personer	
 ♂	2	2			4	♂ = Mand
 ♀	1				1	
 ♂ ♀		1			2	♀ = Kvinde
 ♂ ♀	1				2	
 ♂ ♀	9	11	3	3	52	♂ = Barn
 ♂ ♀		1			3	
 ♂ ♀	1				3	♂ = Logerende/Slægtninge
 ♂ ♀		1			4	
 ♂ ♀	14	17	1	1	99	♀ = Uoplyst køn
 ♂ ♀				1	4	
 ♂ ♀	1	1			8	♂ = Uoplyst køn
 ♂ ♀	2	17	1		80	
 ♂ ♀		2			10	♂ = Uoplyst køn
 ♂ ♀				1	6	
 ♂ ♀	1	4	2	1	40	♂ = Uoplyst køn
 ♂ ♀		1			6	
 ♂ ♀		1			7	♂ = Uoplyst køn
 ♂ ♀		2				
Foreninger		2				♂ = Uoplyst køn
Uoplyste lejemaal	2	2				
Sum	34	63	7	7	331	

Fig. 12.

Blandt de mere velhavende er der 6 familier, som har tjenestefolk bosat i familien. En af disse, en officer, har desuden en logerende, en ung løjtnant, boende. Ifølge erindringsmaterialet var det på dette tidspunkt ikke ualmindeligt, at enlige officerer eller officersægtepar uden børn udlejede et par værelser til yngre løjtnanter. Herved fik man et tilskud til den beskedne officersløn og officersboligens mange rum behøvede ikke at stå uanvendt.

Husstandsoversigten giver ligeledes et indtryk af antallet børn pr. familie. Hovedparten af familierne havde mellem 1 og 5 børn, ikke et overvældende stort antal på dette tidspunkt.

I 1901 er antallet af logerende og af tjenestefolk indskrænket noget. Tjenestefolkene finder vi også nu fortrinsvis i de store huse, mens de logerende også optræder i de helt små lejligheder.

I 1935 er såvel de logerendes som tjenestefolkenes antal reduceret betragteligt. Antallet af barnløse familier er øget og 2-3 børn pr. familie synes at have været gennemsnittet.

I 1960 er der ingen af familierne som har tjenestefolk, men en del har stadigvæk logerende, fortrinsvis blandt familierne i de store huse. Det er

barnløse ægtepar og ægtepar med et til tre børn som nu udgør hovedparten af befolkningen.

I et forsøg på at give et indtryk af, hvorledes de enkelte familier fordeler sig på de forskellige boligtyper afhængigt af husstandsoverhovedets rang er samtlige familier indtegnet på et par store oversigtsplaner over længerne i Delfingade. (Tavle I).

Planerne giver et indtryk af, hvorledes officerer og andre højtstående personer primært bor i de store huse for enden af længerne.

De antyder ligeledes, at 1. salen var mere eftertragtet end stuen, idet personer med højere rang ofte bebor 1. salen. Under tegningerne er tillige angivet, hvilke skibe eventuelt udkommanderede familiefædre sejlede med, da tællingen blev foretaget.

Planerne illustrerer boligbestemmelsernes konsekvenser for de enkelte familier, hvor rangklasse og boligstørrelse nøje følges ad. De viser tillige at familiens størrelse, trods bestemmelser herom, ikke altid indvirkede på boligens størrelse.

Endelig giver de et indtryk af, hvorledes beboelsestætheden mindskes i løbet af de 80 år planerne dækker.

T J E N E S T E N

"I ethvert Statssamfund maa være forskellige grader, Nogle maa beklæde de høiere, andre de underordnede Poster; Nogle maa byde, Andre lyde; men Enhver der redeligt og forsvarligt udfører sit Nverv, kan være lige agtet og lige lykkelig."

(Komm.kap. E. Paludan. Læserbrev i Berlingske Tidende 1849).

Anciennitetsvisen.

(mel. Kejseren af Kinesiens Land).

Hvis I vil høre til en Gang,
Saa vil jeg synge en lille Sang,
Og skulde den komme lidt paa tværs,
Saa er det hele kun for Kommers.
I denne lille bitte Vise,
En Ting vi kender, jeg her vil prise,
::: Det er noget, hvorom man har mig bedt,
Det handler om vor Anciennitet.:::

Se, her i vor Flaade vi har, som bekendt,
Baade Salut- og Hønnør Reglement.
I det kan man se, hvad hver enkelt skal ha'e,
Hvad enten han kommer ved Nat eller Dag.
Der er Gene- og Admiraler,
De faar Salut, (som Staten betaler),
::: Man si'er, det er noget, hvorom de har bedt;
Fordi man skal se deres Anciennitet.:::

Selv i Nyboder, hvor alt er saa rart,
Mærker man Ancienniteten snart;
Hvis paa Kontoret om noget man be'r,
Straks de paa Snorenes Antal ser,
Har man saa Knappen, saa gøres der Væsen
Af En, hvis ikke, saa rynker de Næsen.
::: Men det er noget, vi alle har set,
Nyboder har sin Anciennitet.:::

Nyboders Madammer, tænk Jer en gang,
De har li'esom Manden deres egen Rang,
Hvis Manden er meget, er Konen mer.
Det man hver dag derude ser,
Og hilser man ikke "Kan'nerens" Madamme,
Er man færdig - li'e med det samme;
::: Men i Krogene der bliver let
Af Nybo'ers Madammernes Anciennitet.:::

I militære Selskaber nu
Keder man sig, saa det er en Gru,
For sker det, at den Ældste bli'er fuld,
Falder alle de yngre pligt skyldigst omkuld,
Og skal man paa "Dass", maa man vente længe;
Ifald der er Ældre, som ogsaa trænge.
::: Men det er noget, vi alle har set,
Der maa holdes strengt paa vor Anciennitet.:::

Skal man i Fartøj, saa er det vidst,
Den ældste han gaar altid sidst,
Og omvendt, naar at man skal op,
Ellers Gud naade End syndige Krop,
Ja selv paa Gade, med Fortovsretten
Man pønt for "den Ældre" maa vige af Pletten,
::: Men det noget, vi alle har set,
Der maa holdes strengt paa vor Anciennitet.:::

Selv ved Begravelser, tænk en Gang,
Kan man sig slutte til Mandens Rang;
Hvis man er meget, med Spil og Skud,
Farer man lige direkte til Gud.
Men er man kun lidt, som jeg desværre!
Kommer man ganske nøgternt op til Vorherre,
::: Men i Himmelen, der bli'er vist let
Af vor jordiske Anciennitet.:::

V. Bachmann.

(Visen er her gengivet efter Nyboders Mindes sangbog, trykt i 1928. Den forekommer tillige i håndskrevne eksemplarer af "Bachmanns Visebog" og at den omkring århundredeskiftet var almindelig kendt og sunget i Nyboder fremgår bl.a. af det radioprogram C. Stuhr producerede for Danmarks Radio i 1978, hvor visen blev sunget af en tidligere "Nybo'rdreng" som eksempel på den lokale sangtradition. I det af Orlogsmuseet indsamlede erindringsmateriale henvises også flere gange til visen).

Orlogsflåden og - værft - "Holmen" i daglig tale - er ikke blot en arbejdsplads, men et helt socialt system, opbygget efter et hierarkisk princip betinget af tjenestens kommandostruktur.

Som det er fremgået af den historiske oversigt var flåden oprindelig en ledingsstyrke, hvor mandskabet blev udskrevet ved behov. Den permanente arbejdsstyrke voksede frem under 1500-årene samtidig som en permanent udrustet flåde kunne etableres. Denne arbejdsstyrke betragtedes som Kongens tjenere.

Tjenesteforholdet mellem Konge = Staten og flådens personel symboliseredes i et sprogbrug som stadigvæk er gængs: Arbejdet i flåden og ved værftet, med at kriges, ordne forsyninger, vedligeholde eller forny materiel som skibe og våben kaldes tjenesten - at gøre tjeneste.

Ordet arbejde eksisterer ikke i flådens sprogbrug. Man gør tjeneste, har tjeneste, i tjehestetiden, på tjenestestedet, og man udkommanderes til tjenestegørelse. Egentlig er man - som militært personel - konstant i tjeneste med mulighed for mobilisering med kort varsel, idag som for 400 år siden. Først efter pensioneringen er man helt ude af tjenesten.

Tjenestebegrebet er ikke specifikt for flåden, men eksisterer i samtlige de etater, som voksede frem af kongens private tjenerstab, administrationen og militæret: civiletaten, landetaten, søetaten og politietaten, og i senere århundreder tillige: jernbaneetaten, postetaten og skovetaten. Tjenesten, man udøver som tjenestemand, er ikke et arbejde, der blot påtages for at holde sulden for døren, men en tjeneste over for Konge og stat.

Flådens opgave er primært at tjene Konge og stat i tilfælde af krig: enten ved at forsvare det domæne, Kongen råder over, eller ved at angribe andres domæne. 32).

Krigsførelsen stiller krav om en central organisation, der har ansvaret for og tilrettelægger strategien. De kæmpende enheders aktioner skal koordineres og samordnes i en højere strategi, hvis mål ikke altid forekommer indlysende ude i frontlinien.

Krig kræver derfor en organisation med en central ledelse, der hurtigt kan kommunikere meddelelser om forholdsregler og strategi ud til de enkelte enheder. Dette sker gennem en kæde af kommunikationer fra en overordnet til to eller flere umiddelbart underordnede, som så formidler ordren videre til deres underordnede.

For at ordrer ikke skal kunne misforstås eller være modstridende, har intet individ mere end én direkte overordnet, som alle meddelelser passerer igennem.

I krig dræbes folk, - og kommandoledelsen kan ofte risikere, at kommunikationslinierne ud til de mindre enheder afbrydes p.gr.a. dødsfald. Ubetinget lydighed mod en ordre er én af forudsætningerne for, at kommandostrukturen kan fungere, - en anden er evnen til at handle selvstændigt, hvis ordrerne skulle udeblive, p.gr.a. tilintetgjorte kommunikationslinier mellem kommandocentral og enhed. I dette tilfælde kan en ung officer eller ældre underofficer/sergeant komme til at fungere som den overordnede, der har det absolutte ansvar for enhedens kamp - og overlevelsesmuligheder. I disse krisesituationer, som er en konstant realistisk mulighed i krig, er viljen til at udføre en given ordre ikke tilstrækkelig, - der må også eksistere en evne til at klare enheden igennem uanset forholdene. Denne evne kan kun indlæres gennem praktiske øvelser, hvorfor der altid har været størst respekt for de chefer, som af egen erfaring kendte til vilkårene om bord. 33).

Tilværelsen i flåden præges af denne indbyggede modsætning: kravet om ubetinget lydighed, som i krisesituationer må vige for nødvendigheden af en selvstændig handlemåde.

I den følgende analyse af tjenestens organisering er der især fokuseret på principperne bag den kommandostruktur, der indordner flådens ansatte i et rangsystem afgørende for, hvem der giver, og hvem der modtager ordrer.

Kendetegnende for tjenestens kommandostruktur er det vertikale princip, idet individets position defineres i forhold til den overordnede, han skal adlyde, og de underordnede, som skal adlyde ham. Strukturen opbygges af vertikale relationer: relationerne mellem overordnede og underordnede, - og individet defineres og placeres i dette hierarki primært med udgangspunkt i de beføjelser og forpligtelser, der tildeles og påhviler ham, således som det fremgår af Frederik V's søkrigsartikler fra 1752. Søkrigsartiklerne er en samlet fremstilling af de love og bestemmelser, som regulerede tilværelsen inden for marinens rammer. De tager udgangspunkt i forholdene til søs og beskriver detaljeret magtbeføjelser, ansvarsområde og forpligtelser for hvert enkelt individ i flåden fra flådechef og admiral til bådsmænd og kok.

Beskrivelserne er ensartet disponerede: for de personer der indtager den højeste position indenfor et ansvars- eller arbejdsområde defineres omhyggeligt ansvarets omfang. For de underordnede i de enkelte enheder indledes beskrivelsen derimod med en nøje præcisering af hvilken person man skal adlyde.

Karakteristisk for systemet er manglen på horisontale relationer, d.v.s. relationer, der sidestiller individerne inden for et fælles arbejds- og ansvarsområde. Ansvarsfordelingen ville da blive usikker. F.eks. var arkeliemesteren, højbådsmænd, tømmermesteren og kvartermesteren om bord på et orlogsskib nok sideordnede i rangsystemet, ifølge søkrigsartiklerne, men de havde hver sit afgrænsede ansvarsområde: ammunition, takelage, skibsinventar og forplejning, ligesom de tilhørte forskellige korps og divisioner.

To matroser og to håndværkere kunne formelt set indtage samme position i hierarkiet, hvis de indgik i den samme arbejdsstyrke. Men her gør princippet om anciennitet sig gældende. Anciennitetsprincippet vil altid placere den person, der har højere anciennitet i en position som rangerer over personen med kortere anciennitet inden for samme grad. Dette er en logisk følge af flådens målsætning: loyaliteten over for flåden, og det vil sige Kongen, som et absolut krav til enhver ansat. Jo længere anciennitet, jo længere har man "tjent" Konge og flåde og dermed bevist sin loyalitet. Derfor rangerer man naturligvis højere end personen med kortere tjenestetid. Anciennitet har derved intet med en persons alder, men udelukkende med tjenestetiden i graden at gøre.

Hvor ancienniteten således tjener til at definere den indbyrdes rangorden inden for de samme grader, er uddannelsen den faktor, som afgør, hvilke karrieremuligheder der står til rådighed. Uddannelsens karakter af "indgangsport" til de enkelte korps og til flåden som helhed behandles mere udførligt senere.

KORPS OG DIVISIONER

Det militære hierarkis vertikale princip understreges yderligere af mandskabets inddeling i forskellige enheder: korps og divisioner. Inddelingen har vekslet gennem århundreder, men princippet i inddelingen har altid baseret sig på at tildele hvert arbejdsområde - f.eks. sejlføring, våbenbetjening og skibsbygning, - hver sit korps: matrosartilleri- og håndværkerkorps. Nye korps er tilkommet i takt med teknologisk betingede ændringer af skibe og våben: i 1843 oprettedes et maskinkorps, i 1856 et intendanturkorps og i 1880 et søminekorps. I løbet af 1900-årene er der indført særlige divisioner for eksempelvis tele/radio og kampinformation.

Hvert korps og division var - og er - siden ind delt i mindre arbejdsenheder, der indgår som en

del af arbejdsstyrken på et af orlogsskibene eller i et af værkstederne. Fælles for disse mindre arbejdsenheder er den hierarkiske opbygning af enhedens organisation, der er en gentagelse af hele flådens opbygning. I spidsen for hver enhed står en chef, under ham en næstkommanderende og herefter kommer to eller flere underordnede officerer med ansvaret for hver sin hierarkisk opbyggede arbejdsenhed.

Denne struktur underletter kommunikationen fra ledelsen og ned igennem systemet - "kommandovejen" - mens kommunikationerne fra de underordnede op gennem hierarkiet til chefsniveau vanskeliggøres.

Skemaerne fig. 13 til 15 skitserer de grundlæggende principper i mandskabsstyrkens inddeling til forskellig tidspunkt (34).

Opsplitningen af arbejdsstyrken i enheder som korps eller divisioner, der igen er inddelt efter grad og anciennitet, modvirker etableringen af horisontale relationer, idet den enkelte kun kan forholde sig til sin egen placering i systemet, når den ses i forhold til over- og underordnede. De personer, han evt. er sideordnede med i systemet, vil befinde sig i et andet korps, i en anden division og i en anden arbejdsenhed.

Fig. 13.

DET FASTE MANDSKABS INNDELING FØR 1816

INDELING	MATROSKORPSET (I perioden 1808-1816 inddelt i skiftevis 3-6 divisioner a 5-10 kompagnier).	ARTILLERIKORPSET (Tøjhusfolk)	HÅNDVÆRKERKORPSET "Stokken"
	1. Division a 10 Komp. 2. Division a 10 Komp. 3. Division a 10 Komp. Holmens kompagni	1. Kompagni 2. Kompagni 3. Kompagni	Inddelt i 5 kompagnier som bl.a. omfattede følg. håndværk: Skibbygger, tømrer, mastemager, borer- og bolteslager, sejl- mager, smed, billedhugger.
KORPSFARVE	⚫ ⚪ ⚫ GUL-HVIDGRÅ BLÅ-PAILLE	VIOLET - BRANDGUL	GRØN
GRADSBE- TEGNELSE	OVERSKIPPER UNDERSKIPPER HØJBÅDSMAND SKIBMAND KVARTERMAND SERGENT TØJMERMAND MATROS TAMBUR DRENG	Arbejds- område: Kulina- ling til- og afslig- ning.	OVERARKELIMESTER UNDERARKELIMESTER KONSTABEL BØSSESKYTTE LÆRLING HÅNDVÆRKSHESTER MESTERSVEND KVARTERMAND FORMAND MENIGE HÅNDVÆRKE INNDELTE I KLASSER EFTER ANCIENNITET (op til 7 klasser)

I 1754 sammenslås artillerikorpsen med matroskorpsen til matros- og artillerikorpsen. De særlige gradsbetegnelser bliver beholdt ligesom de særskilte tjenestegrensfarver og Korps- emblemer.

Kilde: H.D.Lind 1802, s.39; E.Borg, 1974; J.Sørensen, 1984.

Fig. 14.

DET FASTE MANDSKABS INDELING				ANNO 1816		
INDELING	1. DIVISION Matros- og artillerikorpsset			2. DIVISION Håndværkerstokken		
	1. Kompagni	2. Kompagni	3. Kompagni	4. Kompagni	1. Kompagni	2. Kompagni
KORPSFARVE	GRØN	ORANGE	HVID	RØD M. HVID KANT	R Ø D	
GRADSBE- TEGNELSE	MATROSER:		ARTILLERISTER:		MESTER	
	SKIPPER HØJBÅDSMAND SKIBMAND BÅDSMANDSMATH		FYRVÆRKER OVERKANONER KANONER UNDERKANONER LØBER		MESTERSVEND SERGENT/LØBER KONSTRUKTIONSASSISTENT KVARTERMAND FORMAND SKRIVER	
	HELBEFAREN MATROS HALVBEFAREN MATROS MATROSLÆRLING		HELBEFAREN KONSTABEL HALVBEFAREN KONSTABEL ARTILLERILÆRLING		HÅNDVÆRKER, 1. KL. HÅNDVÆRKER, 2. KL. HÅNDVÆRKER, 3. KL. PENSIONIST OG LÆRLING	

Kilde: E. Borg, 1974; J. Sørensen, 1958.

Fig. 15.

MANDSKABETS INDELING VED ÅRHUNDREDESKIFTET (CA. 1882-1921). 1)

	MATROS- KORPSET	ARTILLERI- KORPSET	HÅNDVÆRKER- KORPSET 2)	MASKIN- KORPSET 3)	INTENDANTUR- KORPSET	SØMINE- KORPSET 4)
KORPSFARVE	MØRKEBLÅ	MØRKEBLÅ	KARMOISINRØD	KARMOISINRØD	LYSEBLÅ	KARMOISINRØD (1909:mørkeblå)
KORPSEMBLEM	2 ankre overkors	kanon og anker over- kors	økse, hammer og vinkel overkors	to bladet skrue og anker over- kors	Merkurstav og anker overkors	Torpedo og an- ker overkors m. mine under.
KORPSEMBEDS- MÆND M. OFFICERSSTATUS	SKIPPER (Værfts-)	SØTØJHUS- LØJTNANT (Tøjhus- løjtnant)	MESTER (Officiant)	OVERMASKIN- MESTER (Marinein- ingeniør) UNDERMASKIN- MESTER	OVERINTENDANT INTENDANT RESERVE- INTENDANT	OVERSØMINEMESTER SØMINEMESTER, 1. KL. SØMINEMESTER, 2. KL. UNDERSØMINEMEST.
UNDEROFFICERER	OVERBÅDSMAND (Underoffi- cer af 1. kl.) BÅDSMAND (U.off. af 1. kl. 2. gr.) UNDERBÅDSMAND (af 1. kl. 3. gr.) OVERMATROS (af 2. kl.)	OVERKANONER (Underoffi- cer af 1. kl.) KANONER (U.off. af 1. kl. 2. gr.) UNDERKANONER (af 1. kl. 3. gr.) OVERKONSTABEL (af 2. kl.)	MESTERSVEND KVARTERMAND (Værksted- formand) FORMAND (Værkfører)	MASKINASSISTENT (Maskinist) af 1. kl. M.ASS. af 2. kl. M.ASS. af 3. kl. MASKINOVER- KONSTABEL	UNDERINTENDANT af 1. kl. UNDERINTENDANT af 2. kl. UNDERINTENDANT	OVERSKIBSMINØR SKIBSMINØR UNDERSKIBSMINØR
MENIGT MANDSKAB	MATROS HALVBEFAREN MATROS	KONSTABEL UNDER- KONSTABEL	HÅNDV. 1. KL. HÅNDV. 2. KL.	KONSTABEL UNDER- KONSTABEL		

- 1) Officerskorpsset er ikke medtaget i oversigten
- 2) indgår fra 1909 i fabriksafd. Menigt mandskab og underofficerer får civil status fra 1919.
- 3) Indgår i perioden 1868-1880 i Håndværkerkorpsset
- 4) Sammenlægges 1909 med Matroskorpsset.

Betegnelserne i parentes gælder betegnelserne fra 1909 for håndværkerens vedkommende er det de civile betegnelser fra 1919.

Kilde: E. Borg, 1974; J. Sørensen, 1958.

Hilseceremoniel og uniformering tjener til konstant at påminde "undermanden" om betydningen af at kende og acceptere systemets vertikale relationer.

Hvor hilsepligten definerer en "overmand" i forhold til en "undermand" og samtidigt understreger, at de begge tilhører den samme verden, - den militære og ikke den civile - er uniformens budskab langt mere differentieret. Uniformen i sig selv klassificerer det individ, der bærer den, som hørende til det militære personel i statens tjeneste i modsætning til civilbefolkningen. Uniformens farve klassificerer siden individet som hørende til orlogsflåden - og ikke til hæren, en klassificering som ankeremblemet på uniformsknapper m.m. yderligere underbygger. Distinktioner adskiller det overordnede officerskorps fra "underklasserne" 35), mens korpsfarve, korps eller tjenestegrens emblem, ærmedistinktioner og hovedbeklædning siden definerer individet i forhold til det korps, han tilhører, den rang, han tildeles og den anciennitet, han har erhvervet. Gennem gradsbetegnelsen markeres således individernes indbyrdes forskellighed, mens korpsfarve og tjenestegrensemblem angiver tilhørsforholdet til en overordnet enhed: divisionen eller korpset og i sidste instans: flåden, den militære verden.

Uniform og hilseceremoniel er synlige indikatorer på individets placering i kommandostrukturen, men rangplaceringen kan tillige udlæses af det domæne, den enkelte kan råde over. 36). Denne fysiske markering af strukturens magtrelationer manifesteres

Der "skaffes" på banjerne om bord i panserskonnerten "Esbern Snare", 1918.

tydeligt om bord på orlogsskibene, hvor skibschefens position som skibets øverste myndighed, såvel i verdslig som gejstlig henseende, markeres af hans logi, der er afgrænset fra de øvrige officerers (jfr. averteringstegningerne af Islands Falk). Han indtager ligeledes sine måltider for sig, mens de øvrige officerer får maden serveret i officersmessen, hvor næstkommanderende er messeformand.

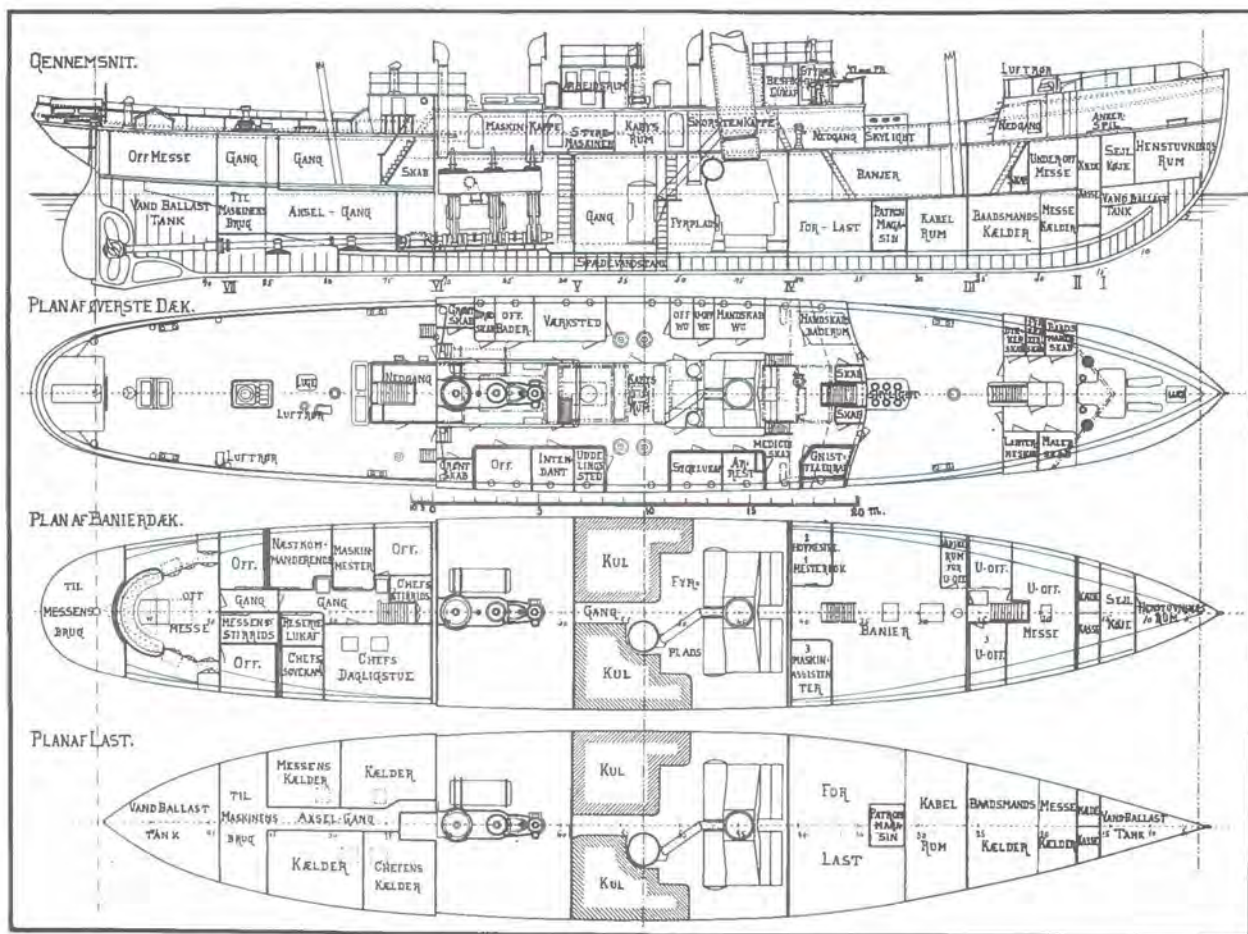
På sejlskibenes tid havde de yngre officerer langt fra altid egne kahytter. I beskrivelser fra 1700-årene fremgår det, at kun skibschefen havde sin egen kahyt, mens officerer spiste på dækket under skansen, dog afskærmet fra det store rum med en oprigget sejldug. (Sørensen, 1958, s. 17). Underofficererne måtte tidligere spise sammen med det menige mandskab, og ofte var det kun de højeste underofficerer: overbådsmand og overkanoner, der havde aflukkede kamre. (Sørensen, 1958, s. 88-89).

Mandskabets logi lå - og ligger - på banjedækket, og på store orlogsskibe kunne tidligere også kanondækket inddrages. Før 2. verdenskrig havde mandskabet ikke faste køjer som i handelsflåden, men sov i opriggede hængeskøjer, der blev rullet sammen om dagen. Disse køjer var i 1600- og 1700-årene søfolkenes ejendom, idet staten ikke stillede køjetøj eller skibskiste til rådighed. Først efter midten af 1800-årene indførtes faste bænke og borde til mandskabets "skafning" (spisning). Bænkene var kistebænke, hvor mandskabet fik hver sit rum til personligt grej.

Averteringstegningerne af "Islands Falk" illustrerer princippet i rummenes fordeling. Ikke alene var logi og messer adskilte for de enkelte

Officersmessen om bord i torpedobåden "Søulven", 1914.

Apteringstegning af inspektionsskibet "Islands Falk", 1906.

Gengivet efter Chr. Andersen: Bygning og Indretning af Fladens Skibe. Kbh. 1906.

befalingsmandsgrupper, men man havde tillige separate aftrædelsesrum og separate kældre til forsyning. Ancienniteten gør sig ligeledes gældende, idet yngre officerer må dele kahyt, mens chefen, næstkommanderende og maskinmesteren har hver sin.

Fordelingen af områder - domæner - forbeholdt de enkelte mandskabsgrupper, hvor befalingsmændenes domæne ligger "agten for masten" og mandskabets "foran for masten", har eksisteret om bord på sejlskibene - orlogs- som handelsfartøjer - siden 1500-årene og muligvis endnu tidligere. Hvor mandskabet på handelsflåden imidlertid havde et af-

grænset lukaf med faste køjer for om masten, var mandskabet om bord på orlogsskibene indlogeret på dæk, hvor de - indtil nutiden - ikke havde mulighed for at afgrænse et domæne som ubestridt var deres eget, unddraget insyn og kontrol. 37).

Ændringer i rangplacering medfører ændringer i rådighed over domæner. Da B-officerne - de tidligere specialofficerer - med søværnsloven af 1969 ligestilledes med A-officerer, markeredes dette i uniformen, idet ankeret i "øjlet" på ærmedistinktionen bortfaldt. Dette markeredes samtidigt om bord, idet de hermed erhvervede sig rettighed til at spise i officersmessen.

KORPSÅND OG LOYALITET

Det er ovenfor beskrevet, hvorledes indbyrdes arbejds- og ansvarfordeling i flåden baseredes på en ranginddeling, hvor uddannelse og anciennitet blev bestemmende for individets placering i den hierarkiske struktur.

I denne struktur placeredes individerne i hver sin gruppe - korps, kompagni, division - omfattende individer med forskellig rang afhængige af ancienniteten. Dette indebærer, at grupperne sammensættes af heterogene - ikke homogene - elementer, hvor relationerne da indordnes i et vertikalt system, et hierarki. 38).

Navigare necesse est - det er nødvendigt at sejle - og at få disse sammensatte grupper til at samarbejde om et fælles mål, så de ikke splittes ad. Dette krav manifesteres særligt tydeligt om bord på skibet, hvor alle er afhængige af hinandens indsats.

De vertikale relationer i hierarkiet, som indordner individerne i en bestemt rangorden, må derfor nødvendigvis basere sig på loyalitet, forstået som den følelse, der sammenbinder individer af forskellig rang inden for rammen af et fælles system.

Da individerne i det fælles system kan udskiftes (dødsfald, avancement, pension) kan loyaliteten ikke primært rette sig mod de andre individer i strukturen, men mod den fælles ramme om gruppen: skibet, korpset, divisionen.

Knut Weibust har i sin afhandling "Deep Sea Sailors" beskrevet hvorledes denne identifikation kunne tage sig udtryk i stolthed over skibet, over dets udseende, når det var "in shipshape and Bristol fashion", skinnede rent med blankpoleret messing.

Identifikationen med et skib indgår i orlogsflådens uddannelse, idet de enkelte uddannelser har haft - og har - hver sit øvelsesskib. I årene 1881-1895 var briggen "Ørnen" således øvelsesskib for Søværnets Underofficersskole og da underofficererne i 1883 stiftede en forening, kaldtes den "Ørnen". Denne forening var i øvrigt den første foreningsdannelse i flåden, der sammenbandt dele af personellet på tværs af korpserne.

Skibet er imidlertid kun den fælles ramme for en gruppe individer i kortere perioder. Det fremgår af erindringsmaterialet at man gang på gang skifter tjenestested. I løbet af karrieren kunne man gøre tjeneste ombord på 14-16 orlogsskibe. (Jfr. f.eks. E. N. Jensens erindringer).

Den bestående ramme er korpset, man tilhører, eller for Værftets vedkommende, værkstederne: modelbyggeriet, pølebukkeriet o.s.v. Og den overordnede, altomfavnende ramme var - og er - Orlogs-

Håndværkerne tilhørte indtil 1922 det militære personel og bar derfor uniform med underofficersdistinktioner ligesom det "sejlende" personel.
Foto fra 1912 af snedkerformand L. A. C. Sørensen.

flåden i bred forstand inklusive Orlogsværftet, symboliseret af begrebet Holmen, der i dag omfatter både Flådestation København, Søværnets Materiel Kommando (SMK) og Orlogsværftet.

Karakteristisk for hierarkiets organisering er dets karakter af ét socialt system, der omfatter hinandens indbyrdes modsætninger. Den overordnede kategori: Orlogsflåden omfatter de indbyrdes modstillede kategorier: overordnede og underordnede, officerer og "underklasser". Hierarkiet kan derfor ikke tolkes i ét niveau ved udelukkende at fokusere på modsætningerne, men må tolkes på flere niveauer: først afgrænses helheden/enheden på det

overordnede plan, før forskellene kan analyseres. 39).

For flådens vedkommende opbyggedes der internt i hver gruppe (korps) en vi-følelse gennem den konstante markering af korps eller gruppetilhørsforholdet. Denne vi-følelse sammenbåndte enheden - korpset f.eks. - på tværs af rangforskelle i gruppen med hjælp af vertikale relationer. Herved blev - logisk set - alle uden for gruppen identiske med "dem", med individer "udenfor", mens gruppens vi-følelse styrkedes.

Gennem uddannelsens placering ved totale institutioner (jfr. følgende afsnit) skete yderligere en opbygning af den korpsånd som skulle præge tilværelsen senere i det korps, man kom at tilhøre.

Da identifikationen med gruppen - korpset - var væsentlig for gruppens funktion var det ikke muligt uden videre at skifte gruppe. Uddannelsen sigtede mod tjenesten i ét bestemt korps, det var ikke muligt at overføre sine kvalifikationer fra f.eks. artillerikorpsset til matroskorpsset, ligesom tøjhuse- eller værftsløjtnanter, korpsenes øverste embedsmænd, ikke kunne overføre deres kvalifikationer til officerskorpsset og indgå heri. Idet advancementsmuligheder således kun kunne forekomme inden for de enkelte korps, styrkedes korpsånden = vi-følelsen. Følelsen af konkurrence med "dem" = de andre korps styrkedes samtidig.

Netop konflikterne mellem de forskellige underofficerskorps - "den dumme Rangstrid mellem Matroser og Constabler" - var i midten af forrige århundrede en af begrundelserne for at oprette en underofficersskole fælles for samtlige korps. (Sørensen, 1958, s. 89-90).

I dag, hvor korpsinddelingen er erstattet af andre personelordninger, er der en tendens til at loyaliteten og "korpsånden" retter sig mod fartøjs-typerne; f.eks. føler mandskabet i U-bådsdivisionen sig som gjort af andet stof end f.eks. mandskabet på overfladeskibene.

Den nye teknologi med dens ændrede krav til uddannelsernes indhold tilpassedes i første omgang den eksisterende struktur, men bar på lang sigt kimen i sig til en omstrukturering af hele personelordningen. Uddannelsen er stadig den adgangsgivende billet til de forskellige niveauer, men grænserne mellem de enkelte sektioner og korps kan overskrides i dag. B-linien på Søofficersskolen har muliggjort en efteruddannelse af tidligere konstabler og sergenter, en uddannelse som rangerer dem på linie med officerene af A-linien - den eneste begrænsning ligger i advancementsmulighederne.

Denne udvikling understøttes af den samtidige demokratiske udvikling i samfundet. Det militære

personel fik således med tjenestemandsløven af 1919 forhandlingsrøt, og Holmens civile arbejdere kunne organisere sig i fagforeninger.

Flåden rummer derfor i dag to modstridende systemer: det "gamle" hierarki opbygget omkring de vertikale relationer, der sigter mod at skabe en loyalitetsfølelse over for helheden: flåden, og personelorganisationerne med en "flad" struktur opbygget omkring horisontale relationer, hvor nøgleordet ikke er loyalitet mod et overordnet mål, men solidaritet med de andre i organisationen, som man er ligestillet med.

Opfattelsen af tjenesten, og tjenestebegrebet må uundgåeligt ændres herved. Tjenesten bliver ikke selvfølgelig og udiskutabel, men genstand for tolkning, idet man nu kan forhandle om kompensation for ubekvemme arbejdstider m.m. Tjenesten bliver i stigende grad et arbejde, som kan afsluttes, hvorefter man har fritid. De nye ansættelsesformer underbygger denne udvikling. De faste ansættelser er afløst af åremålskontrakter. Konstabeln, som starter i Søværnet, indgår en kontrakt med staten, - en kontrakt som kan fornyes, når den udløber. Kontraktforholdet mellem arbejdsgiver = staten og arbejdstager = konstabel har et andet indhold end det gamle herre-tjenerforhold i Søværnets "gamle" struktur. Man er i langt højere grad ligestillet i dette forhold, men heller ikke bundet med samme følelsesmæssige bånd til sine overordnede og i sidste instans til Kongen som statens synlige repræsentant.

Det er derfor logisk, når den afgående chef for Søværnets Materiel Kommando i sin afskedsartikel i det interne tidsskrift SKM-kontakt (juli 1980) fandt det nødvendigt at påpege loyalitet som en nødvendig forudsætning for arbejdet, der ellers kan splittes af modstridende krav:

*"Jeg vil også ønske for SMK, at personelorganisationerne vil komme til at se lidt mindre på egne fordele og krav og noget mere på tjenestestedets tarv. (...)
Kun dersom vi lærer at samarbejde og sætte helheden over de enkelte grupper, først da kan vi håbe på en bedre fremtid."*

"HOLMENS HÆDERSTEGN"

Nok har Søværnets organisation sigtet mod etableringen af en korpsånd inden for de enkelte personelgrupperinger. Men det endelige mål er dog at opbygge en loyalitet mod hele "skuden", hele Søværnet.

Søværnets ældste fortjenstemedalje - "Holmens Hæderstegn" - tjener netop til at understrege og stimulere denne loyalitet. Den tildeltes oprin-

deligt kun håndværkere: skibbyggerne og smedene, "For god Tjeneste" igennem 25 år. (Thostrup, 1943). Med hæderstegnet fulgte oprindelig en årlig gave på 10 kroner. De håndværksmestre, som erhvervede hæderstegnet fik tillige søofficersrang og en særlig uniform. Igennem årene udvidedes antallet af personalekategorier, som havde mulighed for at modtage hæderstegnet - eller "medaljen" som den kaldes. I dag omfattes såvel det civile som militære personel, mænd som kvinder, af bestemmelsen. Kravet er - nu som før - at man "haver uafbrudt staaet i Vor Tjeneste udi fulde 25 Aar." Pengegaven på 10 kroner årlig er imidlertid bortfaldet med årene, men endnu i slutningen af århundredeskiftet var der "medaljegilde" rundt om i Nyboder, når "medaljemændene" modtog deres årlige gave.

UDDANNELSEN

*"En lille Dreng skal altid løbe
en lille Dreng må aldrig gå
og bli'r han tvunget til at stå
fritsvævende det være må."*

(Læresætning for eleverne ved søunderofficersskolen).

Placeringen i det militære hierarki er afgørende for den status, for det råderum og de karrieremuligheder, det enkelte individ kan opnå i tjenesten. Hvilke kriterier ligger bag hierarkiets opbygning, - hvorledes meriterer man sig til at blive søofficer, henholdsvis underofficer?

Principielt kan "enhver" blive søofficer: slægtkab, kapital eller ejendomsret spiller formelt set ingen rolle. Afgørende for den senere militære rang er derimod uddannelsen: søofficer bliver man kun ved optagelse på Søofficersskolen (tidligere Søe-Cadet-Akademiet) og ved at gennemgå uddannelsen her. På tilsvarende måde eksisterer - og eksisterede siden 1700-tallet - uddannelsesinstitutioner inden for flådens rammer, som tilgodeser mandskabsbehovet for hvert enkelt niveau i flådens hierarki: Underofficererne uddannedes på underofficersskolen i Bådsmandsstræde og på orlogsskibet "Ørnen". Med behovet for teknologisk viden inden for udvikling af materiellet oprettedes S&M-skolen (skibbygning og maskinskolen) hvor maskinassistenter og mekanikere (sømine - og torpedo -) uddannedes. Skibbyggerne, sejlmagerne og riggerne oplærtes i lærepladser på de enkelte værksteder. I dag har konstabeluddannelsen overtaget underofficersskolernes funktion. Med andre ord: for hvert niveau i systemet findes en uddannelse, og vel at mærke en uddannelse inden for systemets rammer.

Allerede ved optagelsen til uddannelsen er man indrulleret i orlogssamfundet. Også personer udefra, med viden fra f.eks. handelsflåden må igennem en uddannelse i Søværnet inden en ansættelse kan finde sted. Et blik på uddannelsesinstitutionernes struktur kan måske forklare dette system.

Søværnets elevskoler har indtil 1960'erne været kostskoler d.v.s. totale institutioner 40), hvor eleverne såvel i undervisningssituationen som i den "frie" tid måtte underlægge sig institutionens regulativer.

Som i andre totale institutioner stræbte skolernes disciplinære foranstaltninger efter at omforme de "civile" individer til "militære" individer loyale over for det system, de skulle indpasses i. Dette skete - og sker - gennem foranstaltninger, der kan betegnes som nødvendige "overgangsriter" - nødvendige for at individet kan indsluses til institutionslivet fra det civile liv. (jfr. Goffmann, 1961).

Individet fratages i denne proces de attributter, der gav ham en identitet i verden uden for: klæder, navn, udseende (frisuren f.eks.) kropskontrol (holdning, bevægelser) m.m. Denne proces kan finde sted under ydmygende former. Accepterer individet denne proces og indordner sig i systemet, tildeles han herefter en ny identitet - i dette tilfælde en "orlogs"-identitet, synliggjort gennem uniform, gradsbetegnelse, militær optræden, nummer og evt. et øgenavn. Processen havde - og har - tillige endnu et formål: at stille individerne lige i systemet uanset rang- og klasseforskelle i samfundet udenfor. Militæret - hær som flåde - udgjorde igennem mange århundreder den eneste mulighed for en karriere over stands- og klassegrænser.

Omformingen fra et civilt til et militært individ kunne tage sig vekslende udtryk til forskellige tider. Meningsløse eksercits og straf med tamp, var nogle af de midler, der blev taget i anvendelse. Hertil kom også de indvielsesritualer eleverne, kadetter som underofficereløver, lod de yngste klasser gennemgå. 41). Særlig drastisk synes disse at have været på søkadetakademiet, den senere søofficersskole. Af de mere symbolske ritualer kan omtales "begravelsen", der fandt sted, når den første vinterdag med sne indtraf.

Forfatteren Walter Christmas har i sine erindringer nøjere beskrevet, hvad dette ritual indebar, således som det praktiseredes i hans kadettid omkring 1880.

"Det var ikke helt hyggeligt at ligge dernede under en Meter Sne Ikke for det, man hvilede saamænd både blødt og lunt og kunde dejligt ånde

Men man vidste, at der hvert Øjeblik kunde blive rammet et Stylteskæft ned i En, og det kunde træffe hvorsomhelst. Gennem det saaledes frembragte Hul opfordredes den afdøde til at synge en passende Begravelsessang, og "Mikkel Muk var født paa Torvet" ... lød fjernt og melankolsk fra Gravens Dyb. Saa kommanderedes "Op dernedefra!" og man arbejdede sig energisk frem til Dagslyset, klar over, at alle Kammereterne stod i Ring om Graven, rede med talrige snebolde til den genopstandnes afsluttende Ødelæggelse.

Naa, Ceremonien var jo ikke lige munter altid, men Visheden om, at Gravlægningen kun skete en Gang med hvert D-individ, virkede trøstende. (42)

En mere nutidig beskrivelse af en "civilist"s møde med det militære system har vi i kommandørkaptajn Kaj Nolsøe Bangs erindringer. I "Styrmænd til orlogs" (1976) skildrer han, hvorledes denne ændring fra civilt til militært liv kunne opleves af styrmænd fra handelsflåden, der kort før 2. verdenskrigs udbrud besluttede sig for en uddannelse til Søløjtnanter af Reserven.

Skønt vant til livet på søen var det alligevel en helt anden verden de unge styrmænd nu skulle finde sig til rette i:

"Vi var vitterligt kommet til en anden verden, en verden af ældgammel tradition, men også en verden, hvor der herskede "kæft, trit og retning." Der skal ikke herske megen tvivl om, at vi alle var særdeles bekendte med begrebet "kæft" ude fra "de syv have", men "trit og retning" havde ligget os en del fjernere."

Sejlturen fra Toldboden over til Holmen hvor styrmændene skulle indrulleres i flåden markerede rent fysisk, at de unge mænd nu overskred en grænse mellem den civile og den militære verden.

"Indgangsporten" til den militære verden var lægeundersøgelsen, hvor de nyankomne aspiranter, nøgne, granskedes af militærlæge og skoleofficer. Efter undersøgelsen fulgte den fase, man kunne kalde "indslusningen" til orlogslivet, en indslusning som en af underofficererne - i dette tilfælde en kvartermester ("Morten") - tog sig af.

Indledningen til denne fase markeredes af tøjbytte: de civile klæder erstattedes med uniformen, en uniform som ikke nødvendigvis sad helt perfekt på kroppen:

"Opstillet i rodekolonne - som vi ikke havde nogen anelse om, hvad var for noget - marcherede "Morten" os i en noget tvivlsom gangart, som utvivlsomt ville have givet en korporal i Livgarden nervesammenbrud, ned til beklædningsmagasinet, hvor vi skulle iklædes.

Ved udleveringsskranken blev vi udsat for de mærkværdigste hestemarkedsagtige vurderinger fra magasinets civile betjeningsmandskabs side. "Nonni" fik kastet en stortrøje i hovedet med en bemærkning om, at "den nok passede til ham gnomen der". Da den lille fannik prøvede den på, lignede han nærmest en forlorn skildpadde, der af vanvare var sluppet ud af skjoldet...

"Mortens" omgående reaktion på denne behandling øgede vor sympati for hans omfangsrige korpus. "Det er befalingsmandselever dette her", snørrede han og kyiede "Nonni"s nyerhvervede beklædningsgenstand tilbage i hovedet på de tjenende ånder, "Det er ikke bradebisser eller korøgttere, der skal iklædes, mine herrer." Og henvendt til os buldrede han: "Sørg for, at hver eneste klud passer jer. Find jer ikke i noget fra de paver derinde!"

Den næste fase i indslusningsforløbet bestod i en omformning af den civile adfærd til en militær adfærd:

"De første tre dage gennemterpede "Morten" os i militær anstand. Vi måtte nemlig ikke slippes i land, før vi havde lært at hilse og at kende forskel på en underkvartermester og en kommandør... og vi var meget lærenemme, for der var nemlig stor forskel. (...) De første par aftener tilbragte holdet under "Mortens"kyndige vejledning med at tyde tjenestekendskabets ukendte normer. Vi aspiranter blev ganske nøje sat ind i alle de uhyrlige ting, der ville ske, hvis vi forbrød os mod det militære systems regler, de regler, vi nu havde underkastet os, og som af nogle følte mere tryk-kende end andre. (...)

Vi var alle iklædt "basseuniform" med blå krave og rund hue. Men vi fik markeret vores status som søkadetaspiranter i Flådens reserve ved et lille, gyldent anker med et "R" over stokken og en lille guldvinkel nedenunder.

Denne gradsbetegnelse markerede - som "Morten" atter omhyggeligt forklarede os - det laveste af alt lavt her i tilværelsen måske lige undtaget korøgttere og bumser fra Marseilles... det tvivlede vi ikke et øjeblik på.

Den vigtigste beskæftigelse vi havde i disse første dage var at lære de militære anstandsøvelser - eksercits uden våbenbæring. For våben ville vi ikke blive betroet, før vi havde lært at stå ret, gøre højre om, venstre om og omkring, at træde an, at hilse med huen på og huen af. De fleste af disse discipliner, der havde med antrædning at gøre, skulle foregå som lyn og torden til et drønende akkompagnement af "Mortens" efterhånden så velkendte: "Om igen, søfolk!"

Den særlige eksercermæssige "helt-omkring-ven-ding", som foregik på hælene med begge arme strakt

Sejlturen fra Toldboden over til Holmen er også en rejse fra en civil verden til en militær verden underlagt andre regler og normer.

ned langs kroppen var elegant, når den udførtes af en ekspert. Men når vi udførte den i vor anstands begyndelse, lignede vi mest af alt pingviner i diskussion...

Men efterhånden fik vi form. Fra at være en flok udprægede "Sven Dufva"er begyndte vi allerede efter et par dages ihærdige træning at mestre den for os ellers så ukendte adfærd. Det tog dog betydeligt længere tid at få pillet den karakteristiske rullende gangart ud af os, denne gangart, som det af en eller anden grund lå vore befalingsmænd meget på sinde at komme til livs." (Nolsøe Bang; 1976, s. 9-18).

Denne muntre og på samme tid indgående skildring af en gruppe "civilister"s møde med Holmen, rummer en række elementer som synes at være karakteristiske for mødet med en "total institution", elementer som også kan genfindes i Walter Christmas' beskrivelse.

I sin analyse af de totale institutioner, har sociologen E. Goffman peget på overgangen fra "verden udenfor" til "verden indenfor" som en overgangsrite, der indeholder ganske bestemte elementer. Han fremhæver således blottelse af kroppen, som det f.eks. er tilfældet ved en lægeundersøgelse, en tildeling af andet navn end det

Fra landsiden sker adgangen til Holmen ad de 2 porte: Værftsbrovagten ved Prinsessegade og Kongebrovagten ved Refshalevej. Her kontrolleres alle forbigående af vagtmandskabet. Foto fra 1921 af Værftsbrovagten med vagtmandskabet opstillet foran porten.

Et af de mere velkendte indvielsesritualer: linjedåben. Her foregår den om bord på artilleriskibet "Niels Juel"s togt til Sydamerika i 1923. Det er især artillerimekaniker Robert Hansen, faderen til Ulla Gerhardt, hvis erindringer gengives senere her i bogen, som modtager dåben.

civile f.eks. i form af et militærnummer, en "lem-læstelse" af det oprindelige "jeg" ved bl.a. at tildele individet klæder som ikke passer, eller ved at stille krav om klipning og barbering. Klæderne mangler personligt præg, idet det er uniformer, man tildeles. Som det fremgik af Nolsø-Bangs erindringer er det langt fra altid man selv kan udvælge de beklædningsstykker, der passer bedst i størrelsen. Institutionen kræver tillige en anden måde at føre sig på, at bevæge sig på end ude i det civile liv. Særligt kommer dette til udtryk i de militære institutioner.

Formålet med disse ritualer er omskabelsen af det civile individ til et institutionsindivid, der accepterer institutionen som rammen om tilværelsen og tildels også som tilværelsens mål, hvorved gammel loyalitet og identitet, der baserer sig på livet "udenfor" forkastes, - i Walter Christmas' skildring gestaltet af den rituelle "begravelse", der vel netop efterfulgtes af en "genopstandelse".

Til det "nye" liv hører beherskelsen af et nyt "sprog" dels det tekniske, i dette tilfælde det maritime sprog med specielle fagtermer, dels det "uofficielle" sprog: slang, med særlige navne for velkendte foreteelser. Også kendskab til de mange forkortelser på institutioner og sammenslutninger som præger Søværnets sprogbrug i dag, er en nødvendighed. I Nolsø Bangs skildring genfindes alle elementer i "overgangsriten" omend i modificeret form. Og at netop søfolkene rullende gang måtte forekomme de overordnede så irriterende og malplaceret, skyldes uden tvivl dens markering af tilhørsforholdet til en anden kulturel tradition: handelsflådens, - ikke orlogsflådens. 43).

Såvel Nolsø Bang som Walter Christmas ville antagelig stille sig uforstående til tolkningen af "mødet med Holmen" som en individ-nedbrydende og individ-genopbyggende overgangsrite. Men de er på den anden side heller ikke blinde for det - tavst formulerede - krav om, at omskabe den gamle "civile" identitet til en ny "orlogs"-identitet, hvor loyaliteten over for flåden er det uomtvistelige krav.

Ikke alle kunne reagere over for mødet med disse krav på samme positive måde som Nolsø Bang og Walter Christmas. En tidligere maskinmester, der nu er ansat i det civile liv, har fortalt om denne konfrontation mellem det civile og det militære, således som han selv oplevede det i begyndelsen af 1950-erne. Han stod oprindeligt i lære på Holmen som mekaniker og læste samtidigt videre for at kunne aflægge eksamen som maskinmester i orlogsflåden. I maskinmestereksamen indgår togter med orlogsskibene, hvor maskinmesteraspiranterne har status som kadetter. Efter aflagt eksamen var det

muligt enten at tage arbejde i handelsflåden eller fortsætte som maskinofficer i flåden. Maskinmesteren havde boet hovedparten af sin barndom i Nyboder, hvor både hans mor og morforældre boede. Hans morfar arbejdede på Holmen som civil funktionær, og moderen havde arbejde som kontorassistent ved et af arkiverne. Det havde derfor været naturligt med en karriere inden for Søværnet som maskinofficer. Den pågældende person "hoppe" imidlertid fra kort efter aflagt maskinmestereksamen. Om årsagerne hertil fortæller han:

"Jeg havde sådan set valgt at blive maskinmester inden for marinen, der havde jeg jo min eksamen. Den kunne jeg så bruge som maskinofficer inden for flåden... (Dengang) tog man også en hel del maskinmestre ude fra Koffardifarten, som gerne ville ind i flåden... Så tog man disse maskinmestre og satte dem på et hold på fregatten "Holger Danske"; man lod dem gå på officersskole, og så satte man dem som almindelige gaster på den der fregat. Og det tror jeg var ret nedværdigende, - i hvert fald for de ældre maskinmestre, der kom udefra - at de blev sat til at spule dæk om morgenen på agterdækket fra kl. 7-9, og de skulle stå med en kost og skrubbe det her agterdæk, rustne agterdæk, for at det skulle blive hvidt, med sand. Altså det var i den grad! - Og så stod der en, der var væsentlig yngre end dem selv og kommanderede dem til at skrubbe agterdæk i bare tær. Når de så var færdige der... så havde de tjeneste andre steder på skibet som udkigsposter, og alle de ting, som søfolk normalt laver. Det tror jeg nok, at det for dem var en særdeles nedværdigende ting, og det talte vi en del om. Nu var jeg jo ikke så gammel, så jeg behøvede ikke at føle noget nedværdigende ved det, men de andre havde jo sejlet og var både 3. og 2. mestre, da de sejlede (i handelsflåden), og så blive sat til at gøre rent og skrubbe og stille til mønstring... Det virkede i hvert fald meget uheldigt! Og mødte man ikke til tiden, eller var der noget galt, så havde man et system, der hed et notesystem, så fik man sådan en anmærkning. Disse lidt ældre kadetters notesbøger! Så kunne man risikere ikke at få landlov... Det gjorde i hvert fald, at jeg ret hurtigt fandt ud af, at det ikke var der, jeg skulle være...."

Det var jo virkelig svært for de maskinmestre, der havde sejlet i mange år, at få et job i land, og de blev ligesom mere eller mindre tvunget til det der, for at sætte sig ind i forholdene, hvad jo overhovedet ikke havde været nødvendigt, overhovedet ikke."

At udlærte maskinmestre skulle gennemgå en aspiranttid i flåden kan måske synes meningsløst for udenforstående, de har jo en erfaring og en viden

at bygge på. Men kravet er en logisk følge af flådens opbygning: Tilhørsforholdet til de enkelte personelgrupper var - og er - betinget af hver sin specifikke uddannelse inden for Søværnets rammer, som allerede konstateret. Her igennem ligestilles alle i karriereforløbet inden for de enkelte enheder i Søværnet, idet det kun er uddannelsen, ikke erhvervede eller medfødte rettigheder som kapital og adelsnavn, der bliver afgørende for individets placering i systemet. Så snart man er optaget ved f.eks. Søofficersskolen er det første skridt taget til en karriere som søofficer. Men inden den egentlige uddannelse kan påbegyndes må et nåleøje: optagelsesprøverne samt den efterfølgende aspiranttid, passeres.

Walter Christmas, der blev aspirant 1878, har skildret spændingen ved disse optagelsesprøver:

"Som et moderne Jomsborg midt i Orlogsflådens Lilleputby, Nyboder, ligger Søofficersskolen. Det er ikke nogen imponerende Bygning, hverken hvad Stil eller Størrelse angaar, men jeg kan forsikre, at næppe noget buddhistisk Tempel er i stand til at fylde de Retroende med større Krefrygt og hemmelig Gysen end Søofficersskolen opvækker hos de usalige Sømandsspirer, der første gang glider ind ad Hjørnedøren ud til Borgergade for at gennemgå Adgangseksamens Ildprøve. Det gule Hus med de omgivende høje, tavse og grimme Mure rummer jo et mærkeligt organiseret Samfund, delt i fire Klasser, D, C, B og A for at begynde fra neden. Saare usselig føler den Dreng sig, der endnu ikke engang er sluppet ind i D. For at opnaa dette skal ikke alene den svære Eksamen tages, men et tre Maaneders Martyrium gennemgaaes paa Korvetten - en slags Larvetilstand, som det kaldes i Insekternes Verden."

Man benævnes officielt "Aspirant", men endogsaa en saa ringe Titulatur er uanvendelig paa nogle i den Grad lavtstaaende Individier - de er og de hedder Padder. (.....)

Saa endelig er den sidste Eksamensdag overstaaet. Næste Dag Kl. 10 skal alle stille paa Skolen for at erfare det endelige Resultat.

Aldrig glemmer jeg hin Morgen, da den tjenestehavende Kadet ordnede os i et langt Geled midt paa Gymnastiksalens Gulv. Over den omløbende Balkons Rampe viste sig forskellige Hoveder, tilhørende Officerer og Kadetter, der mønstrede Paddeudstillingen forneden. Endelig aabnedes en Dør paa Balkonen. Skolens Chef, Kaptajn Carstensen, og Næstkommanderende viste sig, steg langsomt - aa saa langsomt! - ned i den store Sal. Efter nogle indledende Ord oplæstes Navnene paa de 10 lykkelige. De traadte efterhaanden et Skridt frem, udskilende sig af det lange Geled. Jeg var daanefærdig, da de første syv Navne raabtes op, men saa kom "Nummer otte, Walter Christmas". Jeg traadte

Søofficersskolen indrettedes i slutningen af 1860'erne i den tidligere Nyboder Pigeskole. Her lå skolen til den i 1939

blev flyttet til Holmen. Billedet viser gymnastik- og økserscersalen i skolen.

frem, fyldt af en saadan Lykkefølelse, som jeg aldrig har kendt hverken før eller senere; det var, som gled en uhyre Byrde pludselig fra mit Sind." (Christmas, 1923).

Når uddannelsen finder sted inden for Søværnets rammer hører dette sammen med flådens behov for at kunne præge mandskabets såvel som officerernes viden og ekspertise, så de tilpasses tjenestens krav. Den arbejdsstyrke, som fra uddannelsessystemet overgår i aktiv tjeneste må tillige være disciplinerede i en sådan udstrækning, at tjene-

stens krav om ubetinget lydighed i en lang række situationer ikke vækker modstand. Denne nødvendige disciplinering er en anden årsag til uddannelsernes placering som det nåleøje, enhver i tjenesten må passere.

Da uddannelserne danner den nødvendige "indgang" til systemet har ændringer i Søværnets struktur tillige sat sit præg på uddannelsessystemet. Udviklingen af materiellet: våben, skibe og kommunikationsmidler i det hele taget, har været næsten eksplosionsagtig siden de første dampskibe afløste sejlskibene i midten af forrige århundrede. Og

De gamle underofficerer og håndværkere besad en gennem generationer akkumuleret viden om skibsbygning, sejlføring og våbenbrug. Bevidstheden om at besidde denne ekspertise var medvirkende til at disse personelgrupper i høj grad var præget af fagstolthed og selvbevidsthed, - en stolthed og bevidsthed som uniformerne nedvirkede til at understrege. Denne uniformstogning fra 1858 viser en håndværksmester i galla, en kvartermand i paradepløjning og en skipper i daglig tjenestedragt.

denne udvikling accellererer med øget hast siden 1. verdenskrig.

Hvor det i sejl- og træskibenes tid var håndværkere og søfolk med viden om træskibsbyggeri og sejlføring, der var behov for, har kravene ændret sig radikalt i det seneste århundrede. Inden for skibskonstruktionens historie er håndværkertradition blevet afløst af en teoretisk konstruktionsmåde byggende på opmålinger og konstruktions-tegninger. (Jfr. Bjerg, 1977, s. 8-23). For nye fartøjer kan det dreje sig om op til ca. 1000 detaljerede opmålinger, hvor det i 1700-årene var tilstrækkeligt med et sæt på 5 tegninger, idet man i høj grad baserede skibbyggeriet på håndværkernes gennem generationer akkumulerede ekspertise.

For befalingsmandsgruppen fik nye våben- og kommunikationssystemer indflydelse på uddannelsernes struktur. Der var ikke længere primært behov for en arbejdsstyrke, der beherskede færdigheder som tilrigning og aftakling. De nye våbensystemer gjorde det nødvendigt at opøve befalingsmændene i evnen til abstrakt tankegang og give dem en teoretisk baggrundsviden.

Ændringer i uddannelsen.

Den tidligere underofficersuddannelse havde siden 1786 fundet sted ved underofficersskolen. Den afløstes i 1811 af en ny ordning, hvor artillerilærlingene uddannedes ved søartilleriet, mens matrosunderofficerene kom på Ankerøskolen. 44) I 1868 oprettes Flådens Underofficersskole netop i perioden, hvor sejlskibene afløstes af panserede, maskindrevne skibe med moderne artilleri. Overgangen medførte især for matrosunderofficerene en fuldstændig omlægning af deres tidligere tjeneste, idet kundskaber om rigning og sejl efterhånden blev uden betydning.

Kravet om teknisk kunnen øgedes i stedet og Søværnsordningen af 1922 tog konsekvensen af denne udvikling: Begrebet underofficer og "marinens underklasser" bortfaldt nu og erstattedes af dæks-officersinstitutionen. En ny skole, Dæks-officersskolen, oprettedes samtidigt.

Janus Sørensen har i sin gennemgang af Flådens Underofficersskoles historie denne kommentar til 1922-ordningen:

"Vel var vor flåde ikke stor, men den var til gengæld i årenes løb bleven sammensat af så mange forskellige enheder og så kompliceret i sine detaljer, at såvel de praktiske som de teoretiske krav, der stilledes til underofficererne, måtte berettige dem til ønsket om en bedre position.

Denne opnåedes i henhold til søværnsloven af 1922, men dæks-officererne følte straks fra starten, at nyordningen, der brød med alle tidligere fordomme, ikke var velset opadtil." (Sørensen, 1958, s. 274f).

Dæks-officersstanden fik imidlertid ingen lang levetid. I 1932 afskaffedes begrebet og en ny søværnslov fastslog, at Søværnet nu havde 3 grupper af befalingsmænd: officersgruppen, kvartermestergruppen og kadetgruppen. De ældste dæks-officerer overførtes til officersgruppen, de yngre til kvartermestergruppen. Mange dæks-officerer forlod tjenesten som følge af denne ordning, der opfattedes som en nedvurdering af dæks-officerenes arbejdsindsats. 45) Også officererne protesterede kraftigt mod dæks-officersinstitutionens ophævelse.

Princippet for inddelingen af befalingsmændene i den nye kvartermestergruppe ændredes ikke principielt, hvilket fremgår af uniformstavlen fig. 16; nok var man ikke længere inddelt i separate korps, men for hvert arbejdsområde fandtes en tjenestegren.

I 1951 krævede indlemmelsen i NATO en omstrukturering af personelordningerne for hær og flåde, som det fremgår af distinktionsoversigten fra 1951 (se fig. 17). Befalingsmandsgruppen om-

Kvartermestre.

	Artill- teri-	Maltros-	Mine-	Torpe- do-	Marskiz-	Radio	Inten- dantur-	Artill-nv- kaniker-	Skibbyg- ger-	Prov- ant-	Sanitet	Flyver-	Kyst-	Karaber
<i>Teget's grav Emblez og</i>														
<i>Farve</i>	ingen	ingen	ingen	ingen	rød	melblau	hvid	rød	rød	melblau	rød	rød		ingen
<i>Distinktion paa Forsæt</i>														
	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	1 ^o gr.	
	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	2 ^o gr.	
	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr. *)	3 ^o gr.	3 ^o gr. Overbyder af 1 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	3 ^o gr.	Distinktion som 3 ^o gr.

*) samt Overminemekaniker I

Distinktioner for kvartermestre. 1937. Efter Boru. 1974.

fattede nu: søofficerer, specialofficerer, fenrikgruppen og sergentgruppen.

Specialofficerene fik med Personelloven af 18. juni 1969 status som officerer af B-linien og samtidigt blev Søværnets specialofficersskole sammenlagt med søofficersskolen. (Alsing, 1976). Herved kom de teknisk uddannede officerer til at rangere på linie med de taktisk skolede søofficerer.

Sergentgruppen har i dag overtaget det gamle underofficerskorps arbejdsopgaver som underordnede befalingsmænd, mens konstablerne dækker det tidligere "faste mandskab"s arbejdsopgaver. I dag er ansættelsen for konstabler og sergenter imidlertid kontraktmæssige ansættelser på åremål. Ved udløbet af en konstabelkontrakt har man f.eks. mulighed for at forlænge sin kontraktansættelse og avancere til overkonstabel eller supplere med en uddannelse ved sergentskolen, hvorefter man kan tegne kontrakt som sergent og herigennem avancere ind i befalingsmandsgruppen. Ønsker man yderligere advancement, har B-linien åbnet mulighed for, at man på baggrund af sin praktiske erfaring kan tage en supplerende uddannelse på søofficersskolens tekniske linie og blive officer af B-linien.

Skolerne

*I Søetatens Skole
Der lystigt til det gaaer,
Naar Tampen er af Kjole
Tidt lidt af den man faaer,
I Tilgivt en paa Tøve
Af allerbedste Sort
Af Lærens knytte Næve,
O Gud hvor det gjør ondt.*

*Det nytter ei at trygle
Om Naade han blir ved
Med al sin Magt at prygle
Til han deraf er Kjed,
Og det skal vare Længe,
Som vi proberet har,
Men Hurra Holmens Dreng
Sligt ei saa farligt skar.*

*Frem i sin Skolestue
Der vimser Morten Hop.
Der kan man daglig skue
ham trække Tampen op.
Paa Ryggen rask han hiver
Det syns saa godt han om
og sørger steds det bliver
en rigtig Heisebom.*

*Hvad vil saa ond Du være
For vi vil hae lidt Sjøv
Og slaa os med det svære
Det lange Stykke Toug.
Naar vi engang er store
Har hængt ved Mast og Raa
Skal vi din Skude more
Det kan du stole paa.*

(Smædevisen er forfattet af en elev i Gåsegades skole, Ev. Andersen, søn af en skibstømrer ved Holmen, bosat i Nyboder. Visen er forfattet i midten af 1800-årene og findes gengivet i Ev.

GRADER	GRADSTEGN		GRADER	GRADSTEGN	
	U. ÆRME	SKULDER		O. ÆRME	
ADMIRAL			OVERMEKANIKER af 2. grad		
VICEADMIRAL			OVERFYRBØDER		
KONTREADMIRAL, generallæge			OVERSERGENT		
KOMMANDØR maskinkk, stabslæge 1			SERGENT ulæge, udlæge		
KOMMANDØR- KAPTAJN, maskinkdkaptl., stabslæge 2			KORPORAL		
ORLOGSKAPTAJN, maskinkk, kn, ok. (S), olæge, otlandlæge			MEKANIKER		
KAPTAJNLØJTNANT maskinkk, kl (S)			OVERKONSTABEL		
SØLØJTNANT 1, maskintl 1, sl (S), itll 1 itll (S), rlæge og rllæge m. o. 2 års tj.			KONSTABEL		
SØLØJTNANT 2, maskintl 2, itll 2, rlæge og rllæge m. u. 2 års tj.			KORPORALSELEV eller algang fra skole*)		
OVERFENRIK			KORPORALSELEV på skole		
FENRIK overmek. 1 overfyrbøder 1			KONSTABELELEV A. Før speciale er fastlagt B. Efter speciale er fastlagt (de respektive tjenestegrenseblemer)		
			Sergentelever bærer under distinktion/tjenestegrenseblemer roset af samme farve. Sergentelever af KP-grad bærer dog rosetten over distinktionen *) KP-elever, der ikke opnår udnævnelse til KP, bærer indtil hjemsendelse 1/2 sparre + tjenestegrenseblemer.		
			BEFAREN	ORLOGSKOKARDE	VPL. TEOLOG

Fig. 17. Oversigt over distinktioner og personelgrupper, 1951. Efter lærebog for Orlogsgaster, 1962.

Andersens upublicerede erindringer i privateje. Ev. Andersen forfattede flere stærkt kritiske visser om forhold i Nyboder og på Holmen. En del af disse optryktes i den af broderen A. F. Andersen redigerede avis "Nyboder og faste Stok", som udkom med 5 numre i 1845.)

Uddannelsen af flådens mandskab, af håndværkere og søfolk, var indtil 1872 sammenkoblet med et egentligt skolevæsen i flådens regi. 46)

Helt frem til midten af forrige århundrede kunne sønner af Holmens fast ansatte personel - "den faste stok" - indskrives som lærlinge ved Holmen i en alder af 6 år, en fremgangsmåde, som findes dokumenteret fra 1730, men som muligvis er ældre. Som indskrevne lærlinge fik de gratis undervisning, uniform og kost, bl.a. en portion rug. Den gratis undervisning modtog børnene i Søværnets elevskoler.

Allerede i 1600-årene aflønnedes en skolemester i Nyboder til fri undervisning af det faste mandskabs børn. (Barfod, 1983, s. 133-139). Men også før Nyboders oprettelse var der tænkt på uddannelsen. I 1592 omtales en lønnet skolemester på Holmen og i 1621 indrettedes en egentlig skole med kapellanen ved Bremerholms kirke som skolemester. 12 af de drenge, som blev optaget ved skolen, skulle tillige tjenestegøre som kordrenge ved begravelser og andre kirkelige handlinger.

Korskolen var tænkt som en forskole til Navigationsskolen, en uddannelsesinstitution, der bragte eleverne - unge såvel som ældre søfolk - kundskaber om søkort, navigationsinstrumenter, logbøger m.m. Sammen med Laboratorieskolen, oprettet 1691 for børn af Tøjhusets folk, var Navigationsskolen forgængeren for den egentlige underofficersuddannelse.

En fattigskole oprettedes under Holmens sogn i 1714 for såvel drenge som piger. Undervisningen her var forbeholdt forældre- eller faderløse børn, som i tilgift til den gratis undervisning fik bøger, tøj og fodtøj.

I 1743 oprettedes Gammelholm skole, som i højere grad end Nyboder skole og korskolen sigtede mod at uddanne mandskabets børn til tjenesten i flåden. Tegning var således et vigtigt fag i denne skole.

Ny skoleordning

I 1786 nedlagdes skolerne i Nyboder og på Gammelholm, idet de indlemmedes i en ny skoleordning. Der oprettedes ialt 6 skoler i Nyboder: Første Håndværksstokkens Skole, anden Håndværksstokkens Skole, 1. Divisions skole, der fik til huse i den gamle skolestue i Nyboder, 2. Divisions skole, samt 3. og 4. Divisions skole. Skolerne kunne ialt rumme 600 elever.

Undervisningen i disse skoler foregik efter en samlet plan under opsyn af provst og kapellan ved Holmens kirke; den sigtede mod at give børnene "netop så megen lærdom, som de behøvede for at blive gode håndværkere eller søfolk i Hans Majestæts Tjeneste." (Lind 1882, s. 72).

30 år senere skete der en yderligere centralisering og forbedring af skolevæsenet. Nu indrettedes Gåsegades skole med plads til 240 elever for de drenge, som efter endt skolegang skulle fortsætte i flådens tjeneste. En mindre skole indrettedes i Svanegade til de drenge, som ikke blev indskrevet til tjeneste på Holmen; her var plads til 160 drenge. De første to klasser i Svanegades skole fungerede tillige som forberedelsesklasser til Gåsegades skole, eller - som det officielle navn lød - Søetatens Drengeskole. 47)

Rugdrenge

Da undervisningen i Gåsegade betragtedes som en del af læretiden til den senere tjeneste på Holmen, modtog drengene i den nederste klasse, "rugdrengene", udover en komplet uniform tillige 2 1/4 skæppe rug om måneden, mens "kostdrengene" i den efterfølgende klasse fik tildelt en voksen mands kostportion "som bestod i, hver fjerde Uge at hente på Proviantgården 2 1/2 skæppe Rug, 8 Pund Saltet Oksekjød, eller ved Høitider, Lammekjød - islandsk - 5 Pund saltet Flæsk, 4 Pund godt smør og 2 1/2 Ottingkar Byggryn - og et lille Kvantum Ærter, gule - samt den første i hver Måned fik vi i rede Penge udbetalt 4 Mark, eller som det hed dengang 1 Sletdaler."

"Kompagnidrengene" i øverste klasse fik udover fuld kost og mundering tillige en månedsløn på 7 mark. 48)

Skolegangen

Der er bevaret flere skildringer af skolegangen i Gåsegades skole. De beskriver forholdene i årene o. 1828-1860, og efterlader et indtryk af en skole, hvor der efter datidens begreber blev lagt stor vægt på at give drengene en grundig undervisning i de enkelte fag. Der blev undervist i religion, geografi, verdens- og fædrelandshistorie, naturhistorie, dansk, skrivning, regning, geometrisk tegning, frihåndstegning og sang. I de to sidste år undervistes tillige i sømandskundskab. En overgang blev drengene desuden undervist i håndværk: skomageri og drejeri. Skomagerundervisningen var populær, fordi drengene måtte hjemtage de sko, de lærte at sy. 49) Der blev desuden lagt stor vægt på at træne børnenes fysik med gymnastik og svømning, fægtning og gevæksercits. For en elev i Gåsegades skole kunne skolegangen forløbe således i midten af 1800-årene:

En rugdreng. Emil Thorsen, f. 1855. Emil blev senere overkannoner.

"Skoletiden begyndte om sommeren kl. 7 og om vinteren kl. 8 om morgenen og vedvarede til kl. 1. Tegning, sang og gymnastik var altid efter kl. 1 og varede til kl. 3, så at man de 3 à 4 dage om ugen først var færdig med skolen ved sidstnævnte klokkeslet. Dagen begyndte med salmesang og religion i de 2 første timer. Havde man nøjedes med den ene time til dette fag og benyttet den anden til fysik eller sprog, var tiden blevet bedre anvendt, men småfolks børn, mente man dengang, havde ikke godt af at blive for oplyste. Med det militære præg skolen havde, er det forståeligt, at

eleverne blev terpet dygtigt igennem med gymnastik samt fægtning, kontrahugning og gevæksercits, der til tider gik vel vidt. For en sværlemmet dreng mellem 12 og 14 år... kunde det være lidt over kræfterne at få maske, kyrads og fægtehandsker på og så en stor huggert i hånden for at få lektion af en lærer, der rammede adskillige lussinger ud, når ens parade ikke var efter fægtekunstens regler eller kom for sent. Efter sådan en omgang var man da også undertiden både segne- og grædefærdig, men gråden måtte kvæles, at blive udløst og hånet af lærere og kammerater, det måtte undgås." (Lous, 1929, nr. 4, s. 12).

Skolens hverdag prægedes i alle situationer af dens status som uddannelsesanstalt for flådens lærlinge. Lærerne kaldte ofte eleverne ved deres fædres tjenestegrad og ikke ved navn. "det hed gerne efter vore fædre: bådsmand, sejlmager, tømmermand, etc." (Andersen, unpubl. manus, s. 9).

Gymnastik- og svømmelærere var pensionerede underofficerer fra marinen, mens den øvrige undervisning varetoges af teologikandidater "hvis pædagogiske evner vel ikke altid var så gode som de burde være." (Lous, 1929, nr. 4, s. 12). Korporlig straf blev ofte taget i anvendelse for at styre drengene:

"Som strafferedskab benyttedes en tamp, hvoraf der fandtes et eksemplar i hver classes katederskuffe, den kom i brug ved mindre forseelser, hvorimod større skulle indberettes til skolens chef, der så dikterede straffen, som eksekveredes af en inspektør, der, fra sit tidligere sømandsliv som underofficer, havde øvelse i at håndtere dette torturretskab på rette måde. De theologiske kandidater slap ikke altid så heldigt fra tamperiet, men ramte dem selv mangt et drøjt slag ud, når den, det var tiltænkt, ved en hurtig, smidig vending gik fri. Havde forseelsen været særlig slem fulgte efter lussingen et par timers stående mørk arrest, og sådanne straffe noteredes desuden i skolens straffeprotokol samt i karakterbogen, der hver måned skulle forevises faderen og underskrives af ham." (Lous, 1929, nr. 4, s. 12).

Til de mindre forseelser kunne regnes uro i klassen, manglende forberedelse eller som i denne beretning - om "rugdrengens" første skoledag - en spruttende pen:

"...vist er det, at ligesom jeg sad, spruttede min pen en lille klat, hvorover jeg blev meget elendig, da det i forvejen var os betydet, at vi i særdeleshed måtte tage vare og ikke maqulere. En dreng, som gik omkring ved bordene med titel af forskriver observerede strax bommen, hvis tilvæ-

relse han rapporterede hr. Straa (klasselæreren), der stod henne ved vinduet og skar penne. Hr. Straa kaldte mig op til sig, betragtede klatten, skønnede dens udstrækning, tog derpå sin tæppe, med hvilken han tildelte mig fire slemme håndtæver." (Andersen, manus, s. 8-9).

Fortællerens forventninger til denne første skoledag havde ellers være store: "det var jo at komme i Kongens tjeneste." Uniformen, som drengene skulle bære med hvide bukser, blå trøje med blanke knapper samt "en hat, rigtig en stor hat, som min faders, ovenikøbet" bidrog til at øge forventningens glæde selv om tøjet, og især undertøjet "kradsede kroppen noget så frygteligt indtil skæverne forsvandt efter gentagne vaskninger." (50).

Skolens militære præg sigtede mod drengenes senere tjeneste på Holmen, et formål som afsatte sine spor såvel i gymnastikredskaberne med oprigget tovværk, hvor drengene trænede i kunsten at bevæge sig i en rigning, som i sprogbruget, hvor drengene ved dagens begyndelse stillede "til mønstring".

Disciplin og militær justits til trods var drengene dog langt fra lette at kue. Sammenholdet indbyrdes var stort:

"Havde en dreng lavet noget galt og ikke blev greben på fersk gerning, var det temmelig umuligt at opdage ham, for Gud hjælpe den, der vovede at røbe kammeraten, dertil var sammenholdet for stort. Tog så læreren den første den bedste dreng ud på gulvet og pryglede løs på ham for at få ham til at sige, hvem der var gerningsmanden, så brølede samtlige drenge som vilde dyr, og dette spektakel var så slemt, at læreren måtte holde op, for at ikke hele skolen skulle blive forstyrret i undervisningen." (Lous, 1929, nr. 4, s. 12).

At straf ikke uden videre kunne kue eleverne er den tidligere citerede E.Andersen, der startede sin skolegang med tampeslag over hånden, et eksempel på. Han forfattede siden - til fryd for kammeraterne og til ærgrelse for lærerne - den ovenfor citerede smædesang om "Søetaten skole", hvortil melodien endda var mariners "egen" nationalsang "Vift stolt på Codans bølge".

For fuldstændighedens skyld må tilføjes, at ikke alle lærere hyldede den strenge disciplin, idet nogle af dem i erindringerne omtales som "gode mænd", der gav eleverne lyst til og forståelse for skolearbejdet. (Andersen, manus, s. 12).

Konfirmation og læretid.

Skolegangen afsluttedes med konfirmationen i Holmens kirke, en begivenhed drengene var blevet forberedt til igennem hele skoletiden, idet de ca. hver 3. søndag skulle overvære gudstjenesten i Holmens kirke:

"Hver søndag stillede 2 Klassers Drenge, ca. 60 i Skolegaardens for herfra at afmarchere til Holmens Kirke, hvor man om Vinteren sad og rystede af Kulde og gabede, saa Kæberne var ved at gaa af Led. Uorden eller støjende Opførsel i Kirken blev selvfølgelig strengt straffet, men der blev dog, trods Opsynet, lavet mange Spillopper. Som religiøs Paa-virkning var denne Kirkegang temmelig betydningsløs, thi jeg tør nok påstaa, at kun et Faatal af Drengene efter Gudstjenesten kunde have forklaret, hvad Præsten havde talt om... Det sidste Halvaar af Skoletiden blev Drengene tillige forberedt til Konfirmation af en af de ved Holmens Kirke ansatte Præster, og til at "staa i" fik de udleveret den Mundering, de som Lærlinge skulde bære, naar de den 1. januar indrulleredes i den faste Stok." (Lous, 1929, nr. 4, s. 12).

Konfirmationen var et vigtigt ritual. For drengenes vedkommende betegnede den afslutningen på barndommen og skoletiden. De var nu lærlinge ved Holmen og som sådanne helt underkastede den militære disciplin og jurisdiktion. Nu skulle den fine uniform, kosten og den frie undervisning, eleverne havde nydt, tilbagebetales til staten med en tjenestetid på mellem 16 og 20 år. I 1700-tallet havde tjenestetiden for søfolk varieret mellem 12 og 16 år, mens håndværkerne dengang kunne se frem mod en livsvarig tjenestetid på Holmen. Forskellen i disse vilkår udjævnedes imidlertid for søfolk som håndværkere til 20 år. (Lind 1882, s. 199).

"Når en Dreng gik ud af Søetatens Drengeskole maatte han tjene Kongen et vist Antal Aar, som et slags Vederlag for den nyde Undervisning. Var en Dreng end nok saa begavet og let kunne have gjort bedre Karriere andetsteds, havde han end nok så stor Ulyst til Tjenesten, det hjalp altsammen intet, havde Lægen efter Konfirmationen synet ham og erklæret ham tjenestedygtig, så var Kongens Tøj og de sejsten Aar ham vis." (Lous, 1929, nr. 3, s. 10).

Systemet med tvungen tjenestetid som afbetaling for nydt undervisning afskaffedes først i 1856, hvor flåden - bl.a. som følge af liberalismens gennembrud - fik en ny, mere tidssvarende lovgivning. Men forinden var kritikken mod etaten og mod åbenbare uretfærdigheder i systemet også gen-

tagne gange kommet til orde, bl.a. gennem det politisk-satiriske skrift "Nyboder og faste Stok, forfattet, udgivet og forlagt af A. F. Andersen, Tømmermand i Søetaten." (1845).

Heri formuleredes en ofte utilsløret og skarp kritik af etatens stive hierarki og undertrykkelse af mandskabet tillige med en stærk utilfredshed med dårlige boligkår og ringe løn. Også skolesystemet og den dermed sammenkoblede tvungne tjenestetid var en torn i øjet på forfatterne. I tidskriftets sidste nr. findes således en artikel om "Søetatens Drengeskole" skrevet af "Ev. Andersen, Lærling ved Holmen", samme E. Andersen som forfattede smædevisen om Søetatens Skole og fra hvis upublicerede erindringer, der tidligere er bragt uddrag. Udsat for kritik i ovennævnte artikel blev især den tvungne tjenestetid og den omstændighed, at lærlingene ved indrulleringen ingen indflydelse havde på, om de blev udtaget til artillerister, håndværkere eller matroser. Selv blev E. Andersen udtaget til at blive pølebukker og arbejde med bygning af bro- og bolværksanlæg, skønt han havde ansøgt om at blive skibstømrer, som hans far og ældre brødre var det. Faderens død umiddelbart efter hans konfirmation var årsag hertil, mente E. Andersen selv, idet han da ikke havde haft sin far til at "tale for sig" ved indrulleringen, således som denne havde gjort det i de ældre brødres tilfælde. (Andersen, manus s. 20).

Den ringe indflydelse lærlingene selv havde på valget af den fremtidige livsbane fremgår også af underkanonér E. N. Jensens beretning (s. 19-20):

"Vi havde endnu ikke faaet at vide, hvad vi skulle være ved Holmen; men en Dag i December Maaned 1836 fik alle Konfirmanderne Ordre at møde næste Dags Formiddag kl. 11 paa Gammelholms Seilmagerloft. Her var Admiral Stephansen og Krigsråd Børgeesen tilstede, mønstrede og stillede os op efter en stor Liste, til de forskjellige Afdelinger, vi skulle høre.

Iblandt de første 4 Dreng, der blev mønstret op, var jeg - men endnu var vi lige kloge, thi han vedblev at mønstre og stille op, en lille Afstand imellem hver Afdeling, indtil han var færdig med os alle - saa kom han hen til os, som først var mønstret og udtalte med høi Røst vore Navne og at vi vare ansatte ved Sø-Artillerikorpsset som Lærlinge, fra den 1ste Januar 1837 og skulle møde til Tjeneste den 20de Januar, og saaledes vedblev han at mønstre de forskjellige Delinger, hver til sit Haandværk, indtil han var færdig. Saa traadte jeg frem og bad Admiralen om at komme til Tømmermændene, ligesom min Fader også havde været Tømmermand, men han svarede mig: Nei min søn! bliv du ved det, du er kommen! Det er bedre Vinterdage at sidde på en varm Skole med en Pen i Haanden end at

gaae ude og slide dig baade pukkelrygget og skjævbenet!" (Jensen, 1956).

Pigeskoler.

Hvor skolevæsenet som nævnt indslusede drengene til fast tjeneste inden for flåden, var interessen for pigernes uddannelse betegnende nok noget sværlere. Antagelig har de i 1600-årene kunnet få gratis undervisning hos skolemesteren i lighed med drengene (jfr. Barfod, 1983, s. 139), men da skolestuen nedlagdes i forbindelse med den førnævnte omorganisering af skolevæsenet i 1786, formindskedes pigernes undervisningsmuligheder kraftigt, indtil Søetaten i 1792 og 1798 oprettede to nye pigeskoler specielt med henblik på undervisning af døtre af flådens faste mandskab. I disse skoler var det tekstilforarbejdning og håndarbejde snarere end de traditionelle skolefag som skrivning, læsning og regning, der blev lagt vægt på. (Lind, 1882, s. 74). Militæret kunne senere få god brug for pigernes færdigheder på dette område, idet såvel uldmanufakturen, der fremstillede klæde til hærens uniformer ligesom også flagfabrikken havde behov for kvindelig arbejdskraft. Undervisningen i samtidens københavnske fattigskoler lagde iøvrigt en tilsvarende vægt på at uddanne pigerne til fabriksarbejde inden for tekstilindustrien. (Engberg, 1973, s. 44).

De to pigeskoler blev i 1857-58 sammenlagt til én skole med lokaler i en ny bygning i Borgergade. I 1872 ophævedes imidlertid Søetatens skolevæsen, og såvel drenge som piger hørte herefter under det kommunale skolevæsen. Uddannelsen til tjenesten i

En skoleklasse fra Sølvgade Skole. Nr. 3 fra venstre i forreste række er Ulla Gorhardt, f. Hansen, hvis erindringer gengives her i bogen.

En time i naturhistorie på Nyboder Skole, kommuneskolen, år 1927.

flåden forblev, som tidligere beskrevet, organiseret i flådens regi, og pigeskolen i Borgergade blev overtaget af Søofficersskolen.

Nyboder udgjorde nu ikke længere et selvstændigt skoledistrikt, og mandskabets børn sendtes til friskolen i Hindegade eller til den kommunale betalingsskole i Sølvgade, afhængig af forældrenes formåen og børneflokkens størrelse. I en Nyboderfamilie indrettede man sig f.eks. så praktisk, at de ældste af børneflokken - ni ialt - gik i Sølvgade, mens de yngre gik i Hindegade. Efterhånden

som de ældre gik ud af skolen, kom de yngre fra Hindegade over i betalingsskolen.

For børn af flådens underofficerer var der stillet et antal fripladser til rådighed i Den classenske Legatskole på Christianshavn, en skole flere Nyboder-børn derfor søgte, trods den lange skolevej. (Sørensen, 1958).

Det kommunale skolevæsen udbyggedes og forbedredes i 1900-tallets første årtier. I 1915 afskaffedes opdelingen i fri- og betalingsskoler, således at skolegangen blev gratis for samtlige kommuneskolers vedkommende. Samtidigt udvidedes skolernes antal og blandt de nybyggede kommuneskoler kan nævnes Nyboder skole, opført for beskæftigelsesmidler i mellemkrigsårene.

Undervisningen i de kommunale skoler fik naturligt nok et andet indhold end undervisningen i de militære. Hvor Søetatens skoler sigtede mod en skoling af drengene - og tildels også pigerne - således, at de kunne udfylde bestemte pladser i det militære hierarki og den militære arbejdsdeling, så prægedes kommuneskolerne af en undervisning med et bredere kundskabsspektrum. (Holm, 1941, s. 256f)

At Nyboder i århundreder dannede sit særlige skoledistrikt fik afgørende betydning. Eftersom mandskabets sønner ikke alene fik gratis undervisning, men tillige kost, klæder og penge, var en elevplads i Gåsegades skole stærkt eftertragtet, uanset den tvungne tjenestetid. Utallige er historierne om de stakkels forældre som kun fik døtre!

Skolesystemet bevirkede, at sønner efterfulgte fædre i arbejdet på Holmen, hvorfor det i stor udstrækning blev de samme slægter, som dannede kernen i den faste mandskabsstyrke - "den faste stok". Var familierne sikret et vist minimum af "uddannelsesstøtte", var staten til gengæld sikret en kontinuerlig tilførsel af arbejdskraft, som tidligt indskoledes i den militære verden.

E N S T A T I S T A T E N

Nyboders Kommandantskab.

"Der skal også tænkes på, hvorledes Justitien sammensteds kan holdes i agt, førend man får harm derfor af disse dannede, som allerede findes deri. thi de kan gøre let det, de vil og ingen kan få at vide, hvem der gør det."

(Christian IV's brev til Korfits Ulfeldt 27. februar 1641).

Gennem skolesystemet greb statsmagten regulerende ind i familielivet hos sine ansatte. Men gennem Nyboders særlige administrative status blev statens kontrol med og regulering af de ansattes privatliv endnu mere omfattende.

Nyboder har den dag i dag sine egne administrative organer og sorterer under Forsvarsministeriets område.

Oprindeligt var Holmens chef tillige Nyboders øverste myndighedsperson med arbitrær straffemyndighed overfor beboerne. Ud over at idømme straffe for forseelser i tjenesten kunne Holmens chef også idømme og iværksætte straffe for brud på ordenen i Nyboder. Herved blev ikke blot de tjenestegørende mænd, men tillig deres hustruer og børn underlagt den militære jurisdiktion. I 1700-årene kunne "stridbare kvinder" således dømmes til at bære "fiddelen" igennem Nyboders gader, hvis de da ikke blev straffet med ris; og skolebørnene kunne ligeledes straffes med prygl på Bremerholm. 51). Det daglige opsyn med Nyboder hørte derimod under inspektøren, en stilling, som omtales i forordninger fra 1693-94, men som muligvis er ældre. 52). Inspektørens opgave var især at sørge for husenes vedligeholdelse, at udstede husbreve og udfærdige eventuelle opsigelser.

Efter fredsslutningen i 1814 omorganiseredes flådens mandskab og en militær kommandant blev Nyboders øverste myndighed. Efter den nye lov for Søetaten fra 1856 (cirkulære af 18/6 1856) overtog kommandanten tillige den civile inspektørs embedsforretninger og bydelen administreredes nu helt fra Nybodes Kommandantskab.

Kommandanten

Kommandantens myndighedsområde var vidstrakt. Han skulle sørge for "ordenens opretholdelse" i Nyboder og kunne idømme beboere, som forså sig herimod, en vagtarrest på op til 12 timer. I lighed med cheferne for Orlogsværftet og Søofficerskorpset var han jurisdiktionschef og kunne som sådan idømme det personale, der var underlagt hans myndighed, såvel simpel arrest som fængsel på vand og brød. 53). Jurisdiktions- og straffemyndigheden bibeholdtes helt frem til nutiden dog i kraftigt

modificeret form, idet kommandanten frem til 1972 havde ret til at "pålægge de i Nyboder boende, til Søværnet hørende eller ved samme tjenestegørende personer en straf af bøder... for forseelser mod ordenen og husfreden i Nyboder." 54)

Men i forrige århundrede var det tillige nødvendigt at ansøge kommandanten om tilladelse til at indgå ægteskab. Tilladelsen blev givet i form af "fribrev", en skrivelse, som kommandanten først udstedte, når han havde "gjort sig bekendt med pigens vandel efter skudsmålssbog eller et par vandelsattester", og udtalelser om den kommende ægte mand var blevet indhentet fra dennes foresatte på Holmen. Var der stor aldersforskel eller var de to unge under 24 år, "da bør der ikke strax gives tilladelse", hedder det videre i instruksen. 55).

"At blive gift var ikke så lige at løbe til. Det fik også en ung mand at føle, om hvem kommandanten fandt, at han var for ung og derfor nægtede ham tilladelse. Den unge mand var dog ikke så let at blive af med, han anførte forskellige grunde til sit andragende, men intet hjalp. I sin nød fandt han dog på en udvej, han stillede med rigtig bedemandsansigt, for han måtte nu tilstå for hr kommandanten, at når det var ham så meget om at blive gift, var det fordi pigens gode navn og rygte ville blive ødelagt, om hun ikke blev gift. Det slog hovedet på sømmet. Dydens og moralens vogter tilkastede den elendige forfører en knusende blik og udbrød: "Nå, sådan er det fat, send pigebarnet hen til mig i morgen og lad mig se hende." Dagen efter stillede så den unge pige behørig tildannet på facaden, fik en længere prædiken om dyd og gode sæder, men da hun ellers var særdeles net og artig, også den meget ønskede ægteskabstilladelse." (Lous, 1929).

Kommandanten var den ansvarlige for administrationen af huslejekontrakter og bygnings og boligens vedligeholdelse. Til hvert af disse ansvarsområder svarede en personalestab: dels kontorpersonalet, med en overassistent som ansvarlig for denne sektor, dels håndværkerstaben ved Nyboders Materialgård, hvor værkmeesteren var arbejdsleder for en håndværkerstab på ca. 10 personer.

Overassistenten - "kopisten" eller "skriveren" som han kaldtes i forrige århundrede - havde som kommandantens næstkommanderende en stor indflydelse på sagsbehandlingen ved kommandantskabet. Gennem "kopisten" gik al kommunikation mellem beboere og kommandant. Denne mulighed for indflydelse på sagernes behandling måtte "kopisten" ofte betale med en vis upopularitet blandt beboerne. Han tilhørte det faste mandskab og boede i Nyboder, men var ofte socialt set isoleret fra de øvrige beboere.

*Kommandantboligen i Nyboder. Foto af interiør fra 1888.
Det er den daværende kommandant, kommandør P. F. Giødesen og
hustruen Louise f. Storch som ses på begge billeder.*

Skibbygger Johannes Lous har givet følgende skildring af kommandantskabet og dets personale:

"I Enden af den Huslænge, der laa til højre for Vagten var Kommandantskabets Kontor. Kommandanten i Nyboder var en fremragende Person, der sad inde med den øverste Myndighed, og det at skulle hen til ham, hvad enten man var tilsagt til Møde eller selv søgte ham, var noget de fleste helst var fri for. Vejen gik gennem Forværelset, forbi den der siddende også meget mægtige Kopist, der af enkelte temmelig magelige Kommandanter var bleven forlenet med en Myndighed, som han forstod at gøre så indbringende som mulig. Udfaldet af Andragene til Kommandanten beroede paa i hvad Humør man traf ham, og ogsaa ofte paa, hvorledes man stod sig med Kopisten, der inden Audiensen havde givet Kommandanten sin Mening om sagen." (Lous, 1929).

Beretningen her fortæller os imidlertid, at beboerne var klare over "kopisten"s magtposition og derfor kunne tage deres forholdsregler.

I en anden optegnelse uddybes skildringen af beboernes misfornøjelse med kommandantskabets administration. Respektløse øgenavne på de myndigheds personer, man var i konflikt med, kunne give afløb for en del af aggresionerne.

I den nedenfor citerede skildring er "scenen" et Gilde hos Bådsmænd Ole Skeie, der netop havde modtaget "medaljen", d.v.s. Holmens Hæderstegn for 25 års tro tjeneste. Skildringen er nedskrevet af kvartermester P. Johannesen omkring 1930. Den fortæller om Nyboder omkring århundredeskiftet.

"Nu maatte Kommandantskabet, som ikke var meget populært hos den lavere befolkning i Nyboder, holde for ved Bordet. Kommandanten gik under navnet "Soldaten" fordi han var så militaristisk. Han var en afskeditet Kaptein. Hans Nestkommanderende og Politiassistent bar Navnet "den Sure" med fuld Føie. Den daarlige Stemning over for disse Mænd stammede fra, at de ofte paatog sig en Myndighed over for den brede befolkning, som den ikke vilde anerkende, og saa mente man sig forfordelt ved leilighedernes Reparation, som navnlig Officererne fik Broderparten af(...)

Et Eksempel på Kommandantens Indblanding i Privatlivet førte ved dette Gilde en tilstedeværende, som havde i Huset hos sig sin Moder og en 17 Aarig Søster.

"Jeg blev kaldt hen paa Kontoret med min Husbog, hvori Beboerne skal indføres, samme bog indeholder ogsaa en omhyggelig Inventarieliste til Ecempel

"Fortov brølgt, Gade og Retiradedør med Klinkefald, som om man kunde rende med det! - Hvad skal Søsteren bestille" sagde Kommandanten efter at have puffet mig de 3 Skridts Afstand. Mor og jeg mente, hun skulle søge Dameskræddersyning hos en fru Nielsen i Delfingade. "Hun må hellere komme ud at tjene, det har hun bedre af. Jeg tillod mig at mene, at det tilkom os at tage Bestemmelse derom. Kommandanten saa saa truende"Naar, det mener De - men jeg skal erindre Dem." Paa vor Vandel var intet at indvende, men jeg havde en Deel Ulemper fra den strenge Mand."

At kommandanten, som det fortælles i ovenstående beretning, "blandede sig i privatlivet" kan egentlig ikke undre, da han ifølge sine beføjelser havde ret - og pligt - hertil. Karakteristisk for Nyboders situation har netop været beboernes manglende mulighed for et privatliv unddraget arbejds giverens - statens - indsyn og kontrol.

Kommandanten er idag erstattet af en inspektør, og arbejdet er nu udelukkende af administrativ art. Det adskiller sig ikke meget fra det arbejde en ejendomsinspektør normalt udfører: administration af boligansøgninger og huslejekontrakter samt opsyn med husenes vedligeholdelse. Denne vedligeholdelse varetages også i dag af håndværkerstaben ved Nyboders Materialgård.

Besigtigelsen

De kriser som kunne - og kan - opstå mellem beboere og kommandantskab fremkom ofte i forbindelse med vedligeholdelsen af lejlighederne. Her stod - og står - kommandanten selv i en trængt position, idet han har til opgave, at administrere de på statsbudgettet knapt tildelte midler til reparation og vedligeholdelse af de gamle huse.

For at få godkendt reparationer på lejlighederne var det indtil omkring 2. verdenskrig nødvendigt at afvente den årlige "besigtigelse": en lejlighedssynning, bestående af en besigtigelseskommission, der udgjordes af kommandantskabets assistent - "skriveren", af en arkitekt og håndværkerformanden ved materialgården.

"Besigtigelsen" var en ikke ubetydelig begivenhed i Nyboders dagligdag, og den indprentede sig klart i børnenes erindring. Mødrene var dagen inden travlt beskæftigede med at foretage den mest grundige hovedrengøring af lejlighederne: gardiner skulle vaskes og stives, gulve ferniseres, alt skulle stå nypudset og flunkende rent, når så mange "fine Herrer" kom på besøg. Og som børnene senere indså: denne mødrenes iver efter at præsentere deres hjem så rent og velordnet som muligt, gav formodentlig ofte til resultat, at besigtigelsen

ikke fandt grund til reparationer af de pågældende lejligheder.

Besigtigelsen synes snarere at have været en myndighedernes "stuegang" gennem bydelen, end det tilfælde, hvor beslutninger om reparationer faktisk blev truffet. Indtil for få år siden indbetaltes huslejen direkte på Kommandantskabets kontor. Og det var ved disse lejligheder, man hørte sig om muligheden for at få repareret det ene eller det andet i lejligheden. Direkte henvendelser til håndværkerne i materialgården forekom - og forekommer - også. Hos håndværkerne kunne man også få tips om mulighederne for at få reparationer godkendt, inden henvendelsen til kommandanten.

I dag kan man løbende indlevere ansøgninger om ændringer af lejlighederne, men oftest gennemgår de en gennemgribende fornyelse i forbindelse med fra- og tilflytninger. I løbet af de sidste par år har Forsvarets Bygningstjeneste udarbejdet en samlet plan for fornyelse af Nyboder. De små "enkelte" lejligheder sammenslås efterhånden til større lejligheder, og samtlige boliger får eget toilet, bad og moderne køkkenfaciliteter.

Vægterkorps, tappenstreg og klokkelyd

Skønt Nyboders beboere såvel i privatliv som i tjenesten helt var underlagt militær jurisdiktion og myndighed, medførte dette ikke, at dagliglivet i bydelen prægedes af militær disciplin, og at ro og orden herskede blandt de gule længer.

I de første århundreder er opløb og optøjer almindelige foreteelser blandt Nyboders beboere, foreteelser, som i høj grad havde sin forklaring i de vilkår, beboerne blev budt fra centralmagts side.

I slutningen af 1600-tallet efter svenskekrigenes afslutning var staten kommet i gæld til flådens mandskab, en gæld som voksede. Lønninger blev ikke udbetalt igennem flere år, i 1690 havde mandskabet således 187.000 Rdl. til gode for de sidste 5 år og i 1693 var gælden vokset til 267.000 Rdl. (Lind, 1882, s. 99-105). En del af lønnen blev ganske vist udbetalt i form af kostportioner, men var manden udkommanderet til søs fik han kost ombord, hvorfor der så ikke blev udleveret yderligere kostportioner, og kone og børn risikerede da at sulte. Håndværkere og søfolk klagede over, at de ikke kunne udføre deres arbejde på grund af sult og manglende klæder, og tiggeri blev en udvej for mange. Demonstrationer, opløb og arbejdsnedlæggelser synes ligeledes at have været hyppige. Protesttog til slotspladsen forekom i flere tilfælde, hvor matroser og tømrere højrosted krævede deres tilgodehavende lønninger udbetalt. 56).

Myndighederne oprettede derfor i årene 1693-94 et særligt vægterkorps for Nyboder og lod en vagtbygning opføre i længerne mellem Enhjørninge og Ulvestræde ud til Adelgade. 57).

Det var nødvendigt at overvåge de til tider lidt hidsige gemytter, et forhold Christian IV allerede var opmærksom på, således som det fremgår af det indledningsvis citerede brev fra kongen til Korfits Ulfeldt. Måske netop på foranledning af dette brev var der allerede før 1693 udposteret vagtposter i skilderhusene ved Nellike- og Hindegade. 58).

Til vagtbygningen anskaffedes bl.a. en stor metalklokke i en klokkestol, der ligesom klokkerne på Bremerholm og Nyholm kunne lyde ved arbejdets begyndelse og ophør. Til skræk og advarsel havde Nyboders inspektør tillige fået anskaffet 5 halsjern, som skulle opsættes ved de mest befærdede gader i Nyboder. Foran vagten placeredes en "strafbuk" for de beboere, der ikke kunne holde fred med hinanden. 59).

Fra vagten udgik tappenstregen 60), og når den var afviklet, måtte ingen underofficer eller menig vise sig på Nyboders gader uden passerseddel. Endnu i midten af forrige århundrede drog vægterskaren gennem Nyboders gader hver aften kl. 10, men tappenstregen havde da mistet sin betydning som autoriteternes synlige magtdemonstration.

Da var de opløb og demonstrationer, som også 1700-årenes Nyboderfolk kunne foranstalte på grund af manglende lønudbetalinger og dermed påfølgende sult og sygdom, imidlertid også for længst stilnet af. Levevilkårene forbedredes i løbet af 1800-årene: lønninger udbetaltes nu regelmæssigt, og at krigshandlinger samtidigt blev en mere sjælden foreteelse bidrog også til at skabe øget tryk og dermed mindre årsag til mishagsyringer.

Om vægterkorps og tappenstreg i 1800-årenes sidste halvdel har ovennævnte skibbygger Johannes Louis fortalt i sine erindringer:

*"Af pietetshensyn lod man den gamle vagtbygning blive stående, da de omliggende små huse nedbrødes (ca. 1890) og nu står den da som et stykke fortid indeklemt mellem de høje nutidsbygninger. I tidligere tid formåede den at føre sig gældende, som den lå respektindgydende mellem gavlene af to lave husrækker og tog sig helt imponerende ud. På fli-
sestenene foran gik vægteren frem og tilbage med spydstagen i venstre arm, følede sig som den gode ordens vogter, parat til at råbe vagt i gaver hvis nogen vovede at krænke den. Midt på bygningens forside var en døråbning til en forstue med døre til begge sider, af hvilke den ene til vægterunderofficerens den anden til mandskabets vagtstue. I denne sidste var atter to døre, hvorfra den ene førte til kachotten... Mit første indtryk af*

Gl. Vagt, hvorfra tappenstregen udgik. Et symbol på statsmagtens kontrol med beboerne. Klokkeren klymmede, når arbejdsdagen begyndte og tappenstregen angav arbejdsdagens ophør.

Arrestlokalet i vagten kunne huse opsætsige beboere, idet kommandanten havde ret til arbitrært at idømme arrest for en kortere periode. Tegning af P.C. Klæstrup fra o. 1875.

vagten var rædselsvækkende, vel nærmest fordi, jeg var bleven truet med at komme derind, hvis jeg ikke var artig, senere mildnedes dette indtryk betydeligt.

Om aftenen udgik tappenstregen herfra, først vægterunderofficereren med en stor læderkokarde på siden af den høje hat, så tamburen og så to vægte-re. Hensigten med dette trommespektakel gennem gaderne har vel i sin tid været at tilkendegive, at alle mand skulle være i hjemmene, men det blev ikke respekteret i mine drengear. Da var tappenstregen kun til løjer og sjov for den grønneste ungdom, der trak rundt med den for at stikke hverandre med knappenåle eller da heller med stoppenåle, der blev foretrukket, fordi de bedre nåede ind til sulet gennem tøsenes mange klæder. Når

tappenstregen kom tilbage til vagten, råbtes mand-skabet ud og stillede op på fliserne med under-officeren på højre fløj, og af ham hviskedes så feltråbet i øret på den nærmeste vægter, der lod det gå videre til næste mand og således fremdeles, til alle var gjort bekendt med dette betydningsfulde løsen for det påfølgende døgn. Denne hemmelighedsfulde uddeling af feltråbet, gjorde et meget højtideligt indtryk på os børn, der opfattede det som noget, hvoraf alles ve og vel afhang."

Hvor tappenstregen betydede beboerne, at nu var det sengetid, sørgede lyden fra Nyboders klokke i vagtbygningens gårdhave den følgende morgen for, at ingen sov over sig, men kom rettidigt på

arbejde. 61). Lønge før industrialismens fabriksmiljøer krævede punktlighed og arbejdsdisciplin af sine ansatte, var Nyboders beboere underlagt "klokkelyden", som kimende tilkendegav, når arbejdsdagen begyndte. I 1600-årene reguleredes arbejdstidens længde af solopgang og solnedgang, men i løbet af 1700-årene fik arbejdsdagen fastere rammer idet arbejdet nu påbegyndtes kl. 5 om sommeren og kl. halv ni om vinteren. Klokkerne i Nyboders vagt, på Gammelholm (= Bremerholm) og på Nyholm begyndte deres advarende kimen ca. en halv time inden arbejdsdagen tog sin begyndelse. Oprindelig ophørte arbejdet ca. kl. 7 om aftenen i sommertiden og ca. kl. 3 om vinteren, afbrudt af et middagshvil, der strakte sig over et par timer. Middagsrasten indebar, at arbejderne forlod Holmen for at indtage middagsmåltidet i hjemmene i Nyboder - en lidet produktionsfremmende foranstaltning, da de mange værtshuse på Toldbodvej mellem Nyboder og Holmen således passeredes indtil flere gange i løbet af dagen. Fra 1799 ændredes arbejdsdagen således, at middagsrasten helt bortfaldt, og arbejdet ophørte - sommer som vinter - allerede kl. 4. Den tidlige mødetid bibeholdtes og samtidigt indførtes udbetalingen af "brikkepenge", en belønning på op til 10 Rdl. årligt for rettidigt fremmøde. Kom man derimod for sent skulle der erlægges "Absent" - en bøde eller et fradrag i daglønnen. Absentpengene kom dog Nyboder til gode. De sammenspares i "Forsømmelsesbøssen" og kunne ved flere lejligheder dække udgifterne til vedligeholdelsesarbejder i Nyboder.

Skete det at klokkelyden overhørtes eksisterede der i Nyboder en "kaldemand" eller "bankemand", som sørgede for at banke beboerne op:

"I Nyboder havde vi ogsaa Bankemanden, han kom om Morgenen Kl. 5, og bankede folk op med sin lange Stang, han skulde jo naa Vinduerne paa l. Sal, saafremt de mødte for sent, var Porten lukket, og blev først aabnet efter 2 Timers Forløb, som saa blev trukket fra første Lønningsdag." 62).

I tilfælde af hårdt frostvejr, stormvejr og lign. hejstes det blå "dispensationsflag" både i Nyboder og på Holmen til tegn på, at vejrforholdene gav mandskabet en fridag. Håndværkerne måtte dog helt frem til 1847 selv betale for sådanne fridage, idet daglønnen så ikke kom til udbetaling. (Lind, 1882, s. 167).

Tappenstreg og klokkelyd afrunder billedet af et samfund, hvor arbejdspladsens krav om præcision og disciplin også tydeliggjortes i den sfære der primært var forbeholdt den arbejdsfrie tid i beboernes tilværelse. Arbejdsgiverens - statsmagtens - kontrol med de ansattes, de tjenendes tid begrænsedes således ikke til den egentlige arbejdstid.

Nyboders politi.

Vægterkorpset omdannedes i 1856 til et egentligt politikorps, der skulle sørge for tilsynet med "ordenens overholdelse i Nyboder, både i husene, i gårdene og på gaderne." 63). Politiet var direkte underlagt kommandanten, og styrken bestod af en politiassistent, to overbetjente og seks menige. Til politiets pligter som ordenshåndhævere hørte bl.a. bilæggelse af familie- og nabostridigheder, overvågelse af den gode orden på gaderne samt i det hele taget opsyn med, at love og bestemmelser vedrørende Nyboder overholdtes 64). En detalje - men fra børnenes synspunkt en væsentlig sådan - var politiets opsyn med, hvorvidt kommandantskabets krav om at gader og fortove skulle holdes rene for ukrudt og græs mellem fliserne nu også blev overholdt:

"Da vi to Piger blev noget større skulle vi rense fortov og gadestykker for Græs, vi blev bevæbnede med to Knive og sad der paa Gaden og kradsede Stenene rene, men først havde Nybo'rs Politibetjent været hos Mor, saa nu kunde det ikke gaa længere." 65)

Politiet havde også opgaver af mere servicebetonet karakter: at rekvirere lægehjælp i sygdomstilfælde, at opkræve husleje og at foretage husstandstælling til folketællingerne. (Hver 8. Dag, 1923).

Der eksisterer talrige historier om Nyboders politi, - hovedparten af dem med et humoristisk anstrøg, som fremhæver mulighederne for at stå sig godt med politiet. Disse historier er derfor af en lidt anden karakter end historierne om kommandanten, hvor det især var kommandantskabets eventuelle magtmisbrug, som blev fremhævet.

"Nyboder havde sit eget politi... der var to betjente - betjent Jensen og betjent Groos. Betjent Groos forbød os at spille bold (langbold og rundbold) på gaden, ihvertfald måtte vi vente til han vendte ryggen til, sagde han, og det gjorde vi så. Der skulle være ro i gaden kl. 10 om aftenen, så hvis der var lidt fest, måske fødselsdag med sang og klang efter dette klokkeslet, kunne man vente, at hr. betjent Groos kom og bankede på og sagde: 'Der skal være ro efter reglerne.' Min far og andre beboere i lignende situationer sagde så til hr. betjent Groos: 'Vil De ikke indenfor og få en romtoddy', og det sagde betjent Groos aldrig nej til. Så dampede han af igen, måske til det næste selskab." 66)

Helt frem til 1923, hvor politikorpset blev ophævet, dannede Nyboder således sit eget politidi-

strikt afgrænset fra det københavnske politis ansvarsområde, en omstændighed, som ikke mindst børnene forstod at udnytte.

"Vi var allesammen meget glade for at spille bold, men boldspil var aldeles forbudt... Det skete jo, at der gik en rude hist og her, og det var jo ikke så godt, så derfor var boldspil aldeles forbudt. Nu var det sådan, at Nyboder havde sit eget politi, jeg husker især en betjent Groos, jeg ser ham for mig som en stor kraftig mand, der bevægede sig ret langsomt. Når han dukkede op nede i enden af Delfingade mod Østervold, og vi var igang med boldspil, så var der en eller anden, der råbte: "Det Grosser" og så bevirkede det straks, at hele skaren drog over Store Kongensgade til en af de små asfalterede gader, som ligger mellem Store Kongensgade og Grønningen, og så fortsatte vi vores boldspil og vores øvrige lege, som var vel-egnet til asfalt derovre. Og så kunne jo betjent Groos stå på hjørnet af Delfingade og Store Kongensgade og kigge langt efter os, for han havde jo ingen myndighed derovre, og det vidste vi jo, vi vidste, at vi der hørte under Københavns politi, og vi syntes selvfølgelig, at det var spændende, hvis vi foretog os et eller andet, som ikke lige var efter en eventuel politibetjents ønske, og der så dukkede en op i horisonten, så straks at forlægge residensen tilbage til Nyboder, for der havde Københavns politi jo ikke noget at sige." (Erindringer, Orlogsmuseet).

Ubevidst fik børnene således gennem deres leg understreget følelsen af at tilhøre et særligt samfund; en vi-følelse kunne vokse frem.

Hospital og asyl.

Kommandantskab, politi og skolevæsen afgrænsede Nyboder fra den øvrige hovedstad, men bydelen havde indtil begyndelsen af dette århundrede tillige sit eget social- og sundhedsvæsen, idet lægehjælp og hospitalsophold var gratis for det faste mandskab. For hustruer og børn betaltes mindre afgifter. 67). I tilknytning til skolevæsenet fungerede endvidere et asyl for de mindre børn.

At sårede krigsfolk kunne have forplejning og behandling nødig på statens regning, var en tankegang, der først synes at have vundet gehør hos Christian IV. 68). Under Christian III's regeringsperiode måtte de såredes pleje således udredes af mandskabets andel af byttet. Christian IV, der i Roskilde, Helsingør og Slagelse oprettede hospitaler for sårede søfolk ansatte tillige i begyndelsen af 1600-årene en badskær på Bremerholm. Nogenlunde samtidigt indrettedes et

sygehus på Holmen. Dette "Baads-mændenes Sygehus" overflyttedes kort efter til nye lokaler bag Gl. Mønt, og en instruks fra 1637 fortæller, at personalet da bestod af en forstander, en kok, en kældersvend og to kvinder, der havde til opgave at holde lokaler og klæder rene.

Det synes at have knebet med bevillinger til sygehusets vedligeholdelse. En på privat initiativ ombåret kollekt indbragte i 1658 imidlertid så store summer, at et nyt sygehus - Kvæsthuset - kunne indrettes i et lokale på Bremerholm med plads til 250 syge. Efter adskillige omflytninger indrettedes sygehuset i 1685 i en bygning i nuværende Kvæsthusgade. I 1777 overflyttedes hospitalet til Christianshavn i Det kgl. Opfostringshus tidligere bygninger. Søkvesthuset kunne rumme op til 1380 patienter og fungerede tillige som invalidentilstiftelse og fattigforsørgelsesanstalt. Nu fik også de håndværkere, som blev syge i tjenesten, en mulighed for pleje og behandling på Søkvesthuset.

Den del af personalet, der ikke direkte skadedes i tjenesten, men rantes af sygdom og skader uden for tjenestetiden, henvistes til behandling i de fire sygestuer, der i 1730-erne indrettedes i Nyboder under tilsyn af kirurger ansat ved Håndværkerstokken og divisionerne. Først fra 1793 viser staten imidlertid en vis interesse for også at udstrække omsorgen til den ikke-tjenestegørende del af Nyboders befolkning: kvinderne og børnene. Nu afsattes en mindre sum penge til deres pleje.

Da søkvesthuset på Christianshavn uægtelig lå langt fra mandskabets boliger i Nyboder opførtes i 1805-06 Søetatens Hospital i Nyboder mellem Kokkegade (Fredericiagade) og Balsamgade (Olfert Fischersgade). På dette hospital kunne ikke blot mandskabet, men også hustruer og børn nyde pleje, idet der var sygesenge til "144 Mandfolk, 48 Kvinder og Børn."

I lighed med andre af samtidens sociale institutioner blev hverdagsrutinen på Søetatens hospital i høj grad præget af bestræbelser på at holde streng mandstugt, orden og disciplin. De syge skulle afgrænses, afsondres fra de raske, de produktive. Hospitalets rolle som militærhospital medvirkede muligvis også til at disciplinen håndhævedes strengere her end ved landets øvrige sygehuse. H. D. Lund fortæller således, at børn, der snavede tøjet til straffedes med ris, de "med Udslæt befængte" patienter måtte save og hugge brænde nogle timer dagligt og det samme arbejde måtte rekonvalscenterne udføre lige før de blev udskrevne. (Lind, 1882, s. 57-62).

Hospitalet var omgivet af en høj mur og adgang til området fandt sted gennem indgangsporten, hvor den besøgende blev grundigt undersøgt af portneren. Det var strengt forbudt de pårørende at med-

tage fødevarer til patienterne på "Grødsloftet", som Nyboder-viddet hastigt døbte hospitalet. Set fra statsmagtens side var det omsonst at gøre opholdet på hospitalet direkte behageligt, og for "Grødsloftet"s vedkommende blev det især den magre kostplan og den stramme disciplin, som skulle hindre unødvendig forlængelse af sygeopholdet. Diæter og svedekure var i øvrigt nogle af de eneste medicinske foranstaltninger samtiden kendte til. (Koch, 1978, s. 49-53). At lægge sig syg derhjemme hjalp ikke, da indlæggelse på hospitalet i tilfælde af sygdom - selv mindre ildebefindende - var påbudt det faste mandskab. 69).

"Følgen heraf blev, at Folk ofte af Ulyst til Hospitalsopholdet vedblev at passe deres Gerning." (Lous, 1929, nr. 5, s. 10-11).

Var man først indlagt, underlagdes man som omtalt hospitalets stramme kostplan og strenge disciplin:

"På grund af den tvungne Indlæggelse var der ofte Patienter, der ikke var videre syge, og for saadanne var den tarvelige og ensartede Kost ofte utilstrækkelig, navnlig for unge Mennesker. Uden Hensyn til hvad en Patient fejlede, kom han ved Indlæggelsen uvægerlig paa streng Diæt, der bestod af en kop varm Mælk og et Par Skiver tyndt Franskbrød om Morgen, Havre- eller Sagosuppe med Sirup uden Efterret om Middagen og Mælk og Franskbrød om Aftenen ligesom om Morgen. Paa denne Forplejning maatte man ligge 2 a 3 Dage, før kunde det paa ingen Maade gaa an at anmode om mere at spise, og vovede man saa endelig at frembære dette beskedne Ønske i den mest ydmyge Form kunde det hændes at Overlægen tilfældigt overhørte det eller ogsaa affejende svarede: Jeg skal nok bestemme, naar De skal have mere Mad. Blev Anmodningen tilstaaet kom man paa halv- og derefter paa fuld Kost." (Lous, 1929).

Indsmuglingen af fødevarer til patienter var følgelig en daglig foreteelse trods streng visitation af besøgende ved porten og gentagne undersøgelser af sovesale og senge. Heldigst stillede var patienterne på sygestuerne med vinduer ud til Balsamgade, nuværende Olfert Fischersgade. Her på hospitalets bagside var der gode muligheder for smuglerier:

"Saa kunde man da se de syges Familier eller gode Venner luske langs Muren i Balsamgade, spejdende efter den de søgte, saa et aftalt Fløjt og sagte, næsten lydløst aabnedes et Vindue og gennem dette naaede snart et stykke Sejlgarn den nede paa gaden staaende Velgører. Naar saa Garnet halede op, hang der nogle Delikatesser ved, sommetider vel

ogsaa en lille Lommelærke med et kendt, skattet og meget savnet Fluidum." (Lous, 1929).

Udover en fast ansat overlæge beskæftigede hospitalet tillige en inspektør, en økonoma, en portner og flere gangkoner, hvis arbejdsområde var den egentlige sygepleje. Desuden tjenestegjorde et par af lægerne ved marinens lægekorps i kortere perioder på hospitalet afvekslende med tjenesten ombord. Det var imidlertid gangkonerne, patienterne især kom i kontakt med. Da de var bindeleddet mellem patienter og læger, og da de havde opsynet med sygestuerne, hvor patienterne søgte at skjule den indsmuglede mad, havde de en vis magtposition, som flere af dem forstod at udnytte - muligvis tvunget dertil af en ringe løn.

"Gangkonerne var nogle hel- eller halvgamle Madamer eller Enkepiger, blandt hvilke der fandtes nogle raa og krasberstige Eksemplarer... Absolut ubestikkelige var disse Gangkoner jo ikke: ved udsøgt Opmærksomhed og Velvilje mod enkelte Patienter, lod de andre forstaa, at de skulde "hønses" for at blive pænere behandlet, men maaske var de saa daarligt aflagt for deres Gerning, at disse Sportler var dem en Nødvendighed." (Lous, 1929, nr. 5, s. 10-11).

I 1867 oprettedes en fælles hospitalstjeneste for hær og flåde med Garnisonssygehuset i Rigensgade som fælles hospital. En kortere periode - 1918-1932 - fik flåden imidlertid atter sit eget hospital: Marinehospitalet i Prinsessegade. Fra 1932 centraliseredes hospitalstjenesten for det samlede militær til Militærhospitalet på Tagensvej.

Flåden bibeholdt imidlertid en praktiserende læge for Nyboderdistriktet. Den frie lægehjælp for mandskabets familier afskaffedes imidlertid i 1923 som følge af den nye forsvarsordning, hvor naturlieydelse som lægehjælp, bolig og asyl ikke længere blev en del af lønnen.

Asylet

I 1923 lukkedes også Nyboders Asyl oprettet i 1838. (Bobé, 1920, s. 5). Det havde haft til huse i lokaler i skolebygningen i Gaasegade og havde - i lighed med skolerne og hospitalerne - status som et af Marinens egne etableringer. Nyboders kommandant var formand for asylsbestyrelsen og bestyrerinden var ansat af marineministeriet og underlagt kommandantens myndighed i hans egenskab af tilsynsførende med asylet.

Det er den begyndende industrialisering med deraf tiltagende behov for arbejdskraft, der får asylerne til at vokse frem i Vesteuropa i 1800-årenes første årtier. I Skotland oprettede Sir Robert

Tegning af haven til Nyboders asyl fra midten af forrige århundrede.

Owen i 1816 et asyl i tilknytning til sin bomuldsfabrik og herfra spredtes ideen hurtigt til andre industriområder. I London stiftedes et asylselskab i 1825 og få år efter oprettedes de første asyl i Danmark: Det kvindelige Velgjørenhedsselskabs Asyl i St. Kongensgade, oprettet 1828 og Caroline Amalies Asyl oprettet 1829. I 1835 stiftedes Det Københavnske Asylselskab som i løbet af få år (1835-1842) oprettede 4 asyl indendørs for Københavns volde. Asylselskabets organisation og virksomhed kom til at danne mønster for de senere asyl som de følgende årtier oprettedes i og uden for København.

Asylerne prægedes i deres virksomhed af samtidens tankegang, hvor sociale hjælpeforestillinger primært igangsattes på privat initiativ udsprunget af velhavende personers interesse for at "bidrage til at lyksagliggøre den trængende Klasse

af Folket", som det hedder i den opfordring, der i 1835 dannede udgangspunktet for Det Københavnske Asylselskabs oprettelse.

Nyboders asyl adskiller sig imidlertid fra samtidens øvrige asyl på netop dette punkt, idet børnenes ophold her indgik som en del af faderens løn; - det var en rettighed, ikke en privat tilbudt hjælp.

Hvorvidt den særlige tilknytning til søværet også gav undervisningen og beskæftigelsen i Nyboders asyl et andet sigte end de private asyl, har det ikke været muligt af opspore, da eventuelle instrukser for bestyrerinden ikke er bevaret. Antagelig har virksomheden her fulgt de samme retningslinier, som i Asylselskabets institutioner. Alene oprettelsen af Nyboders asyl blot få år efter Asylselskabets grundlæggelse tyder på inspiration fra dette selskabs virksomhed.

Asylerne var ikke kun institutioner, der skulle holde opsyn med børnene under forældrenes fravær fra hjemmet. Af instrukser og regulativer fremgår det, hvorledes der blev lagt vægt på tillige at give børnene en egentlig førskoleundervisning:

"Naar Børnene ere samlede om Morgenene, hvilket i Reglen bør finde Sted Klokken 9, forrettes Bønnen af Bestyrerinden og Børnene i Staaende Stilling. Derefter afsynges en Psalme, hvorpaa Børnene gives en Times Undervisning. De øves i at opsøge Tingenes Kjendteegn og Egenskaber og i at kjende deres Nytte og Brug, tildels ved Forevisning af Tingene selv eller sammes Afbildninger, i at benævne bekjendte sanselige Gjenstande, i at tale tydeligt og rent. Videre meddeles Undervisningen ved korte og underholdende Fortællinger, hvilke Børnene gjentage saa godt de kunne.

Tal og de første Begyndelsesgrunde af Regning læres dem ved den dertil indrettede Regnemaskine. De mere udviklede Børn lærer at stave udenad, at læse i Bog, at regne i Hovedet, at skrive Bogstaver og Tal. Undervisningen oplives af smaa Sange, som fra Tid til anden afsynges af Børnene, og afvexler med Legetimer. Børnene gives Vejledning til Haandarbejde, f. ex. Strikning, "Udpillen af Charpi osv." 70).

Ved undervisning og håndarbejde bænkedes børnene på asyltrappen - en trappeformet opbygning, hvor bænkerne var hævet bag hinanden således, at bestyrerinden med kun to medhjælpere til sin rådighed nemmere kunne holde opsyn med de ca. 60 børn, der normalt var indskrevet på asyltet.

Flere af de personer, som har fortalt eller nedskrevet deres erindringer til Orlogsmuseet, har gået på Nyboders asyl, men de fleste har desværre bevaret en ret dunkel erindring om asylårene. Kun i to erindringer beskrives asylopholdet nøjere. For begge erindringeres vedkommende drejer det sig imidlertid ikke om Nyboders asyl, men om Caroline Amalies asyl i Rigensgade, det ældste endnu fungerende asyl oprettet i 1829. Fanny, der er født i 1890 som datter af skibbygger D..., har fortalt således om asyltet:

"Vi blev hurtig tre Piger (i hjemmet), saa vi to store skulle paa Asyl 3 og 4 Aar, det blev Dronning Carolina Amalies Asyl, Rigensgade, det var et dejligt Sted at være, syngte Morgensang, pille fine, farvede små Klude til Charpi, saa vi havde en dundyngge foran, os, i skønne Farver og der blev fortalt mange Historier af Hendes unge Piger

Bestyrerinden var Frk. H..., og hun saa paa vort Haar, det maatte ikke være længere end hun kunne tage med to Fingre om en lille Tot, saa skulle vi

klippes og det var en Sag vi ikke var glade for, hele Nyboder havde denne Klipper, han blev kaldt Hundeklipperen, og det gjorde ondt. Saksen gik op og ned og nogle gange i Totter....

Det store Juletræ paa Asylet var meget flot, vi fik først Risengrød, Øl, Flæskesteg, fik Lov at holde Damer i Haanden (fine), hen til Gavebordet, fik Strømper, 1 stk. Legetøj og en store Pose med Kbler og Pebernødder, - endnu naar jeg mærker Dufften af Pigeonerne ser jeg mit Asyl "

Opsynet med børnenes renlighed og påpasseligheden med, at de ikke fik lus, var foranstaltninger, der understreges i instrukserne for bestyrerinden.

De "fine Damer", fortælleren fik lov til at trykke i hånden, har sikkert tilhørt Dameforeningen, en aktiv kreds af kvindelige medlemmer i den forening, som økonomisk støttede asylet. De skulle ved regelmæssige besøg forvisse sig om, at børnene fik "moderlig pleje". 71). Listen over dameforeningens medlemmer bekræfter fortælleren indtryk, - det var "fine" damer fra Københavns formuende borgerskab, som udgjorde foreningens medlemmer. 72).

Ca. 15 år senere blev en anden Nyboder-pige, Poula, hvis erindringer omtales senere her i bogen, optaget på asyltet:

"Så kom jeg på "Asyl"! Det lå på hjørnet af Rigensgade og Grønlandstorvet. Det skete med det dobbelte formål at aflaste mor lidt og skaffe mig enebarn nogle legekammerater.

Det var den frygteligste tid i min barndom på det "Asyl"... På asylet var der intet system eller legetøj, det var slet og ret kun et opbevaringssted for børn, og vi blev beskæftiget med sådanne sysler som at "pille klude" (det var småklude, hvor vi så skulle pille alle tråde fra hinanden - indtil der ingen klud var mere). Det var intet mindre end tortur for mig. Jeg var fem år, men følte det som om jeg skulle blive tosset, mens andre af ungerne var fuldstændig ligeglade, enten de lavede det ene eller det andet. Den slags beskæftigelse kunne jeg ikke holde ud, der fandtes intet som krævede en smule omtanke eller initiativ. Så blev jeg heldigvis syg og lå og fablede i febervildelse om at pille klude, og asylmutter kaldte mor hen og sagde, at jeg var ikke som andre børn, de fleste vænnede sig til rytmen på få dage, men nu havde jeg været der i seks uger, og jeg nærmest sygnede hen. Selvfølgelig meldte mor mig straks ud, og min uhyggelige asyltid var forbi for bestandig."

En forklaring på de her skildrede forskellige holdninger til asyltilværelsen skal snarere søges

i de to pigers forskellige udgangspunkt end i en eventuel ændring i asyllets ledelse i den periode af 15 år, som ligger mellem de to skildringer. Fanny var datter af en skibbygger, hvis tjene-
stegrad kun berettigede familien til en "enkelt" lejlighed. Det var begrænset, hvor meget børnene kunne - og måtte - røre sig i denne lejlighed:

"Der var ting vi ikke måtte, aldrig komme til Hors nystivede gardiner, eller røre Sengetapperne i det lille Soveværelse. Stuen stod faktisk til pynt, vi legede nede på Gulvet eller i Køkkenet, hvor der stod et lille Klapbord, som vi kunne klippe og tegne Påklædningsdukker (på), eller på Trappen øverst oppe ved Loftet, det var rart, når det ikke var for koldt."

Asylets krav om en vis disciplin og en vis begrænsning af bevægelsesfriheden har på denne baggrund ikke forekommet Fanny meningsløs eller fremmedartet.

For Poulas vedkommende lå der helt andre forhold til grund for den meget negative holdning til asyltilværelsen.

Familien boede - i lighed med Fannys familie - i en "enkelt" lejlighed. Poula var enebarn og havde alene af den grund større udfoлдelsesmuligheder end Fanny. I hjemmet fandtes ingen "fin" stue, hvor Poula ikke måtte være, og der blev i det hele taget i stor udstrækning taget hensyn til hende. Poulas forældre var begge født i Nyboder, men moderen havde som barn mistet sin mor og var derfor blevet anbragt på et børnehjem. Tilværelsen her prægedes af nød og sult og hyppig korporlig afstraffelse. Det er muligvis disse barndomsår, som bevirkede, at forældrene behandlede datteren snarere som en ligestillet kammerat end som et barn, der burde opdrages med regler og forbud.

Poula har derfor ikke i så høj grad som andre børn selvfølgelig kunne indordne sig under asyllets disciplin. Og med tanke på moderens oplevelser i barndommen, har denne sikkert også betragtet asyllet med en vis skepsis. En hurtig udmeldelse blev da også følgen af datterens tydelige vantrivsel.

Kludepilleriet, som i Poulas erindring forekom så meningsløst, indgik i øvrigt som en fast del af håndarbejdsundervisningen i alle københavnske asyl-
ler. Det var en arv fra det foregående århundredes børne- og fattigforsorg. "Børnehuset", det københavnske fattig- og tugthus oprettet i 1600-årene, anvendte bl.a. fattige forældreløse børn som arbejdskraft i uldmanufakturer, hvor en del af arbejdet netop bestod i at optrælle gamle klude. 73). Asylterne førte traditionen videre. Børnenes optrællede klude kom naturligvis ikke til at spille

le den store rolle i statens klædemanufaktur, men de indsamledes alligevel og sendtes til den militære klædefabrik. 74).

Bremerholms sogn og Holmens menighed.

På det verdslige plan var der fuldt ud draget omsorg for Søetatens mandskab: bolig, skolegang, sygepleje, ordenens opretholdelse og boligernes vedligeholdelse var alt sikret og lagt i faste rammer. Men heller ikke åndeligt skulle Holmens folk lades i stikken.

Orlogspræster fulgte med skibene på længere togter, og i land indrettedes den gamle ankersmedje på Bremerholmen til kirke for søfolkene. Kirken indviedes i 1619, men allerede i 1617 udstedte Christian IV i et brev dateret d. 7de dec. til rigsadmiral Albert Skeel, en bestemmelse om, hvem der skulle tilhøre Holmens kirkes menighed:

"da beder vi eder og ville, at I tilholder alle vore skibsfolk, kaptajner, skippere, styr- og baadsmænd, saa og alle andre, som paa Holmen og hos flaadens hoveder deres tjenester at forrette, at de helder forbemeldte Kirke for deres rette sognekirke..." (Kbh.s. Diplom. III, s. 28-29).

At det var Kongen magtpåliggende at opretholde Holmens kirke og menighed for skibsfolkene afgrænset fra den øvrige københavnske befolkning, fremgår af gentagne skrivelser de følgende årtier (1623, 1632 og 1660), hvori det understreges, at skibsfolkene bør søge Holmens kirke, og at de øvrige københavnske præster ikke må gøre sognepræsten ved Bremerholm "indpas i hans sogn og tjeneste." 75).

For at skaffe kirken indtægter fastsattes i 1647 en takst for afgift af stolestader beregnet efter de pågældendes stilling og rang. Rigets hovmester, rigsråd og rigsadmiral, sekretæren, rentemesteren og artilleriets øverstbefalende tillige med "deres frøkener, fruer og jomfruer" skulle for deres stole betale en afgift efter behag "udi betænkende alting at ske kirken til underholdning og forbedrelse." 76).

De øvrige flådepersonel inddeltes i en rangfølge, hvor de højst placerede også måtte erlægge den højeste betaling.

Bådsmandene, - det menige mandskab - var som de lavest placerede i rangfølgen fritagne for at erlægge stoleafgift idet de havde "fri stude" i kirken. 77).

Hvorvidt forskellen i stoleafgift også afspejledes ved placeringen i kirken giver en fornyet takstbestemmelse i 1686 et fingerpeg om. Stolene

nærmest korsgangen og prædikestolen takseredes højere end stolene yderst i korsarmene.

Ligeledes takseredes de nederste stolerækker på det nederste pulpitur ud mod alter og prædikestol noget højere end de øvrige stader. Afgifterne på stolene på det øverste pulpitur betaltes med en fjerdedel af prisen for stolene på det nederste pulpitur.

Med den mulighed for trosfrihed og løsning af sognebånd, der åbnedes med grundlovens vedtagelse i 1849, gik skikken med placering efter rang og stand tillige med de kønsopdelte kirkesider gradvist i opløsning. For Holmens kirkes vedkommende lå der dog for mange en prestige i at have fast stolestade i netop denne kirke. En gennemgang af protokollen for udløjning af stolestader fra 1889 viser imidlertid også, hvorledes den tidligere rangbaserede placering i kirken, gradvist er opløst. Hovedparten af de personer, der betalte for stolestader i Holmens kirke, var enker, fruer og frøkener. Der var ingen majoritet af søfolk, selv om officererne udgjorde en mindre gruppe. Derimod havde flere embedsmænd og selvstændige erhvervsdrivende uden særlig tilknytning til Sæetaten fast stolestade i kirken. Den foretrukne placering var da gulvet eller 1. etage. 78).

Holmens Kirkegård.

End ikke i døden skulle skibsfolkene behøve at undvære den kongelige omsorg. Deres egen "Skibskirkegaard" fik de i 1662 da der uden for Østertorpet afmåltes en kirkegård "at begrave Kongl: Betsjentes Lig, som ikke har Middel at begraves herinde.. Blev kaldet Skibs-Kirkegaard. Den første mand der udi var en Baadsmand..." (Bobé, 1920, s. 180).

Kirkegården forbeholdtes de uformuende, men efter pestårene 1711-1712 blev også officerer og skippere i stigende udstrækning gravsat herude. Samtidigt indførtes takster for gravpladserne og som det var tilfældet med stolestaderne måtte de personer, der havde højest rang i flådens hierarki tillige erlægge den højeste betaling. Undtaget for betaling var de lavest rangerende personelgrupper: matroser, bøsseskytter og rühuggere, der skulle begraves frit. (Bobé, 1920, s. 181-182).

Også ved begravelserne var det muligt at skelne mellem "gemene" folk og rangspersoner. Her som i andre sogne afpassedes klokkeringning og øvrig begravelsesceremoni til den betaling, der var erlagt. Et forhold kunne dog opveje eventuel armod og manglende mulighed for at kunne betale en anstændig begravelse: en langvarig og loyal arbejdsindsats i kongens tjeneste, således som det fremgår af reglementet for Holmens kirke fra 25. marts 1647:

"Belangende dem som haver intet at give, dem skal præsten kaste muld på for intet, mens de som længe og vel har tjent Hans Kongelige Majestæt enten som officer eller udi andre måder noget meriteret og dog udi yderste armod gerådet, dem skal alting fri forundes, så at klokkerne ringes, præstens og skolens tjeneste uden nogen betaling bevilliges" (Kbh's Diplom. III, nr. 408).

Et kontrolleret samfund

Sognegrænsen og kirkegården afrunder billedet af det samfund i staten, Nyboder udvikledes til gennem det første århundrede af sin eksistens. Stykke for stykke blev stadigt flere elementer af hverdagslivet inddraget under statsmagtens kontrol: skolevæsenet udbygges til et omfattende system, der tjente til at indsluse drengene til tjenesten på Holmen; i løbet af 1700-årene udbygges kommandantskabets beføjelser og også i 1800-årene tildeles Nyboders kommandat et stadigt større ansvarsområde. Bolig, arbejde, bryllup, begravelser, sygdom, skolegang og børnepasning: alt reguleredes af love, bestemmelser og instrukser gældende for Sæetaten.

Butikker og handlende.

Nyboders usynlige, administrativt betingede grænse mod det øvrige København fik sit synlige udtryk i det fysiske miljø; dels rent arkitektonisk, idet rækkehusbebyggelsen klart adskilte sig fra den omkringliggende bebyggelse i sin arkitektur og sit farvevalg, dels erhvervsmæssigt. Nyboder var - og er - til sin karakter primært et boligområde uden den tætte sammenblanding af butikker og værksteder, som er så typisk for det indre København. Men bydelen behøvede lige så vel som byens andre borgere forsyninger af brød, madvarer og drikke. Derfor koncentreredes de forskellige udsalg som bagere, høkere og brændevinsbrænderier fik tilladelse til at åbne, i en tæt krans omkring Nyboder, idet bagerne dog fik tilladelse til at åbne udsalg i selve bydelen. Dette skete endnu mens Nyboder lå uden for de gamle volde, som en forordning fra 1635 viser. (Kbh's Diplom, III, nr. 181).

Et bryggeri eksisterede fra midten af 1600-årene, og høkernes havde mangfoldige udsalgssteder i nabogaderne. Talrigere end høkerudsalgene var dog værtshusene, "der voksede op som Ugræs paa Nyboders Grænser." (Lind, 1882, s. 32-33).

Strækningen fra Nyboder ned mod Toldboden, hvor Holmens arbejdere passerede forbi hver dag, tiltrak mange brændevinshandlere. Man kunne vælge mellem "Kirken", "Strilavs", "Hattefutteralet", "Toldbodkælderen", "Møllehuset" og "Brokkens Bod".

En fiskerkone går igennem en af Nyboders gader og faldbyder sine fisk. Gadehandlerne var et fast indslag i Nyboders gadebillede helt frem til o. 2. verdenskrig.

"Flere steder havde de udsalg af Mælk og Brændevin, som de selv brændte. langs Toldbodvej fra St. Kongensgade til Toldboden var der udskænkning af Snaps og Øl eller Mælk (en Mæketoddy), en kold 4 øre, en varm 6 øre, det var Holmens Folk og Arbejdere fra Toldbodvej og Refshaleøen, som til Arbejde eller fra skulle ind og have en lille en." (Sørensen, erindringer jfr. s. xxx).

Det forekommer næsten logisk, at denne frie handelsvirksomhed ved Nyboders grænser måtte få en modsvarighed i udsalgssteder, som åbnedes under marinestyrelsens tilsyn. Dette skete i løbet af 1800-årene, hvor "paalidelige Holmens Folk" fik bevilling til for egen regning at drive mælke- og høkerudsalt i Nyboder. (Lind, 1882, s. 33).

Da udsalgene indrettedes i almindelige Nyboderlejligheder, er der ikke bevaret fysiske spor af disse butikkers udseende og indretning. Kommandantskabets arkiver indeholder heller ingen egentlig fortegnelse over udsalgene, men husbøgerne nævner hvorvidt en lejlighed indeholder et udsalg.

Husbogen fra St. Kongensgade 141 omtaler således at udsalget i huset er tildelt G. H. Lous, skibbygger i Håndværkerkorpset fra april Flyttedag 1906 til april Flyttedag 1908. Udsalget nedlægges i 1915. (Nyboder Husbøger, RA).

Udsalgene eksisterede helt frem til 1. verdenskrig og omtales af mange beboere. Ifølge disse oplysninger lå der "værtshuse" - den lokale benævnelse på udsalgsstederne - i Elsdyrsgade, Delfingade, Krokodillegade og som omtalt ovenfor i St. Kongensgade. I afsnittet "Sørensens udsalg" skildres tilværelsen i et sådant udsalg omkring århundredeskiftet (1893-1905).

Til billedet af Nyboders butikker hører også de par Rom-udsalg, som blev drevet af underofficersforeningen "Ørnen". Her solgtes den uundværlige "ørnerom" - hovedingrediensen i romtoddyerne ved "medaljegildet" og andre festlige lejligheder. I Nyboder var det alment kendt, at denne rom var af særlig god kvalitet fordi toldforvalteren på St. Croix var bror til "Ørnen"s formand, og derfor gav et praj om, hvilket parti rom, foreningen burde indkøbe.

ET TOTALT SAMFUND

Nyboder som institution.

"Til Nyboders Folk"

" . Paa mange Maader sørges for Eder; der er Asyl for de smaae Børn, Skoler for de større, der er Boliger for Familierne, samt Kost og Gage og Klæder; langt tidligere end i den private Stilling, lettes Byrden af at opdrage Børnene, idet disse allerede i den tidlige Alder ikke alene nyde fri Undervisning men ogsaa nogen Kost og Gage samt Klæder; der er et godt Hospital for de Syge..."

(Læserbrev i Berlingske Tidende, 1849, nr. 294. Underskrevet af E. Paludan, kommandørkaptajn, d. 11. december 1849.)

Nyboders historie kan betragtes som en mosaik af forskellige tildragelser, der førte til bydelens grundlæggelse og til etableringen af de mange institutioner inden for dette maritime samfunds rammer. Men det er også muligt at skelne et mønster i denne mosaik - eller måske snarere en klar rød tråd, der sammentvinder de enkelte tildragelser til en enhed: statsmagtens mulighed for at fastholde og udbygge en fast arbejdsstyrke, at sikre denne arbejdsstyrkes fornyelse - dens reproduktion, samt at sikre arbejdsstyrkens trofasthed og loyalitet mod konge og stat.

De mange brikker i Nyboders mosaik: boligerne, skolen, kommandantskabet, hospitalet m.m. tjente alle samme formål: at kunne påvirke, kontrollere og disciplinere flådens og værftets arbejdsstyrke. Kontrollen greb ind i alle livets faser: i barndommen gennem asylet og skolegangen, i voksenalivet gennem tjenestens vilkår og mulighederne for at opnå boligret og giftemålstilladelse samt endelig i tilfælde af sygdom og død.

Det var en kontrol, der omfattede arbejdslivet såvel som hjemmelivet, den åndelige såvel som den materielle side af tilværelsen. Og som livets faser var også døgnets og årets forløb indpasset under tjenestens vilkår klare symboliseret af "klokkelyden", der vækkede alle, tappenstregen, der tilkendegav sengetiden, og den årlige besigtigelse, der af beskrivelserne at dømme, påmindede om en særlig form for "stuegang" gennem Nyboderhjemmene.

Kontrollen var total; og samfundet bærer herved på træk fælles med de lukkede - de totale institutioner, således som den amerikanske sociolog E. Goffmann har analyseret dem. (Goffmann, 1966). Netop kontrollen af hverdagens samtlige aktiviteter og individets manglende muligheder for selv at tilrettelægge dagens forløb eller lægge planer for fremtiden er karakteristisk for tilværelsen i

institutioner som fængsler, hospitaler, klostre og kostskoler.

I sin analyse af institutionslivet peger Goffmann bl.a. på, hvorledes kontrollen over de indsatte - klienterne - muliggøres gennem institutions afgrænsning fra den øvrige verden. Denne afgrænsning tager sig fysiske såvel som sociale udtryk, idet institutioner ofte beherskes af et andet regelsæt og normsystem end det der gælder i samfundet udenfor.

Nyboder adskiller sig fysisk fra det øvrige København gennem byplanens udformning og beboelseslængernes placering og udseende. Men den socialt betingede afgrænsning er ulige mere betydningsfuld. Ved at lade Nyboder vokse frem med egen lokal administration og jurisdiktion, ved at forsyne det med egne institutioner som skole, kirke og hospital adskiltes bydelen fra det øvrige København og blev herigennem lettere at administrere - og kontrollere. Den vigtigste kontrolforanstaltning synes netop at være selve denne afgrænsning - hvilket gør det berettiget at karakterisere Nyboder som et "totalt" samfund. (jfr. fig. 18).

De institutioner, som afgrænsede Nyboder fra omverdenen: skoledistrikt, sognekirke, administration og jurisdiktion, var i sig selv kontrolfunktioner med det formål at opdrage og disciplinere (skole, asyl og kirke) samt at overvåge og straffe (kommandantskab og vagtstyrke).

Nyboders historie bliver dog kun ufuldstændigt belyst ved en kortlægning af de vilkår, de rammer Søværnets sociale organisation sætter omkring de ansattes dagligdag.

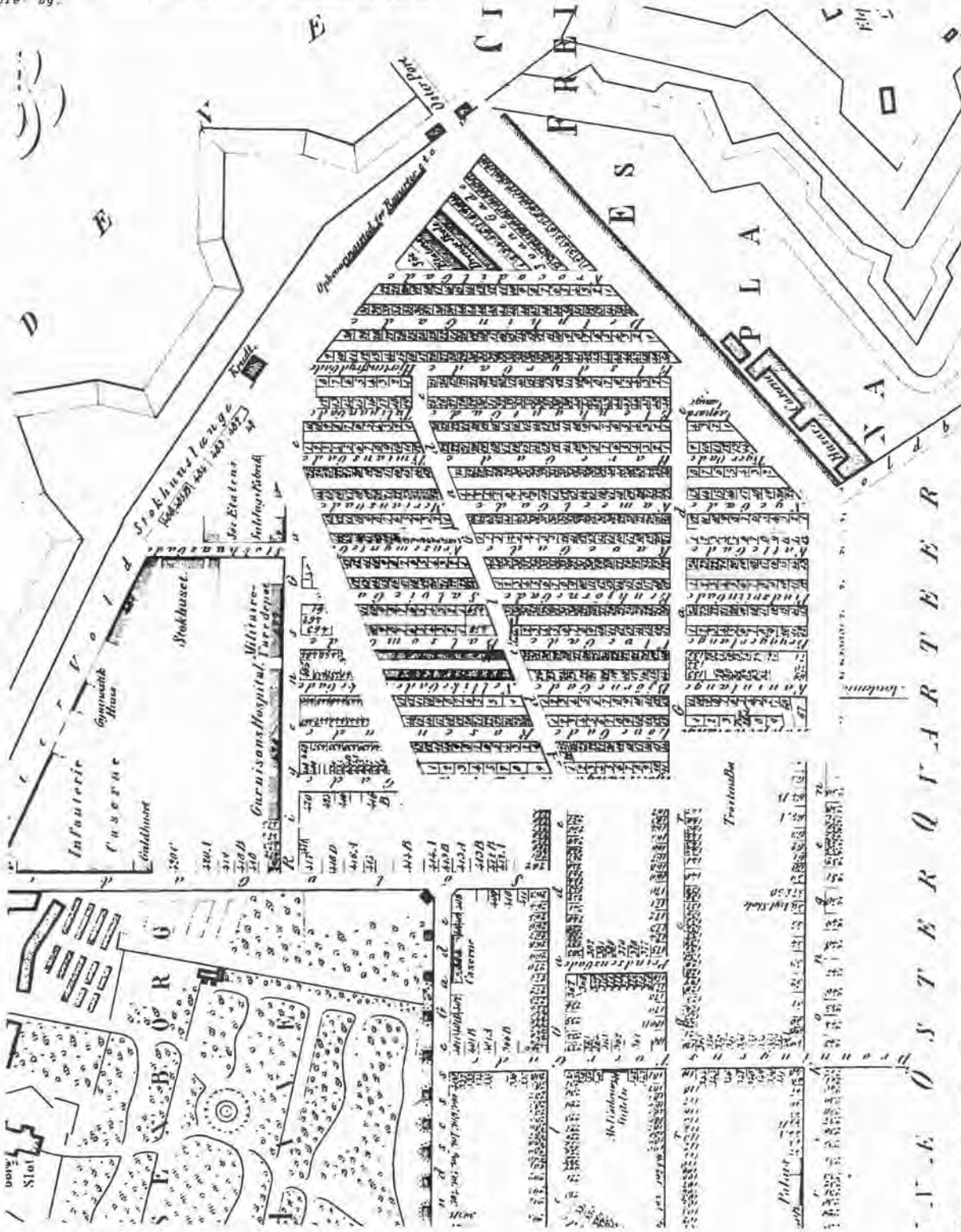
I hvor høj grad fik den gennemgribende kontrol indflydelse på beboernes levevis? Modsvarede de administrative grænser rundt Nyboder tillige af sociale og kulturelle grænser? Findes der en "Nyboder-kultur"?

Her må Nyboder sættes i relation til Holmen, til flåde og orlogsværft som helhed. I analysen af det tjenstlige hierarki blev det betonet, hvorledes den formelle organisation umuliggjorde etableringen af sociale relationer på tværs i systemet. Men Nyboders eksistens gjorde dem mulige! Her skabtes - og skabes - bånd mellem mandskab, håndværkere og befalingsmænd indbyrdes, måske klare udtrykt i de slægter, som opstod gennem indgifte, hvor generation efter generation dannede kernen i den faste mandskabsstyrke, "Holmens faste stok".

Var man i tjenesten altid placeret i en overordnet-underordnet relation, så indgik man tillige i en arbejdsenhed, hvor der ofte eksisterede personlige bånd mellem de tjenestegørende: man var naboer, fætre, brødre, sønner eller nevøer og onkler til hinanden. 79)

NYBODER

Fig. 18. Nyboders "grænser" til omverdenen synliggøres af byplanen og af rækkehusenes fysiske udformning og farve - den "gule" by.

Ø S T E R Q U A R T E R

Egen administration Egen sognekirke og kirkegård Eget social- og sundhedsvæsen til 1923 Eget politidistrikt til 1923 Eget skoledistrikt til 1872

Denne sammenknytning af beboerne gennem Holmens vertikale og Nyboders horisontale relationer skabte tillige grobund for en særlig vi-følelse, en egen kulturel identitet. De mange foreninger, som opstod i slutningen af forrige århundrede blev et mere organisatorisk udtryk for fællesskabsfølelsen på tværs i samfundet.

Slægterne - "Holmens faste stok".

"En Nyboders Dreng"

*"I gyldne Sale ei min Tid henrandt
Min Fader var ei Høi- ei Adelsbaaren;
Han var af "faste Stok" kun Tømmermand,
Min Moder var af tjæret Slægt udkaaren.*

*Og denne Slægt har sjælden Kors og Baand,
Kun Brød i Ansigt Sved den maa førtjene,
Og Savn og Nød tidt sløye kan deres Aand,
Som blot af Navnet Livets Glæder kjenne.*

*Men denne Slægt har sjelden manglet Mod,
Derfor jeg har ved den mig aldrig skammed;
Min Fader selv var med - dengang de stod
Indtil de faldt, - naar Brittens Kugler rammed;*

*...I Arvegods jeg fik et ærligt Navn
Og deri ligger Slægtens største Ære."*

(Ev. andersen. Digtet publiceredes i "Nyboder og faste Stok." nr. 3, 1845).

"Baadsmand Bring var Ottos Far. Bring havde en Bog, som var meget gammel, og Otto kendte den. Den hed Slægtsbogen, sagde hans Far, og den var paa Størrelse og Tykkelse med en Stilebog, men der var en hel anden Slags Papir i den, noget tykt noget, for den havde tilhørt Ottos Oldefar. Han havde først skrevet noget i den, og saa havde Ottos Bedstefar skrevet i den, og tilsidst hans Far. Det var let at kende, hvad hans Far havde skrevet, for det, som Bedstefaren og Oldefaren havde skrevet, det kunne man ikke læse, for det var skrevet med nogle løjerlige Bogstaver og en tynd fin Skrift, og saa var Blækket blevet helt brunt.

En hel Mængde Navne var der, men kun et af disse Navne rummede det helt fantastiske - Peter Jørgen Bring. Født den 16de Februari 1704. Død i Mai 1776. Faldt ned af Trappen og brak sin Hals.

Dengang hans far første Gang læste det for Otto, havde Otto følt en gru gennem alle Lemmer. Og Peter Jørgen Bring var Tømmermand i Holmens Tjeneste, det stod der ogsaa. Faldt ned af Trappen og brak sin Hals.(...)

Alle Bringerne havde ogsaa boet "altid" i Nybo-

der, maaske havde de ligefrem kendt Kresjan Firtal, hvem ved."

(Fra romanen "Den gule by" af Vilhelm Gross. Udg. 1930. Vilhelm Gross blev født i 1885 i Nyboder. Forældrene var overbådsmand Carl Gross og Laura Berg. Romanen handler om livet i Nyboder oplevet gennem drengen Otto's øjne.)

Gennem indgifte blev Nyboders beboere sammenknyttede i et tæt netværk af slægt- og naboskabsrelationer. I flere tilfælde kunne der være tale om "krydssøskende"- eller "parallelsøskende"- ægteskaber, hvor to søskende i en familie blev gift med 2 søskende fra en anden familie. (se tavle III og fig. 22). Det ville på baggrund af kirkebøgerne antagelig have været muligt, at udarbejde statistiske oversigter over antallet giftermål mellem "Nyboder-børn" på forskellige tidspunkter. Her er imidlertid valgt et andet kildemateriale til en belysning af principperne i familiernes slægtskabsrelationer over flere generationer. Materialet er de slægtbøger og stamtavler, som flere af Orlogsmuseets meddelere venligt udlånte i forbindelse med undersøgelsen. Slægttavlernes eksistens er i øvrigt i sig selv en indikation på familiernes stærke slægtsbevidsthed. I familier, hvor slægtforholdene ikke var nedskrevet, havde den mundtlige familietradition holdt kundskaben om forældres, bedsteforældres og oldeforældres tilhørsforhold til marinen i live. Nogle af oversigterne er således rekonstruerede fra hukommelsen tildels med hjælp af ældre fotografier. I disse tilfælde kan man ikke stole helt på oplysningernes eksakthed, men de bekræfter alligevel indtrykket af tilhørsforholdet til "den faste stok" som væsentlig for meddelerens selvforståelse.

Slægten Lous-Bjørn-Lyder.

En af de største og mest vidt forgrenede slægter museet har materiale om, er slægten Lous, der er indgiftet i flere andre Nyboderslægter. Dens udstrækning og giftermålsrelationer er fremstillet grafisk i tavle nr. III. Den væsentligste kilde hertil er den slægtbog, som Knud Lous, f. 1882, udarbejdede over slægten i 1947. Han kunne i stor udstrækning bygge sine undersøgelser på familieforeningen "Enigheden"s medlemsfortegnelse. "Enigheden" blev stiftet i november 1862 med det formål "at være en Spare- og Laanekasse for Medlemmerne". Medlemmerne var "de mandlige Efterkommere af Stifterens og hans daværende Hustrus Bedsteforældre samt de kvindlige Efterkommeres Ægtefæller". Det indbyrdes slægtskab, som slægtstavlen fremviser mellem familierne Lous, Bjørn, Lyder m.v., havde således en funktion udover den rent

En Nyboder-slægt. Smed ved Orlogsværftet Martin Simonsen med hustruen Elisabeth samt børnene Astrid, Georg, Olga og Karl. Astrid blev senere gift med O. E. Holst, mester ved Orlogsværftet. Deres datter Ebba Holst blev gift ind i slægten Bjerneboe.

genealogiske, idet de påviste relationer tillige havde et socialt og økonomisk indhold. Af erindringsmaterialet fremgår det, at det sociale samkvem familierne imellem var intenst. Det tog sig udtryk i mange daglige sociale kontakter mellem de af familiemedlemmerne, som boede i Nyboder; og af de biografier som Knud Lous sammenstillede over de forskellige familiemedlemmer fremgår det tillige, at også fjernt beslægtede hjalp hinanden med at skaffe arbejde eller læreplads i den virksomhed, hvor de selv arbejdede. Slægtstavlen afspejler derfor ikke kun formelle, men også reelle relationer.

Slægtstavlen kan læses på forskellige måder. Læses den vertikalt, hvor en person og dennes efterkommere følges ned gennem generationerne, kan den fortælle om graden af kontinuitet ved rekrutteringen af arbejdsstyrken til Holmen. Hinrich Lous' sønner og sønnesønner har således næsten alle gjort tjeneste i flåden. Det er først i oldebørnenes generation, at flere søger arbejde og uddannelse uden for flådens rammer. Slægtstavlen kan imidlertid også læses horisontalt, og den afslører da en ægteskabsstrategi, hvor børnene af "den faste stok" i stor udstrækning gifter sig med hinanden, i flere tilfælde i form af krydssøskende eller "kusine"-ægteskaber, som tilfældet er det med Frederik Christian Lous' efterkommere. Selv om efterkommerne i 4. og 5. generation i en vis udstrækning vælger et liv og en karriere uden for Søværnet, er der dog en udpræget tendens til, at Nyboder alligevel sætter sit præg på tilværelsen. Flere af dem, der flyttede fra Nyboder, vælger senere sin ægtefælle fra andre Nyboderfamilier. Den ene af Frederik Christian Lous' 3 døtre, Amalie Lous, f. 1835, blev f.eks. gift med sin fætter Julius Schütz. Han var nagelsmed på Christianshavn, og hun flyttede således væk fra Nyboder. Af deres 9 børn, blev den ældste søn imidlertid ansat på Holmen som kedelsmed, den 3. søn blev skibbygger og avancerede siden til værkfører på Orlogsværftet og den yngste søn blev magasinformand sammesteds. En af døtrene blev gift med en værkfører ved Orlogsværftet, en anden med en smed: Johan Flygenring, ligeledes ansat ved Holmen. Han var søn af en kvartermand i marinen. I dette ægteskab (Schütz - Flygenring) var der 4 børn, hvoraf de 2 ældste sønner giftede sig med døtre af håndværkere ved Orlogsværftet. Den næstældste søn fik desuden sin uddannelse her og blev undermaskinmester. Den yngste datter fulgte familietraditionen, idet hun blev gift med sin fætter - en søn af moderens yngre bror, som var magasinformand ved Orlogsværftet.

Alle disse vidtstrakte slægtsforbindelser samledes indenfor rammerne af familieforeningen "Enigheden". Den stiftedes af Carl Godtfred Frederik Lous, f. 1837 i Nyboder som søn af Frederik Christian Lous og Margrethe Sophie Hoppe. Frederik Christian Lous var værftsarbejder og født i 1800 som søn af overkanoner Hinrich Nicolaj Lous og Johanne Cathrine Møller.

Frederik Christian var den yngste af tre sønner i dette ægteskab. De to ældre brødre var også ansat i marinen: Jørgen Hinrich Lous, f. 1793 var kanoner, og Johan Hendrik Lous, f. 1796 havde efter sin tjeneste som kanoner fået et hverv som regnskabsfører ved materialboden på Nyholm. Han blev i øvrigt fader til den Johan Lous, hvis erindringer er citeret ovenfor.

Frederik Christian Lous blev i 1825 i Holmens kirke viet til Margrethe Sophie Hoppe, datter af Nagelsmedemester Johan Gottfried Hoppe. Ægteparret fik - ifølge familietraditionen - ialt 15 børn, hvoraf kun 7 overlevede. Carl Godtfred Frederik er den 4. af disse 7 søskende. Han blev indskrevet som lærling ved Holmen efter afsluttet skolegang ligesom sin ældre bror Christian og den yngre bror Frederik Thorvald. Selv avancerede han til under-skibbygmester, mens Christian blev skibbygger og Frederik Thorvald fik en uddannelse som maskinmester i flåden. Kun den yngste bror, Sophus Gerhard, fik et erhverv uden for flådens rammer. De tre ældre brødre blev alle gift med døtre af underofficerer eller håndværkere fra Holmen, og de 3 søstre i børneflokkene giftede sig tilsvarende ind i Nyboder-slægter.

Frederik Christians ældste søn, Christian Lous, giftede sig 1. gang med sin kusine, Jacobine Lous, ældste datter i ægteskabet mellem Johan Hendrik Lous og Birthe Kirstine Søegaard. Johan Hendrik var således Christians farbror og Birthe Kirstine var som Lous'erne ud af Nyboder-slægt, idet hendes far var matros Nicolaj Petersen og moderen Karen Kirstine Weigel. Hendes søster Christiane blev i øvrigt gift med en anden Nyboderdreng: Hans Holger Læssøe. (se fig. nr. 19). Karen Kirstine Weigel var datter af Christoffer Vilhelm Weigel, f. 1735 og også han ansat ved marinen. Han var ifølge familietraditionen kommet til Danmark fra Tyskland som hvervet matros, og han er muligvis bror til den Johan August Weigel som i 1760-erne bosatte sig på Christianshavn og hvis efterkommere i de næste 5 generationer boede i Nyboder og arbejdede på Holmen. (se fig. 20).

Christian Lous' yngre søstre Sophie Vilhelmine og Emma blev gift med henholdsvis Frederik og Jens Ulrik Bjørn, begge sønner af tømmermand - senere kvartermand - ved marinen Torgius Rasmus Bjørn. Brødrene var også de ansat ved flåden som henholdsvis skibbygger og snedker. Endnu et parallelsøskendeægteskab forekom i søskendeflokken, idet ovennævnte Carl Godtfred Frederik Lous - "Enigheden"s stifter - og broderen Frederik Thorvald giftede sig med søstrene Emilie og Emma Christien Lyder, døtre af tømmermand - senere skriver - ved Orlogsværftet Emilius Frydendahl Lyder. Da Emma Christine døde i 1853 - i koleraåret - giftede Frederik Thorvald sig med datteren til svogerens ældre bror, Maria Augusta Bjørn.

Disse mange ægteskabsforbindelser mellem slægterne Lyder, Bjørn og Lous indebar at en mand som Carl Frederik Godtfred Lous havde mange nære slægtninge som kolleger i den flåde, hvor han selv gjorde tjeneste. For hans vedkommende var der tale om:

far, svigerfar, to farbrødre, to brødre, to svogre (gift med hans søstre) og svogrenes far, en fætter, en kusines ægtemand samt de mænd, som var gift med hustruens 2 søstre (skriver Clausen og tømmermand Westenberg), d.v.s. 12 personer. Gennem børnenes giftermål blev yderligere et par familier inddraget i slægtskredsen: kvartermand Thomsen, hvis datter blev gift med skriver Clausens søn, skibbygger Tofte, hvis datter blev gift med en søn af Frederik Bjørn og Sophie Lous, samt kvartermand Flygenring, hvis søn blev gift med en datter af Julius Schütz og Amalie Lous. I 3. og 4. generation optræder desuden ægteskaber mellem fjernere slægtninge, som når datteren af tømmermand Alberto Westenberg og Johanne Caroline Lyder bliver gift med Alfred Emil Bjørn, søn af bogholder Gustav Emil Bjørn. Ligeledes indgiftes efterkommere af nagelsmedemester Hoppes ældste datter Marie Magdalene gift Jørgensen ind i den Bjørn-Louske slægt gennem ægteskabet mellem smedemester Carl Frederik Vilhelm Bjørn, f. 1856 som søn af skibbygger Frederik Bjørn og Sophie Lous, og Johanne Sophie Margrethe Jørgensen, datter af smed på Holmen Johan Henrik Jørgensen, søn af Marie Magdalene Hoppe.

Som allerede antydnet er slægtstavlen ikke fuldstændig, idet den ikke medtager slægtforbindelserne til Nyboderslægterne Weigel, Gjerløv og Læssøe. 80). Og den kunne muligvis have været endnu mere omfattende, idet navne som Blichfeldt og Flygenring var hyppigt forekommende i Nyboder i slutningen af forrige århundrede.

Slægten Gjerløv.

Den følgende slægtstavle er udarbejdet som en traditionel stamtavle over én persons slægtsforhold. Søskende og disses eventuelle ægtefæller og efterkommere er således ikke medtaget. Slægtstavlen er udarbejdet af Poula Gjerløv i begyndelse af 1970-erne (se fig. nr. 19). Den har grundige oplysninger om navn og fødeår, idet oplysningerne er udskrevet fra kirkebøgerne, men med hensyn til mændenes tjenestegrad har Poula Gjerløv kun noteret, hvorvidt de var ansat i marinen eller ej. I sine erindringer fortæller hun imidlertid, at farmoderens far og bedstefar "sejlede", og at de med orlogsskibe havde deltaget i togter til Kina og Japan som underofficerer. Slægtstavlen demonstrerer, hvorledes en række Nyboderslægter igennem generationer indbyrdes forbindes gennem giftermål. Den viser tillige en kontinuitet, der strækker sig over mange generationer, idet mindst én søn i hver familie forretter tjeneste i flåden.

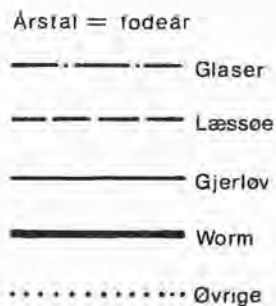
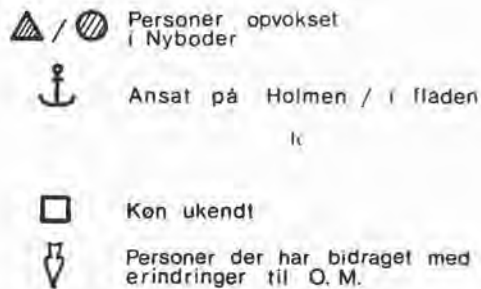
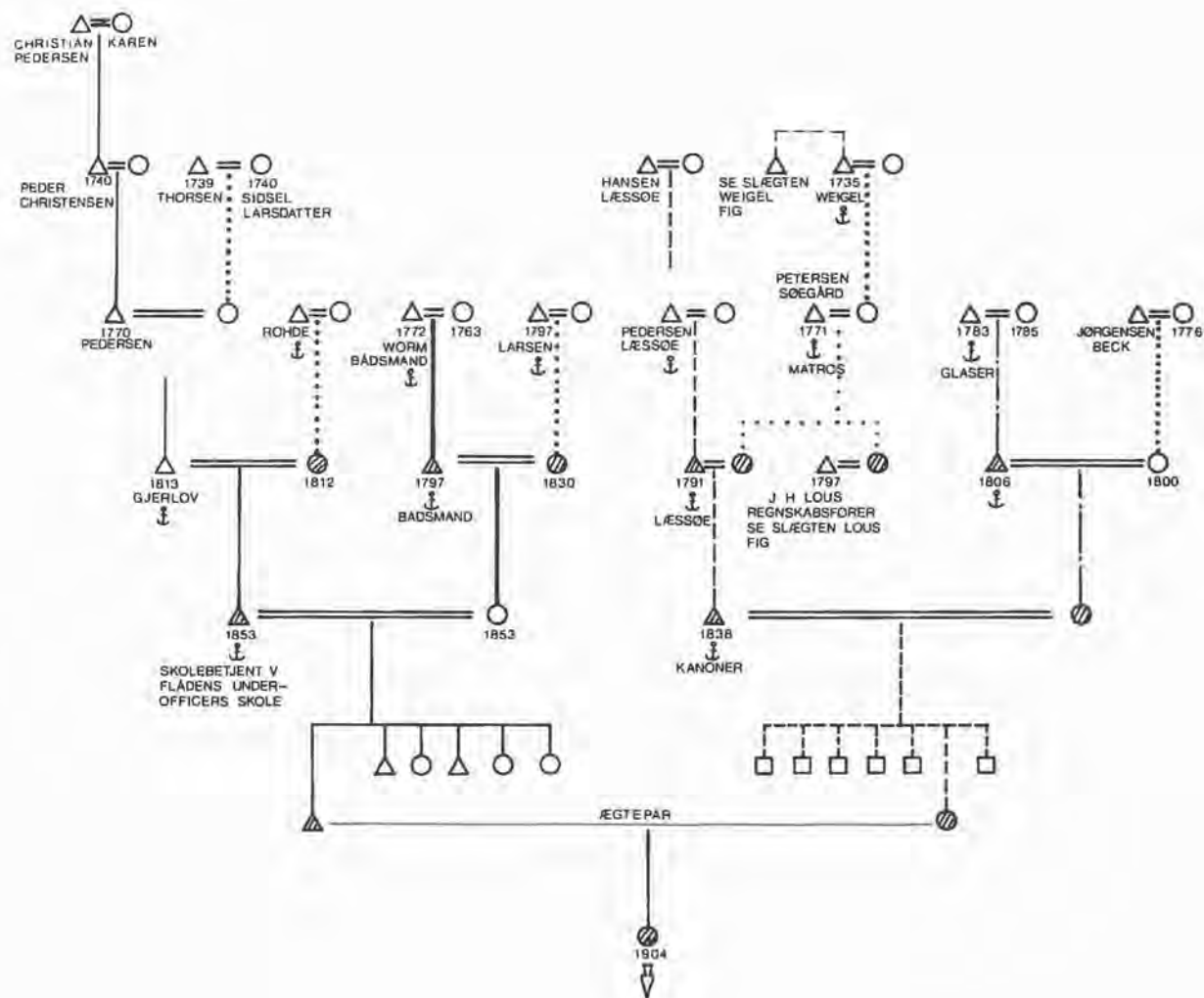

Fig. 19. Oversigt over slægten Gjerløv.

Skibbyggerne ved Orlogsværftet, 1890. Stående yderst til venstre ses Johan Frederik Lous hvis erindringer er citeret tidligere i bogen. Johan Frederik Lous var søn af Johan

Hendrik Lous og tilhørte den i Nyboder vidtforgrene Lous-Bjørn-Lyder-Hoppe-slægt.

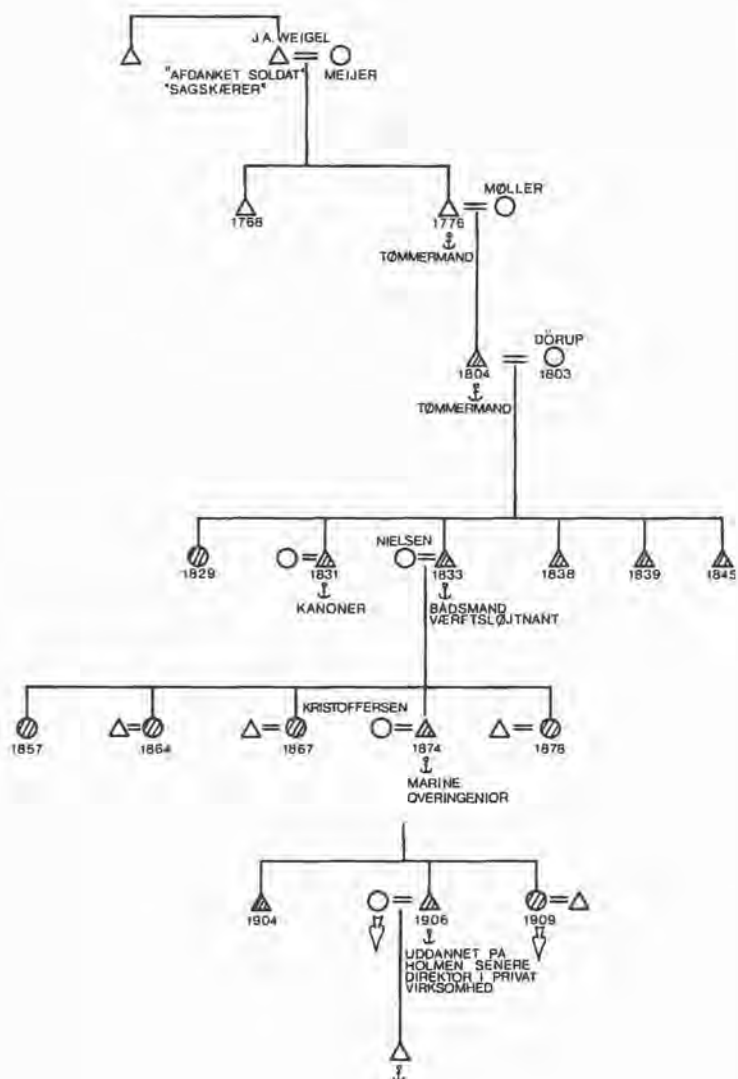
Slægten Weigel

Oplysningerne om slægten Weigel stammer primært fra den slægtstavle, som børnene i ægteskabet mellem marineoveringeniør J. V. V. Weigel og Meta Kristensen udarbejdede i forbindelse med forældrenes sølvbryllup i 1929 (jfr. fig.20). I denne slægtstavle har børnene især bestræbt sig på at kortlægge den mandlige linie i slægten tilbage gennem tiden vedføjede oplysninger fra kirkebøger og folketællinger. Oversigten giver et indtryk af kontinuiteten i mændenes erhvervsvalg, og fortæller ligeledes, at man i denne slægt fortrinsvis hentede sin hustru "udefra". Den giver tillige et indtryk af det indirekte pres slægten udøvede på sønnerne med henblik på at gøre karriere inden for Søværnet. Det lykkedes således for Johan Vilhelm Valdemar Weigel gennem efteruddannelse bl.a. på Søofficersskolen at blive marineingeniør og dermed

opnå en rang, der modsvarede linieofficerens. Hans ældste søn var ligeledes indstillet på at gøre karriere inden for søværnet begyndende med en uddannelse som søofficer, men en synsdefekt kom til at hindre den videre karriere (jfr. erindringerne nedenfor).

Slægten Bjørneboe

Oversigten over slægterne Bjørneboe-Holst-Simonsen bekræfter indtrykket af kontinuitet i erhvervsvalg og tendensen til indgifte Nyboderslægterne imellem. Den kan - som skemaet over Lous-Bjørn-slægten - læses såvel horisontalt som vertikalt (se fig. 21). Slægtstavlen er lavet på grundlag af oplysninger nedskrevet af Helge Bjørneboe, søn af skibbygger H. Bjørneboe, og Inger Holst, datter af tømrer Holst.

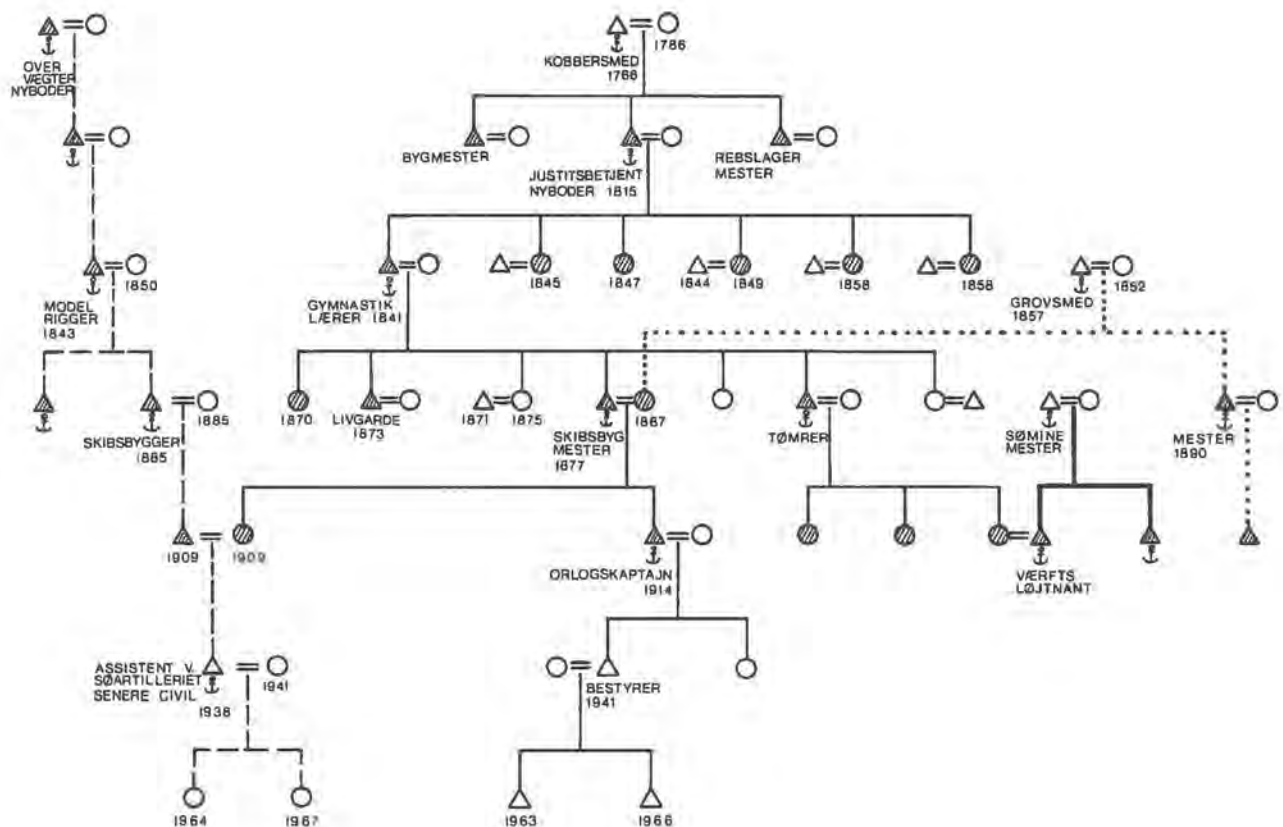

△ Mand
○ Kvinde
= Ægtepar

☐ Søsken

△ / ● Personer opvokset i Nyboder
⚓ Ansat på Holmen / i fladen
| Forældreskab
Arstal = fodear
⚓ Personer der har bidraget med erindringer til O.M.

Fig. 20. Slægten Weigel.

- △ Mand
- Kvinde
- = Ægtepar
- ┌ Søkende
- | Forældreskab
- Arstal = Fødeår

- Bjørnboe
- Holst
- ..... Simonsen
- Øvrige
- △ / ○ Opvokset i Nyboder
- ⚓ Ansat v. søværnet

Fig. 21. Slægten Bjarneboe-Holst.

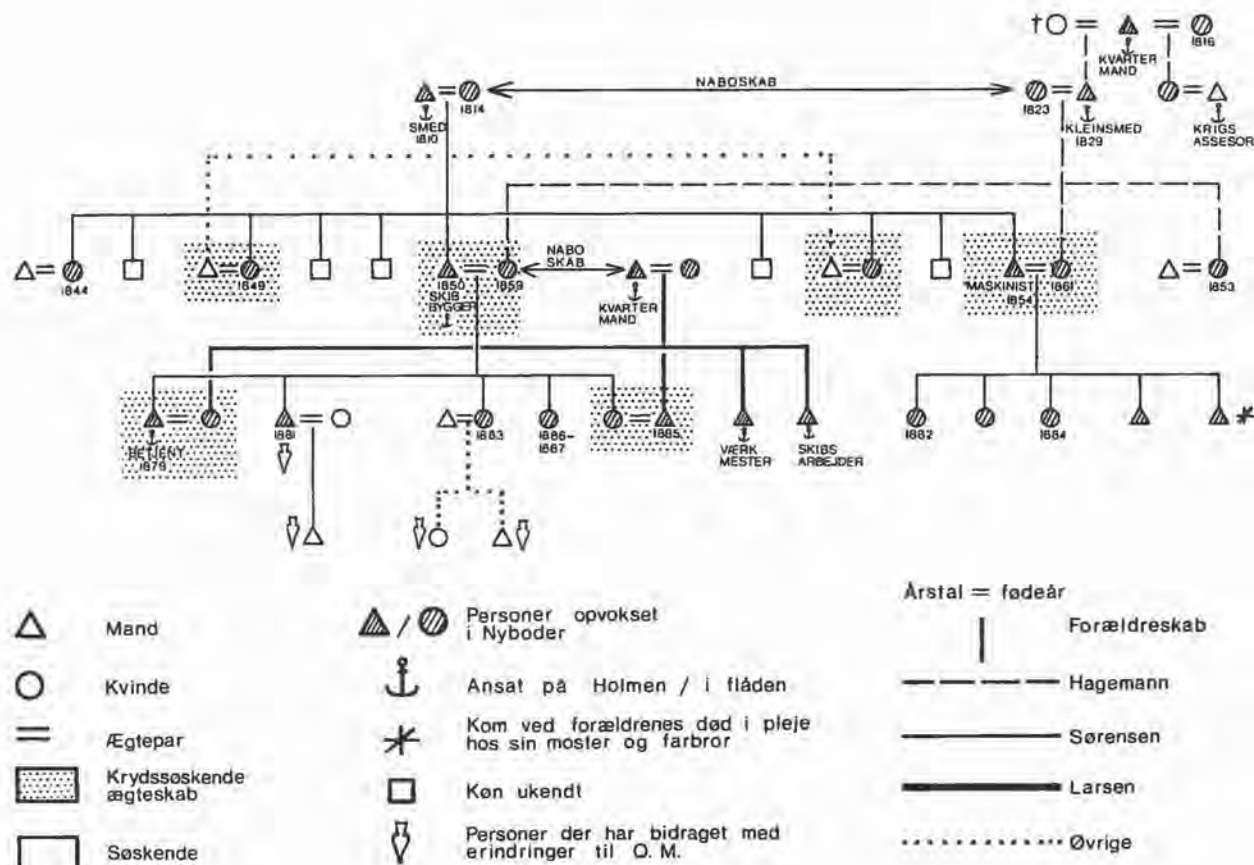

Fig. 22. Slægten Sørensen-Hagemann.

Slægten Sørensen-Hagemann

For slægterne Sørensen-Hagemanns vedkommende er generationsdybden ikke så overvældende. Derimod fremgår det, hvorledes naboskabet og arbejdsfællesskabet mellem Sørensen og Hagemann i én generation og mellem Sørensen og Larsen i den følgende generation førte til krydssøskendeægteskaber mellem børn i søskendeflokken. (se fig. 22).

Øvrige slægter

Hvor de foregående slægtstavler alle bygger på nedskrevne oplysninger opbevaret i de enkelte familier, er de følgende to oversigter baseret på

mundtlige oplysninger fra meddelere til Orlogsmuseet. I begge tilfælde rekonstrueredes slægtstavlerne på baggrund af fotografier i meddelerens eje (se fig. 23 og 24). Oplysningerne er derfor muligvis ikke helt korrekte med hensyn til f.eks. fødeår. Derimod er der ingen grund til at tvivle på rigtigheden af familiemedlemmernes tjenesteforhold i marinen, idet meddelerne kunne skildre de pågældende slægtnings hjem i Nyboder.

De her gengivne slægtstavler foregiver ikke at repræsentere et gennemsnit af Nyboderbefolkningen. De kan ikke hævdes at være repræsentative, da materialet er kommet Orlogsmuseet i hænde på baggrund af en kampagne, som må formodes at have vun-

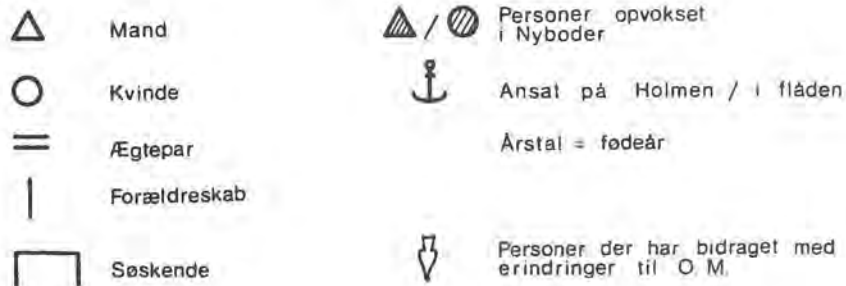
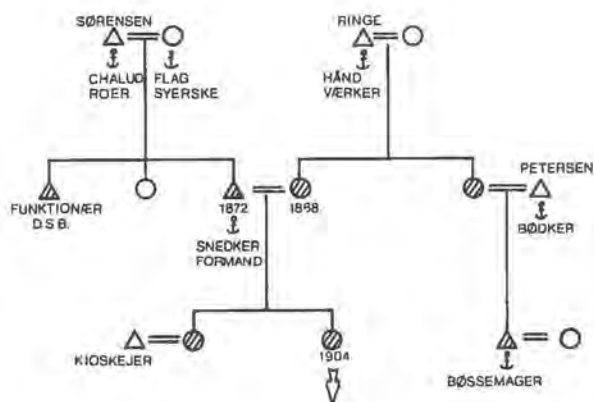
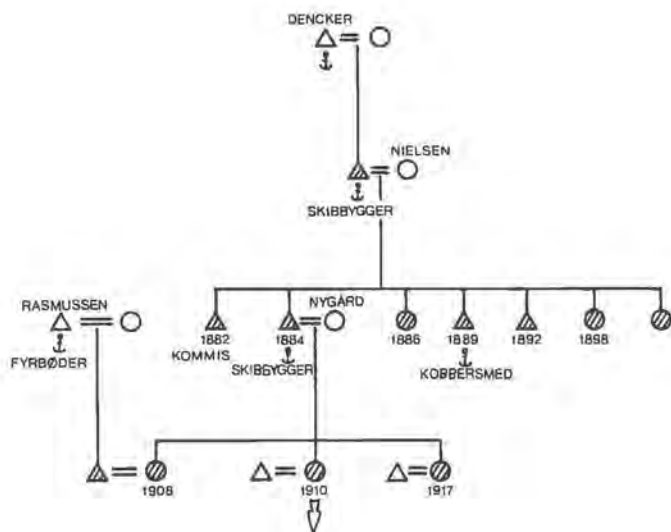

Fig. 23-24. Øverst slægten Dencker, nederst familierne Sørensen og Ringe.

Slægtsammenhold og familiefølelse blev underbygget af sammenkomster i forbindelse med mærkedage i familie. Selv om pladsen var trang kunne man godt samles 20-25 personer til en sådan fest, men så måtte børnene også anbringes på

buffeten eller på ryggen af chaiselongen, som Ulla Gerhardt har beskrevet det. Billedet her viser Augusta Dencker, enke efter skibstømrer Dencker, som har samlet børn og børnebørn omkring sig i den lille pensionistlejlighed i Elsdyrsgade 2.

det genklang hos netop de personer, hvor identifikationen med Nyboder var stærkest. Alligevel kan slægtstavlerne i kombination med den viden, vi i øvrigt besidder om Nyboder, sandsynliggøre antagelsen, at Nyboders befolkning igennem generationer prægedes af en kerne af Nyboderslægter, hvorfra en stor del af "den faste stok" rekrutteredes. Og gennem indbyrdes giftermål dannedes næsten klanagtige slægtsgrupperinger.

Selv om andre slægter ikke så bevidst som familierne Lous, Bjørn, Lyder og Hoppe lod slægtskabet danne basis for gensidig økonomisk hjælp, fremgår det dog af erindringerne, at slægtforbindelserne spillede en stor rolle i et indbyrdes hjælpesystem: herigennem sikredes børnene en læreplads efter konfirmationen, og ældre slægtninge påtog sig at "tale for" de yngre, når det gjaldt om at sikre sig en god læreplads eller et arbejde på Holmen.

Indfødte og tilflyttere.

Søværnets skolesystem sigtede som allerede omtalt mod at rekruttere mandskabets sønner til den faste mandskabsstyrke, og det er uden tvivl dette system, der er forudsætningen for kontinuiteten i erhvervsvalget. En gennemgang af antagelsesprotokollen for Holmens faste personel for årene 1839-1864 (RA) bekræfter, at samtlige lærlingepladser ved Holmen hvert år udfyldtes med elever fra Gåsegades skole. I gennemsnit blev der antaget 159 drenge årligt, og protokollen oplyser, at samtlige lærlinge havde bopæl i Nyboder.

At Nyboders befolkning i stor udstrækning var "selvproducerende", fremgår af folketællingerne fra slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede. Men kilderne fortæller tillige, at kontinuiteten i befolkningssammensætningen gradvist forsvinder i løbet af 1900-årene. 81).

I 1880 var 89,5% af mændene født inden for Københavns grænser, for kvindernes vedkommende dregede det sig om 82,5%. I 1901 var procentdelen faldet til 78,9% for mændenes vedkommende og 65,5% for kvindernes del. En større del af befolkningen var nu født uden for byens grænser. De kom fortrinsvis fra provinsbyer som Ålborg, Århus, Odense og Korsør. I 1935 har forholdene ændret sig. Kun 41% af den voksne befolkning er nu født inden for Københavns grænser og dette gælder for både kvinder og mænd. 27,3% af mændene og 35,8% af kvinderne var født i en af provinsbyerne, mens 25% af mændene og 16% af kvinderne kommer fra landdistrikterne. I 1960 er andelen "indfødte" københavnere steget svagt og udgør sammenlagt 43,8%; 28,9% kommer fra en provinsby mens 24,4% er født i et landdistrikt. (se fig. 25a-b, 26a-b).

Da folketællinger og husstandskort kun opgiver "København" som fødested og ikke nærmere specificerer fødesognet for københavnernes vedkommende, er det ikke muligt på grundlag af det valgte materiale at fastslå, hvorvidt de personer, der er født i København vitterligt også stammer fra Nyboder. Derfor skal materialet også kun bruges som en forsigtig bekræftelse på den tendens, der afspejlede sig i slægtstavlerne. Det fortæller endvidere, at kvinderne i større udstrækning end mændene kom til Nyboder "udefra".

Befolkningsstrukturen ændrede sig klart fra 1901 til 1935. Erindringsmaterialet, der primært dækker perioden fra århundredeskiftet til omkring 2. verdenskrig, giver imidlertid det indtryk, at der stadigvæk eksisterede en kerne af gamle Nyboder-slægter i mellemkrigstiden. Denne "kerne" skrumpede imidlertid kraftigt ind efter 2. verdenskrig. En af årsagerne hertil synes at være ændringerne i ansættelsesforholdet, hvor den faste ansættelse afløstes af kortvarige kontraktforhold. 82). En

anden årsag var ændringer i erhvervsvalget blandt de unge i Nyboder. Som det fremgår af oversigterne over slægterne Lous-Bjørn-Lyder og Bjørneboe valgte mange Nyboder-drenge nu at søge arbejde andetsteds end på Holmen. I dagens Nyboder eksisterer kun få personer som er født og opvokset i bydelen.

En kulturel identitet.

"Men selvfølgelig, lidt anderledes end andre, var man i Nyboder, det bragte jo det hele med sig, for man var jo fra Nyboder. Enhver Dreng sagde det med en vis Stolthed, eller - nej ikke med Stolthed, men - ja det vilde simpelt hen have været en Fornærmelse om nogen havde sagt, "fra Nyboder? Saa er du altsaa Københavner?" For der var en himmelvid Forskel paa København og Nyboder.

Der var en Afgrund mellem Drengene fra denne og hin Side af Nyboders Grænser, og et Samkvem med de andre var Faneflugt og Landsforræderi...

For et Par Generationer siden turde ingen vove sig ind i Nyboder, selv ikke ved højlys Dag, men de Tider var forbi. Enhver kunde nu frit og uhindret færdes i Gaderne, man nøjedes med at se efter dem bag Gardinerne og gisne paa, hvor de skulde hen. Kun Drengene havde endnu bevaret den gamle Rettighed.

En fremmed Dreng, som blev truffet i Gaden, blev spurgt: "Hvor skal du hen?" Havde han saa intet Ærinde der, saa kunde han vende om, men først maatte han sige, hvor han boede. Og hændte det, at han boede i en af de Gader, som var Nyboder-Drengenes Fjender, saa var det sket med ham.

Det er en Skjolder! - eller Norboer - eller Borger! Naar de voksne havde hørt det Krigshyl, saa gik de af Vejen, og saa og hørte intet. Den anden havde jo selv været ude om det, hvad vilde han i Nyboder. Hvis Drengene havde noget for, og en Betjent var efter dem, saa var enhver fremmed Gadedør aaben for dem, bare ind igennem Køkkenet, ud i Gaarden, og over igennem den hvilken som helst Gaarddør ud til den anden Gade.

For ingen Kone taalte en Betjent i sit Køkken - "Sludder, lad De bare Drengene løbe, de er væk allerede, her inde har De ikke noget at gøre. Skal Ungerne ha Høvl, saa skal vi nok selv gi dem det."

Ingen fremmed Indblanding, var Løsenet, man skulde nok ordne det selv....

Som alle de andre Drenge i Nyboder var Otto fortrolig med en Mængde Ord og Navne, han vidste som de andre at bruge dem i den rigtige Betydning, Korvetten Dagmar, Briggen Ørnen, Panserskibet Odin, Panserbatteriet Skjold, Minekran, Eskadre, St. Thomas, St. Croix, Trangisvaag, Seydisfjord, Korsør, Lynetten, lutter Spejbilleder af de voksnes Tale, men altid rigtig anvendt, og han kendte alle Grader indenfor Marinens forskellige Korps.

Fig. 25a

FØDESTED for de år 1880 i Delfingade bosatte og boligberettigede mænd og kvinder samt disses eventuelle ægtefæller. Børn og logerende er ikke medtaget.

FØDESTED	M	K	TOTAL
KØBENHAVN	136 (89.5%)	94 (82.5%)	230 (86.5%)
PROVINSBYER	11 (7.2%)	11 (9.6%)	22 (83%)
LANDDISTRIKTER	5 (3.3%)	6 (5.3%)	11 (4.1%)
SVERIGE		1	1
Udland isvrigt		1	1
Uoplyst		1	1
TOTAL	152	114	266

Kilde: Folketælling 1880. Rigsarkivet.

Fig. 25b

FØDESTED for de år 1901 i Delfingade bosatte og boligberettigede mænd og kvinder samt disses eventuelle ægtefæller. Børn og logerende er ikke medtaget.

FØDESTED	M	K	TOTAL
KØBENHAVN	101 (79.9%)	78 (65.5%)	179 (72.5%)
PROVINSBYER	17 (13.3%)	29 (23.5%)	45 (18.2%)
LANDDISTRIKTER	6 (4.7%)	4 (3.4%)	10 (4.0%)
Kun amt eller herred er oplyst	2	5	7
NORGE	2		2
SVERIGE		1	1
ØVRIGT UDLAND		1	1
TOTAL	128	119	247

Kilde: Folketællingen 1901. Rigsarkivet.

Fig. 26a

FØDESTED for de år 1935 i Delfingade bosatte og boligberettigede mænd og kvinder samt disses eventuelle ægtefæller. Børn og logerende er ikke medtaget.

FØDESTED	M	K	TOTAL
KØBENHAVN	36 (40.9%)	39 (41.1%)	75 (41.0%)
PROVINSBYER	24 (27.3%)	34 (35.8%)	58 (31.7%)
LANDDISTRIKTER	22 (25.0%)	16 (1.8%)	38 (20.8%)
Kun landsdel, amt eller herred er oplyst.	2	2	4
UDLANDET (Ialt:)	(4)	(4)	
HOLSTEN	1		1
TYSKLAND	1	1	2
SVERIGE		2	2
St. CROIX	1		1
USA	1		1
UOPLYST		1	1
TOTAL	88	95	183

Kilde: Husstandskort 1935, Nyboders Kommandantskab

Fig. 26b

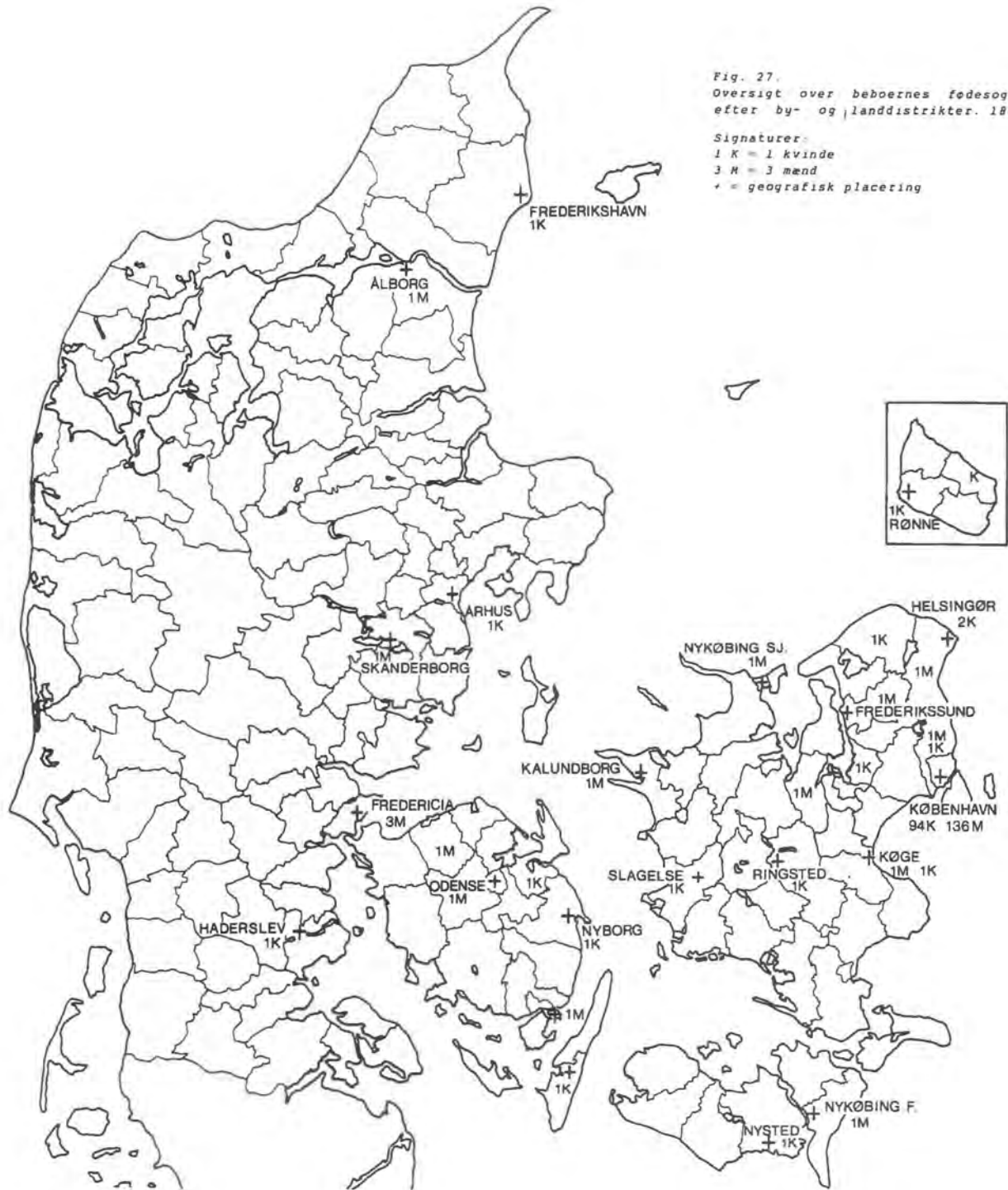
FØDESTED for de år 1960 i Delfingade bosatte og boligberettigede mænd og kvinder samt disses eventuelle ægtefæller. Børn og logerende er ikke medtaget.

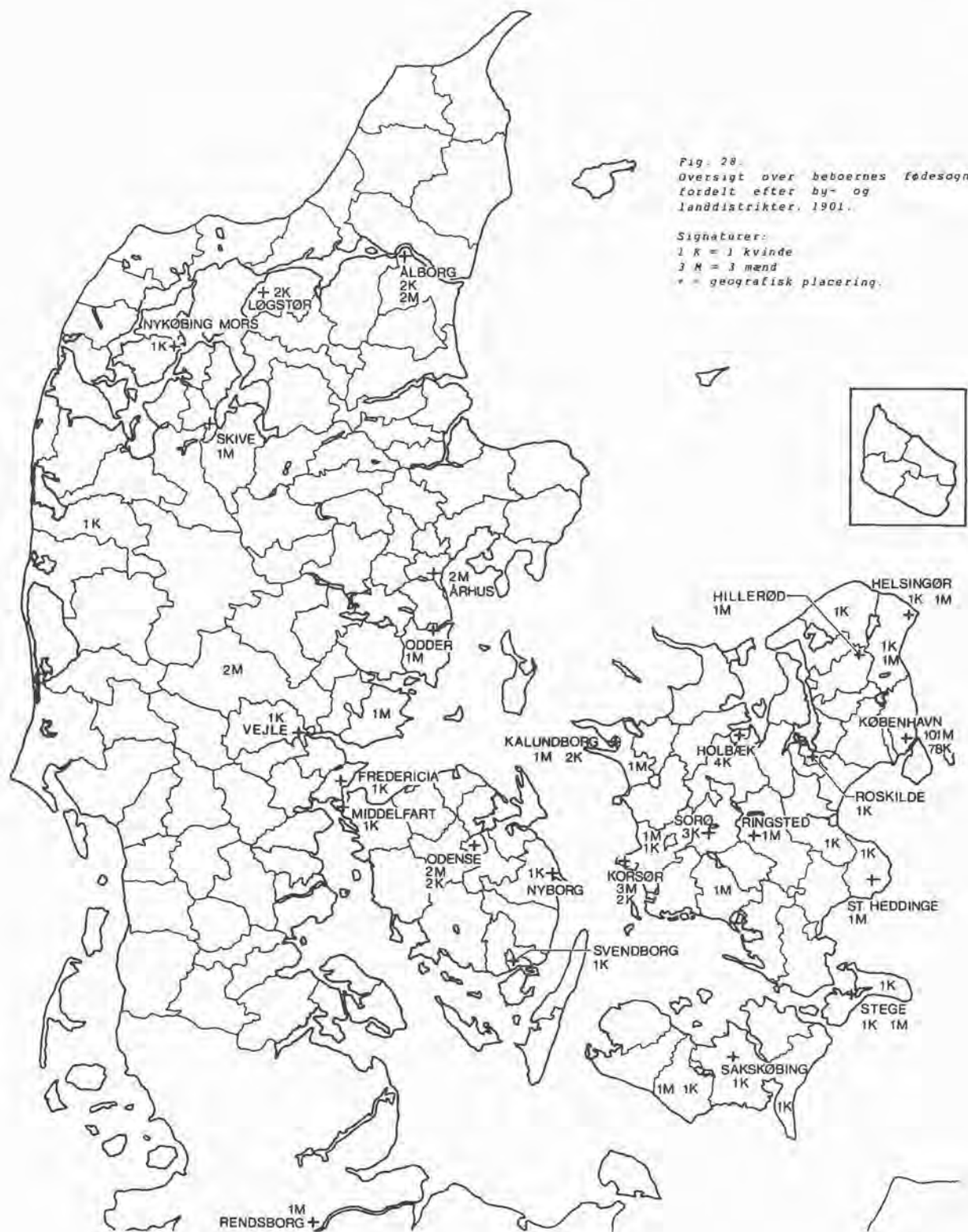
FØDESTED	M	K	TOTAL
KØBENHAVN	47 (46.1%)	41 (41.4%)	88 (43.8%)
(Heraf fra omegns-kommuner X):	(3)	(1)	(4)
PROVINSBYER	30 (29.4%)	28 (28.2%)	58 (28.9%)
LANDDISTRIKTER	24 (23.5%)	25 (25.2%)	49 (24.4%)
GRØNLAND		1	1
ISLAND		1	1
PERU	1		1
KINA		1	1
UOPLYST		2	2
TOTAL	102	99	201

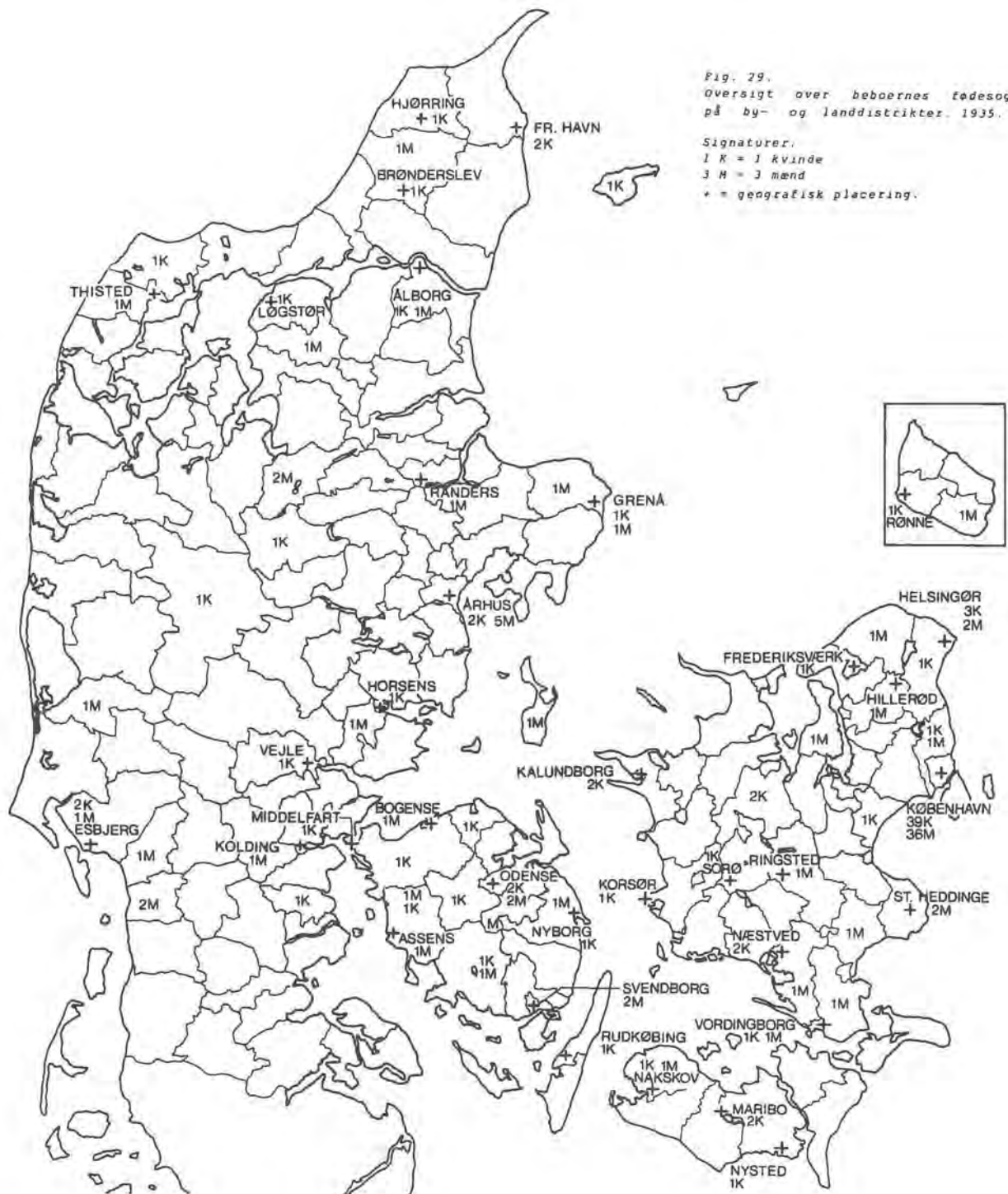
X) sognene Gentofte, Ordrup, Søllerød, Glostrup.

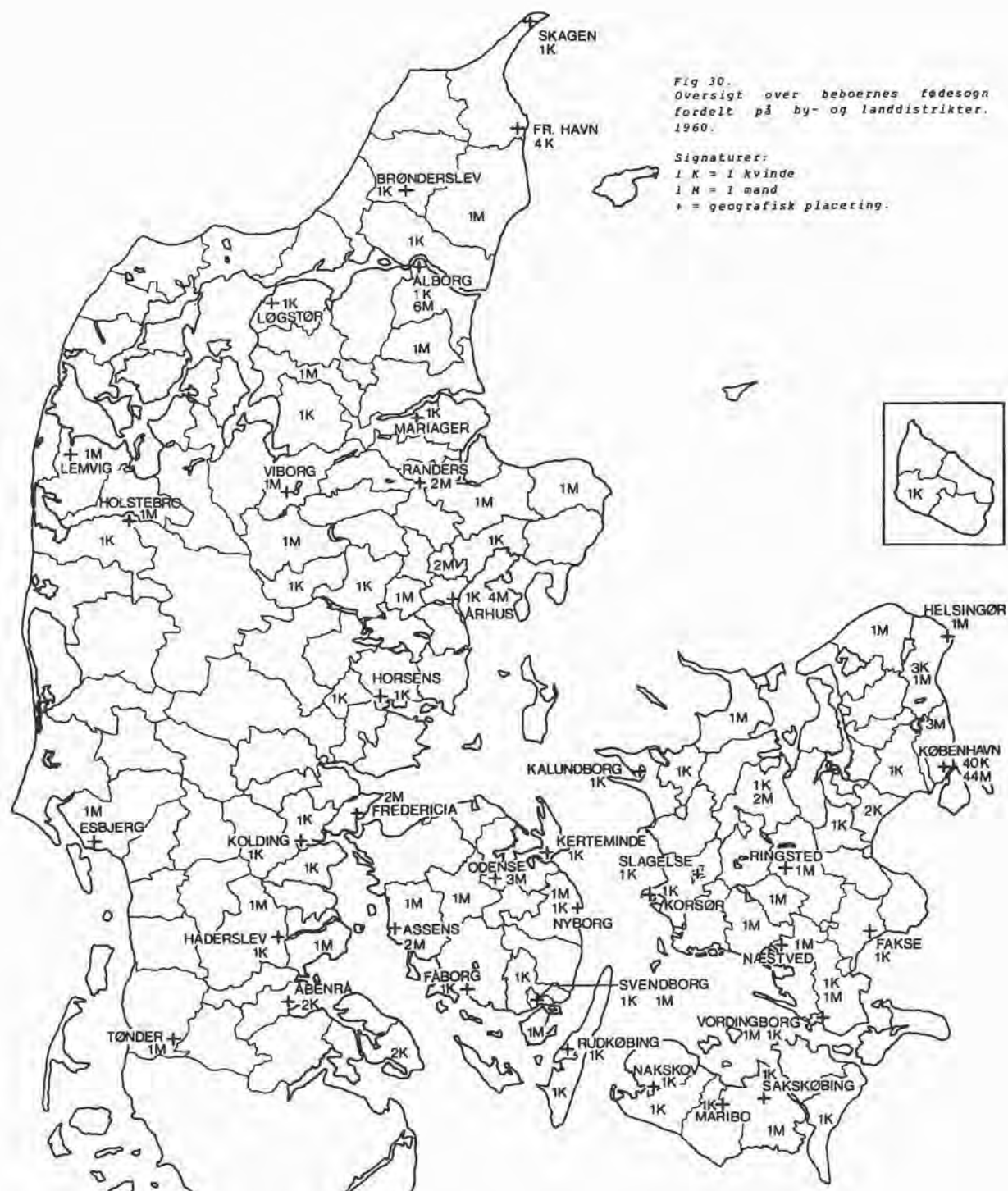
Kilde: Husstandskort 1960, Nyboders Kommandantskab.

"Men selvfølgelig lidt anderledes end andre var man i Nyboder..." Kanoner J.E. Holst poserer stolt med sit Holmens hæderstegn hos fotografen. Han var iøvrigt identisk med den gymnastiklærer som findes på stamtavlen over Holst-Bjørneboe, fig.21.

Drengene blev ikke oplært til det, man de vidste det alligevel. De vidste uhyre meget, som Drengene ude fra Byen ikke anede noget om..."
(Fra romanen "Den gule by", 1933, af Vilh. Gross).

Ovenstående citat fra "Den gule by" fortæller med skønlitteraturens midler den samme historie som de tørre tal i slægtstavler og folketællinger: Nyboders administrativt betingede afgrænsning fra det øvrige København skabte tillige kulturelle grænser. Kontinuiteten i rekrutteringen til tjene-

sten på Holmen og tendensen til indgifte Nyboder-slægter imellem er udtryk herfor. Det samme er de utallige slagsmål mellem Nyboder-drengene og "de andre", - "dem udefra", som omtalt ovenfor. I nogle af erindringerne fortælles det, hvorledes drengene - og en del af pigerne - organiserede sig i en "hær", som så drog ud mod "de andre" der kunne komme fra den nærliggende Borgergade eller fra Nordborggade og Skjoldsgade på den anden side Østerport.

Udnyttelsen af Nyboders status som selvstændigt politidistrikt i børnenes leg var - som tidligere omtalt - ligeledes med til at understrege den særlige Nyboder-identitet.

Kulturelt afgrænsede sociale miljøer udvikler som regel et eget sprogbrug med en række karakteristiske udtryk og tonefald. Peder Urban Gad, søn af admiral Urban Gad og navnkundige Emma, har i erindringsbogen "Klunketiden på en anden måde" (1943) omtalt eksistensen af en særlig Nyboder-dialekt:

"Nyboder var dengang en verden for sig - det var virkelig marinens domæne. Det havde sit eget politi under ledelse af en kommandant, der hejste sit eget splitflag på kommandanturen - og Nyboder havde også sin egen dialekt, der vist nu er fuldkommen forsvunden, og som vist desværre aldrig er blevet studeret. Det var ikke ubetinget københavnsk, snarere en art højdansk med gammelt præg, og stærkt isprængt marinens tekniske udtryk og skibshåndværkerens fagord. Jeg skal nævne et eksempel: min fader fik på forespørgsel, stillet over for en ældre skibstømrer og snedker fra Nyboder om, hvorledes det gik hans chefs frue, der var alvorlig syg og sengeliggende, det bekymrede svar: det er kuns snavs med kommandørinden: nu har hun lagt vaterpas i to måneder..."

I en samtale om sin kadettid har en af flådens højtstående officerer omtalt denne dialekt som Nybodertonen, typisk for tidligere tiders omgangstone blandt underofficererne. En tone der var indlært under elevtiden på underofficersskibet "Ørnen". Selv havde han oplevet, hvorledes en overbådsmand, hvis pligt det var at holde skibet rent, kunne overfuse en skibstømrer, som reparerede noget på dækket:

"Så så han denne her mand stå der... og så sagde han: "Der står du, lille tømmermand og høvler og saver og gør ved - og jeg skal satan lyne mig tæve dig ned i dækket! - og sviner mit gode dæk til!" Og så kom der altså en svada, som kun denne overbådsmand beherskede. Han tøvede ikke et sekund, ordene kom som projektiler, ordene havde været i hans mund lige siden han som en lille dreng

Fra Nyboder blev kastet til søs i "Ørnen", som var den tids elevskib, og der sad de inde i ham...."

Den foreliggende undersøgelse har ikke direkte beskæftiget sig med at kortlægge eksistensen af en særlig Nybo'rdialekt, men beboerne selv - nuværende som tidligere - har gentagne gange understreget eksistensen af særlige udtaleregler og et særligt sprogbrug. Disse fænomener var især udprægede i den generation, der var født før århundredeskiftet.

Det er velkendt, at navnet på selve bydelen af beboerne udtaltes - og stadigvæk udtales - med tryk på 1. stavelse: Nybo'r. Af andre særpræg i talesproget kan nævnes Delfingade, der udtales Dolfingade, samt Suensonsgade, der har øgenavnet "Fyrbøderstrasse."

Netop udtalen "Nybo'r" er i de senere år atter blevet uhyre almindelig blandt beboerne; også helt nyttilflyttede anvender denne udtale som en markering af den talendes tilhørsforhold til - og identifikation med - Nyboder. Trykket på 1. stavelse er muligvis en afsmitning fra det militære sprogbrug, som i ordet konstabel. Og sprogbruget præges i det hele taget af mændenes erhverv: det hedder skafning i stedet for spisning, skaffegrej i stedet for spisebestik og dørk i stedet for gulv.

Øgenavne.

Gader kunne have øgenavne, og øgenavne brugtes i det hele taget flittigt i Nyboder, ikke blot om mennesker, men tillige om institutioner og om foreteelser i tjenesten.

"Øgenavne, ja - dem var der rigtig nok mange af, det vil sige, det var ligesom ved at ebbe lidt ud, da vi boede der, men i mine bedsteforældres tid der var der jo altså øgenavne. Min farmor, hun kendte øgenavne på, ja på alle mulige mennekser. Nu var hun jo altså også så indgroet Nybo'rspige fra slægten igennem... jeg kan huske, der flyttede nogen ind, der boede bag ved os, vi boede i en ga-delejlighed, det var nogen pensionister; og så fortalte vi jo, at nu var de flyttet ind, og så sagde min bedstemor: "Nej er madam Hopla så kommet ind og bo bag ved jer?" Altså, vi grinede jo af det her med madam Hopla." (erindring, Orlogsmuseet).

Øgenavnene var et endnu mere udpræget fænomen for mændenes vedkommende. Mange husker kun øgenavnene på deres arbejdskammerater; og også i dag kan øgenavnet være mere kendt end dåbsnavnet, hvilket kan afføde nogen forvirring, når vedkommende skal besøges privat i Nyboder. Her står nemlig kun dåbsnavnet på døren.

I sine erindringer understreger en tidligere Nyboder-beboer, at øgenavnene ikke brugtes i ned-sættende betydning:

"Tværtimod, - det var kun godt at have et fint øgenavn, så var man noget. F.eks. "Chr. Flueben" hed i Virkeligheden Chr. Petersen - men sagde man "Fluebenet" ja så vidste man hvem han var. (Han var så let og adræt, så han var den eneste, der gik til Tops i vanskelige Opgaver, f.eks. Flåde-stationens Træ-radiomaster). "Kongo Chr." - hed Chr. Larsen, men havde været i Belgisk Congo i mange år... "Store Emil" med Majspiiben og Sømands-kasketten blev kaldt "atlanterhavsbølgen". Han havde sejlet en Del År på Atlanterhavet, og han havde en meget vuggende Hoftegang, så derfor "Atlanterhavsbølgen".

Øgenavnene kunne også bruges i en skjult kritik af de myndigheds personer, man var underlagt, og det system, man var indordnet. Øgenavne på kommandanten og hans underordnede er omtalt tidligere; Søofficersskolen kaldtes "snobbeakademiet", - en officer har "blæretang" på kasketten o.s.v.

Mange af øgenavnene var lige velkendte i Nyboder som på Holmen. I flådens mandsdominerede arbejdsmiljøer florerer - og florerede - imidlertid en række udtryk, som kun kunne komme til anvendelse i tjenesten. Ingen af mændene ville f.eks. drømme om at bruge udtrykket "kampvaranen" om sin hustru under en samtale i Nyboder, - men det er ikke usædvanligt at høre dette udtryk brugt om "kønen derhjemme" under samtalerne i officers- og sergeantmessens.

Øgenavnenes og slængudtrykkenes vigtigste funktion var og er - imidlertid, at adskille "os" fra "dem", - at betone, hvorledes Nyboder- og orlogsfolk er fælles om et særligt sprog, uforståeligt for "landkrabber" og "civilister".

Nyboders- og Holmens- vise- og sangtradition, som denne bog har givet eksempler på, fortæller ligeledes om beboernes identifikation med orlogsmiljøet, en identifikation viserne i sig selv medvirker til at forstærke. Nyboder har imidlertid også sin egen historie - eller sagn-tradition: Hvide damer, der søgende kigger mod øst efter bortdragne mænd, og en "poltergeist", der lader bøger falde ud af hylden; ikke hvilke bøger som helst, men "orlogs"-bøger som f.eks. Flådens Historie. 84).

Af de mere kendte og vidtudbredte historier er historien om Madeiravinen, som fortælles ved enhver rundvisning på Holmen og i Nyboder:

Øen Madeira var i sejlskibenes tid den sidste ankerplads inden sejladsen over Atlanten mod De

vestindiske Øer. Her indtog man friske forsyninger af mad og fødevarer, og øen var også tit det sted, hvor man først ankrede op under hjemrejsen.

Ifølge traditionen - som underbygges af notater i skibsjournalerne - var de danske søfolk så begejstrede for øen - og ikke mindst for vinen - at de engang hjembragte 2 vinstokke fra Madeira til Danmark. Den ene stok plantedes i Kuglegården på Holmen, den anden i Nyboder.

Så langt er beretningen en historie, og ikke et sagn, hvor det væsentligste bevis vel er de århundredgamle vinstokkes eksistens. Men beretningen fortsætter: I midten af forrige århundrede udbrod der vinpest på Madeira, så alle vinstokke gik til grunde. Derfor gik der bud til Holmen, om at sende aflæggere af vinstokkene tilbage til Madeira, da den jo var en ægte Madeira-stok. Madeiras vin skulle således stamme fra aflæggere af de 2 gamle vinstokke. Mere nøgterne kommentarer til denne del af historien går ud på, at Madeira nok snarere havde sendt bud til Portugal og Malta, hvor disse vinstokke også findes, men det ændrer ikke ved historiens funktion: At skabe en dramatisk afslutning på historien om 2 vinstokkes skæbne, en afslutning, der naturligt placerer Nyboder og Holmen som centrum: I virkeligheden stammer Madeiravinen fra os, fra Nyboder og Holmen.

Det er muligvis unødvendigt med yderligere "bevisførelse" for Nyboders status som et særligt miljø med kulturelle grænser til omverdenen. Alligevel er det fristende at supplere dette afsnit med endnu en Nyboder-skildring, som kan underbygge den her førte argumentation. I romanen "Lykke-Per" har Henrik Pontoppidan med et sikkert blik indfanget og beskrevet denne kulturelle grænse faktiske eksistens og dens betydning for individets handlemåde. Henrik Pontoppidan boede selv i en årrække i Nyboder, indlogeret i Delfingade 2 hos en håndværksmester.

"En af Nyboders bedst kendte og mest agtede Personer paa den Tid, hvorom her fortælles, var den gamle, pensionerede Højbaadsmand Olufsen i Hjertensfrydgade. Hver Formiddag, naar St. Paulskirkens taarnur slog Elleve, kunde man se hans høje, magre, lidt duvende Skikkelse træde ud af den lave Dør i det lille, to Stokværks Sted, hvis øverste Lejlighed han beboede, og et Øjeblik blev han staaende ude paa Fortovet for paa Sømandsvis at kigge op til Skyerne og lade Blikket løbe henover Tagryggene som over Takkelagen paa et Skib. Han var klædt i en noget falmet, men yderst omhyggelig afbørstet Overfrakke, i hvis Knaphul der saaes et bredt Dannebrogssbaand. Paa sit hvide Hoved bar han en graa Cylinderhat og paa den venstre Haand, med

hvilken han støttede sig til sin Paraply, havde han en gammel, runken Skindhandske.

Med den højre Arm lagt bag om Ryggen trippede han herpaa langsomt og forsigtigt henad den ujævne Fliserække. Samtidig kom hans Kone tilsynet i Gadespejlet oppe foran Salsvinduet, hvorfra hun blev ved at følge ham med Øjnene, indtil han var sluppen vel over den dybe Rendesten ved Hjørnet af Elsdyrsgade. I en storblomstret Nattrøje og med en Avispapirs-Papillot foran hvert Øre stod hun deroppe og nød Synet af hans velplejede Person med en stolt Selvtilfredshed, som var han helt og holden hendes eget Værk.

I det Øjeblik, Højbaadsmanden kom forbi Nyboders Vagt med den høje Galge, hvori Alarmklokken hang, flyttede han Paraplyen over i den højre Haand for at kunne hilse med den behandskede, dersom nogen af Vagtmandskabet skulde give ham militær Honnør - noget, han satte stor Pris paa og altid nøje mærkede sig. Derpaa drejede han om ad Kamelgaden og stiledede ned imod Amalienborg Slotsplads, hvor han daglig indfandt sig til det Klokkeslet, da Vagtparaden trak op. Naar han nogen Tid havde hørt paa Musikken, gik han tilbage over Store Kongensgade og videre gennem Borgergade ind i Byen.

Her, hvor han var udenfor sit fordums Magtomraade, hvor Ingen kendte ham som Højbaadsmand Olufsen, der havde faaet Dannebrogen af Kongens egen Haand; hvor han kort sagt var en ganske almindelig spadserende, som Folk ustraffet kunde rende paa Albuen - her sank han uvilkaarligt noget mere sammen i Ryg og Knæ, mens han lidt ængstelig stavrede frem paa sine ømme Fødder mellem de ilksomt forbifarende Mennesker. Længere end til Købmagergade gik han aldrig. Hvad der laa paa den anden side af denne Gade var for ham ikke det rigtige København, men en slags Forstad, saa afsidesliggende, at han ikke kunde begribe, hvor Nogen vilde bo der."

Foreninger.

Det velintegrerede Nybodemiljø resulterede tillige i etableringen af en række foreninger, der organisatorisk sammenbandt beboerne - mændene især - inden for marinesamfundets rammer.

Nogle af foreningerne omfattede særlige personelgrupper som underofficersforeningen "Ørnen" stiftet i 1883 og "Faste Forening" for Holmens fast ansatte værftsarbejdere.

Andre foreninger havde et socialt sigte, som "Værftskorpsets Laane- og Begravelseskasse" stiftet 1882, og "Foreningen af 8. April 1873 til Tilvejebringelsen af en Alderdomsbolig for Søværnets Underklasser."

Nyboder var et samfund præget af mændenes rang og status i det militære hierarki. Det var derfor naturligt at medlemskab i de mange foreninger i Nyboder længe var forbeholdt mændene. Dette gjaldt ikke kun de til tjenesten knyttede foreninger som f.eks. "Ørnen" men tillige de på privat initiativ stiftede foreninger som f.eks. Nyboders Minde.

Her ses Nyboders Mindes gymnastikhold samlet inden en opvisning. Fotografiet portrætterer "kendte" ansigter: Fra venstre i bageste række ses Holger Gjerløv, i midten ses Edvard Ringe, medstifter af foreningen og forrest til venstre sidder Emil Hansen, Ulla Gerhardts far. Manden forrest til højre er Helge Bjerneboe. Fotografiet stammer fra ca. 1930.

En forening med kulturelt sigte fik Nyboder i 1926, da "Nyboders Minde" blev stiftet.

Medlemskab i de her nævnte foreninger var længe forbeholdt mænd, ikke blot i "Ørnen" og "Faste forening", men tillige i de sociale og kulturelle foreninger. "Værftskorpset" optager således først kvindelige medlemmer efter en lovændring i 1942.

Foreningslivet satte især sit præg på Nyboder i form af de stiftelsesfester, juletræsfester og revyer, som de forskellige foreninger lod afholde. "Alle" i Nyboder skulle med og "alle" talte herom. Endnu engang blev man bekræftet i sin samhørighed og sit særpræg.

Med foreningerne knyttedes den sidste "knode" i Nyboders tætte sociale netværk, idet beboerne herigennem endnu engang blev engageret inden for den samme fælles ramme i en række fælles aktiviteter, der også involverede koner og børn. Det er de samme navne vi møder i foreningsbestyrelserne og i de førømtalte slægter: Dencker og Lous, Bjerneboe og Holst, Gross, Flyngenring, Blichfeldt og Ringe. Med enkelte undtagelser var "den faste stok" også her "kernen" i det lokale foreningsliv.

Tilflyttere.

Nyboder: et integreret miljø, - en særegen kultur, hvor hele familien inddrages i et liv under tjenestens vilkår. Er man opvokset i Nyboder falder det ikke så svært at acceptere miljøet og det tavse krav om tilpasning. Men hvis man nu kommer "udefra"? Er det så altid lige nemt at "falde til"?

I romanen "Den gule by" af Vilhelm Gross kommer denne problematik til udtryk i samtalerne mellem Meta - en typisk "Nybo'rkone", der styrer familien med fast hånd, og Jenny, en "tilflytter" som nødt accepterer Nyboders mange uskrevne love. Af romanen fremgår det, hvorledes det især er kvinderne, som hævder disse love, og at kritik af forholdene ikke accepteres, især ikke, hvis den, der fremsætter kritikken, kommer "udefra".

"I Nyboder var alt, som det skulle være, og hvem som ikke vilde bøje sig for de Leve-regler, der gjaldt her, skulde dukkes.

Ikke med Ord, men med alle de tusind små Midler, som stod til Konernes Raadighed, og som laa i Ordet Isolation."

For Jenny, der kommer udefra, forekommer Nyboder som "en sladderende provinsby" beboet af "uselvstændige mennesker", der skal have kommandantens tilladelse til alt, inklusive det at få børn.

Mange tilflyttere har - som Jenny i romanen - fornemmet det tætte sammenhold i Nyboder som et miljø præget af slader, hvor alt blev kommenteret og endevendt. "Der var mere sladder end sammenhold i Nyboder" sagde en tidligere beboer. Som tilflytter var man heller ikke medlem af en af de mange store slægter, der sammenbandt beboerne i indbyrdes relationer og dermed opblødte rangsystemet. I stedet kunnet tilflytteren føle et stærkt krav om at kende sin plads og ikke stræbe højere, end rangen tillod. En tidligere beboer, som i 1946 flyttede til bydelen "udefra", erindrer miljøet således:

"Man skulle i det hele taget passe meget på, hvad man sagde og gjorde, for der blev straks lagt mærke til alting og snakket meget - især blandt konerne. Og man skulle passe meget på at ikke vise sig finere end de, der var "højere" end en selv; det blev der straks lagt mærke til af konerne, og så blev man skåret ned."

Nogle af dem, der flyttede ind udefra, kom aldrig til at føle sig rigtigt "hjemme" i bydelen. andre accepterede miljøet fuldstændigt, og blev lige så integrerede, som var de født og opvokset her. Et af eksemplerne herpå er den Emil Hansen, som omtales i barnebarnet Ulla Gerhards erindringer nedenfor, et andet er budformand H. J. Johansen, f. 1874, som fik ansættelse på Orlogsværftet efter overstået værnepligt, hvor han var indkaldt som marinesoldat.

H. J. Johansen fik ansættelse ved den interne budtjeneste på Holmen og avancerede efterhånden til budformand. Han blev snart medlem i en række af de lokale foreninger, bl.a. Værftskorpsets Laane- og Begravelseskasse, hvor han snart blev en energisk formand. Måske var det netop dette engagement i det lokale foreningsliv, som bevirkede, at H. J. Johansen og hans familie ikke oplevede det tætte naboskab og Nyboders særprægede miljø som præget af sladder, men derimod som et samfund karakteriseret ved et godt naboskab, hvor naboerne var den selvfølgeligelige hjælp i en trængt situation. Datteren fortæller herom:

"Sammenholdet med naboerne var godt også med andre i Nyboder, bl.a. havde far en kollega, hvis pige jeg var veninde med; da mor skulle have min lille søster, blev min søster og jeg sendt over hos dem for at sove der om natten, og der vik vi så middagsmad; om morgenen sørgede hendes mor for vi kom op i skole til tiden og gav os madpakker med, vi var der et par dage..."

Hvor nogle tilflyttere opfattede Nybodemiljøet som præget af sladder, ville andre med et moderne, af massemediernes lanceret udtryk, have sagt, at her "kom man hinanden ved" - og det var i virkeligheden to sider af samme sag: beboerne var gensidigt engagerede i - samtidigt som de kontrollerede - hinandens handlinger, fordi de - på godt og ondt - var henvist til at leve tæt på hinanden. I "Den gule by" lader Vilhelm Gross Nybo'rkonen Meta udtrykke dette forhold således i protest mod veninden Jennys karakteristik af Nyboder som en sladderende provinsby:

Pensioneret budformand H. J. Johansen i pensionistlejligheden i Elsdyrsgade omgivet af børn og børnebørn. H. J. Johansen var bl.a. formand for

"Værftskorpsets låne- og begravelses-kasse" og medlem af en lang række af de øvrige "lokale" foreninger som f.eks. "Nyboders Minde".

"Nyboder er ikke en Provinsby. Vi er som paa et Skib, det er Sagen... ja, saadan er det, som paa et Skib. Hver af os har sit at passe, men vi hører alligevel sammen, vi er henvist til hinanden og vi

har fælles Interesser. Det er ikke til at komme uden om. Men det er minsandten ikke det samme som Sladder og Nysgerrighed."

NYBODERS HVERDAG

DET DAGLIGE LIV

Materielle kår.

Den historiske oversigt over "etats"-samfundets fremvækst har givet os et indtryk af vilkårene for dagliglivet i bydelen. Litteraturen har fortalt os om omverdenens opfattelse af orlogssamfundet, mens statistikken har bidraget med "tørre tal" til en belysning af befolkningsstrukturen. Men hvordan levedes - og leves - livet i Nyboder? Vilkaerne herfor har ændret sig gennem århundrederne, den tvungne tjenestetids afskaffelse og kommandantens efterhånden kraftigt indskrænkede beføjelser er nogle af eksemplerne herpå.

Tættest på dagliglivet kommer vi gennem erindringerne. Men indholdet i erindringerne må tillige sættes i relation til de materielle vilkår, de enkelte familier levede under. Her skal derfor gives et kort rids af arbejdslohnens størrelse og arbejdstidens længde gennem århundrederne.

Indtil omkring 1870 blev arbejdslohn hovedsageligt udbetalt i naturalier: Bolig, mundering (d.v.s. uniform), gratis sygepleje og skolegang samt kostportioner. Hertil kom en pengeløn, der varierede med rang og arbejdsområde. Den bestod af en grundløn samt et varierende antal tillæg: Søfolkene fik tillæg under udkommanderinger, håndværkerne fik "brikkepenge", når de mødte til tiden, men måtte på den anden side erlægge "absent", hvis de kom for sent. 85). I de første århundreder havde man haft ret til at indsamle høvlspåner og kasseret træ fra skibbyggeriet, men denne ret konverteredes i løbet af 1800-årene til et løntillæg kaldet "spånepenge". (Lind, 1882, s. 87).

Kosten, som udgjorde en væsentlig del af lønnen, udleveredes i månedlige kostportioner. Oprindeligt var Holmens folk blevet bespist på Københavns Slot i lighed med "de andre Domestiquer" (tjenestefolk), men fra begyndelsen af 1600-årene udleveredes kosten fra "Boden" på Bremerholm.

Her blev de ugifte blandt mandskabet bespist, mens de gifte fik lov til at hjemtage kosten.

Fra "Boden" på Bremerholm flyttede kostuddelingen siden til Proviantgården. (Lind, 1882, s. 77f).

Kostportionernes størrelse og madens beskaffenhed var ofte en kilde til utilfredshed. Der fortælles om harsk flæsk og smør, der først havde været tur-en til Vestindien inden udportioneringen i Proviantgården. Erterne var ofte så hårde, at de ikke kunne blødes ud og rugen af en sådan kvalitet, at brødet ikke ville hænge sammen, når det var bagt. 86).

Kosten blev udleveret i portioner til 16 mand, som så måtte dele indbyrdes, - en procedure, der ikke altid gik stille af. Kostdagene - som var fridage - kunne udarte i burleske optrin, hvor hver søgte at få så stor en del af den udleverede portion som muligt. Fristelser i form af krømmere, som gerne - trods det strenge forbud herimod - købte kød og gryn af Nybodemændene efter kostens udlevering kantede vejen fra Proviantgården til Kgs. Nytorv. De kloge hustruer sørgede derfor for selv at være til stede, når madvarerne skulle transporteres hjem.

Kostportionen udleveredes til skoledrengene og til det tjenestegørende personel. Var familiefaderen imidlertid bådsmænd og på langfart, fik han jo kosten om bord. Kone og børn måtte derfor klare sig for pengelønnen, der omkring midten af forrige århundrede var på ca. 1,55 kr. pr. dag. I 1871 afskaffedes naturalieaflønnningen imidlertid helt og erstattedes med et kosttillæg på 120 kr. årligt. 87).

I 1909 fastsattes et nyt lønregulativ for de fastansatte arbejdere og søfolk. Daglønnen svingede nu mellem 3 kr. for værftsarbejdsmandens vedkommende og 4,60 kr. for overhåndværkernes vedkommende. Timelønnen lå på henholdsvis 41 og 58 øre. En fyrbøder fik en årsløn på 988 kr. og en 1. Kl. håndværker fik en årsløn på 1.044 kr. Var man udkommanderet med et orlogsskib, kom der et tillæg på lønnen på 1 kr. pr. dag.

Huslejen må sammenholdes med denne løn. Den var i 1909 på 60 kr. årligt for en "enkelt" lejlighed i et af de gamle huse og på mellem 72 og 84 kr. for en "enkelt" lejlighed i en af de grundforbedrede huse i Delfin- og Eldsdyrsgade. "Dobbelte" lejligheder kostede tilsvarende fra 120-168 kr. 88).

Lønnen var lav og lejlighederne små, men en værftsarbejdsmand kunne dog sidde for en husleje på mindre en 1/10 af lønnen. Boligen i Nyboder var følgelig - skønt man betalte en vis husleje - stadig et meget vigtigt tilskud til lønnen. Var huslejen billig var lønnen til gengæld lavere end på det private arbejdsmarked. Til sammenligning kan anføres at den faglærte arbejders timeløn i 1914 lå på 61,1 øre i timen og den ufaglærte arbejders på 47,5 øre i timen (Andersen, Sv. Å., 1982, I, s. 81-82). Først under 1. verdenskrig med et stigende behov for arbejdskraft nåede Orlogsværftets arbejdere op på en løn, der svarede til lønningerne på det private arbejdsmarked. 89).

Husflid.

Man kunne leve - og overleve - på den løn man fik, det er der ingen tvivl om. Nyboders beboere var i 1800- og 1900-årene langt fra den sultegrænse, som

Der tørres bark på Nyboders gader for at skaffe billigt brændsel. Tegning fra midten af forrige århundrede. Københavns Bymuseum.

andre befolkningsgrupper var så uhyggeligt nær. Men i langt de fleste familier i bydelen havde man ambitioner om at leve et liv, hvor der var råd til at sørge for børnenes uddannelse og dannelse, hvor der var råd til at betale skolepenge, købe pænt tøj, anskaffe et klaver og lade børnene gå til dans. For at kunne leve dette "respektable" liv, greb man til samme udvej, som de forrige generationer havde gjort: Husflidsarbejde og ekstrarbejde. Hvor befolkningen i 1700-tallet imidlertid havde engageret sig i en omfattende håndværksproduktion af udpræget nød, så var det i 1800- og 1900-årene efterhånden tale om at hæve sig fra den proletare til den "respektable" livsform.

"Husfliden" i Nyboder var legendarisk. Den havde sin forudsætning dels i selve arbejdet på Holmen, idet håndværkerne jo besad en ekspertise, som også kunne udnyttes på områder uden for tjenesten; - dels i en lovgivning, der i årene 1725-1784 giver Nyboders beboere stadig større mulighed for at udøve selvstændig håndværks- og handelsvirksomhed. Herved påførtes de københavnske laugsorganiserede håndværkere en kraftig konkurrence, og protesterne mod Nyboderfolkets håndværksvirksomhed er da også talrige, - men uden resultat. (Lind, 1882, s. 89f).

Håndværksproduktionen bestod dels i egentlig "husflid", hvor arbejdet koncentrerede sig om at forbedre boligstandard, forsåle sko, lave legetøj til børnene o.s.v., dels i en egentlig produktion af varer med salg for øje.

Hvor de følgende erindringer bringer glimt af denne omfattende virksomhed, har vi i skibbygger Johan Lous' erindringer en udførlig skildring af produktionens omfang og art. Han omtaler ligeledes, at de familieforsørgere, som ikke var håndværkskyndige, i stedet tog ansættelse om aftenen som kontrollører, maskinmænd eller statistere ved de københavnske teatre.

"Det er næppe for meget sagt, at Hjemmearbejdet havde udviklet sig til en hel Industri og jeg skal forsøge at nævne noget af det meget, der forfærdiges i Nyboders smaa Hjem. Næsten alle Københavns Trætøjshandlere forsynedes herfra med Stryge- Hakke- og Spækkebrædder, dernæst Saltkar, Skamler, Støvleknægte, Rundstokke, Køkkenstole og Trappestiger, endvidere Sigter, Vandøser, Tønder, Ballier, Spande, Stripper, Vaskebænke og Vridemaskiner. Fremdeles Fuglebure, Dukkestuer og do. senge, smaa Sejlbaade og m.m. Til sadelmagere lavedes Kuffertskeletter og til andre Haandværkere Water-

pas, Lodbrædder, alle slags Høvle samt Savstillinger. En Mand var saa bekendt for sine udmærkede udførte Tegneskabeloner, Hovedlinealer og Trekanter, at disse endog bestilles hos ham af Folk, der boede i andre Verdensdele. En Arbejdsmand takkede store, smukke Skibsmodeller af hvilke flere hænges i vore Kirker rundt om i Landet.

At der i Nyboder ogsaa forfærdigedes Lædersprøjteslanger, Brandspande, Maskindrivremme og Blæsebælge har man vel næppe tænkt sig, dernæst Bagestager, Sejl, Flag og Vimpler. Sække, Muleposer, Hestegrimer, Gjorder, Presenninger, Tøjsnore og Sejlgarn, endvidere Laase, Nøgler, Hængsler, Vinduesbeslag, Rifler, Pistoler og Salonbøsser, ja om det saa var Gaasefjederpenne til Skrivebrug saa tildannedes de her, og naar jeg sluttelig fortæller, at Nyboder ogsaa havde et Par eksaminerede Barberer med Ret til at aarelade, sætte Igler og Blodkopper saa tror jeg nok ved denne vel noget kedelige Opramsning at have godtgjort Holmensmandens store Alsidighed og Virkelyst.

I Modsætning til dem, der stod hjemme og arbejdede, var der andre, der søgte ud omkring, hvor der kunde bjerges lidt til hjælp, og de kendte saavist ikke meget til Hjemmets Hygge eller Familienlivets Glæder. Naar de kom hjem fra Holmen, maatte de sluge Maden saa hurtigt som muligt, for at der kunde blive Tid til en lille Lur, og saa af Sted, om Vinteren til Teatrene, hvor de gjorde Tjeneste som Maskinfolk eller Kontrollører, og om Sommeren til Tivoli, Alhambra eller mindre Beværtnings-haver; de fandt altid en eller anden Beskæftigelse, thi Holmensmanden kunde altid bruges, han var paapasselig, støt og paalidelig.

Selv udslidte gamle, der ikke kunde udføre saadant Arbejde, fik dog af og til lidt at fortjene. De gik paa Kirkegaardene og passede Gravsteder, eller et Par Mand enedes om at leje en Baad og roede om i Havnen og fiskede Brænde som stilledes paa ende op ad Muren til Tørring for saa at hentes til Vinterbrændsel. Alle andre trak i Skumringen ud til Tolddoden, hvor de paa Flaaden, der den Gang lukkede for Havneindkøbet, stod og pilkede Torsk. I den Tid kunde der endnu fiskes lidt ved Tolddoddommen, nu har den store Dampskibstrafik jaget Fisken bort, men da de gamle Søulke stod der til ud paa Natten, naar det bed bedst, kunde de ofte komme hjem med en pæn Ret Fisk til Afveksling i den ellers saa evindelige sulemad." (Lous, 1929, nr. 3, s. 11-12).

Nyboderbeboernes omfattende virksomhed ved høvlebænk og i teater var en medvirkende årsag ikke blot til en forbedret økonomi, men tillige til befolkningens forbedrede anseelse hos omverdenen (jfr. s. 18). I liberalismens tidsalder kunne denne livsform, hvor man energisk forbedrede vilkår-

ene for sig og sine ved at tage fat med forskelligt arbejde, ikke andet end begejstre. Som et mandende eksempel til efterfølgelse for andre dårligt stillede samfundsklasser, opridsede en skribent i Dansk Husflidstidende nr. 1 fra 1885 dette portræt af de arbejdsomme Nyboderfolk:

"Da vor Sømandskonge oprettede Nyboder, saa han strax med sit praktiske Blik, at det ikke var nok at uddanne de vordende Orlogsgaster ensidigt, en Sømand maa kunne lidt af alt, da han for det meste er henvist til sig selv.

Altsaa blev der i den, indtil for en halv Snes Aar siden, bestaaende Nyboders Drengeskole, hvor de til Orlogstjenesten bestemte Børn oplærtes i de almindelige Skolefag, og hvor de efter deres Alder kaldtes "Rugdrengene", "Kost- og Kompagnidrengene", ogsaa oprettet forskellige Værksteder.

Rugdrengene, der fik et vist Maal Rug hver Maaned, maatte saaledes sy deres Klæder selv, de lærte altsaa at skræddere, der var Skomagerværksted og Drejerværksted, paa Holmen lærte de det egentlige Skibmandsarbejde, og dette kunde ogsaa indbringe en hel Del.

Således skabtes kraftige, haardføre og frem for alt yderst arbejdsomme Mennesker. Næppe vil man vel i Danmark noget Sted finde en saa flittig, veltilfreds og hæderlig Arbejderstand som i Nyboder, socialistiske og andre statsomvæltende Ideer har aldrig ret kunnet finde Gjenklang i Nyboder. Det kunde vel ligne de brave Gutter at regalere slige Herrer med en forsvarlig Drag Prygl.

Hvori ligger da Grunden til denne lykkelige Tilstand, har Arbejderne paa Holmen stor Løn? Nej! Har de en meget kort Arbejdstid? Nej. Grunden er den store Flid og Arbejdsomhed, der trives i de lave, gule Huse.

Den faste Arbejdsmand paa Holmen har kun to Kroner om Dagen og fem og tredive Øre i Brødpenge, er altsaa hvad det pekuniære angaar langt ringere stillet end de fleste andre Arbejdere. Ganske vist faar han Pension efter fyrretyve Aars tro Tjeneste, men der er dog vist ikke mange Arbejdere i Kjøbenhavn, der vil synes, at det er nogen særlig glimrende Stilling. Nej. Grunden til Nybodersmandens lykkelige Stilling og Tilfredshed med sin Lod ligger som ovenfor berørt i hans Flid deri, at han anser Arbejdet som en Velsignelse.

Lad os se lidt nøjere paa Livet paa Holmen. Sommeren igjennem, det vil sige fra Midten af Maj til Midten af September, lyder Klokken i Nyboders Vagt Klokken fire om Morgenen og da "tørner" hver Mand og Kone ud af Køjen, Mutter stikker Fyr under Kaffejædlen og smører Fatters Proviant, fylder Snapseflasken, og fra alle Gader iler Folkene til Tolddoden, Kanonerer og Baadsmænd, Maskinmestre og Sominerere, Fyrbødere og Arbejdsmand, det er en hel

Folkevandring, Bommen er drejet for mellem Toldboden og Elefantbroen, og saa iler alle til de forskellige arbejdssteder.

Arbejdet vedvarer til klokken halv fire om Eftermiddagen, saa er der "udskejning", det vil sige Ophør med Arbejdet overalt. Nu gaar det atter hjem; men Nybodersmanden holder ikke Fyraften derfor eller sidder på Værtshus,...

Efter at have fortæret Middagsmeden begynder flittigt Husflidsarbejde, man syr Klæder, Sække og fremforalt Fodtøj. Tiden fra klokken fem til ni eller ti er ikke helliget Tobakspiben.

I min Tjenestetid var jeg daglig sammen med en Mand, der hver Aften, saa længe Sæsonen varede, var ansat i et af Theatrene som Maskinkarl, han kom fra Holmen halv syv, i denne korte Mellemtid syede han Støvler, han havde Kone og fire Døtre, og i de atten Aar, han havde været gift, havde han aldrig sendt Skomageren en Skilling, endnu den Dag i Dag, da de to ældste Døtre er ude at tjene, syr han selv alt deres Fodtøj som de betaler ham for....

I det hele vilde næppe ret mange Skomagere kunde leve i Nyboder, thi selv de højeste Underofficerer, Overbaadmænd og Overkanonerer driver som oftest Skomageriet til deres eget Behov." (DHT. nr. 1, 1885, s. 5-6).

I sin begejstring for den flittige Nybodermand er artiklens forfatter dog opmærksom på, at de mange aktiviteter efter arbejdets ophør må sættes i relation til arbejdsdagens længde. På det tidspunkt, hvor artiklen blev skrevet, var den faktisk kortere for Holmens arbejdere end for hovedparten af landets øvrige arbejdere og håndværkere. Arbejdsdagens længde varierede dog en del afhængigt af sæsonen, idet den begyndte kl. 4.45 om sommeren og først kl. 8.30 om vinteren. (Lind, 1882, s.162-63). Disse arbejdstider på mellem 11,15 til 7,30 timer kan sammenlignes med forholdene for svende og lærlinge ansat i mindre virksomheder, hvor arbejdsdagen kunne være på 10-15 timer inclusive en lang middagspause på et par timer. Industritællingen fra 1906 angiver den gennemsnitlige arbejdstid til 9,7 timer, et tal Holmens arbejdere da lå under. (Andersen, S.Å. 1982, s.76-77). I 1919 indførtes 8-timers arbejdsdagen på Orlogsværftet. (Dahl, 1934, s.263).

Til billedet af arbejdsdagen hører også den afstand, der skulle tilbagelægges mellem hjem og bolig. Mange københavnske arbejdere havde lang vej til arbejdspladsen, - for enkelte kunne det dreje sig om op til 1 1/2 times gang hver vej.91)

Fra Nyboder er der betydeligt kortere vej til Holmen:30-40 minutters gang, afhængigt af hvilken vej man valgte. Var vandet isfrit gik turen ned til Toldboden, hvorfra en flydebro "Hønsbroen"

førte over til Holmen. Om vinteren kunne isdannelse forhindre flydebroen i at åbne og lukke sig, hvorfor turen måtte gå "udenom" ad Knippelsbro og Prinsessegade til Værftsbrovagten. "Hønsbroen" eksisterede frem til 2. verdenskrig, og er nu erstattet af en motorfærge.

"Holmetid"

I ovenstående citat om de flittige Nyboderfolk fæstes opmærksomheden ved den "folkevandring", der fandt sted tidligt om morgenen, når mændene strømmede ud af husene ned mod Toldboden på vej til arbejdet. Lige så krakteristisk markeres arbejdsdagens ophør endnu i dag af den strøm af personer, som ca. kl. halv fem vender tilbage til Nyboder, enten de nu er kommet over med båden ved Toldboden eller med bil, cykel eller bus den længere vej over Knippelsbro.

Denne "Holmetid" er et karakteristisk indslag i Nyboders hverdagsrytme. Den fortæller de legende børn på gaden, at nu kommer far hjem, og den er et signal til dem om, at middagsmeden snart serveres.

I "den gule by" har Vilhelm Gross skitseret stemningen i Nyboders gader, når klokken blev lidt over fire:

"I løbet af Dagen har Nyboder næsten umærkeligt skiftet Ansigt det er blevet tungere i Trækkene, for klokken nærmer sig halv fem. Holmetid.

Klokken halvfem kommer Mændene fra Holmen. Nogle lidt før, nogle lidt efter, det afhænger af, hvor paa Holmen de har deres Arbejde, men næsten alle kommer hver Dag paa Minuttet. Naar Nielses Far svinger om Hjørnet, saa ved Albert, at det er paa Tiden for ham at samle sine Sager sammen, for saa varer det kun et øjeblik eller to før hans Far kommer. Og naar Huldgaast Petersens Kone ser Skibsmiør Poulsen gaa forbi ude paa Gaden, saa ved hun, at hun kan godt sætte maden paa Bordet, Petersen kommer lidt efter.

Drengene sidder i Grupper foran Gadedøre eller paa Fliserne, og fra Dørene strømmer linde Naddufte ud imod dem.

"Der kommer din Far!" En Dreng rejser sig.

"Jeg kommer ned igen," raaber han, idet han stikker af.

Et Par Drengene kommer stejlede ned ad Krokollegade, de er blevet forsinkede på Volden.

"Harald, din Far er kommet," raaber en. Harald svarer ikke, men farer ind ad en Gadedør. Men den anden slaar sig ned blandt de andre og venter sammen med dem.

Naar klokken er et Kvarter i fem, er Gaderne tomme, og alle Gadedøre lukkede. Dagen er forbi, et nyt Tidsafsnit er rykket ind, nu er det Aften."

LIVSFORMER OG LIVSFORLØB

Gennem skildringen af en række personers livsforløb, skal der i det følgende tegnes et billede af livet i Nyboder fra midten af forrige til midten af dette århundrede.

Indledningsvis modstilles 2 personer: den næsten forældreløse Eduard Nikolaj Jensen og Gustav Petersen, yngste søn af en konstruktionstegner ved Søetatens Konstruktionskammer, hvis status tillod familien at leve i ret gode kår.

Hvor disse to skildringer bygger på en sammenfatning af udgivne erindringer og dagbøger, er de følgende bygget på erindringer indsamlet af Orlogsmuseet i årene 1979-1981. Udvalget af disse er foretaget med henblik på at kunne exemplificere dagliglivet hos familier tilhørende marinenes forskellige personelgrupper.

De første fire erindringer repræsenterer således de "klassiske" personelgrupper: matroserne, artilleristerne, håndværkerne og søofficererne. I nogle tilfælde er det underofficersfamilier, som skildres, i andre er det mandskabets familier. I udvælgelsen er der ligeledes taget hensyn til to andre befolkningskategorier i Nyboder: familierne med slægtere relationer til "den faste stok" og "tilflytterne", som kom til Nyboder "udefra", ofte i forbindelse med aftjeningen af værnepligten. Det havde været hensigten, at lade hver enkelt personelgruppe repræsenteres af såvel "tilflyttere" som "den faste stok". Det viste sig imidlertid, at "tilflytterne" i overvejende grad tilhørte det "sejlende" personel: matroser og artillerister, mens samtlige håndværkererindringer var indsamlet fra personer, der stammede fra gamle Nyboder-slægter. Muligvis er dette en generel tendens: Da det efter "stokken"s ophævelse i 1856 blev muligt selv at vælge sin fremtidige løbebane inden for Søetaten, valgte de "gamle" slægter i stor udstrækning håndværkeruddannelsen. Med den havde de også mulighed for at søge væk fra flåden og ud i erhvervslivet. Matrosernes og artilleristernes rækker udfyldtes da af værnepligtige. Et blik på nogle af slægtdiagrammerne synes at bekræfte denne tendens.

Marineingeniørfamilien er medtaget som et eksempel på de "nye" personelgrupper som voksede frem i takt med ændret teknologi inden for skibsbygning og -udrustning såvel som våbenbrug.

En beskrivelse af to enkers liv afslutter erindringsafsnittet.

Da erindringerne ikke tidligere har været publiceret, bringes der lange uddrag med fortællernes

egne formuleringer, således at læseren selv kan bedømme, hvorvidt forfatterens tolkninger forekommer rimelige.

Der knytter sig en særlig kommentar til erindringerne. Med én undtagelse publiceres samtlige bidrag med rigtige navne. Dette er sket efter et udtrykkeligt ønske fra erindringsskriverne, der alle fandt det rigtigt, at familien ikke blev gemt bag et pseudonym. I det ene tilfælde, hvor et pseudonym er anvendt, skyldes det, at forfatteren ikke fik afklaret dette problem, inden vedkommendes bortgang.

Eduard Nikolaj Jensen, - erindringer fra årene 1826-1852.

Eduard Nikolaj Jensens erindringer publiceredes i 1956 under titlen "Livet i Nyboder og ombord i Flaadens Skibe". De omfatter en beskrivelse af hans barndom og opvækst i Nyboder, hans skolegang og læretid på Holmen samt beskrivelser fra togter med orlogsskibe til Sydamerika, Dansk Vestindien og Island. Deltagelsen i de sønderjyske krige omtales ligeledes. En del af erindringerne er tidligere anvendt i afsnittene om skolegang og uddannelse.

I gennem erindringerne tegnes et billede af en barndom, hvor sultegrænsen var truende nær, og hvor Eduards situation som barn i en opløst familie prægedes af nød og afsavn. Han er et "ægte" Nyboderbarn, født i Hjertensfrydsgade i 1822. Eduards far var skibstømrer på Holmen. Han var selv som forældreløs opvokset på Det kgl. Opfostningshus, hvorfra han efter konfirmationen blev sat i lære på Holmen. Faderens opvækst er muligvis en del af forklaringen på den manglende omsorg for sønnen senerehen.

Eduards mor omtales kun sporadisk i erindringerne som "Brodersdatter af den mand i Husum, hvor jeg nød min første og tidligste Pleje." Det fremgår glimtvis i erindringerne, at moderen er i live, men Eduard har ingen kontakt med hende. Det synes som om hun heller ikke har kontakt med Eduards søskende: en storesøster og en storebror. Vi hører kun, at hun bor hos sin fætter, en Per Svendsen i Brønshøj, "det skete formodenlig efter fælles Overenskomst fra min Faders Side."

Langt senere omtaler Eduard en halvbror, søn af moderen og en anden mand. Formodentlig er forældrene efter nogle års ægteskab blevet enige om at skilles, om ikke lovformeligt, så dog reelt; eller muligvis har de aldrig været gift. Men hvorfor det blev faderen og ikke moderen som tog sig af de fælles børn, forekommer uforklarelige især med henblik på Eduards vilkår under opvæksten i Nyboder.

Det er bl.a. flere af børnene på dette billede, som har fortalt deres erindringer til Orlogsmuseet. Den lyshårede pige, nr. 4 fra højre i forreste række, er Ulla Gerhardt.

ved siden af hende står Grothe Poulsen, f. Dencker, som nr. 7 fra højre ses Gerda Weigel og nr. 10 fra højre er Gerdas storebror Christian.

Eduard blev sat i pleje de første år af sin levetid. Plejeforældrene, moderens onkel og tante, døde imidlertid, da han var fire år, og han kom da til faderens hjem i Nyboder. Her måtte han i stor udstrækning klare sig selv, og han var vel gået til grunde, hvis ikke en genbo, en ældre enke, havde taget sig af ham. Da enken døde, trådte andre naboer til og plejede ham. Som søn af en af Holmens håndværkere blev han næsten automatisk indskrevet i Gåsegades skole som "rugdreng". Faderen døde, da Eduard var ca. 12 år gammel. Han kom da i pleje hos en bolteslager i Nyboder, i hvis hjem han blev boende til sin konfirmation og antagelse som lærling på Holmen.

"- men heller ikke længer. Thi jeg havde det ikke godt; jeg havde meget at lære i Skolen til min Konfirmation, og det vilde de ikke give mig Tid til at lære, fordi jeg skulde hente Bark om Middagen 92), og om Eftermiddagen, naar jeg kom fra Skole, maatte jeg hjælpe Manden, hans Navn var Carl Frederk Otto Frank, med at skjære store Stykker Bøgetræ igjennem til Hakkebræts-bunde, Slibebrædder, Skjærebrædder og Saltkar; han lavede disse Ting om Aftenen for siden at sælge dem til de Handlende i Byen, som trængte til dem, - eller ogsaa maatte jeg hjælpe Konen med at skrabe Piil til Kurvemager Arbejde. Hun havde nemlig en Søster, som var gift med en tydsk Kurvemager paa

"Husfliden i Nyboder". Dette billede stammer fra et nutidigt hjem i Nyboder, men værksted og redskaber har ikke ændret sig meget siden E. N. Jensens dage.

Østergade, og derfra fik hun Arbejde, men vi skulde selv hente og bringe det, - og det var naturligtvis mig, som det gik ud over. - Besværede jeg mig for Manden over, at jeg aldrig fik Tid til at læse paa mine Lektier fra Skolen, svarede han: "Aa, skidt med dine Lektier. Du lærer sgu nok det, du skal lære, hvis du ikke allerede har lært det i Forveien!"

Enden paa dette blev, at jeg maatte tage Natten til Hjælp for at lære mine Lektier. Jeg maatte laane Penge til at købe Lys for hos min Broder Ferdinand, jeg laae ofte vaagen til Kl. 1 om Nat-

ten for at kunne mine Ting, naar jeg kom i Skolen."

Det var Nyboders højt besungne husflid, Eduard her oplevede som slid og tvang. Der er imidlertid ingen tvivl om, at han blev tålt - og derfor overlevede - bl.a. fordi han var en brugelig arbejdskraft i denne hjemmeproduktion.

Broderen Ferdinand, som omtales ovenfor, var noget ældre end Eduard. Også han var opvokset i Nyboder hos plejeforældre, der imidlertid efter Eduards udsagn virkelig havde været som forældre for ham. Hertil flyttede Eduard umiddelbart efter sin konfirmation, hvor han nu kunne betale for sit ophold med lærlingelønnen. Hos disse mennesker fik han for første gang et egentlig hjem. Senere - da broderen fik sin egen lejlighed i Nyboder - blev hans hjem Eduards faste tilholdssted, indtil han selv fik bolig i Nyboder. Eduard blev lærling ved søartillerikorpsset og tilbragte følgelig mange år af sin tjenestetid om bord. Hovedparten af erindringerne omhandler da også orlogstogter til udlandet og i de danske farvande. Om hans senere liv som gift og familiefader fortæller erindringerne ikke, da en tiltagende blindhed hindrede ham i at fuldføre erindringerne.

Eduards situation som et uønsket, overflødigt barn, der kun overlevede gennem naboers indgriben, kan forekomme ekstrem, men var ikke usædvanlig i 1800-årenes Danmark. Han overlevede takket være sin opvækst i Nyboder, hvor han fra skolealderen næsten automatisk slusedes igennem et uddannelses-system frem til en varig ansættelse. Hans situation som plejebarn i forskellige familier kunne let have givet ham samme skæbne som mange andre børn i København på dette tidspunkt: en død på grund af sult og vanrøgt i de første leveår. Nu "opfangede" Nyboder ham imidlertid i sit "sikkerhedsnet" gennem en kombination af naboer og den automatiske rekruttering til tjensten på Holmen gennem en uddannelse, der tillige forsynede ham med føde og klæder.

Gustav A. Petersen - dagbøger for årene 1845-1858.

Gustav Persersens dagbøger, som han førte fra sit 11. til 24. år, tegner billedet af en opvækst væsentlig forskellig fra den foregående skildring. (Skall, 1973, s. 76-162). Gustav blev født i 1833 som yngste søn i en børnefamilie på 5. Familien boede i Haregade, i en "dobbel" lejlighed. Faderen, Johan Daniel Petersen, var assistent ved Søetatens konstruktionskammer. Han beskæftigede sig hovedsageligt med ornamenttegninger og udarbejdede teg-

ninger til galleri,- spejl- og garnisonsforsiringer. Han underviste desuden på Kunstakademiet og på flere københavnske skoler og havde endvidere en del privatundervisning som tegnelærer. Johan Daniel var selv opvokset i Nyboder som søn af en bøsse-mager. Som tegner tilhørte han konstruktionspersonellet og titlen af assistent gav ham en rang over håndværkere og håndværkerformænd. (E. Borg, 1974, s. 152 og bilag 2).

Dagbøgerne efterlader da også indtrykket af et livsmønster præget af sikre materielle kår. Dette kan aflæses i familiens fritidsbeskæftigelser og i børnenes opdragelse.

Her er mange optegnelser om familiesammenkomster, fritidsfor-nøjelser og selskabelighed. De årligt tilbagevendende familieskopture foregik i lejet hestevogn til Frederiksdal eller Dyrehaven, og en tur til Roskilde med det nye damp-tog blev der også råd til.

Fødselsdage og familiefester fejredes med gave-givning, kager og punch:

"Onsdagen den 12te Feb. var det min Fødselsdag og jeg fik mange smukke Presenters, nemlig: af Fader, en Bog med Eventyr i, af Moder, et Lotterispil, af Christian, et Atlas, af Carl, en liden Bog, "Jacob Lillefingers Reise og Eventyr", af Julius, en Urtepotte med en Vox Tulipan i, af Vilhelm, en Krandskage, af Adeline, en Æske, en Tegnebog, og en Kjæde af Sølvråde, og af Emma, et smukt Skrive-tøj. Om Formiddagen var Emma og Eduard her og drak Chokolade, og om aftenen var Adeline her og spiste Kage og drak Punch."

De mange bøger Gustav får til sin 12 års fødselsdag plaserer familien i et kulturelt miljø, hvor læsning og besiddelse af bøger forekommer som en selvfølge. Herved adskiller familien sig fra hovedparten af de øvrige Nyboderfamilier, hvor bøger var en sjældenhed. 93).

Gustavs konfirmation blev fejret med mange gæster og gaver. *"Vi fik om aftenen Kalvesteg og en Krandskurv og en Mandeltærte og Punch. Vi dansede også."*

Børnene havde ingen pligter i hjemmet. I stedet blev der lagt vægt på at give dem gode opvækst- og uddannelsesmuligheder. Moderens arbejde i hjemmet synes især at have koncentreret sig om husholdningsarbejde og børneopdragelse, idet hun ikke havde lønnet arbejde ved siden af.

Som yngste søn synes Gustav at have fået ret frie tøjler. Han var ikke alt for nøjeregnende med skolegang og lektielæsning, noget moderen er fuldt ud klar over, men ser igennem fingre med. Hvor de ældre brødre blev sporet ind på uddannelser, der senere førte til betydningsfulde stillinger indenfor eller udenfor Søetaten, valgte Gustav en

mindre karrierebetonet uddannelse som typograf, et valg som synes at have bekymret forældrene en del.

Gustavs opvækst adskiller sig på mange måder fra de gængse forhold i Nyboder såvel i hans samtid som i årtierne herefter.

Det er antagelig primært faderens position som konstruktionstegner og kunstner, der satte familien i stand til at føre en husholdning med en levestandard over Nybodergennemsnittet. Også holdningsmæssigt adskiller Gustav sig fra andre Nyboderbørn, især gennem den ret afslappede holdning til pligterne, skolegang og lektielæsning. Gustavs erindringer tjener til at gøre os bevidste om de variationer i livsformen Nyboder kunne - og kan - rumme inden for sine grænser. Og vilkårene for disse variationer synes primært forankrede i den enkelte familiefaders placering i tjenestens hierarki.

Skibbyggeren. Charles Sørensens erindringer.

Udsalget

"Da jeg var 12 år (1893) skete der en stor forandring for os, far og mor fik udsalg i Krokodille-gade 10, de fik en bevilling dertil, som skulle fornyes hvert 3. år, og kunne søges 4 gange, vi boede der i 12 år. Det var en god hjælp til den lille løn, men det var også et stort arbejde, åben fra 6 morgen til 9 aften, og om søndag fra 6/2 til 9 formiddag.

I gamle dage hed det værtshuset, for da var der udskænkning af spiritus, det var når Holmens Folk skulle på arbejde, skulle de ind og have en lille opstrammer til 6 øre, men det var hørt op, længe før end vi fik det, nu stod der på skoddet "Sørensens Udsalg".

Der fik vi dobbelt stuelejlighed, så vi fik et kammer mere til privat brug, men det hjalp også godt, så lavede far værelse på loftet, hvor vi 3 drenge sov; der var koldt om vinteren lige mod nord, til gengæld var der meget varmt om sommeren, kun et lille tagvindue til luft, men vi var meget glade for at få vort eget værelse.

Far, mor og pigerne sov i Kammeret bag butikken, så havde vi en 2 fags stue, og et kammer til dagligt ophold - "Flot".

Den to fags stue til gaden var butikken, og det var utroligt, hvad den kunne rumme, vi handlede med brød, mælk og fløde, som moder selv kogte, og blev stykket ud i portioner for 3 eller 5 øre og godt med skind, det var noget, der blev sat stor pris på den gang, så havde vi smør, øl, kaffe, the, - sand, brænde, petroleum, alle forskellige sorter hvidt- og skibsøl. Dobbelt og bajersk øl, sukker, mel, gryn, sennep, soja, eddike, nåle,

I slutningen af forrige århundrede var der ikke opsat stakit mellem de enkelte gårdhaver. Drengene forstod at udnytte dette i deres leg, når de f.eks. var på flugt for en voksen.

Det var f.eks. muligt at smutte ind gennem en opgang i Krokodillegade, tværs over gården og ud af en opgang i den modsatte ende af Delfingade.

tråd m.m. - i sandhed en blandet forretning, og det var altsammen i en 1/2 Nyboderstue, den anden halvdel var til kunder. -

Sandkassen havde dejlig siddeplads til 2, og det var børnenes yndlingsplads, på pillen var der en montre med sukkergodt og chokolade, som de skulle tage op og nyde synet af; når folk skulle have for 2 øre sand, måtte de ekspedere sig selv, de måtte rejse sig og tage et mål sand.

Ude i gården, det var vort opholdssted, med dejlig sol lige mod syd, der var et stort skur, som ikke pyntede, men var til stor nytte, vi havde

vort brændsel og brænde til at forhandle i butikken; så på de to plankeværker var der vildvin, og en strimmel jord, der var beplantet med blomster, der var et lavt rækværk om, som det var dejligt at gå på line på. Fra skoven havde vi en lille ahorn, som voksede meget hurtigt, på 10 år var det til tagrenden, det var et dejligt sted at sidde under det; op ad huset havde vi majs og solsikker, som blev så høje helt op til 1ste sal, de fik flotte blomster og mange store kolber.

Fra tidlig forår til sen efterår opholdt vi os alletider ude i gården, og når der kom nogen til

"Ude i gården, det var vort opholdssted". Familien Sørensen er samlet i gården en dag i år 1904. Den unge mand med piben er Charles.

os, var det alletider lige ud i gården, det var der det foregik, og der kom mange; vi var selv 5 unge, og det trak andre unge til, så der var liv og glade dage, og kaffen var altid parat, bønner og brød havde vi i butikken, og der var altid nogen hjemme til kl. var 9...

Uden for udsalget var der liv hele dagen, der kom 2 finbrødsbagere, så tre rugbrødsbagere hver dag, et par gange om ugen kom brændemanden fra Hillerød, og fra Rødovre kom Olsen med mælk og fløde, hver dag i alle 12 år, så vi blev lige som lidt i familie, vi havde en beholder med en øse på, til 25 pottes mælk, den blev fyldt hver dag,

og hvad der ikke blev solgt, eller vi selv brugte, tog han tilbage, det var til grisene."

Familien

Det er butiksbestyrerens næstældste søn Charles som citeres i det foregående. I 1970-erne nedskrev han sine erindringer om "Barndoms minder fra Nyboder", tilegnet børn og børnebørn. De blev ikke skrevet med tanke på publicering.

Den følgende skildring af familien Sørensens hverdag i årene ca. 1884-1903 bygger på disse

Skibbygger Axel Sørensen med familie o. år 1895.

erindringer suppleret med oplysninger fra Charles' søn og søstersbørn.

Charles' far Axel var skibbygger. Han var født i 1850 som søn af smed på Holmen Jens Sørensen, f. 1812 og Hedvig Olsen f. 1814. De fik ialt 10 børn, hvoraf kun de 5 omtales i erindringerne: 3 døtre og 2 sønner. Begge sønnerne fik en uddannelse på Holmen, den ene, Axel som håndværker og skibbygger, den anden, Theodor som maskinist. De to brødre, Axel og Theodor, giftede sig begge med Nybo'rpiger, 2 søstre: Fanny og Doris, døtre af en kleinsmed på Holmen. Denne var i øvrigt selv søn af en kvartermand og således lige så vel forankret i "den faste stok" som svigersønnerne. Den gamle smed, Jens, og kleinsmeden Ludvig var i øvrigt naboer i Nyboder, idet de begge en årrække boede i Krokodillegade 19.

Det er således et "ægte" Nybodemiljø Charles skildrer i sine erindringer, hvor slægtninge og venner alle næsten uden undtagelse arbejder og lever inden for flådens rammer. (jfr. oversigten over slægten fig. 22).

Skibbygger Axel havde gennem årene avanceret gennem håndværkerdivisionens forskellige klasser og grader og i takt hermed fået bedre boligkår. Charles første erindring gælder således lejligheden i Hjertensfrydsgade hvor forældrene boede med 4 børn, ganske vist i en 1. sals lejlighed til gården, uden gennemgangskøkken. I husets tre øvrige lejligheder boede en familie med 5 børn i 1. sals lejligheden til gaden, og i stueetagen boede et ægtepar med deres 2 voksne sønner i lejligheden til gården, mens ægteparrets datter boede med sin mand og 2 børn i lejligheden til gaden.94).

Axel havde haft håb om at avancere til formand med underofficersrang. I stedet tildeltes han udsalget i Krokodillegade - "som et plaster på skuffelsen" mener hans søn.

Familien bestod af forældrene Axel og Fanny samt af børnene Åge, f. 1879, Charles f. 1881, Oda f. 1883 og Ludvika f. 1888. En datter f. 1886 døde som spæd. I 1883 blev nevøen Knud, søn af Axels bror Theodor og Fannys søster Doris - optaget i hjemmet som plejebarn. Faderen var død og moderen netop indlagt på sanatorium med tuberkulose, hvor hun døde kort tid efter.

Udover faderens løn fra Holmen havde familien tidligere haft en lille indtægt fra moderens hjemmearbejde som syerske. Børnene havde da hjulpet hende med at bringe det færdige syarbejde ud til firmaet, som lå i Vendersgade; og de havde desuden haft til opgave "at pille trevler op", når moderen ca. kl. halv fem hver eftermiddag stillede symaskinen væk,"... så der var i orden, når far kom hjem fra Holmen."

Ved overtagelsen af udsalget kom arbejdet her imidlertid primært til at påhvile moderen ligesom børnene måtte hjælpe til. Charles indgående skildring af butiksløkkale og varesortiment vidner da også om et vist kendskab til butikshandlen.

Desuden kunne drengene have forskellige småjobs. - Storebroderen Åge hjalp f.eks. med at bære årer og andet tilbehør ud til kaproerne ved Langelinie, - en "tjans" han havde fået gennem familiens nabo i Hjertensfrydsgade, som i fritiden havde reparationsarbejde for rokklubben ved Langelinie.

Selv fik Charles en plads som bybud, da han var 11 år. Drengenes arbejde blev imidlertid ikke betragtet som et nødvendigt bidrag til familieøkonomien. Pengene blev af faderen indsat på en bankbog til børnene til senere brug. - "Så havde jeg alletider en skilling, hvis jeg senere hen ville lære et eller andet." Årsagen til, at Charles fik plads som bybud, var ifølge hans eget udsagn heller ikke økonomisk, men snarere opdragelsesmæssigt betinget: "Da jeg var 11 år var jeg ikke nem at styre, og fik derfor en byplads...."

Faderens håndværkeruddannelse satte ham i stand

Arbejdsstyrken ved skibbyggeriet ca. 1905.

til at indrette hjemmet forholdsvis billigt, - børnenes køjesenge byggede han selv, og legetøj blev der også råd til. Hver søndag arbejdede han på loftet, hvor han - i lighed med utallige andre Nybodermænd - havde indrettet et værksted:

"Så lavede han en legevogn til os drenge, den var marineblå med hvide streger, den var vi vel nok glade for; til pigerne en dukkevogn, som var lige så flot, det drillede lidt med kalechen. Moder måtte hjælpe med at sy den, og med fælles hjælp blev det et flot resultat. Far lavede også et skib til mig; Åge havde fået et, som onkel Theodor havde lavet, det var flottere end mit, og havde dæk og kahyt, men de sejlede godt begge to, og vi havde meget glæde af dem;"

Også gravkorset til lillesøsterens grav blev lavet her på loftet:

...somme tider hjalp jeg far på loftet med at holde, og se, hvad han lavede, han lavede et kors af jern, og huggede bogstaver ud af metal, til min søsters grav, hun døde da hun var 1 år gammel."

Erindringerne tegner et billede af en familie, som ikke var velhavende, men hvor nød og afsavn var et ukendt begreb. Indadtil prægedes familielivet af de stærke følelsesmæssige bånd som eksisterede mellem forældre og børn og mellem børnene indbyrdes. Relationerne til forældrenes slægt, til bedsteforældre, fastre, mostre, farbrødre, onkler

og deres børn var ligeledes af stor betydning for familien.

Dette illustreres ved Charles skildringer af såvel hverdags- som omgangs- og fritidslivet i familien, skildringer, der tillige underbygger indtrykket af en relativt velbjerget familie.

Slægtsammenhold.

Juleugen, med de mange fridage i et arbejdsår, hvor ferie endnu var et ukendt begreb, prægedes af en række fester og sammenkomster sammen med slægtinge og venner:

"Far og mor havde bryllupsdag d. 14/12, så havde vi fået røde vintergardiner op, det var noget som hyggede, så skulle der laves julestads, noget vi alletider glædede os til. - Først med far, og købe glanspapir, silke og guldpapir, og et ark karton, den første aften skar far karton til, så syede vi med mor i spidsen, det var noget hårdt at stikke i, først en kant om bunden, og så hanken på, det var godt, vi havde moder med, ellers var vi aldrig blevet færdige, der skulle laves 20 kurve; når de var færdigsyet, blev hanken beviklet med en strimmel guldpapir, det pyntede straks. -

Så skulle der frynses silkepapir 2 stk. til hver kurv, det var 40 stk., så var der gang i saksen; når vi blev færdige med det klistrede far dem på, så et bredt guldbånd om, og 2 lange sløjfer af silkepapir, endelig var de færdige og meget flotte. -

Så lavede far skibe af karton til drengene og parasoller til pigerne, vi lavede også roser af silkepapir, og guirlander af glanspapir alt hjemmelavet, men sikken glæde, at man havde været med til det. -

Så skulle kurvene fyldes, der blev købt 1 pund konfekt det var 3 stk. til hver, foruden rosiner, mandler og nødder, så var de parate og stod oven på sekretairen til de skulle hænges på, så skulle der sættes nåle i lys, vi havde ingen holdere, men så var vi også klar til at holde jul. -

Mor havde ekstra travlt, hun skulle lave mad til juleaften, og vi var mange, som skulle forsynes, så var der ild på komfuret til at stege stegen, der var et låg til at lægge gløder i, for at få overvarme, det var interessant at se på, og ligeledes når far lavede rødvinspunch, og den blev brændt af, det var et flot syn når flammerne dansede på den. -

Juleaften om morgenen stod træet pyntet, når vi vågnede, det var en lang dag at komme igennem, men endelig kom de fremmede, og far fra kirken, og vi kunne begynde at spise, vi var 10 voksne og lige så mange børn, de voksne spiste i stuen og vi børn i kammeret. -

Når vi var færdige med at spise, skulle der vaskes op, pladsen var jo lille, men endelig trak far træet frem og tændte det, de voksne sad i et hjørne af stuen, medens vi dansede om træet, og sang de glade julesange, vi var mange til at synge, og det fyldte godt i de små hyggelige stuer. -

Så blev vi færdige med at synge, og der skulle gættes om hvem skal "ha" det, vi havde det fornøjeligt til kl. var ca. 10, så var det rart at få ryddet til side, og komme i seng. -

1. juledag var vi alletider hos onkel Frode (gift med faderens søster Dagmar. De boede i Krusemyntegade), hvor vi lavede et vældigt halløj. Der var vi sammen med onkel Otto (vognmand, g.m. faderens ældste søster Marie) og onkel Alfred (Frodes bror, ansat ved teatret) som kun havde fri de 2 aftener i sæsonen fra teatret og glædede sig alletider til den aften hos sin broder; han og onkel Otto overgik hinanden med pudsigheder, når de fik de lange piber tændt, og kortene i hånden, og en toddy, så var de vel nok i deres es. -

Vi unge, vi var mange, underholdt os og de ældre med sang og musik; når vi havde Emil og Charles, som elskede musik, kunne det ikke være andet end det blev spillet og sunget, og det gik hele aftenen med, til stor glæde for os alle, en dejlig og hyggelig aften, som vi alle havde glædet os til. 95)

2. juledag og nytårsdag var vi på skift hos den øvrige familie, nytårsaften var forbeholdt bedsteforældrene Hagemann, det var deres bryllupsdag, og så var vi samlet der. -"

Lige så traditionsbundet som julefestlighederne forløb de årlige skovture, som også samlede hele slægten. I erindringerne skelnes mellem pinskovturen, den "store" familieskovtur og så de andre ture til skoven med familien i løbet af sommeren. Om pinseturen og den "store" familieskovtur fortælles det:

"Om sommeren var vi ofte i skoven, til pinse hele familien, hvilket vil sige, dem fra Haregade (onkel Theodor, tante Doris) fra Krusemyntegade (onkel Frode, tante Dagmar) Haremst (onkel Lauritz, moster Constatina) og alle os fra Hjertensfrydsgade. Bedstefar og bedstemor kørte med dampsporvognen; hele karavanen startede fra Nyboder kl. 10 med 2 legevogne, hvor vi skiftedes til at få en tur, og til madkurvene, så gik vejen lettere. Turen gik ad Strandvejen til Charlottenlund. -

Det var jordvej det meste af vejen, der blev nok vandet, men det forsløg ikke ret meget; fra Vibenshus til Charlottenlund var 13 beholdere med vand, som stod på høje stolper. Vandvognene kørte under dem og blev fyldt, når vi nåede skoven, det var vandpost 13, var vort fodtøj gråt af støv; vi

En juleaften i Nyboder. Her er det hos smed ved Orlogsværftet, Martin Simonsen, hvor hele slægten er samlet.

havde skobørste med, så måtte vi på omgang børste sko af. -

Så gik turen gennem skoven til Lauritzen, det nuværende "Ved Stalden" hvor vi skulle have frokost, den smagte vel nok godt efter den marchtur. Moder fik vel nok travlt med at smøre mad til alle os, hun fik først noget efter at have fodret far og os børn af. -

Efter frokost fik vi os en maskine vand, og så blev der lavet kaffe til os alle nogle og tyve. Da vi var færdige tog vi hen på sletten, hvor vi legede til hen på eftermiddagen. Så spiste vi resten af maden, og ved 6-7 tiden startede vi hjemturen,

ved 8-tiden var vi hjemme igen, og omgående i seng, hvor vi sov med det samme efter en dejlig dag. -

En anden årlig begivenhed var når vi skulle på den store familie skovtur med onkel Otto; han var vognmand, og skaffede køretøjer, en ret lille med 1 hest, og en 2 spænder, som han selv kørte; den ene hest vidste, at den skulle følge efter den store vogn; den lille vogn kørte min fætter Theodor (søn af onkel Otto) eller far. -

Vi var de samme, som hos onkel Frode til jul, det var alletider omkring midten af august, onkel Frode havde fødselsdag d. 12/8 og onkel Otto d.

"Vi unge, vi var mange, underholdt os..." Her er det den nyforlovede skibbygger Anton Dencker som sammen med sin

Marie er på besøg hos ven og kollega Ejnar Otto. Fotografiet er fra ca. 1905.

19/8; forinden vi startede var vi i Krokodillegade (i udsalget) og hente 1 kasse øl og sodavand, dem havde vi til billig pris. -

Så gik det ad Lyngbyvej enten til Lottenborg eller Søllerød Skovløberhus, hvor vi ved et langt bord spiste frokost; når det var overstået, var vi ovre at se til hestene, og så gå tur enten i Slotsparken eller ved Søllerød Sø. -

Så gik vi tilbage, og fik en maskine vand, og lavede kaffe til os alle 20, efter kaffen kørte vi til Skodsborg eller Klampenborg, hvor vi nede ved søen i krohaven spiste til aften, det var vel nok

en skovtur, vi sang så det klang, om formiddagen "Rullende hen ad de støvede veje", og om aftenen langs Øresund kom man i stemning og sang "Dejlige Øresund natdunkle blå" og vi blev ved til vi nåede Trianglen. -

Hjemturen gik hurtigt, hestene vidste at de skulle hjem, de var vanskelige at holde. Kl. var som regel henad 11 førend vi var hjemme, så det var ikke så underligt, at de længtes efter stallden, vi trængte også til at komme i seng, efter en lang og dejlig dag, næste dag var vi hæse af at synge. -"

De årligt tilbagevendende skovture var et fast indslag i familielivet. Her er værkfører L. Johansen draget til skovs med hele familien.

Julefestligheder og skovture var årlige, tilbagevendende højdepunkter i familiens samvær med den øvrige slægt, men også i hverdagens rutine var samvær med slægten et fast indslag i dagens rytme. I sommertiden samledes man således hver aften efter lukketid (kl. 9) hos Charles og hans forældre i Krokodillegade, for herfra at drage afsted på den traditionelle aftenetur i samlet flok til Langelinie. Det var især onkel Frode, tante Dagmar og deres børn som deltog. Det andet "par" i familien, som Charles' forældre havde nære forbindelser til, var farbror Theodor og moster Doris. Imellem dem og Charles' familie var der "dobbelt" slægtskab. Onkel Theodor - bror til Charles' far - døde i en ung alder og kun få år efter døde hustruen, moster

Doris, af tuberkulose. Børnene i dette ægteskab kom derfor i pleje hos den øvrige familie: den yngste søn blev som omtalt plejebarn i Charles' familie, den næst yngste søn blev optaget i hjemmet hos faderens søster Dagmar og "onkel Frode". De to ældste søstre kom i pleje hos mosteren Constantina, søster til Doris og Fanny Hagemann. Hun var gift med en tapetsermester og boede på Østerbro. Denne del af familien synes ikke at have været lige så nært knyttet til Charles' forældre som de øvrige slægtninge, men da Charles skulle have læreplads blev det hos tapetsermesteren.

Familiesammenholdet har derfor haft betydning ikke kun ved fester og skovture, men også i krisesituationer. Relationerne til slægtninge fungerede

i denne familie som et "sikkerhedsnet", der kunne mobiliseres ved behov. Gensidig hjælp var en selvfølge. Grænsen mellem den "egne" familie og de nærmest beslægtede var ikke skarpt optrukket. De regelmæssigt tilbagevendende fester og skovture kunne yderligere underbygge slægtsammenholdet.

Betød det veludbyggede netværk af slægtrelationer nu, at Charles' familie ikke havde behov for kontakter til naboer og arbejdskammerater? De "dobbelte" ægteskabsrelationer mellem familierne Hagemann og Sørensen var oprindeligt et resultat af et arbejds- og nabofællesskab mellem de to smede Jens Sørensen og Ludvig Hagemann. Og traditionen for nære venskabsrelationer til arbejdsfæller og naboer fortsatte i den næste generation. Til familiens nærmeste venner hørte således nabofamilien Larsen og familien Gøtterup. Sidstnævnte bestyrede igennem mange år udsalget i Elsdyrsgade. Både naboen Carl Larsen og Gøtterup var skibbyggere som Charles' far. De arbejdede sammen på Nye Skibsbyggeri på Orlogsværftet. Carl Larsen og Axel Sørensen var desuden logebrødre i den samme frimurerorden. Carl Larsen og hans hustru var ikke alene nære venner til Axel og Fanny, - de blev tillige svigerforældre til 2 af deres børn: den ældste søn Åge og den yngste datter Ludvika blev gift med to af børnene i nabofamilien.

Slægten var integreret i familielivet, og på samme måde var børnene integreret i de voksnes tilværelse, såvel når det gjaldt arbejdet i butikken som i fritiden.

"Det var fars glæde, at vi kunne følges ad", fortæller Charles om de traditionelle søndagsture til Langelinie eller Ørstedsparken, *"hvor far på legepladsen spillede bold med os".* Skildringen bærer i det hele taget præg af et intensivt familieliv, hvor børnenes ve og vel stod i centrum for forældrenes interesse. Den sparsomme fritid hellegedes helt og holdent samværet med børnene. Selv når faderen arbejdede i værkstedet og moderen ved symaskinen var det tit børnene det gjaldt.

"Når vi havde fødselsdag skulle der findes på gaver, som ikke var for kostbare; jeg kan huske en fødselsdag, hvor far havde lavet geværer til os, de kunne ikke skyde, men var gode at marchere med, og havde også lavet sabler, meget flotte. Mor syede gardnerhuer til os, så vi var militært udstyret."

Onklerne - især onkel Frode og onkel Theodor - lavede ligeledes legetøj til børnene, og til billedet af det slægtintererede netværk hører også oplysningen, at børnene som lærer i søndagsskolen havde netop onkel Frode.

Eksempel på en julegave lavet af en af Holmens håndværkere. I dette tilfælde dukkemøbler lavet af modelrigger F. Bjørneboe til et barnebarn. Møblerne findes på Orlogsmuseet.

Børnenes opvækst.

Det forekommer logisk at konfirmationen i denne familie blev en betydningsfuld fest, ikke blot i børnenes, men i hele slægtens liv. Charles har med en næsten fotografisk nøjagtighed i sine erindringer genkaldt sig ikke blot sin egen, men også sine søskendes konfirmation. Det var fester, som samlede hele slægten, hvor man ikke sparede på traktementet.

"Et halvt år efter vi havde fået udsalg skulle min bror Åge konfirmeres; han var den første i den generation, som dette overgik, og vi glædede os vældigt dertil. Far og mor lavede i de små stuer en dejlig fest, de kunne lide at samle slægt og venner og sparede ikke for at gøre det så festligt og hyggeligt som muligt, det var deres glæde.

Det var store forberedelser, at skaffe plads i de små forhold, vi var 28 til bords, og dækket op i stue og i kammeret, vi havde en kogekone, som var en af familiens bekendte fra deres unge dage, hun hed Vilhelmine Petersen og var en meget selvstændig dame. Vi fik fiskerand, og dertil havde vi en stor gedde, det var første gang, jeg havde set sådan en i vor husholdning, og så fik vi dyreryg, og ost skåret i terninger og smør i kugler, forskellige slags kiks og 3 slags vin, det havde jeg aldrig set før, men det må have smagt godt, for det sidste af festen kan jeg ikke huske, jeg blev så søvning, og bad far om jeg måtte gå op i seng, og da jeg sov på loftet og ikke generede nogen, fik jeg lov dertil og det var dejligt."

I skildringen af Charles konfirmation får vi en beskrivelse af hele dagens forløb, lige fra morgenstunden, hvor vinduesskodderne hægtes af og lægges over rendestenen, til dansen om aftenen:

"Jeg havde en dejlig konfirmation, det skulle far og mor nok sørge for; begyndelsen på dagen var at løfte et skod af, og bruge til at lægge over renden, ganske almindeligt i Nyboder. Kl. 9 1/2 kom karet og hentede os til kirken, den hentede os igen fra kirken og kostede kun 6 kr. for begge ture, med 2 spænder og kusk med høj hat. Jeg blev konfirmeret sammen med Pastor Hohlenbergs næstældste søn, Åge var 1 1/2 år forinden konfirmeret med den ældste søn, og min søster Oda blev konfirmeret sammen med den ældste datter. Far og mor og præsten blev viet samtidig, de kendte hinanden fra Brodersamfundet og ved en barnedåb sagde han til far: "Nå Sørensen, vi følges nok godt ad".

Da vi kom til kirke, var frokostbordet dækket, og jeg havde god appetit, men ikke megen tid, jeg skulle jo se på gaver, men jeg havde jo en lang eftermiddag for mig, inden de fremmede kom, så jeg gik en tur ned i nr. 6 og se på Charles gaver (vennen Charles, søn af en bror til "onkel Frode"); der var jo det at tante Dagmar og onkel Frode skulle med til begge fester, men så kom de hos os til spisning og fortsatte i nr. 6 hos onkel Frodes broder.

Hos os var vi 30 til bords, med oldemor i spidsen, og da vi først var bænket, gik det helt godt, vi fik kogt laks og andesteg og dessert, fin, fin. 3 slags vin, der var 3 sange, så der var alt for at få en god fest, det gik mig omtrent som ved Åges konfirmation, da vi havde spist blev jeg søvniq men denne gang måtte jeg holde mig vågen. Ude i gården, som var overdækket med presenning, det regnede lidt, og i Vildandegade der var asfalteret, der gik vi unge over og dansede lanciers, der manglede jo musik, men vi sang dertil."

Dagen efter konfirmationen gik med at aflægge besøg hos slægtninge og takke for gaver.

Søstrenes konfirmation foregik efter nogenlunde samme mønster. Den yngste søster blev konfirmeret samtidig med fætter Emil, plejebarn hos faster Dagmar og onkel Frode. "Da gæsterne for en stor del var de samme, blev de enige om at holde det sammen i Harmoniens selskabslokaler ved Nørrevold, det var en fest, som huskedes og blev talt om i flere år."

Heller ikke børnenes skolegang og uddannelse blev der sparet på. De gik alle - piger som drenge - i Sølvgades betalingskole:

"Jeg gik i skole i Sølvgade, det kostede 1 kr. om måneden. Vi var 3 fra os, som gik der på en

Charles Sørensen som konfirmand.

gang, det var mange penge for et lille budget, men far og mor syntes ikke om, vi skulle gå i friskole; de ville gøre det så godt for os, som de kunne."

Såvel Charles som storebroderen Åge havde drømt om en uddannelse som underofficer i orlogsflåden, men begge fik en læreplads i det civile liv. Åge nåede dog til at aflægge prøve på Frederiksberg slot, men blev rådet til at vente et år. Han kom så i stedet i lære, først som cykelsmed, senere som urtekræmmer. "Han egnede sig godt dertil med et udmærket snækketøj", skriver broderen. Efter 4 års læretid blev han udlært kommis og fik snart den

Charles Sørensen er blevet svend og har anlagt den udlærte håndværkers attributter: hat og stok.

"svimlende løn af 35 kr. pr. md., en god løn i den tid". Men forældrene var ikke indstillede på, at Åge skulle forblive kommis, hvorfor faderen købte en butik til sønnen tæt på Nyboder. Her hjalp Charles til med at ekspedere.

Også Charles nærrede ønsker om en løbebane inden for flåden, men faderen modsatte sig dette ønske:

"Den sidste tid førend jeg blev konfirmeret var på tale, hvad jeg skulle være; min lyst var jo, som alle Nyboderdrengene, at komme ud at sejle med Briggen Ørnen, det var marinens uddannelsesskib

for underofficerer, men det blev ikke til noget, og i lære på Holmen syntes far ikke om, så skulle jeg i lære som stentrykker, fars fætter... havde et trykkeri, men da han så mig, sagde han, at jeg var alt for lille, så var jeg to steder om at komme i lære som tapetserer, men uden resultat; så var det jeg kom på Østerbro hos Haremst (moderens svoger) og som jeg senere hen kan se, var det det rigtige jeg kom til."

Under læretiden gik Charles på tegneskole i vinterhalvåret og om søndagen fik han undervisning i de Masmanske søndagsskoler 3 timer om formiddagen:

"På tegneskolen begyndte jeg d. 1/10 - 1/4. Det var hver aften fra 8 1/4 - 10; én aften i det halve år havde vi fri, og det var Fastelavns Mandag; man skulle jo skynde sig hjemme fra arbejde tidligst 7 1/4, vaske sig og omklædes, spise til middag, og være i Ahlefeldtsgade senest kl. 8 1/4, så blev porten lukket, sidde og tegne til kl. 10. Og så kunne man være hjemme i Nyboder kl. 10 1/2 og i seng kl. 11, så op næste morgen kl. 6 1/4, det var ikke så underligt, at der var nogle, som faldt i søvn under tegningen, når læreren så det blødte han svampen, og dryppede ham på halsen til han vågnede, det så sjovt ud og var alletider en lille oplevelse. Så havde man søndagen, men der gik jeg i Masmanske Søndags Skoler i 3 timer om sommeren fra 6-9, så der var ikke noget med at sove længe søndag morgen, men om sommeren er det dejligt at komme tidligt op, og så havde man hele søndagen fri fra kl. 9. Om vinteren var vi i skole fra 1-4, så ugen var godt besat, men følt det besværligt har jeg aldrig, der blev alletider lidt tid tilovers til at lave sjov i."

Faderens indblanding i Charles - og muligvis også i Åges - fremtidsplaner synes at være det eneste tilfælde, hvor faderen direkte modsatte sig børnenes ønsker. Charles erindringer efterlader indtrykket af en ret fri opdragelse uden mange forbud. Især for drengenes vedkommende syntes der at have været rige udfoldelsesmuligheder. Skolegang, byplads og hjælp med at ekspedere i butikken beslaglagde langt fra al disponibel tid. Charles giver således en indgående skildring af sine og kammeraternes lege, hvor de frit kunne tumle sig på det gamle voldterræn, hvor nu banegraven går - og på voldene omkring Kastellet. Her lærte drengene bl.a. at spille tennis:

"På den anden side af volden i fordybningen mellem vold og Dronningens Mølle var der 5 tennisbaner, hvor vi drenge samlede bolde; 10 øre i timen fik vi, det var dejligt at tjene dem; der var et hus til rekvisitter og en opsynsmand, af ham købte vi

de udrangerede ketsjere, vi stregede banen af i jorden, og så spillede vi tennis."

Skøjteløb på voldgravens is og kækning ned ad voldens sider hørte til de almindelige vinterlege.

Den eneste pligt Charles direkte omtaler var opkradsningen af ukrudt mellem fortovets brosten, en pligt pålagt beboerne af kommandantskabet.

Forældrene.

Hvorvidt den samme frihed for pligter og tilladelse til at tumle sig i leg på voldterrænet tillige gjaldt Charles søstre fortæller erindringerne intet om. Om moderens arbejde i hjemmet og i butikken fortælles heller ikke meget. Det er således ikke muligt at drage konklusioner om arbejds- og ansvarsfordelingen i hjemmet. Men tavshed kan også være sigende. De udførlige skildringer af livet og tilværelsen i det frie, uden for hjemmets stuer, peger mod et traditionelt kønsrollemønster, hvor drengene ikke havde pligter i hjemmet, og derfor heller ikke erindringer om den daglige rutine. Derimod vrimler erindringerne med oplysninger om faderen: han leger med børnene (drengene?), tager dem med på spadseretur, og på kongens fødselsdag drager han og sønnerne altid afsted på skovtur for at plukke anemoner med hjem til hele familien.

"Det var fars glæde, at vi kunne følges ad." Det er et kærligt og stolt portræt Charles tegner af sin far. Han er - som de andre mænd i familien, f.eks. onkel Frode - en "legeonkel" og igangsætter. Om moderen hører vi kun, at hun arbejder ved symaskinen eller i udsalget. Hun nævnes næsten udelukkende i forbindelse med faderen: far og mor ville... far og mor ønskede... Der er næsten ingen selvstændige oplysninger om hende, og tilsvarende hører vi meget lidt om de øvrige kvinder i familien, søstrene, mostrene og fastrene. De har naturligvis deltaget i familiernes mange fælles oplevelser, men spillet en usynlig rolle i familielivet, en rolle som sikkert muliggjorde de mange aktiviteter. I skildringen af en af de mange skovture hedder det f.eks. : *"Moder fik vel nok travlt med at smøre mad til alle os; hun fik først noget efter at have fodret far og os børn af."*

Det er faderen, som i stedet dominerer skildringerne af familielivet. Han fremstår som en kærlig, omsorgsfuld, men også bestemt patriark: *"Far og mor gjorde, hvad de kunne, for at holde os til hjemmet, og det lykkedes godt; det var sjældent, når der var gæster, at vi ikke var hjemme, ellers var far ikke i godt humør."*

Interessen for børnenes fremtid: betalingsskole, læreplads, supplerende uddannelse, indkøb af købmandsforretning m.m. tyder ligeledes på et famililiv, hvor interessen for børnenes velfærd og

fremtid spillede en dominerende rolle. Den fremtid, drengene fik en uddannelse til, blev ikke en karrierebetonet fremtid, som ville have ført dem ind i andre socialgrupper end den familien tilhørte, men en uddannelse med muligheder for at blive selvstændig. Åge blev da også købmand og Charles blev senere tapetserermester. Familiesamværet i bred forstand, - som også inddrog slægt og venner - , synes at have været tilværelsens indhold for Charles' forældre, - målet: at kunne bevare dette samvær.

Det varme, intense familieliv vi møder i Charles erindringer passer dårligt med det billede af Nyboderfamilien, som en del af litteraturen - og da især børnebogslitteraturen - har tegnet af hverdagen her. Charles far har ikke mange lighedspunkter med kanoner Læsting fra Gudrun Eriksens bog "Ungerne i Bjørnegade", hvor børnene som bekendt skulle stille til "lørdagsbank" i salen og modtage straffen for de forseelser, der var begået i ugens løb. Er Charles far nu en undtagelse i Nybodemiljøet? Det mest forbavsende og slående ved de erindringer, Orlogsmuseet har indsamlet, er netop det meget positive billede næsten samtlige erindringsskribere tegner af forældrene, og da især af faderen. Moderen synes - som i Charles skildring - ofte at have stået lidt i skygge af sin mand.

Laboratoriearbejderen

Poula Gjerløvs erindringer

Både på fedrene og mødrene side er jeg af ældgammel Nyboderslægt. Far var på Holmen, på Laboratoriet, hvor de arbejdede med sprængstoffer, og som en rød tråd gennem hele min ellers så dejlige barndom, gik angsten for, at der skulle ske noget med far, for det hændte jo af og til, at der skete eksplosionsulykker derovre. Jeg kunne have sparet mig min angst, far døde en naturlig død 85 år gammel i 1963."

Den familie vi her hører om gennem datteren Poula's erindringer bestod af laboratoriearbejder Holger Gjerløv f. 1877, hustruen Marie Johanne f. 1872 og datteren Poula, f. 1904.

Erindringerne, der danner baggrund for denne skildring er nedskrevet i flere etaper. I 1969 besvarede Poula en opfordring fra Københavns Stadsarkiv om at indsende sine erindringer. (jfr. Strømstad 1972). Siden skrev Poula på Orlogsmuseets opfordring supplerende oplysninger om bl.a. dagens aktiviteter, omgangsliv, familieforhold m.m. Endelig blev der indspillet et interview med Poula, hvor hun fortalte om faderens arbejde, og om normer og holdninger i hjemmet.

Poula var enebarn, et resultat af en bevidst planlægning fra forældrenes side. Faderen var opvokset i en familie med 6 børn, og havde hos sine barn-doms-kammerater oplevet vilkårene i familier med 12 børn. Derfor havde han som ung lovet sig selv aldrig at få mere end ét barn.

Moderen var opvokset på børnehjem, idet hendes mor døde i en ung alder fra 7 børn. "Og da en mand som sejler ikke kan have 7 rollinger gående alene hjemme, måtte de 3 mindste på børnehjem."

At Poula var af "ældgammel Nyboderslæggt" bekræftes af slægtdiagrammet fig. 19. "Det var ikke noget indbringende job at være i "den kongelige marine", som det hed dengang... Men vejen var jo afstukket fra fødslen, som ældste søn måtte man naturligvis gå i sin faders fodspor."

Holger, Poulas far, var ældste søn af opsyns-betjenten ved Søetatens Underofficersskole, så hans løbebane var klar: efter endt skolegang kom han i lære på Holmen. Da læretiden var overstået, kunne han imidlertid ikke umiddelbart få arbejde på Holmen, hvorfor han i et par år arbejdede som bogbinder i et københavnsk firma. Her traf han Marie, og de blev gift i 1902.

Først nogle år efter giftermålet fik Holger ansettelse på Holmen og dette var årsagen til, at de nygifte i en årrække måtte bo i en lejlighed på Nørrebro, en omstændighed, der følte som lidt af en "forvisning" fra parrets egentlige hjem: Nyboder. I 1909 kunne familien imidlertid flytte ind i en "enkelt" lejlighed i Elsdyrsgade: stue, kammer og køkken til gaden.

Her boede familien ind til 1925, hvor de fik tilbudt en lejlighed i Søe-Statens enkebolig, - en pensionistlejlighed. Faderen blev pensioneret fra Søværnet dette år som følge af nedskæringer inden for forsvaret, - et resultat af søværnsordningen fra 1922. Han var da kun 48 år gammel.

De foreliggende erindringer omhandler udelukkende årene i Nyboder, 1909-1925.

Elsdyrsgade 17, som familien Gjerløv flyttede ind i, var inddelt i 4 lejligheder. (jfr. fig. 31). På 1. salen boede to brødre i hver sin lejlighed, den ene var fyrbøder, den anden bådsmand. Fyrbøderen var gift, og han og hans kone blev nære venner med Poulas forældre. I gårdlejligheden i stuen boede skiftende familier, ofte unge forældre med småbørn. Manden kunne f.eks. være dækskonstabel, og stod således i begyndelse af karrieren. Ved næste forfremmelse flyttede familien så igen. "Jeg husker en familie med tre småbørn, manden var først, jeg tror matros og havde rund uniformshue, men så en dag blev han forfremmet og fik kasket, og det resulterede i et jublende glædesråb fra den største dreng, han var vel fire år, han styrtede ud i gården, og man han dansede rundt råbte han af

sine lungers fulde kraft. "VI FÅR KASKET IDAG! VI FÅR KASKET IDAG!"

Familiens indtægter stammede hovedsageligt fra faderens tjeneste på Holmen, men i lighed med de fleste andre familiefædre i Nyboder supplerede han sin ugeløn, der var på 19 kr. om ugen, med ekstraarbejde som kontrollør ved Nørrebros teater.

"Fritiden eksisterede næsten ikke. De allerfleste af mændene i de underordnede stillinger havde teaterarbejde hver aften, de fleste på Det Kgl. Teater, som maskinmænd, kullissesløbere, kontrol-lører, garderobefolk o.s.v. - De var altid foretrukne disse Nyboderfolk, for man vidste, at dem kunne man stole på. Når mændene havde spist deres middagsmad, så var det afsted til teatret."

Hustruen Marie arbejdede som hjemmesyerske, heller ikke det usædvanligt i mange Nyboderfamilier. Hun arbejdede for et københavnsk ekviperingsfirma med at sy herrejaker, en jakke pr. dag for en løn af 1 kr. pr. jakke.

Familiens udgifter til husleje var forholdsvis små: 7 kr. om måneden, idet boligen indtil den nye Søværnslov af 1922, opfattedes som en del af lønnen. Hustruens arbejde og mandens ekstraarbejde har tilsyneladende ikke været nødvendige arbejdsbyrder påtaget for at klare udgifter til bolig og mad. Det var snarere et arbejde forældrene påtog sig for at kunne opretholde en rimelig levestandard og sikre datteren en god opdragelse og uddannelse. Denne tolkning bygger ikke på direkte udsagn om forældrenes samlede indtægter set i forhold til udgifterne, men i stedet på en bedømmelse af familiens konsumtionsmønster analyseret ud fra forhold som datterens skolegang og fritidsvaner, boligindretning, kosthold og påklædning.

Hjemmet

Om indretningen af hjemmet skriver Poula:

"Vi havde en buffét med et stort spejl på midten flankeret af 2 snoede søjler (a la Peterskirken i Rom) og nedenunder 2 serviceskabe, den stod på væggen ind mod den mindste stue. På bagvæggen ind mod gårdlejligheden havde vi en rød plydssofa (senere en chaiselong) og foran den et stort egetræs spisebord med udtræk. På den lille væg mod køkkenet havde vi KLAVER (det var et mini-klaver manglende en oktav, ellers havde det jo heller ikke kunnet få plads). Det fik vi, da jeg blev tretten år. Hvad gør man ikke for sit eneste barn. Før klaverets anskaffelse havde far haft et lille

Elsdyrsgade 17, 1913-1925. Lejlighedstyper og husstande.

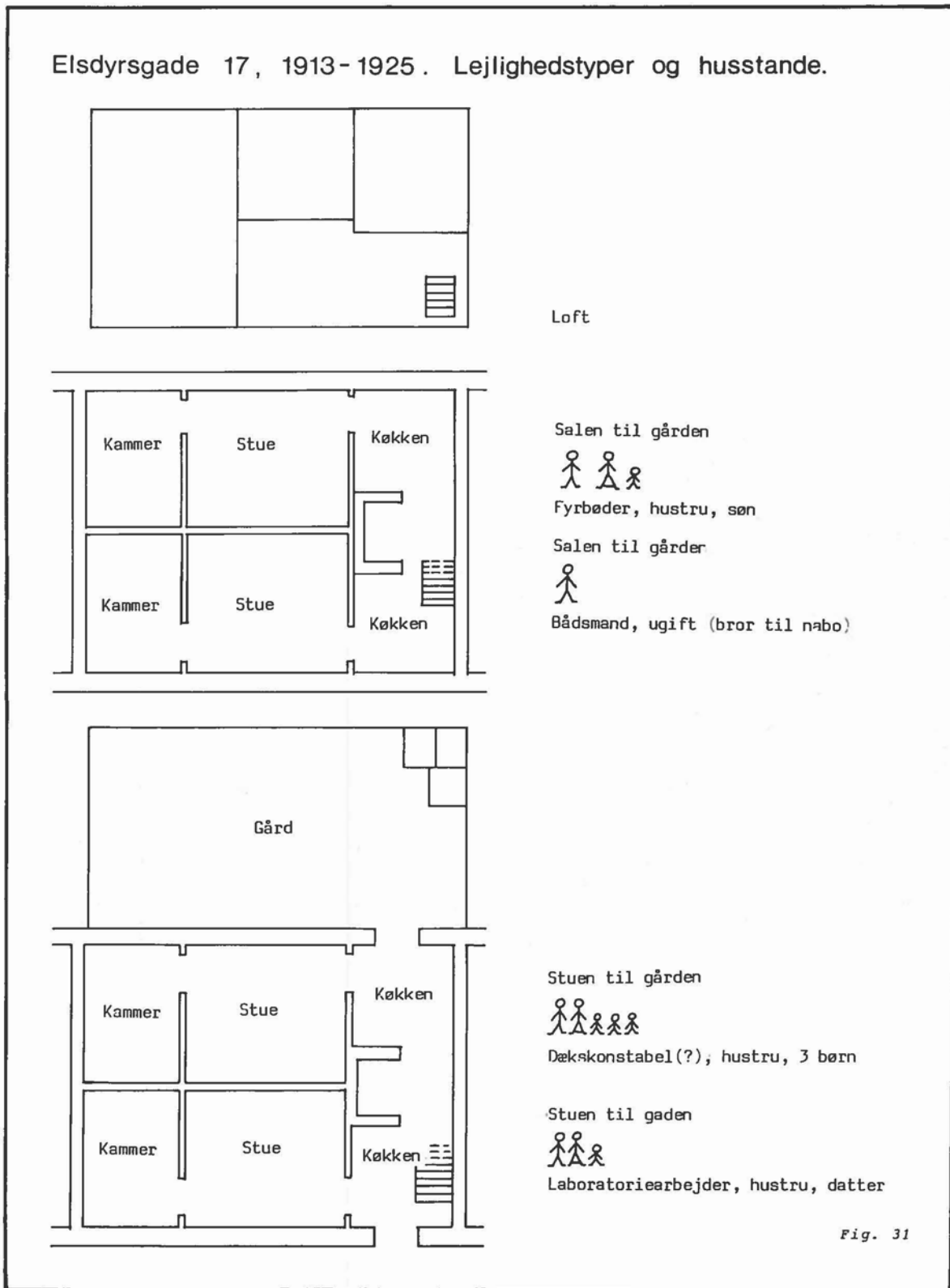

Fig. 31

Et nygift Nyboderpar: skibbygger Anton Dencker og hustru Marie i deres første hjem i Suensonsgade 23. Foto fra 1907.

Harmonium (stue-orgel) og på det spillede far al mulig jævnere musik: fra Danmarks Melodibog med fædrelandssange til salmer og revyviser fra Scala og Nørrebros Teater.

Stole var der naturligvis også i stuen og der blev også plads foran vinduet til mors symaskine, og da jeg som 16årig fik en flunkende ny "Hamlet" cykel, ja, så måtte den også parkeres i stuen om natten, for den skulle jo også gerne være der den næste morgen - og regn og dårligt vejr ville man jo heller ikke udsætte dette pragtstykke for.

I den mindste stue havde vi en 1 1/2 bred seng,

hvori min mor og jeg sov, og far sov i en feltseng midt på gulvet. Den blev slået op og i henholdsvis aften og morgen. Og så var der et klædeskab, hvor der i hvert fald altid var een klædning - nemlig bagklædningen - jo vi havde nu pænt tøj, jeg fik jo nyt, når jeg voksede, men far og mor havde jo nok deres i 20 år.

Vi havde den fordel frem for mange andre, at gårdstuens beboere, som jo egentlig skulle lave mad i en niche (nærmest en alkove) i vort køkken med komfur, havde anskaffet en "Primus", så de kunne ordne det for sig selv. Det var jo en stor

fordel, for det kan jo godt være vanskeligt, når to koner begge samtidig skal til komfuret og den ene laver sødsuppe og den anden hvidkålssuppe.

Entreer kendte man jo ikke og alle, som havde noget i huset at gøre, måtte gå fra gaden lige ind i køkkenet, hvor der var murstengulv. Fra køkkenet førte en stejl trappe op til de to øverste lejligheder, og de mennesker, som boede i "stuen til gården" skulle også igennem "stuen til gaden"s køkken for at komme ind i deres eget. Til gengæld skulle alle husets beboere gennem disse 2 køkkener for at komme ud i gården til det lille hus med hjertet i døren...

Skønt vi alle var så temmelig glade for beboelserne (vi kendte jo ikke så meget til, at det faktisk kunne være meget bedre) så var der dog en ting i de gamle huse, som var meget ilde lidt, og det var at skraldemænd og natmænd skulle igennem vore køkkener for at komme ud i gården og skifte "latriner" i lokummet eller "dasset", som det dengang hed. DET VAR DET VÆRSTE. Jeg husker tit, når vi havde gæster (og man var meget gæstfri i Nyboder) og klokken nærmede sig 12 nat, at far genede os alle ind i stuerne, for nu kunne vi vente natmanden. Vi børn følte egentlig ikke noget særligt ved det, vi fnisede vel bare, for sådan var det jo engang, og vi kendte jo ikke andet - men forældrene var bestemt ikke glade for dette besøg.

Foruden "dasset" i gården, som jo altså frekventeredes af alle fire familier samt gæster i huset, havde de fleste en lille blomsterhave - nogle endda et lille lysthus, som man enedes om i fuld fordragelighed - og man enedes godt."

Klaveret som indkøbtes og udgifterne til datterens klaver- og danseundervisning fortæller om forældrenes bestræbelser på at realisere en borgerlig livsstil, en stræben, der antagelig blev muliggjort af de føromtalte indtægter fra hustruens syarbejde og mandens aftenarbejde. Poula var ikke den eneste i Nyboder, som gik til undervisning i dans og klaverspil. Det er et gennemgående træk ved de erindringer, som omhandler årene fra århundredeskiftet frem til 2. verdenskrig, at forældrene i stor udstrækning lagde vægt på at kunne give børnene, og da især døtrene - undervisning i disse færdigheder. Klaveret blev næsten et symbol på denne stræben, idet anskaffelsen af dette møbel var så synligt - og hørligt:

"En af barndommens fornøjelser var at se, når nogen skulle have klaver. Når det var på 1. sal var det jo mest sjov, for så skulle vinduesrammerne først tages ud, hvorefter klaveret i en tælje blev hejset op og trukket ind gennem vinduet.

Poula Gjerlev i gårdhaven. Foto ca. 1915.

Til Poulas skildring kan føjes den oplysning, at muren under vinduet også ofte måtte bankes ud, før klaveret kunne komme ind for herefter at mures op igen. Det var således en begivenhed i "gaden", som alle børnene overværede og kommenterede, både indbyrdes og overfor forældrene. Klaveret blev herved en synlig manifestation af familiernes levestandard og økonomiske formåen - og i Nyboder verserer der den dag i dag historier om familier, der ved flytningen lod muren under vinduet rive ned, for at give de øvrige beboere det indtryk, at de havde klaver.

Det er sandsynligvis ligeledes denne stræben efter en borgerlig livsstil, som gør forældrene pinligt berørt, når "natmanden" med sine besøg påminder dem om, at boligstandard og levekår endnu ikke helt modsvarer idealerne.

Blev der ofret penge på Poulas dannelse - ud over klaver og dans fik hun også undervisning i finere syning - så blev der heller ikke sparet på udgifter til hendes skolegang.

Poula havde før sin skolegang været indskrevet på asylet. Hendes beretning herom, præget af stærkt negative følelser til asylmiljøet, er gengivet i afsnittet om asylet. Skolen hun kom til at gå i, var Sølvgade skole, betalingskolen. Et bevidst valg fra forældrenes side forekommer det.

Der eksisterer desværre intet fotografi af familien Gjerløvs lejlighed, men fotografiet her af skibbygger Anton Denckers lejlighed i Suensonsgade, - ligeledes en "enkelt" lejlighed,

giver et indtryk af et Nyboderhjem fra samme periode. Foto fra ca. 1915.

"Så fyldte jeg seks år og kom i skole. Det blev Sølvgades skole. Der var faktisk to skoler at vælge imellem - Hindegade eller Sølvgade. Der var den forskel, at Hindegade var en friskole, mens Sølvgade var en betalingsskole. Det beløb sig til 1 krone om måneden, det var jo nok "dyrt", men far og mor ville jo have deres eneste barn anbragt i pænt selskab, og der var virkelig en himmelvid forskel på børnene i de to skoler. I Sølvgade havde man f.eks. ikke lus.

Far havde selv gået i Hindegade (med eller uden lus ved jeg ikke, men drengenes maskinklippede hoveder var jo noget lettere at holde rene end vore "langhårede")."

Hverdagsrytmen.

Hverdagsrytmen bekræfter indtrykket af en forholdsvis velbjerget arbejderfamilie:

"Så står vi op! Det var naturligvis mor, der tørnede ud først og havde te parat til far og når så han var kommet afsted, blev jeg vækket med te på sengen - det var dengang. Morgenmaden bestod alle hverdage af te og franskbrød, men om søndagen gik far til bageren, og så vankede der kryddere, og når bølgerne gik højt også Wienerbrød. 5 øre pr. stk. det var dyrt, men dejligt! Men - der var et men - far var flink nok til at købe brød - men ik-

ke fløde. Dengang købte man nemlig fløde i en lille flødespand - og det var for nedværdigende for en mand at transportere en sådan - tænk, om nogen så ham med en flødespand - så ville han for stedsse være udleveret til grinet! Det kunne faktisk sammenlignes med en mand, som kørte barnevogn - der måtte være en grænse.

Prokosten: er vist den ting, som har forandret sig mindst. Det var som nu rester fra middagsmaden og div. rulle-spege- og kødprølse, leverpostej, æg og ost o.s.v.

Middagen derimod var langt bedre end idag, og den skulle (og gjorde det også) stå på bordet, når far kom hjem fra Holmen. Man kunne stille uret efter ham: kl. 20 minutter over 4 kom alle mændene vandrende langs Elsdyrsgade. De må åbenbart have taget lige lange skridt, for de kom på strøbe. Når vi så underbådsmand Hansen kom forbi, så vidste vi, at om 2 minutter var far der, og hvis det yderst sjældent skete, at far var 5 min. forsinket, så var mor allerede så småt begyndt at blive ængstelig, der kunne jo være tilstødt ham noget på vejen via Christianshavn og St. Kongensgade, men så sagde mor gerne, at måske havde han mødt en mand, han kendte og snakket lidt med. Den uvane at aflægge besøg hos "Kvarten" på Toldbodvej og få en mælkestrøbe (et glas mælk med snaps i) på hjemvejen var udelukket - det kendtes ikke i familien Gjerløv. Men det var selve middagsmaden, jeg kom fra. Vi fik god, veltillavet, velsmagende, hjemmelavet mad. Som regel 2 retter. Formaden bestod jo af div. grød. Risengrød med sukker, kanel og smørhul samt et glas sødt øl var jo godt. Derimod var vandgrød med korender eller øllebrød en plage, som skulle overstås. - og jeg bad så mindeligt, om jeg ikke nok måtte få øllet og brødet hver for sig, så skulle jeg nok spise pænt op. Så var der "Glosuppe" - den nok som bekendte Sagosuppe, hvor man "druknede sin sorg og fandt sin trøst" og det kunne jo i hvert faldt børnene lide.

Dengang fik man også en masse dejlig søbemand. Min livret var grønkålssuppe med strivret flæsk, det spiste far og mor så i 2 dage, men der var som regel reserveret endnu en portion den tredje dag til mig (og ellers havde jeg følt mig meget forurettet). Hvidkålssuppe hørte også til mine foretrukne retter - og så var der jo "Kødbollesuppe" med urter og en kop ris med korender (som blev vendt som en pæn lille budding)--- Lad dog barnet!

Det var de "våde varer", men så var der jo også det store udvalg af Hakkebøffer med høje løg, Frikadeller, Medister, stegt Flæsk, Æggekage med flæsk og purløg, Bankekød etc. etc. og om søndagen Karbonade (dengang hed det ikke Svinekoteletter) det kunne også ske, man fik Mørbrad med persille indbagt (eller stegt) den kostede jo ikke ca. 50 kroner "pundet" dengang. Og når middagen var for-

tæret fik vi altid kaffe umiddelbart efter til at runde af med, men så var der heller ikke mere servering den dag, man gik jo tidlig i seng og skulle tidligt op igen næste morgen.

Men jeg fik ikke svaret på spørgsmålet om eftermiddags-serveringen. Når jeg kom hjem fra skole, fik jeg som regel en kop te, når det gik højt vankede der en kop cacao, men en sådan udskejelser var der ikke råd til hver dag. Men det var kun mig, der fik eftermiddags-te - mor syede! Borddækning så vi bort fra om dagen, det var altid bakke-servering, men vi havde altid pænt dækket middagsbord med hvid, nyrullet dug, tallærkener, bestik og ølglas til Hvidtøllet. Servietter derimod fandtes ikke - vi brugte lommetørklæderne."

Skildringen giver til overflod et indtryk af en barndom, hvor sult og nød var ukendte foreteelser. Samtidig var forældrene selv opvokset under helt andre - og betydeligt ringere - vilkår, hvilket ofte fremhævedes for Poula. Moderens barndom havde været ekstremt ulykkelig på børnehjemmet i Jægerspris:

"... i dette børnehjem, som af grevinde Danner var oprettet i kærlighed til forældreløse småbørn, og som der så sørgeligt blev drevet rovdrift på af plejemødre, som forærede de fødevarer, som var beregnede til børnene, til deres egen familie (i sækkevis) og kun gav børnene så meget, at de lige akkurat kunne holdes i live."

I faderens familie, hvor der var 6 børn, var man aldrig gået direkte sulten i seng, men ofte havde der ikke været råd til at servere kød for alle familiens medlemmer. Så fik bedstefaderen, Poulas farfar, serveret stegt flæsk, mens hustru og børn nøjedes med kartofler og grød. Da Holger, Poulas far, begyndte at hjembringe lidt løn under læretiden på Holmen fik han også - som en selvfølge - serveret kød, når de andre måtte undvære.

Forældrene, - arbejdsdeling og kønsroller.

Beskrivelsen af dagens gang og måltidernes forløb kan give et fingerpeg om den interne arbejdsdeling i hjemmet. Ved at sammenholde den citerede skildring af hverdagsrutinen med oplysninger hentet andetsteds i erindringerne, er det blevet muligt at rekonstruere døgnrytmen i familien en hverdag omkring år 1915. (se fig. 32).

Skemaet viser, hvorledes faderens tjenestetid og tildels også datterens skolegang blev bestemmende for dagens rytme. Moderens arbejde, syarbejde og hjemmearbejde i øvrigt, indordnede sig helt de

Holger Gjerlev voksede op i Delfingade 16. Fotografierne her fra slutningen af forrige århundrede viser nogle af Holger Gjerlevs yngre søskende i gårdhaven.

tidspunkter, der var fastlagt af tjenestetid og skolegang. Det var moderen, som stod op først for at kunne lave morgenmad til de andre, smøre madpakker til dem og sende dem afsted, først da blev der tid til, at hun selv kunne spise. Middagen skulle ligeledes stå på bordet præcis når husfaderen vendte hjem. Middagen synes at have været dagens vigtigste måltid idet den samlede hele familien. Den krævede da også en anden borddækning, og antagelig også anden bordskik, end morgenmad og frokost.

Den skitserede døgnrytme fortæller endvidere noget om arbejdets fordeling i hjemmet. Ud over det lønede syarbejde var moderens hverdag præget af en lang række reproduktive arbejdsopgaver: indkøb,

madlavning, opvask, oprydning, tøjreparation samt omsorgsarbejde. "Skete der noget i familien, f.eks. sygdom eller dødsfald, så var det altid "tante Marie", der blev hentet. Mor var altid rede til at give en hjælpende hånd, ligegyldigt om det var dag eller nat."

Det var moderen, der overvågede, om forældrenes bestræbelser på at give Poula en god opdragelse og uddannelse nu også bar frugt: hun overhørte Poula i lektielæsning, mens hun syede jakker, hun sørgede for at, datteren fik øvet sig i klaverspil og kom til danseundervisning i tide. Poulas senere erkendelse af moderens betydning for familiens trivsel og sammenhold kommer til udtryk i følgende udtalelser:

Holger Gjerløv som ung foran hjemmet i Delfingade 16.
Foto ca. 1900.

"Om arbejdsdelingen i hjemmet er der bestemt ikke meget at sige - for det var konen, der klarede det hele - ALT - Hun var arbejdsminister, økonomiminister, undervisningsminister m.m.... Vi har 2 statuer i Nyboder: Chr. IV og Suenson (Mandschauvenisme!), men vi mangler een... Nu ved De måske, hvem den manglende statue i Nyboder gælder? Nyboder-Hustruen. Kvinden, som kunne det hele. Som aldrig lod sin mand derude i tvivl om, at mens han var borte, var der een, som både kunne og ville. - Alt lå i de bedste hænder. Lad os få en statue af Nyboderkone. Eventuelt med et viftende lommetørklæde. Æret være hendes minde."

Moderens rolle var at varetage hele "baglandsfunktionen" som den er blevet kaldt 96), og fars og

datters forpligtelser i så henseende var stærkt begrænsede.

I overensstemmelse med samtidens normer, var faderen aldrig involveret i det huslige arbejde, med undtagelse af søndagsturen ned efter morgenbrødet. Der eksisterede en udtalt forventning om, at husarbejdet var et usynligt arbejde, som kun kunne udføres, når faderen ikke var til stede. Således foretog moderen hver eftermiddag en grundig oprydning af stuen: Symaskinen blev stillet væk og trevler efter dagens syarbejde blev omhyggeligt fjernet. Ligeledes foregik den halvårige hovedrengøring på en almindelig arbejdsdag:

"Jeg husker endnu, når mor gjorde hovedrengøring: Op kl. 6, og så snart far var ude af døren blev billederne hevet ned af væggene, som blev børstede af, der blev sæbet af, vasket og pudset vinduer - en stue pr. dag, og alt skulle stå på sin rette plads, når far kom hjem, han ville ikke se, at der havde været arbejdet om dagen, og lagde nok heller ikke mærke til de rene, hvide, nystrøgne gardiner, der var kommet op. Og når bare alt var i den skønneste orden, var der jo ikke mere at sige til det."

Derimod overholdt faderen nøje sine forpligtelser overfor familien: han tjente pengene til dens ophold gennem arbejdet på Holmen og Nørrebros Teater, og han hjembragte lønnen hel og ubrugt. Fristelser i form af de mange værtshuse på hjemvejen fra Holmen til Nyboder burde så vidt muligt undgås, og Poula understreger da også drikkeri som et ukendt fænomen i familien.

Faderen engagerede sig tillige meget i datterens opdragelse og i samværet med familien.

"Mine forældre var meget teaterinteresserede, og vi kom ca. hver fjortende dag til en eftermiddagsforestilling i Casino eller Det kgl. Teater... Vi så alt hvad der gik på Casino, jeg kunne alle melodierne fra datidens operetter udenad og skrælede dem hjemme."

Kom man ikke i teatret gik man sammen på museumsbesøg eller tog på skovtur til Dyrehaven. Den nye teknik interesserede fader såvel som datter, og de overværede derfor Ellehammers flyveforsøg på Kløvermarken, og gik i biografen sammen, da de første film dukkede op. Poula erindrer, hvorledes hun ivrigt diskuterede disse nye foreteelser med sin far, og erindringerne giver et indtryk af, at faderen snarere var en ældre kammerat end en autoritær opdrager.

Det nære forhold mellem Poula og forældrene har sammenhæng med hele opdragelsesmønsteret. Poula fortæller selv, at hun egentlig ikke havde pligter

Ca.Kl.	MODEREN	FADEREN	DATTEREN
6.00 - 7.00	Stå op, gøre sig i stand. Lave morgenmad, smøre madpakker Spise morgenmad. Vække datteren med morgenmad på sengen. Sende datteren til skole.	Stå op, gøre sig i stand. Spise morgenmad. Afsted til Holmen (til føds) Mådetid kl. 7.00	Morgenmad på sengen Stå op, gøre sig i stand. Afsted til skole.
Formid- dag.	Redde senge, rydde op. Sy-arbejde (jækker)	Arbejde i sprængstoflaboratoriet	Skolegang (Sølgade betalings-skole)
ca. 11.30	Frokost	Frokost (medbragt madpakke)	Frokost (medbragt madpakke)
Efter- middag	Syararbejde Lave eftermiddagsste til datteren Overhøre datteren i lektier under syarbejdet	Arbejde	Skolegang Hjem fra skole Drikke eftermiddagsste Lave lektier eller/og spille klaver
kl. ca. 15.30	Rydder sytøj og maskine væk, fæje trevler væk. Aflevere færdige jække i St. Regnegade (til føds) Indkøb på vejen hjem. Madlavning, borddækning.	Fyraften kl. 16.00. Hjem gennem byen til føds.	Følge med moderen, eller lege hjemme
16.30	Middagsmad (2 retter) Kaffe Oprydning Familiesamvær	Middag Kaffe Hvil og familiesamvær: klaverspil, Spil, sang, snæk	Middag Familiesamvær: klaverspil, sang, evt. evt. lege ude på gaden.
Aften	Syararbejde (reparation m.m.) Vente på manden	Afsted til føds på arbejde som kontrollør ved Nørrebros Teater.	I seng
ca. kl. 22:30	I seng	I seng	

Fig. 32. Døgnytmene i familien Gjerløv ca. 1915.

i hjemmet, bortset fra at tørre støv af og hjælpe til med opvasken.

"Jeg skulle jo først og fremmest passe mine lektier - og det blev de - og mor hørte mig i dem, til jeg kunne dem, og så skulle jeg også passe min musik- og danseundervisning."

Det kammeratlige forhold til forældrene synes at have indgået som en vigtig del af opdragelsen, hvor direkte forbud og trussel om straf var en sjældenhed. Selvfølgelig var der nær samvær mellem forældre og barn blev prioriteret højt og principper m.h.t. opdragelsen underordnet behovet for fællesskab og fælles glæder, således som det fremgår af følgende skildring:

"Engang... havde mor og far købt et hefte, der hed "Børnenes Julegave" til mig - de må have haft spenderbukserne på den dag, for det kostede 1 krone og 25 øre - uhørt - men så fulgte der ganske vist også et helt dukketeater med, det var et ark karton og skulle klippes ud og stilles op, og det var noget min far var ekspert i - (det har nok mo-

ret ham selv ligesåmeget). Men der var rigtigt nok en klausul på dette dukketeater: Børn kunne kun få det, hvis de var flinke til at spise havregrød, sagde mor (hun plejede ellers aldrig at lyve for mig) og jeg, som næsten ikke kunne få denne slimede masse ned, men jeg tiggede og bad om mor ikke nok ville lade være med at fortælle det til boghandleren - og så lod mor nåde gå for ret og jeg (og far) reddede dukketeatret."

Opdragelsen.

Opdragelsen var ikke præget af påbud og forbud. Indirekte lå der imidlertid et stærkt pres på Poula om at opfylde forældrenes forventninger til hende. Hun mærkede det selv, og fortæller, hvorledes hun aldrig selv syntes, hun kunne sine lektier godt nok. Poula var ikke uvidende om forældrenes investering i hendes fremtid, og hun følte dette som en ansporing til at være ekstra flittig i skolen: "Jeg var meget flittig i skolen, far og mor skulle dog gerne have noget for deres penge, syntes jeg."

Juleaften hos skibbygger Blichfeldt i Svanegade. Foto ca. 1910.

Bevidstheden om de opofringer forældrene bragte for at give Poula en god uddannelse kom til at præge hendes fremtid senere:

"Nu var jeg færdig med skolen, hvor inspektøren rådede mine forældre til at lade mig læse til lærerinde, det måtte jeg også gerne, hvis jeg havde lyst - men det havde jeg ganske bestemt ikke. Jeg havde kun lyst til at blive journalist - det blev jeg heller ikke. Simpelt hen af den grund, at jeg ikke vidste, hvordan man skulle blive det." Senere uddybede Poula dette i en samtale: "Da jeg så skulle ud af skolen, tilbød far mig det, at jeg gerne måtte få lov til at læse videre og blive

student, hvis jeg ville, og far sagde, vi skal nok klare det, men jeg kunne ikke nænne at gøre det, for jeg vidste, hvad det ville koste mine forældre, de ville i den grad skulle fornægte sig selv alt, hvis jeg skulle læse videre. Og så tænkte jeg, hvis jeg så dumper! Jeg kunne ikke sige ja til det der, for i forvejen var økonomien meget stram, og hvis de så skulle have mig boende og læse i Årevis, jeg vidste, hvad det ville have kostet dem. Der var aldrig blevet til en teatertur mere, der var ikke blevet noget som helst og det kunne jeg ikke... så kom jeg på handelskole, og der gik jeg et år, og så kom jeg altså ind som kontorelev."

Omsorgen for Poulas fremtid er antagelig også årsagen til at forældrenes ellers åbne og kammeratlige forhold til Poula netop på det seksuelle område prægedes af fortielse og en kraftig fordømmelse af et sexuliv uden for ægteskabet. På et direkte spørgsmål herom svarede Poula således:

"Altså, da jeg var ganske, ganske unge pige, da sagde min far til mig: "For alle tilfældes skyld, så siger jeg én gang for alle, hvis det skulle ske for dig, så har du ikke noget hjem mere." "Det" der kunne ske var ikke egentlig et forhold til en mand uden for ægteskabet, men en graviditet, det synlige tegn på et ikke-accepteret forhold. Om holdningen til seksuelle forhold mellem ugifte fortalte Poula videre:

"Det var en meget, meget stor synd dengang, og det var altså sådan, at forældrene næsten ikke ville vedkende sig sådan en pige, hvis der skete noget." Poula erindringer, hvorledes en pige i Elsdyrsgade, datter af en maskinmester, blev gravid og fødte en lille søn uden for ægteskab. I dette tilfælde forbød faderen datteren at overhovedet vise sig på gaden med barnet: "...hun fik det her lille barn, og det lille barn kom aldrig på gaden, for der var ingen der måtte se det her lille barn, og vi andre så det lille barn sidde oppe i vindueskarmen; det sad oppe i vindueskarmen og kiggede ned på gaden... Jeg ved ikke, hvad der så videre blev af det,..." Denne begivenhed tjente i høj grad til at understrege rigtigheden i faderens formaninger!

Omgangsliv og vennekreds.

Indtil nu er det næsten udelukkende de interne relationer i familien - forholdet mellem Poula og hendes forældre - der er blevet behandlet, men hvorledes var relationerne udadtil, til slægt og naboer?

"I Nyboder havde man i min barndom og ungdom megen kontakt med familien, ligeledes med mandens kolleger og deres koner, og ikke mindst med naboer. Jo, dengang "kom man hinanden ved". Især var forholdet til naboerne meget tæt. I mit hjem havde vi de dejligste naboer, man kunde tænke sig, de betød næsten mere end familien, man kom sammen ved enhver lejlighed, og havde naboer gæster, var vi også med og omvendt."

Naboskabet indebar også, at man kunne holde jul eller nytår sammen.

De naboer, Poulas familie især kom sammen med, var fyrbøder Hansen og hans kone i lejligheden ovenpå. De venskabelige relationer familierne

imellem omfattede tillige fyrbøderens øvrige slægtninge, og da især den del af slægten, som ligeledes boede i Nyboder og arbejdede på Holmen. 97).

I forholdet til slægtningene var især relationerne til bedsteforældrene og til et par af faderens søskende af betydning. Farmoderen, som boede i nærheden, i Gernersgade, havde tit besøg af Poula, og fortalte hende da historier fra sin egen barndom i Nyboder. Også beretninger om farmoderens far og bedstefar og deres oplevelser på orlogstogter til Kina og Dansk Vestindien hørte til de historier Poula gerne hørte sin farmor fortælle om.

Foreningslivet spillede også en vis rolle i familiens liv. Faderen var medlem af Faste Forening, for Holmens fst ansatte personel, og blev senere medlem af "Nyboders Minde" foreningen, der dannedes med henblik på at indrette mindestuer i længen i St. Poulsgade. For Poula indebar foreningslivet primært, at man som barn kunne deltage i stiftelses- og juletræsfesterne i de lokale foreninger.

Ligesom boligen og arbejdet hørte de to ovennævnte foreninger til orlogsmiljøet. Medlemskabet var forbeholdt personer med arbejde på Holmen og med tilknytning til Nyboder.

Poulas familie kan derfor siges at have levet næsten udelukkende inden for flådens rammer, i hjemmeliv, arbejdsliv, med slægt og naboer og i foreningslivet. Kun gennem arbejdet på teatret trådte faderen uden for orlogsflådens verden - men kun tilsyneladende, da teaterarbejdet tildels var forankret i orlogsmiljøet gennem traditionen for mændenes arbejde her.

Livsholdning.

Hvilke holdninger, hvilken verdensopfattelse prægede Holger og Marie, Poulas forældre, indelukkede som de var i marinens verden?

Politiske problemer og holdninger blev ikke drøftet i hjemmet, men Poula fortæller, at faderen aldrig lagde skjul på, at han stemte på Socialdemokratiet: "... han har aldrig været medlem af et politisk parti... men han følte altså, det var den klasse han hørte til i." Avisen familien holdt var heller ikke udpræget militaristisk eller konservativ, - det var "Politiken"!

Når Poula skal give en beskrivelse af sin fader, anvender hun især ordene pligt, præcision, pligt-opfyldenhed og akkuratesse. At gøre sin pligt indebar bl.a. at altid møde præcis på Holmen ved tjenestetidens begyndelse, og at aldrig lægge sig syg:

Fyrbøder Carl Hansen var familien Gjerløvs "overbo", han var iøvrigt bror til den Emil Hansen som omtales i Ulla Gerhards erindringer.

"... jeg tror nok, det mest betegnende for far var pligtopfyldenhed og akkuratesse til det yderste, han var meget sirlig, det måtte ikke være en millimeter anderledes, end det skulle være... jeg kan aldrig huske min far har været syg i alle de år... altså når man havde et arbejde, så passede man det, så blev det passet ordentligt og det gjorde de allesammen, far var ingen undtagelse.. og farfar, har var akkurat magen til... de (underofficers-eleverne) sagde, at han var en gammel gnavpot, men det var igen det der, der skulle være orden i sagerne..."

Præcision var en egenskab af samme betydning som pligten. En præcision, som indebar, at man holdt sig til givne tidspunkter, og hverken kom for sent eller for tidligt.

"Præcision, det var en absolut selvfølge. Og det var lige nedefra og opefter eller omvendt. Jeg kan huske engang, der blev fortalt, at Christian d. X, han var jo til det yderste præcis, og der var engang kommet en dampbarkasse og skulle hente ham ud nede fra Toldbøden, de skulle sejle ud til Dannebrog. Og da havde de altså gjort den frygtelige

fadæse, at de kom to minutter for tidligt. Og de fik sådan en røffel, det var to minutter for tidligt, de kom, og det var ikke den tid, han havde bestilt."

Begreberne pligt, præcision og orden karakteriserer faderen som person, mens moderen af Poula betegnes som flittig og ansvarsbevidst; - en ansvarsbevidsthed Poula selv opfatter som typisk for Nyboderkonerne, der ofte "måtte klare det hele" når manden var ude at sejle.

Poula selv stræbte efter at opfylde de samme mål, som forældrene: At gøre sin pligt og at gøre det arbejde, man blev sat til, - at gøre det grundigt.

"Jeg var selv meget, meget pligtopfyldende og jeg var artig. Der var ikke noget med nogen udskejelser i nogen retning. Jeg læste mine lektier, og når jeg havde læst lektierne, så hørte min mor mig i dem. Og så var det meget tit, jeg sagde til mor, nej, jeg synes ikke rigtig jeg kan dem, det må jeg hellere læse en gang til. Så sagde mor, jamen du kan dem jo godt. Ja, men jeg vil alligevel hellere læse dem en gang til. Og så læste jeg dem en gang til, og så blev jeg hørt igen. Nej, der var ikke noget, der holdede der."

Som følge af sin pligtopfyldenhed fik Poula da også en flidspræmie, da hun forlod skolen, - betegnende nok i form af et ur!

Socialdemokratiske sympatier og læsningen af en avis, der ikke ubetinget hyldede flåde, militær og kongehus, var ikke ensbetydende med, at forældrene havde en kritisk holdning til tjenesten eller til hele orlogsmiljøet. Flådens begrebsverden, hvor loyal, pligtopfyldende og præcis tjenesteudøvelse er et absolut krav til de ansatte, kom ikke på nogen måde i konflikt med de tanker og forestillinger, som beherskede familielivet hos Holger, Marie og Poula. Det var holdninger så selvfølgelige, fordi de var nedarvede igennem generationer, og fordi de dagligt bekræftedes i et hverdagsliv, som næsten udelukkende udfoldede sig inden for flådens rammer.

Familiens sangrepertoire kan siges at underbygge denne konklusion; - man sang fortrinsvis "fædrelandssange" d.v.s. sangene, som fandtes i Danmarks melodibog, og særlige favoritter havde man også: "Men den sang, vi elskede mest af alle var Axel Juel og Georg Rygaards "Flaget": "Der er ingenting, der maner, som et flag, der går til top" - og når vi nåede til verset "og det sidste suk i bølgen, når det stolte skib gik ned" - så var der ikke et øje tørt. Og jeg synes endnu, at denne sang er en af de allerdejlige, vi har."

Et fotografi af en af de bedstemødre i Nyboder som fortalte de undrende børnebørn om fortidens langt barskere levevilkår og om bedstefædres og oldefædres orlogstogter til eksotiske lande som Kina og Sydamerika. Denne farmors fornavn kendes ikke. Hun var "farmor" Sørensen, gift med chaluproer Sørensen. Begge hendes sønner blev ansat ved Orlogsværftet, den ene som snedker, den anden som bødker.

Matrosen

Erik John Madsen fortæller.

De følgende erindringer, som her gengives i sin fulde udstrækning, er nedskrevet af Erik John Madsen f. 1924 som søn af matros Hans Peder Knud Madsen og Hustruen Johanne Emilie Elisabeth Hansen. I familien var der også en datter, Annelise f. 1927. Erindringerne blev nedskrevet i 1980-81. Fortælleren var gennem avisartikler blevet opmærksom på Orlogsmuseets indsamling af erindringer fra Nyboder, og kontaktede derfor museet. Han fik til-

sendt 6 korte spørgelister, og udarbejdede med vejledning herfra den følgende beretning om sin barndom og opvækst i Nyboder, - en beretning så flydende, at jeg har foretrukket at gengive den ordret. I beretningen er indpasset nogle supplerende oplysninger om boligindretning, døgnrytme og kosthold som fortælleren, på museets forespørgsel, besvarede i et følgende brev. Møbleringsplanen over hjemmet i Delfingade 28 er udarbejdet på grundlag af fortællerenes egne skitser, ligesom tegningen af køkkenets indretning. Erindringerne dækker perioden fra 1830-1943.

Familien

"Jeg blev født den 24 maj 1924 i Suensonsgade 19, stuen, i Nyboder. Min fader var dengang matros, dækskonstabel Hans Peder Knud Madsen, født d. 29. december 1900 i Fåborg på Fyn. Han forrettede dengang tjeneste på Søværnets Kaserne på Holmen; senere kom han til U-båds divisionen. - Efter en del års tjeneste i U-bådens kom han på inspektionsfartøjerne "Islands Falk", "Ingolf" og panserskibet "Peder Skram". Ca. 1936 blev han fører af kutteren "Thyra", som sejlede feriesejlads for højerestående officerer.

Han var imidlertid blevet underkvartermester af 2. grad - senere af 1. grad. Omkring 1937 blev han overflyttet til Kystdefensionen og blev bådfører af fartøjer som "Middelgrunden", "Kongedybet", "Lodsen", "Hollænderdybet" m.v. Hans job bestod i at sejle vand, proviant og personel til og fra vore søfarter samt slæbe skydeskiver fra forterne. Han døde i 1954, 54 år gammel. Han fik Holmens Hæderstegn for 25 års tjeneste. Under krigen 1939-45 reddede han en svensk Skibsbesætning fra skibet "Bertha", som blev minesprængt i Sundet. Fra det svenske rederi modtog han et dobbeltkapslet guldur og en guldpokal fra det svenske kongehus. Han var en aktiv vægtløfter på Holmen og tog mange sølvpræmier i vægtløftning. Hans øgenavne var "Store Hans" - "Stærke Hans" - og "Skipper Skræk".

Min moder var telefonistinde på KTAS de første år af min levetid, og blev så hjemmegående husmor; hun skulle ikke arbejde, for nu var hun gift. Min fader sagde gerne: "Arbejdskammerater har jeg på min arbejdsplads"! , Så hendes plads var i hjemmet. Hendes navn var Johanne Emilie Elisabeth, f. Hansen, født den 26. september 1901 i Jyllinge ved Roskilde. Hun døde i 1964 - 63 år gammel, og boede de sidste 10 år i enkebolig i Haregade 3.

Da jeg blev født i Suensonsgade 19, stuen, havde mine forældre efter sigende en lille stuelejlighed bestående af en stue, et kammer og et gennemgangskøkken. Min søster, Annelise, blev født d. 27. december 1927 og vi var os to børn.

Jeg kan huske, at hun blev døbt i Citadelskirken i Kastellet, og at jeg samtidig blev fremstillet samme dag og sted. Jeg havde de første 3 år været meget syg af bronkitis og havde levet i dampfelt siden min fødsel. St. Pauls kirke, som vi hørte til, var under ombygning og reparation, så derfor benyttede man Citadelskirken i Kastellet."

Hjemmet

"Omkring 1929 flyttede vi til Delfingade 19,1 til gården. Denne lejlighed havde også 1 stue, 1 "soveværelse" og 1 køkken, gammeldags "lokum" (i gården) og fælles vaskehus til brænde og koks. Lejlighedens indretning husker jeg ikke, men kan erindre at: Når mine forældre skulle ind i klædeskabet, måtte de bære min seng op i deres seng, og skulle de ind i servanten, skulle min søsters seng bæres op i forældrenes seng.

Som nabo havde vi en bådebygger, som hed Blichfeldt, og af ham fik jeg et gammelt kasseret gevær fra 1864. Jeg havde det kun kort tid, for min fader tog det fra mig og afleverede det tilbage.

I Delfingade 19 boede 6 familier.

Omkring 1934 skete der store forandringer i Nyboder. Husene blev "gennemskåret" for at føre en ny gade igennem, som hed Kronprinsessegade. Husene havde før gået fra St. Kongensgade til Østervold, og det var en "stor" rejse at komme fra den ene gade til den anden. Statuen af Chr. IV blev også flyttet, og den røde ringmur med det grønne vedbend blev fjernet; samtidig blev der på 1ste salen indbygget toilet med træk og slip.

Omkring 1935 flyttede vi til Delfingade 28, stuen, i en såkaldt grundforbedret lejlighed. Stuehøjden var 212 cm, - og den lejlighed mine forældre nu fik bestod af 2 stuer, 2 værelser, 1 gennemgangskøkken, lille gårdhave, pissoir og lokum i gården, fælles vaskehus (senere kom der toilet med træk og slip på 1ste sal).

Vaskehuset var fælles med beboerne i nr. 27, samt de øvrige familier i Hjertensfrydsgade. Der var en låge i plankeværket, og derefter var der adgang. Vaskehuset bestod af en gruekedel, og der blev fyret med brænde, koks eller lign. Der var storvask i gang om måneden, og så var der altid klatvask. Vasketøjet blev opbevaret i det lille rum under trappen. Dagen før min moder skulle vaskes, var hun inde i vaskehuset i nr. 27, og der blev alt tøjet sat i blød i soda, og i dette store trækvar var tøjet til næste dag. Tøjet blev taget op af karret og kom nu over i en gruekedel og skulle nu koges. Som brændsel blev der brugt brænde, affald og koks. Når tøjet var kogt tog min moder et stykke tøj med en flad vaskepind over i en zinkbalje, som stod på en bæk eller lign. I denne balje var et vaskebræt. Så tog hun noget brunt sæ-

"Han fik Holmens hæderstegn". Her uddelles Hæderstegnet til en af håndværkerne ved Nyboders Materialgård 29. januar

1980. Det er den daværende kommandant H. Dijnh som overrækker Hæderstegnet.

be på tøjet over i skyllekaret, og tøjet blev skyllet til det var fri for sæbe, gerne 3-4 gange. Tøjet blev vredet i hånden. - Om sommeren blev der trukket tøjsnore i haven, og tøjet hængt til tørre. Om vinteren blev det båret op på loftet og hængt til tørre.

Badeforhold foregik gerne i en zinkbalje i gennemgangskøkkenet, og så var det med at smutte ind i stuen, når vi hørte nogen ved døren. Når mine forældre badede, blev vi børn sendt ud i haven.

Min søster og jeg delte værelse til jeg var atten et halvt år og hun var femten et halvt år, og vi havde køje-etage senge. Og det foregik sådan,

at hun tog sit nattøj på, slukkede lyset og gik i seng. Derefter var det min tur til at gå i seng.

Vi havde vores bestemte pladser i stuen. Min faders plads var sofaen ("Divannen"). Min moders plads var en stol på langsiden af spisestuebordet. Min søsters stol var ved soveværelset, og min stol var ved køkkendøren, og jeg fik lov til at komme koks på kakkellovnen om vinteren efter "ordre". Når min fader havde vagt hvert andet døgn, indtog jeg "faderrollen" overfor min søster, så måtte hun komme koks på.

Min søsters og mine pligter var faktisk små. - Når jeg kom hjem fra skole skulle jeg på byplads.

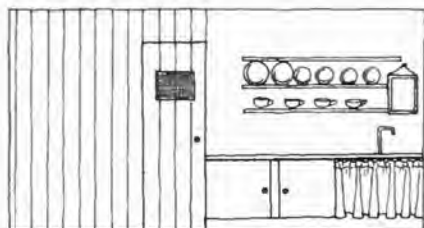

Fig. 33.
Denne skitse af
køkkenet i
Delfingade er
tegnet af
E. J. Nadsen.

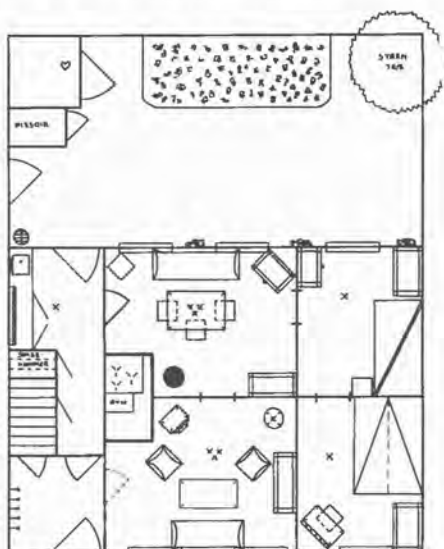

Fig. 34.
Møbleringsplan over lejligheden i Delfingade rekonstrueret
på baggrund af opmålinger i Forsvarets Bygningstjeneste i
kombination med meddelerens oplysninger. Jfr.
signaturforklaring bag i bogen under noter.

- Vores pligter bestod i at gå byrinder, dække bord og tage ud af bordet, - om vinteren at hente 1 spand koks og optændingsbrænde på loftet. Mit job var også at gå i Kastellet for at købe rugbrød på Militærets Brødfabrik. Jeg havde et adgangskort dertil, pålydende min faders navn, rang og adresse. Dette skulle forevises de danske skildvagter. Det var billigere brødpris og til gengæld rigtig groft militært rugbrød, og det var noget, der møttede.

Min moder strikkede og hæklede altid - af min faders aflagte militær kapper blev der syet stortrøjer til mig, eller benklæder, - af mostres og tanters kjoler blev der også syet og klippet (selv skjorter). Min moder havde altid meget at gøre."

Naboskab.

"Haven var fælles for beboerne, men det var en stiltiende overenskomst, at den hørte stuelejligheden til. Stuelejligheden var gerne forbeholdt personer af lavere rang, og de dobbelte 1ste sale til kvartermesterrang eller officerstrang.

Da der var meget rangsnobberi til i min barndom, var det sådan, at jeg ikke måtte lege med et barn af en "civilist". Og omvendt: Et barn, hvis fader var af højere rang, han måtte ikke lege med mig. Så derfor, når vi, der boede i stuen, altid var i haven, så kom de aldrig ned i haven fra 1ste sal, for de var jo af højere rang.

Godt naboskab kunne godt trives i Nyboder. Her har naboerne i et af husene i Røvegade udlånt stole og service i anledning af festen for en overstået maskinmestereksamen. Fotografii fra beg. af 1950'erne.

For at chikanere kom de dog igennem vort køkken, når min moder lavede mad, enten med skraldespanden eller med deres cykler, som stod i haven. Det var ikke blot børnene, der havde den "rangmærkning" - hustruerne talte heller ikke sammen og mændene undgik hinanden. Alle og enhver passede sit og undgik hinanden, men sladderer gik."

Omgangsliv.

"Vi havde aldrig fester, kun når der var fødselsdag kom mine bedsteforældre, tanter og onkler; så blev der serveret hjemmebagt kage og kaffe. En sjælden gang blev der trukket en flaske kirsebærvin op.

Vor nærmeste familie var min mormor, morfar og to mostre. Så havde vi to tanter og to onkler. Hele min faders familie var på Fyn, og en del i Jylland, så dem så vi aldrig. Familien så vi til fødselsdage og til jul.

Når vi besøgte min mormor, som boede i Esromgade på Nørrebro, var der kun råd til at køre den ene vej med sporvognen, - enten ud eller hjem. I starten spadserede vi derud og kørte hjem. Efterhånden som vi blev ældre, blev vi nok mere dukkdrevne, for så ville vi køre derud; men da vi skulle hjem sov vi "rævesøvn" og var så trætte, at vi ikke kunne stå på benene. Min mormor forbarmede sig over os, og stak min moder til sporvognen hjem.

Hvert år var familien samlet til julefest hos mine bedsteforældre, og der var der spisning af flæskesteg og risengrød og dans om juletræet. Børnene fik legetøj den dag, for det var jo børnenes dag, og ingen bløde pakker, og vi kørte i taxa hjem. Den kostede fra 90 øre til 1 kr. dengang."

Natmanden.

"Vor store oplevelse var 1 gang om ugen, midt om natten, kunde vi høre en hestevogns hårde hjul hen over brostenene. Det var natmandens vogn og vi kunde høre hans færden i det meste af gaden, og fulgte alle lydene. - "Phru" sagde han, og vognene standsede; det raslede med tønder, en gadedør blev åbnet, sæder og brædder og tøndene blev fjernet og en tom blev sat i stedet. Dørene smækkede igen, og "hyp". Vognen kørte igen. - Endelig standsede han foran vores dør. Vi for op af vores senge, og gemte os bag gardinet, og nu kunne vi se ham ude i gården, for han havde en lygte i panden, en slags "minearbejderkasket med lygte". Ih, hvor var det spændende.

Gud nåde og trøste den arme husmoder, der ikke engang imellem lagde en cigar eller stillede en øl, eller der lå en drikkeskilling til ham på køkkenbordet, så kunne hun være forvisset om, at når

natmanden passerede det høje dørtrin til korridoren, ramte spanden dørkarmen, og der røg et "skvæt" af i farten."

Gadens liv.

"Der kom altid mange handlende gennem gaderne, gerne bestemte dage. Og som regel sang de. - Fiskemanden kom med sin lille hestevogn og sang "sildegødt", "sildegødt", "fine rødspættegødt", og så evt. en pris derpå. Grønthandleren kom med sin trækvogn og han sang: Vi har fine kartofler idag, kom ned og køb (og så prisen derpå). Sangen gik på den engelske sang "Pallace Glide". Der kom også en sandmand, som solgte sand i skæppemål. - Bananvognen med 10 bananer for 50 øre, det var alle de bløde, stødte og sorte, - og så for at få udsolgt. Iskagemanden kom også på sin varecykel, og han havde også æblepinde med.

Skærslipperen var også et almindeligt syn, og han sang: "Her er skærslipperen, skal De have slæbet knive og sakse." Der kom lirekassemanden, og så dansede børnene gerne dertil. - Når der kom gademusikanter, så var der liv i gaden. Børnene hjalp disse musikanter ved at samle de nedkastede penge sammen, og putte dem i deres lommer. Endvidere blev vi sat på "vagt" på hjørnet, og skulle passe på, politiet ikke kom. De måtte ikke spille på gaderne, pengene blev taget fra dem og de kom med på politistationen. Engang fik jeg fat på en varm 2 øre, d.v.s. at vedkommende person havde lagt den i kakkellovnen, så mønten var hvidglødende. Det skulle være en form for spøg.

I Krokodillegade ved Chr. d. IV statuen boede 3 højtstående officerer, som havde militære værnepligtige som oppassere. Disse var iklædt hvidt drejlstøj om sommeren, og man kunne se disse opassere med deres lille kurv på armen, for at gå byrinder."

Levestandard.

"Lønninger og pristal omkring 1936 har vel svaret til nutidens priser. Omkring mine 12 år husker jeg, at min faders løn var ca. 380 kr. pr. måned. Huslejen var omkring 12 kr. - Skat 30 kr. - min moders kostpenge omkring 90-100 kr. Brændsel, gas, lys? - Fader havde en løbende skokonto hos Stjælsberg sko i St. Kongensgade på 15 kr. om måneden, - og en tøjkonto hos skrædderen i Gernersgade på 20 kr. pr. måned. Vi var alle velekviperede, og det satte far og mor stor pris på.

3 pund kartofler kostede 17 øre, - 3/4 ltr. Central hvidøl 11 øre og den mørke 14 øre. Wienerbrød 5 øre og de dyre til 7 øre. 1 pakke 10 stk. ciga-

Leg i gården. Skibbygger Anton Dencker med døtrene Else, Grethe og Lilly i gården til Suensonsgade 23 o. År 1920.

retter 25 øre. - 1 avis 10 øre. - 1 øl 27 øre. - Benzin 11 øre plus 14 øre i statsafgift.

Trods alt fik vi to retter mad hver dag, og det var ganske almindelige, borgerlige retter såsom: Frikadeller, medisterpølse, lever, stegt flæsk, okse- og høsekødssuppe, brunkål, grønkål, klipfisk, spegesild og løgsovs, hakkebøf og lign.; - af efterretter: Æble-, rabarber- og sagosuppe, koldskål, øllebrød, risengrød, majsgrød og lign, såsom var der fisk en gang ugen. Vi sultede aldrig og gik altid mætte i seng.

Den lille røde madkasse, som der stod "Velbekomme" på, og som jeg havde med i skole, der var 4 stk. mad i, - og de bestod af mange varianter, f.eks. chokolademad, rosinmad, æblemad, fedtemad med spegepølse, kødpølse, fiskefrikadeller. Der

kunne også være æggemad, tomatmad, bananmadder. - Så madpakken var også godt varieret.

Vi spiste gerne middagsmad ved 17.30-tiden, for der var min fader hjemme hver anden dag.

Om søndagen var det anderledes. Der blev købt 4 kryddere, 4 stk. Søres overskårne wienerbrød, og et birkesfranskbrød. (Min søster og jeg fik en endeskive hver, og det var skønt, med det varme, friske brød).

Om søndagen drak vi gerne morgenkaffe omkring 9-tiden. Omkring 12-tiden spiste vi frokost. Ved 15-tiden drak vi eftermiddagskaffe, med hjemmebagt sandkage. Ved 18-tiden spiste vi middagsmad. - Og det var altid steg og budding.

Borddækning hverdag og søndag, der var der voksdug på bordet og ganske almindeligt uden blomster,

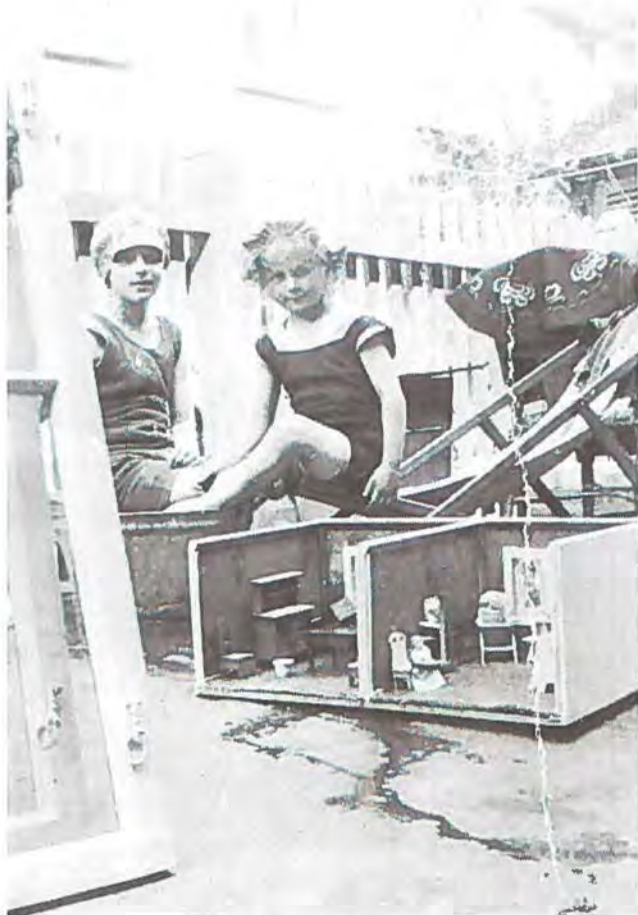

De tre piger Else, Grethe og Lilly Dencker står opstillet i gården til fotografering. Lemmene, pigerne står på, dækker over kloak- og brønddæksler. Disse lemme spillede en vigtig rolle i pigernes lege: som "stue" og "soveværelse", når de legede far, mor, børn og som dansegulv, når lirekassemanden kom.

pynt eller lignende. Gryden eller stegepanden kunne godt være på bordet. Til fester var der en fin dug og servietter af stof på bordet. Pænt spise-stel (morgenfruestel) og pænt sølvbestik."

Leg og fritid.

"Drenge og piger legede ikke sådan sammen. Drengelegene var ikke for "Tøser"; og de drenge, der legede med pigerne, var nogle "tøsedrenge". "Tøse-

Pigerne legede især i gårdene med de mere stilfærdige legemens gaderne i højere grad var drengenes territorium. Her er maskinmester Henry Lous' to døtre Rigmor og Else draget ned i gården med dukkehuset en sommerdag 1923.

drenge" havde svært ved at komme i leg med de rigtige drenge.

Pigerne sjippede, spillede bold op ad husmuren, både med en og to bolde, de var dygtige. endvidere havde pigerne mange sanglege. De legede også meget med deres dukker og dukkevogne, spillede dukketeater, - og lavede hinkeruder! Kunne drengene drille pigerne, eller ødelægge deres lege, så var det i orden.

Drengene havde også mange lege. - Man trillede kugler på gaden, enten til en streg, - eller også

i en skotøjsæske, hvori der var skåret små huller. Såfremt kuglen gik i hul, kunne man vinde 2-5-10 kugler. Hvis kuglen ikke ramte hul, var kuglen æskens ejers. (Hullerne var ikke altid lige store, og "banken" vandt altid). - Man havde også gættelege med kugler - lige eller ulige. Der var terrespillet, det bestod af 5 marmorterninger. Der lå fire terninger på jorden, og man havde en i hånden. Man kastede den man havde i hånden op i luften, tog en af de 4 der var på jorden, og greb den, der var i luften. Næste kast skulle man tage to fra jorden og gribe dem i luften, - o.s.v.

Der var yo-yo spillet, som var meget populært, endvidere djævlespillet, som bestod af en bambuspind i hver hånd; pindene var forbundet med en snor, hvori en slags kegle roterede. Vi spillede meget janter og klink. Der var også de mere farlige lege, såsom at kaste med knive, skyde med flitsbue, skyde med pusterør, - gule ærter som krudt. - Slangebøsser med kramper eller småsten. - Men heldigvis skete der aldrig noget, og disse lege varede altid kort, for når en voksen så det, kunne vi godt gå hjem til vore forældre og hente disse ting. Og så var der en vis bagdel, der kom på komedie.

Af de onskabsfulde lege: Man ringede på dørklokkerne eller snurrede med skoddevriderne, så det rungede i hele huset. Vi fandt også på at lukke luften ud af cyklerne i hele gaden. Men det gjorde vi kun den ene gang, for vi var opdaget, og blev nu udstyret med pumper; kunne vi ikke pumpe en cykel, så fik vi det nu lært under voksen opsyn. - Vi gjorde det aldrig mere. - I tilgift fik jeg af min fader en i enden af en livrem. Vi havde også "sneboldkampe" med hestepærer.

Yderlig mere havde hver gade sin "hær", og sin "hærfører" og befalingsmænd. - Alle var dekoreret med hjemmelavede papmærker og medaljer. Af udstyr havde vi låg fra margarine- og smørdritler som skjolde, med ridderkors på. Nogle havde træsværd, andre lange bambuskæppe. - Indbyrdes erklærede gaderne hinanden krig. - (Elsdyrsgade og Delfingade var allieret), - og så gik det løs under råb og skrig. Kampene stoppede gerne, når en næse blødte, eller hvis de voksne greb ind. Engang blev Nyboder erklæret "krig" af Borgergade-Adelgade kvarteret. - Hele Nyboder holdt sammen, og der kom et gevaldigt slag igang. Vi fik så mange klø af hinanden at "hæren" blev opløst, og vi legede ikke krig mere.

Når vi løb byrinder for folk, fik vi gerne fra 2-5 øre i drikkepenge (5 øre var meget flot). For disse penge købte vi kagekrummer, kandisaffald i aviskræmmerhuse; hvis vi sparede sammen, kunne vi købe studenterbrød til 5 øre, eller gammelt brød fra i går. På hjørnet af Gernersgade og Kronprinsessegade lå en slikforretning, og den ældre dame

hed populært "snotmutter", for hendes næse løb altid og dryppede - men det gjorde ikke noget, for hendes iskager på "muslingeskaller" var altid større end hos andre. Det var hjemmelavet vandsis.

Vi fik gerne lov til at gå i Palæ biografen om søndagen til 16 forestillingen, billetprisen var 35 øre; det var gerne Tarzanfilm eller indianerfilm, der gik til disse børneforestillinger, og så var der også til en lakrids tandbørste til 5 øre. - Havde filmen været spændende, kunne forældrene gerne se det, ved at denne tandbørste rigtig havde været kørt rundt i hele hovedet. - Der var først en del reklamefilm, og det var de samme hver gang. - En lille pige, der sad og plukkede blomster, det var Barnets Dags komité, og når man gik i Palæ biografen støttede man sagen. - Så var der reklamefilmen for Enigheden og Trifoliums malk, og under reklamefilmen blev den finske ryttermarch spillet.

I st. Pauls Kirke blev der lavet en ungdomsklub. Sognepræsten hed Svend Nielsen, som havde været sømandspræst i Sydamerika. - Kordegnen hed Axel Marrot og boede i Kronprinsessegade. - Vi havde hvide huer på, med et rødt stofmærke i panden, og i dette mærke stod: St. Pauls Kristelige Ungdomsforening. Nede i kirkens krybbe havde vi ugentlig undervisning i at spille på orgarina, ellers havde vi klubmøder i menighedshuset i Fredericiagade.

Efterhånden vi blev lidt ældre, 13-14 år, vovede vi os ud i den "vide" verden, for at se lidt på livet. Hvor skulle vi gå hen - selvfølgelig til alt det, der var forbudt os som mindre. Det måtte være det mest spændende. På Grønlands-torvet, Rigensgade/Østervold, var en café, der hed "Marinen". Der spillede Frelsens hær et par gange om ugen. Der var gerne et pønt opløb hver gang; for når de fulde folk kom op fra værtshuset og gav deres besyv med, så syntes vi det var sjovt. En fuld mand hældte øl ned i tubaen, for den skulle have en øl.

I Østre Anlæg spillede "solskinssangerne" hver tirsdag, det var meget mere fredeligt. St. Pauls kirkeplads og græsplænen bag anlægget var altid fuld af fulde sprittere, der drak træsprit og brystdråber, nogle drak "pullemut". Branderten blev sovet ud på bænken. Det skete, at pladsen blev ryddet, men de kom hurtigt igen.

På fredage og lørdage skete der altid meget i Borgergade-Adelgade kvarteret. Der var masser af værtshuse, og der lød harmonikamusik og tangoer. Fulde mennesker, damer, der drak træsprit, når de var fulde, gadehandlerne, der råbte med deres varer. Der var liv.

Der var også musikanter på gaderne, bl.a. var der en mand, der hed Vallentiner. Han vakte mest opsigt. - Han havde tyrolerhat på, - tyroler-

Børnene i Hjertensfrydsgade udklædt til fastelavn. Foto fra beg. af 1920'erne.

bukser, - på indersiden havde han påspændt "grydelåg", på ryggen havde han en tromme, og på hver overarm havde han trommestikker; endvidere spillede han på kaffekande. - Han hoppede og dansede, baskede med armene, så trommen på ryggen fik nogle slag, så sang han så nogle lyde fra kaffekanden. Han var vældig sjov.

Men så snart de store granvoksne Betjente kom; de gik to og to midt på fortorvet. - Lange kapper med bredt politibælte, hvori tommelfingeren sad, og så havde de pikkelhjelme på. De gik lige ud, flyttede sig ikke, dem der ikke flyttede sig, fik en "maveskalle". - Var der folk, der brokkede sig, blev der spurgt: Vil du køres op, eller have klø. - Dem der blev kørt op, blev bestemt taget i arme og ben, og så blev der læsset ind. - Politiet

kendte sine folk og også omvendt. Ingen bar nag, næste dag var det glemt. Men respekt havde de for politiet."

Legekammeraten.

"En af mine bedste legekammerater jeg mindes er Gert Nielsen, som boede i Elsdyrsgade. Gerts forældre står stadig i min erindring som de sødeste og rareste mennekser. Børnene havde det mere frit end os andre, syntes jeg, - de måtte mere: - tage børn med hjem - og de måtte også være i deres fine stue.

Gerts far var modelsnedker på Holmen, og han havde lavet et kammer til drengene oppe på loftet.

En Nyboderdreng, søn af skibbygger Bjørneboe, udklædt som Christian IV til en fastelavnsfest år 1922. "Kattekongen" ved hans side - Ebba - blev senere gift med sin fastelavnskavaler.

Jeg var imponeret af deres stue, for inden for døren var en stor poleret granat eller torpedodel, der var lavet om til lampe. Og så havde de et spisebord, og når overdelen blev fjernet, var der et billard nedeunder.

Da Gert og jeg var omkring 14 år, var Gerts storebror Helge marinesoldat. Han var meget aktiv D.S.U'er. De havde lokale i Hjertenfrydsgade 1."

Modelsnedkeriet beskæftigede før 2. verdenskrig 20 svende og lærlinge. Her er arbejdsstyrken fotograferet o. år 1920.

Skolegang.

"Jeg gik på Nyboder skole fra 1931-38, der dengang var en temmelig ny og moderne skole, bl.a. med skolelæge og tandklinik. Der var gode lærerkræfter på skolen; og alle fik lært at stave og skrive. Alt blev banket ind i hovedet på os. - Ved skrivning lød lærerindens takfaste kommando: op, hen, tilbage, skråt op, ned og luk. - Stavning foregik i fælleskor: en stavelse ad gangen, tilbage og "samle" den op, o.s.v.

Vor dansklærer kaldte vi for "Do fatter" og "Nallefis". Han sagde: Vil do komme her op; så hev han i de små hår ved ørene, når man så ikke kunne komme højere op på tåspidserne, fik man en knaldende lussning, eller slag med linealen over fingrene

Sanglæreren havde fremadstående kæbeben, og når han spillede falsk violin, kaldte vi ham for "Kæbeben".

Øgenavnene hørte lærerne selvfølgelig ikke.-

To gymnastiklærere havde vi også: "Søren" og "Ole", to fhv. serjeanter fra Gardn. Når vi havde løb i gymnastiksalen, eller skulle springe buk, holdt vi ikke takten, eller kom over bukken, så var der altid et hurtigt rap bagi.

Der var en bestemt ånd over skolen, man skulle lære noget, det var lærerkrafterne, der vidste det, børnene skulle lære. Kæft, trit og retning, og det har man ikke taget skade af, tvært imod. (det har bare manglet de sidste 20 år).

Vi kunne købe 1/4 ltr. sød mælk på flaske og med sugerør hos mælkemanden for 10 øre. Det skete, at jeg et par gange om ugen fik penge med til mælk, men der var bare det, at hvis ikke klassens stærkeste dreng fik mælken, så fik man tæv."

Læretiden.

"I 1938 gik jeg ud af skolen og d. 15. september 1938 kom jeg i lære på Orlogsværftet som bådebygger og skibstømrer.

Arbejdstiden var fra 7.00 - 16.00 også om lørdagen. Vi havde 48 timer om ugen. Det første læreår var lønnen 7,68 kr. om ugen eller 16 øre i timen. Det var meget fint, for en svendeløn var på 80-90 øre pr. time. Det var tidligt op, kørte på cykel hele vejen rundt af Prinsessegade o.s.v. Fyraften kl. 16 - og så hjem, - vaskes og spise, for hele vinterhalvåret gik jeg på Teknisk skole på Nørrevold, og det var mandag, onsdag og fredag fra 17.30 - 20.00. så efter at have været ude i luften hele dagen, - og i de strenge isvintre vi havde i 40-erne, - så sov man dejligt.

Jeg havde en god læreplads, fik en god uddannelse, arbejdede på fyrskibe og ved fregatten "Jylland"s reparation; bl.a. fik fregatten helt nye master og rær; og der fik vi læredrenge lært at hugge med skærøkse i det pommerske fyr. Det pommerske fyr, der blev brugt til masterne, var rester fra Chr. IVs tid, og det havde ligget i flådens leje som bomspærring af havneløbet. Det var hårdt som stål.

Jeg var 5 år på Holmen, og forlod Holmen, da tyskerne besatte Holmen i 1943."

Voksenlivet.

"I 1943 blev jeg gift, 19 år gammel, og havde været udlært i et år og flyttede fra Nyboder. Stiftede selv familie i St. Kongensgade 35, - flyttede til Brønshøj og derfra til Lyngby og Bagsværd. Har en dejlig hustru, 5 voksne børn, de 4 af dem er gift og vi har 9 børnebørn. Alle drengene er håndværksuddannede, den ene bl.a. som skibstømrer på Holmen...

Min værnepligt aftjenete jeg på Grønland i 1946 på marinestationen i Godthåb.

Nu taler man så meget om de gode, gamle dage, og hvor billigt alt var; men een ting må vi huske: Lønningerne, priser, skat var også derefter, og man stillede ikke den høje levestandard - eller krav - som vi gør nu. Men een ting vil jeg aldrig glemme: Jeg har haft en dejlig barndom, og vi var glade for ingenting; og gode forældre, som man så op til, og respekterede, og der var familiesammenhold."

Sammenfatning

Erik Johns familie repræsenterer det sejlende, militære personel, og er tillige et eksempel på en "ny" kategori af beboere: Tilflytterne, som ikke havde nogen forudgående tilknytning til orlogsmiljøet.

Denne manglende tilknytning afspejles i livsmønsteret. Grænsen mellem Nyboder og omverdenen var ikke så klart markeret, som i de to foregående skildringer. Familiens sognekirke var f.eks. Sct. Pauls kirke og ikke Holmens. Denne mulighed for at vælge sognekirke eksisterede fra slutningen af forrige århundrede, hvor Sct. Pauls sogn udskiltes som selvstændigt sogn. For Erik Johns familie havde Holmens kirke ikke - som det var tilfældet i familier udsprunget af "den faste stok" - været rammen om begivenheder i slægten igennem flere generationer. Derfor faldt det mere naturligt at vælge den nærliggende Sct. Pauls kirke, når børnene skulle døbes og konfirmeres. Erik John blev senere medlem af den ungdomsklub, som hørte til Sct. Pauls sogn.

Også på andre områder strakte familiens aktiviteter sig ud over Nyboders grænser. Familiens omgangskreds bestod f.eks. hovedsageligt af moderens slægtninge, som alle havde deres liv og arbejde uden for Nyboders verden.

Skildringen af naboskabet adskiller sig en del fra Poulas og Charles erindringer. Der hørte naboerne til familiens nærmeste omgangskreds, mens naborelationerne i Erik Johns erindringer snarere var en kilde til konflikt end til socialt samvær.

Der er på mange områder store ligheder mellem de to foregående skildringer og Erik Johns erindringer, men der synes tillige at være en række markante forskelle.

Vi genkender de trygge økonomiske kår og omsorgen for børnene. I denne familie tog omsorgen sig især udtryk i den vægt, der blev lagt på deres ydre fremtoning: Det pæne tøj og de ordentlige sko.

Derimod synes familiemønsteret at have afvejet en del fra situationen i Charles og Poulas familie, og da primært med hensyn til forholdet far-børn. Erik Johns far synes at have indtaget en lang mere autoritær, patriarkalsk holdning end de øvrige fædre vi har hørt om. Han var den, der straffede børnene, men synes ellers ikke at have beskæftiget sig meget med dem. De fælles viseaftener, spadsereture, udflugter og samtaler, som både Poula og Charles erindringer, hører vi intet om her. Erindringerne giver i stedet et indtryk af en familie, hvor de enkelte medlemmer i høj grad levede hver deres tilværelse, med hjemmet som det eneste samlende punkt. Faderen havde sine aktiviteter på Holmen, i tjenesten såvel som fritiden, hvor han deltog i sportsaktiviteter. Sønnens til-

"Jeg havde en god læreplads". Orlogsværftet har helt frem til nutiden været præget af en håndværksmæssig produktion

med stærke håndværkertraditioner. Her et glimt fra riggerloftet fra o. 1970.

værelse centreredes om samvær med kammerater. Om søsteren og moderen hører vi næsten intet, og heller ikke om den øvrige slægt. I skildringen af kammeratens hjem aner man imidlertid en drøm om et familieliv, der kunne have været anderledes: Gerts far, der laver ting til sønnerne, og hjemmet, hvor de "måtte mere": Være i den fine stue og tage kammerater med hjem.

Artillerimekanikeren.

Ulla Gerhardts erindringer.

I den følgende beretning om livet hos artillerimekaniker Robert Hansen, hans hustru Johannes og datteren Ulla hører vi om et familieliv præget af faderens lange fravær fra hjemmet på togter til bl.a. Island og Sydamerika.

Fortælleren er datteren Ulla, en af de første personer, som reagerede på avisartiklerne om Or-

logsmuseets indsamling af erindringer fra Nyboder. Erindringerne nedskrev hun efter at have fået tilsendt spørgelister om familieliv, bolig, arbejde og fritid. Igennem samtaler under indsamlingsarbejdets forløb uddybedes siden flere punkter i erindringerne, bl.a. med hensyn til boligindretning og hverdagsrytmen i hjemmet. Ulla har desuden forsynet museet med et righoldigt billedmateriale fra forældrenes og bedsteforældrenes hjem og fritid, ligesom hun har givet museet lov til at kopiere samtlige attester og skrivelser, der vedrører faderens karriere i flåden.

Bedsteforældrene og Roberts barndom.

Ulla har i sin beretning i stor udstrækning sammenblandet forholdet i faderens barndomshjem med forholdene i sin egen familie. Dette er symptomatisk for Ullas opvækst, idet hun synes at have tilbragt næsten mere tid hos farfar og farmor i Suensonsgade end i den lejlighed, hendes forældre beboede.

Ulla var selv enebarn, mens hendes far, Robert, var det 5. barn i en børneflokk på 12, hvoraf de to døde som spæde. Roberts far, Ullas farfar, var Emil Hansen. I sine yngre dage havde Emil arbejdet som skibbygger på Holmen, men i den periode Ulla beretter om, ca. 1910-1928, var han beskæftiget som bud i Søværnets interne budtjeneste.

Emil stammede fra et landbrug på Midtsjælland. Det var værnepligten aftjent i marinen, som havde ansporet ham til at søge tjeneste her. Den samme beslutning havde to af hans brødre: Carl og Viggo, taget. De var begge blevet fyrbødere, Carl endda overfyrbøder, og de boede begge i Nyboder. Carl og dennes hustru Agnes er i øvrigt identiske med de naboer, som Poula og Poulas forældre, Holger og Marie, havde et så nært forhold til.

Selv om Emil var tilflytter, fik hans børn og børnebørn dog også tilknytning til flåden. Sønerne blev udlært på Holmen og to af dem blev senere ansat her: Robert, som mekaniker og storebror Hans som skibbygger.

Takket være den store børneflokk kunne Emil og hans familie disponere over en "dobbelt" stuelejlighed, trods Emils forholdsvis underordnede rang. Alligevel kunne det knibe med pladsen, men aldersspredningen i børneskaren betød dog, at de større børn begyndte at flytte hjemmefra, næsten inden de yngste kom ud af vuggen.

Ulla kom til at vokse op under mere rummelige forhold end faderen. Hun boede de første 8 år af sit liv med forældrene i en "enkelt" lejlighed til gården. (jfr. møbleringsplan fig. 35). Men Robert avancerede i tjenesten og fik herved mulighed for

Emil Hansen med hustruen Alvilda og en del af børneflokk. Drengen i stolen i forgrunden er Robert Hansen, Ulla Gethardts far. Foto fra 1893.

at flytte til en "dobbelt" lejlighed, først i Haregade, hvor lejligheden havde "gennemgangskøkken", siden i Svanegade på 1. sal (jfr. møbleringsplan fig. 36).

Rent økonomisk blev Robert også bedre stillet end forældrene havde været det. Farfar Emil havde udover sin tjeneste tillige aftenarbejde som kontrollør ved Det kgl. Teater. Ulla fik som barn et levende indtryk af den arbejdsbyrde, som bedstefaderen påtog sig:

"Min bedstefar var også begyndt som håndværker på Holmen, så vidt jeg ved som tømrer, skibbygger, for så senere at blive kontorbud, og om aftenen kontrollør på Det kgl. Teater.

Så langt tilbage jeg kan huske, kom bedstefar altid hjem til frokosten, som stod parat, dertil tog han een snaps, (og kun een) og en hvidtøl. Snapsflasken og et glas stod altid i buffet'en til højre; og derefter tilbage til sit job på cykel med pind på baghjulet, kaldet "Hønsespind", på hvilken man med sammenbidt mine besteg uhyret. Kl. halv fem var han atter hjemme igen, hvilte sig på chaiselong'en en halv time, hvorefter han spiste sin middag, for derpå at tage sin vagt på Det kgl. Teater kl. halv otte, når publikum så var lukket ind og kommet på plads, så var det med et lille smut hjem til en kop aftenkaffe, derefter tilbage til teatret for at lukke publikum ud efter forestillingen, ja, det var en lang arbejdsdag, men der var jo mange munde at mætte. Den tid, der så blev tilovers blev brugt til at forsåle eget og børnenes fodtøj."

Den store børneflokk samt en kronisk sygdom gjorde det umuligt for hustruen Alvilda at have lønnet arbejde. Husarbejdet oversteg næsten hendes kræfter, hvorfor døtrene allerede tidligt blev inddraget heri. En af døtrene, faster Dyveke, hjalp moderen med husholdningen også efter sit giftermål. Hver dag stillede hun i Nyboder for at hjælpe, om mandagen med vasketøjet, de øvrige dage med madlavning og rengøring. Ulla fortæller, at fasteren og farmoderen da ofte talte "sort" om fælles anliggender under arbejdet, ikke alt egnede sig for andres ører.

De andre børn blev tidligt inddraget i arbejdet med at brødføde familien:

"Men tro nu ikke, at disse børn (Robert og hans søskende) fik lov til at bortødsle deres fritid med leg og andet "pjet", nej! - både før og efter skoletid skulle de være aktive deltagere i hjemmets økonomiske status, bl.a. ved at f.eks. gå med morgenbrød og om eftermiddagen hjælpe købmanden med at bringe varer ud o.s.v. De indtjente "drikkepenge" sad bedstefar så og krævede afleveret, dem gemte han i en "lampebeholder" for til jul at ha' penge til at købe julegaver for til alle disse børn, og hvis nogen tror, det var muligt at gemme en 2-øre for ham, ta'r de grueligt fejl, han vidste, eller kunne se på enhver... om man havde "rent mel i posen"."

Bedstefar Emil var en ubestridt patriark, som håndhævede disciplinen i hjemmet. Ulla husker faderens beretning om sin barndom, hvor bedstefar Emil i sin sparsomme fritid altid sad og forsålede

Robert Hansen som konfirmand i 1903.

familiens fodtøj... "alt imens han kaldte de støjende unger til orden, ofte ved i arrigskab at kaste skosylen efter dem; engang røg den med spidsen ind i hovedet på min fader, hul blev der, men dog uden han tog varig skade af det."

At børnene efterhånden voksede op og stiftede familie ændrede ikke på bedstefaderens patriarkalske sindelag:

"Om søndagen skulle alle uden undtagelse møde op i "48" på et eller tidspunkt af dagen, dette alle betød, må du vide, ikke kun børn, nej alle, betød børn, børnebørn, koner m.fl., blev nogen væk kom de i skarpt forhør om årsagen og blev som sagt udskældt for deres udeblivelse uden gyldig grund. Det sjove ved det var, at blot man havde vist sig, - kunne man godt gå igen næsten lige efter, jo - bedstefar var familiens overhoved, ingen diskussion om det."

Barndommen var kort i Roberts hjem. Børnene kom i lære, så snart de var konfirmerede - drengene på Orlogsværftet, pigerne på fabrik eller - som faster Dyveke - i bogbinderlære.

Læretiden blev overstået i løbet af 4 år, og for Roberts vedkommende var det ensbetydende med, at han kunne gifte sig og få egen bolig i Nyboder. Børnenes giftermål betød imidlertid ikke, at forbindelsen til forældrene blev afbrudt, - tværtimod. Af Ullas erindringer fremgår det, hvorledes hun tilbragte en stor del af sin fritid hos bedsteforældrene, og ligeså naturligt var deres hjem samlingspunkt for øvrige børnebørn og børn. Til jul og pinse var alle tilstede:

"JULEAFTEN kunne vi godt være op til 36-38 personer til julemad, der altid bestod af Risengrød - Flæsketeg. Jeg kan huske alle vi små børn sad rundt omkring på buffet'en og på ryggen af chaiselong'en. Mandelgave var der altid, en lille marcipangris.

I Stadsstuen stod julestræet, helt til loftet, pyntet med røde og hvide papirroser, de var selvfølgelig lavet af føromtalte tante Dyveke, samt brede røde og hvide papirbånd, men ingen levende lys, a.h.t. brandfare.

Når vi havde spist skulle der vaskes op inden vi gik til juletræet, hvor vi sang de alm. julesalmer og -sange, før vi børn så kunne få vore julegaver, bedstefar og bedste gav kun gaver til børnebørn og lign. aldersklasser. [...]

Vi børn legede panteleg og morede os med hinandens legetøj og spiste godter, for så senere at få natmad i spisestuen ved spisebordet, så klokken kunne godt blive 2 nat før vi gik hjem. (Den aften forlangte Kommandanten ikke nattero kl. 10).

Bedste havde uden at bedstefar vidste det sparet op af sine små midler i en form for "Julens Glæde", for at forsøge på at opfylde alle børnenes ønsker, hvad hun jo så gerne ville.

PINSE-skovturen mødtes alle (igen alle) på Østerbro station, de der boede i Nybo'r gik i slut-

Robert Hansen som værnepligtig.

tet trop med bedstefar og bestemor i spidsen, alle entrede så en af "Skovvognene" i toget til Klampenborg, alle havde sin "Tante Hector", en skotøjsæske med alle madderne, endvidere drikkevarer, sodavand til børnene, det var en stor dag, der var også medbragt spilleinstrumenter, Banjo og Harmonika, ind i Dyrehaven, finde et passende sted at kaste anker, hver familie tog så en medbragt dug frem og herpå så serveret alle de udpakkede madder, jo dug skulle der være. Efter frokosten kom der gang i sangene, kendt af alle, Revyviser og Sømandsviser, alle sang med, store og små, rigtig fællessang, der var ikke noget med forskellige lege, det var der ikke tid til.

Kl. 6 var vi alle hjemme i Nyboder igen og samledes så i lysthuset i Gården, hvor dagen fortsatte med sang og musik til kl. 10, så var det slut efter reglementet. Hvordan vejret var kunne vi ikke tage os af, det var tradition, så vejret var ingen grund til aflysning."

Ullas barndom.

Da Robert stiftede familie var han de første år af ægteskabet eneforsørger, som hans fader havde været det. Da datteren Ulla begyndte sin skolegang, tog Johanne imidlertid et formiddagsjob i en nærliggende viktualiehandel. Arbejdstiden var begrænset til de timer, hvor Ulla var i skole.

Alene den omstændighed, at Ulla var enebarn, satte imidlertid familien i stand til at opretholde en levestandard noget over bedsteforældrenes, selv om man på ingen måde var velhavende. Levestandarden påmindere om forholdene i de familier, vi tidligere har mødt: 2 retter mad hver dag til middag, pålæg på brødet til skolen og et ekstra måltid til Ulla, når hun kom hjem fra skolen. Af familiefotografierne fremgår det, at heller ikke påklædningen blev forsømt.

Ulla kom ikke i Sølvgade betalingssskole, det var der ikke råd til. I 1918 bortfaldt imidlertid kravet om skolepenge til Sølvgade skole, og da Hindegade skole samtidig lukkede blev Ulla overflyttet til Sølvgade. Fra 1920 kom hun til at gå i den nyåbnede Nyboder skole.

Hvor faderen i sin barndom havde haft indtil flere bypladser for at hjælpe på økonomien, var Ulla helt fritaget for sådanne forpligtelser. Hun løb imidlertid tit byrinder for bedstemoderen og fik da en 2-øre, som hun selv kunne beholde. Faste pligter havde hun: At gå i byen for moderen eller hjælpe til med opvasken. Ud over dette skulle hun passe sin skolegang og lektielæsning, men så var der også tid til leg:

"Jeg kan huske vandposten omtrent uden for vor bolig, den var centrum i vores tilværelse, det var sjovt at poste vand fra den og oversprøjte hinanden, selvfølgelig blev vi skældt ud for vore flæseforklæder, vi kom ind med, men sjovt havde vi haft det hver gang; vi morede os også med at binde en sort tråd i en gammel pung, smide den foran Sørensen's statue, gemme os bag den, for endelig at grine når en gik i fælden og bukkede sig ned, efter først at ha' set sig forsigtigt om, for at tage den op, og vi så trak i snoren og grinede; ellers legede vi piger for sig, og frem for alt, ancienniteten blev ikke sammenblandet. Vi spillede bold: Langbold, rundbold og legede ståtrold, hoppe paradís m.v."

Det unge par, Robert og Johanne Hansen med datteren Ulla. 1911.

En stor del af fritiden tilbragtes som omtalt hos bedsteforældrene i nr. 48, og de fleste legekammerater havde hun her.

"Jeg var i "48" hver dag (...) der skete jo en masse i "48", der kom bl.a. Ane fra Amager med grøntsager, hele året rundt, bedste gav hende ofte en kop kaffe, som hun drak af underkoppen, det syntes jeg var mærkeligt, der kom også mælkemand, fiskemand, skraldemand samt natmand, han kom sent om aftenen for at tømme "spanden"; bedstefar stil-

På legepladsen ved Langelinie

lede altid en "genstand" i vinduet til ham, ellers kunne det ske, der skete et lille uheld med spanden under transporten gennem køkkenet. Hvis bedste var syg gik jeg i byen for hende, til spækhøkeren (...) og til urtekræmmer Glant, og jeg fik ofte en 2-øre, det var jo en hel formue dengang."

Da Ulla blev lidt ældre, skulle hun udover skolegangen tillige passe klaver- og danseundervisningen. Teaterbesøg var heller ikke ualmindelige:

"Af anden kulturel opdragelse var mine besøg i Casino, hvor jeg bl.a. så "Capriciosa", der jo handler om livet i Nybo'r. jeg kan huske billetprisen var 35 øre på balkonen. Det kgl. Teater fik jeg fribillet til af min bedstefar, når der var mindre besøg, jo der blev sørget for min almene dannelse, hvilket jeg idag er meget taknemmelig for."

Efter afsluttet skolegang gennemgik hun et årskursus på "Københavns kommunesfortsættelseskursus og frivillige ungdomsskole", hvor hun fik undervisning i husholdning og madlavning.

Ulla havde nok en del pligter i hjemmet, men disse pligter vedrørte i højere grad hendes fremtid end opgaver nødvendige for familiens økonomi. Hendes opdragelse sigtede ikke i så høj grad, som det var tilfældet med Poula, mod en egentlig

erhvervsmæssig uddannelse, - hun fik i stedet en opdragelse og (ud)dannelse, der sigtede mod en fremtidig arbejdsopgave som hustru og moder, uden tvivl helt i overensstemmelse med hendes egne ønsker.

Arbejdsdeling og kønsroller i et sømandshjem.

Ullas familiemønster var da også præget af et kønsrollemønster, hvor faderen var familiens ubestridte overhoved, og hvor moderen påtog sig alle de forpligtelser, der eksisterede i husholdningen. Men i skildringen af familien er det nødvendigt, at fastholde vilkårene for familielivet: Faderens ofte lange fravær fra hjemmet under udkommanderinger. Johanne, Ullas mor, mærkede disse vilkår allerede kort tid efter giftermålet: Robert udkommanderedes til tjeneste på "Peder Skram" fra april til september. Som i så mange andre Nyboderfamilier måtte Johanne føde sit barn under mandens fravær. Det blev bedstemor og andre slægtninge, som trådte hjælpende til i den periode. Robert var gentagne gange udkommanderet til længere togter i de følgende år. Fra 1914 og til verdenskrigens afslutning gjorde han tjeneste på "Heimdal", som lå fast stationeret i Store Bælt. Han var sjældent hjemme i disse år, - i stedet drog mor og datter afsted på besøg til Korsør, fortrinsvis i forbindelse med større højtider som jul og nytår. I 1921 var han med "Ingolf" til Island og var da fraværende fra d. 14/5 til den 18/9. I årene 1924-25 var han på togt med krydseren "Niels Juel" til Sydamerika. Ud over disse langvarige udkommanderinger var han ofte på kortere togter i de danske farvande.

Familien indrettede sig efter disse vekslende tjenesteforhold:

"Når far var på mønstret og f.eks. i havn i nærheden, gjorde mor og jeg en søndagstur til f.eks. (...) Helsingør. I kan nok forstå, det var en dejlig oplevelse, først med tog og så besøge min far, som jeg holdt meget af."

Der var feststemning i hjemmet, når Robert kom hjem efter længere tids fravær. Udflugter, fester og sammenkomster fandt sted i de perioder, hvor han havde orlov:

"Når far ikke var på togt, gik vi ofte i "De små Haver" i Pile Allé gerne sammen med onkler og tantes (...) vi havde alle madkurv med og børnene fik sodavand, det var fest for os børn, sodavand var jo ikke hverdagskost, vi gik da også frem og tilbage, nu var der jo ikke råd til sporvogn, vi brugte "Apostlenes Heste"."

Bedstefar Emil Hansen og hustruen Alvida på deres ældre dage o. år 1920. Det var i denne lejlighed, Suensonsgade 48, familien samledes hver juleaften, ialt 35 personer.

Efter togterne havde Robert ofte optjent hyre, et ekstra tillæg til lønnen, som betaltes under udkommanderingerne. Dette gav ham mulighed for at være "spendabel" ved hjemkomsten:

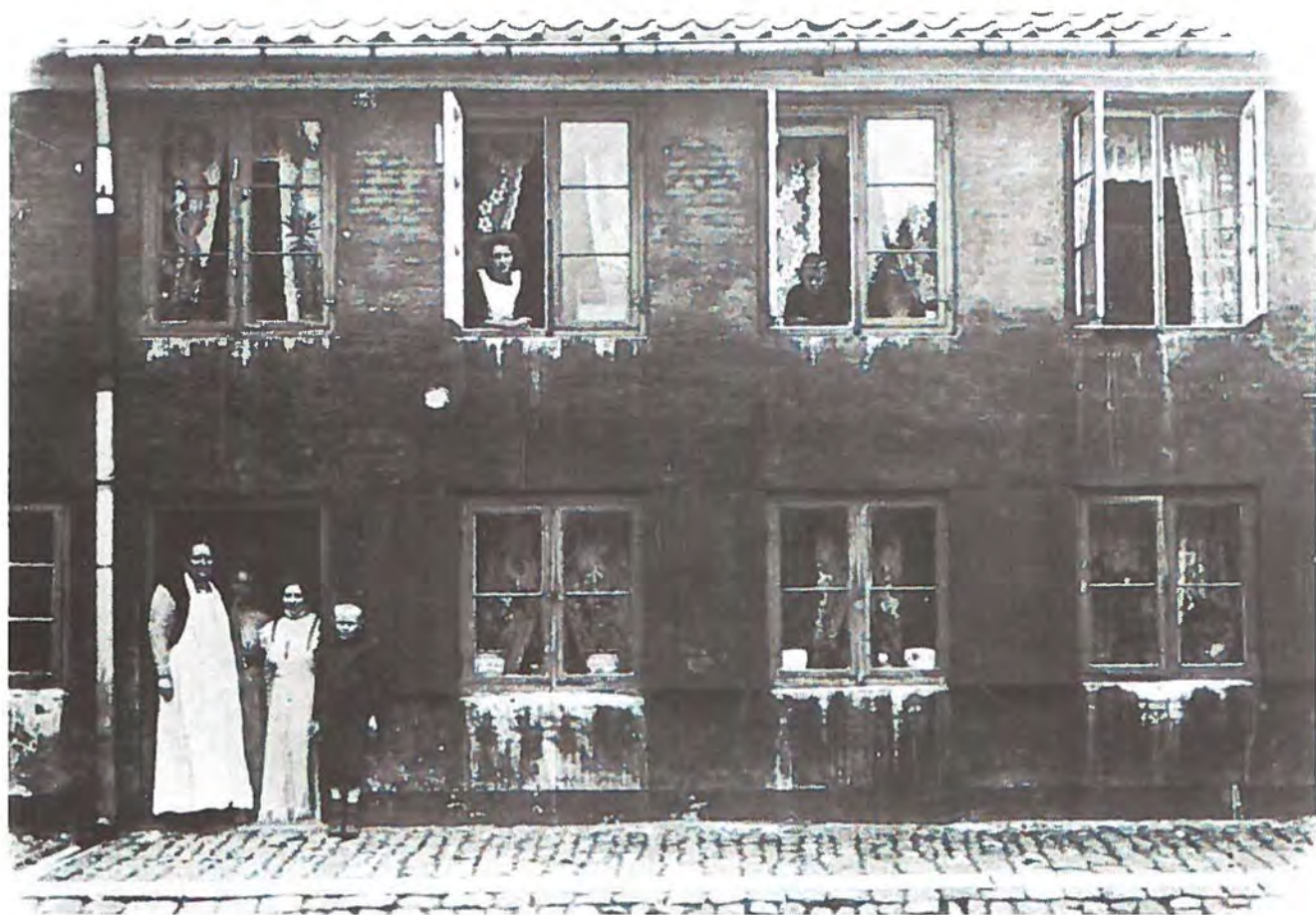
"Når far ikke var på togt, havde far, mor og jeg en lørdagstur, således: Når vi havde spist tog vi vort pæne tøj på og gik på indkøb op ad Borgergade, Prinsensgade, også kaldet POLAKGADE, for så at gå hjem ad Adelgade; vi handlede med de i mine øjne mærkelige mennesker, det var en stor oplevelse at se dette folkeslag. Jeg måtte ikke gå derned alene, jeg måtte kun gå til Hindegade.

Jeg kan huske en lørdagstur (vi boede dengang i Haregade 20) vi gik hjem ad Adelgade, der boede en snedkermester i en kælder, som havde nogle meget fine mahognimøbler, og vi kiggede på et meget fint chatol, og mor udbød: - Næh!! - hvor er det smukt! jeg husker så tydeligt episoden, far sva-

rede: Skal vi ikke gå ned at se på det? - Mor: - Nej det har vi slet ikke råd til! - Da vi kom ned fik vi at vide, det var et svendestykke og at prisen var 400 kr. - Mor sagde nej, - men far var netop blevet ligestillet med underofficer, og just kommet hjem fra togt, så der var jo lidt opsparat hyre på lommen, derfor fik mor sit chatol, det er meget smukt, og står den dag idag i min datters hjem."

Ullas konfirmation fandt sted nogle måneder efter faderens hjemkomst fra Sydamerika-togtet med krydseren "Niels Juel", og det var en af grundene til, mener hun, at "den ikke fik for lidt" ved denne fest:

"Alle sejl var sat til for at gøre dagen til en festdag, jeg tænker far havde opsparat af sin hyre fra togtet til Sydamerika, hvorfra han kom hjem i

Ullas bedstemor Alvilda Hansen i døren til Suensonsgade 43, ca. år 1910.

A Fig. 35.
Møbleringsplan over hjemmet i Suensonsgade 14, en "enkelt" lejlighed på 1. sal. Planen er udført på baggrund af opmålinger i Forsvarets Bygningstjeneste i kombination med meddelerens erindringer.

B Fig. 36.
Møbleringsplan over den "dobbelte" lejlighed i Svanevej, som familien flyttede til.

Johanne Hansen med datteren Ulla på armen foran døren til Svensonsgade 14 år 1910.

I stuelejligheden ses "underboerne" Hr. og fru Andersen og i vinduerne til 1. sal kigger naboerne ud af vinduerne.

foråret 1924, så der blev benyttet "TAXA" både ud og hjem, og i hjemmet var der lagt op til stor festivitas, husk jeg var enebarn, - 42 gæster med diverse sange og "lejet" harmonikaspiller, det var en stor dag både for forældre og konfirmanden."

Munterheden og festlighederne i de perioder faderen var hjemme må også forstås på baggrund af den ængstelse, der altid fandtes latent hos Robert og hans pårørende, en ængstelse for forlis eller ulykker om bord, en ængstelse man sjældent klædte i ord. Skete det, blev det på en direkte og bramfri måde, som da familien tog afsked med Robert inden den lange Sydamerika-rejse:

9. august blev far udnævnt til "Mekaniker af 2.gr." ved Orlogsværftet og udkommanderet til togt til Sydamerika i krydseren "Niels Juel". Jeg kan huske da vi alle, der havde mulighed for det, stod på kajen for at tage afsked, at bedste far som jo stadig var bramfri udbød: "Ta' nu endelig ordentlig afsked med ham, for ham ser I ikke mere, - det skiv er slet ikke bygget til sådan et togt!!!" - Han var dog ved at få ret, for jeg mindes noget snak om at de mistede roret i "Atlanten" og måtte rigge et "nødror" op, men far kom da hjem i god behold "

Ulla som konfirmand.

I de lange fraværperioder holdtes forbindelsen vedlige gennem breve og tilsendte fotografier. "Nyboders børn må høre til de mest fotograferede", skriver Ulla. Selv blev hun fotograferet regelmæssigt med højst et års mellemrum og fotografierne tilsendtes faderen.

Robert fremstår i Ullas erindringer som en smuk, elegant og tillige lidt spændende person, ventet med længsel, fordi hans hjemkomst altid indebar ændringer i den daglige rutine. Det har i høj grad været moderen, som - tildels med hjælp af slægtninge - fik denne rutine til at fungere, og det

har også været hende, som i det daglige sørgede for Ullas opdragelse, skolegang m.m.

At moderen stod med det totale ansvar i mandens fravær indebar imidlertid ikke en omlægning af kønsrollemønstret i familien. Når Robert kom hjem, var han atter familiens ubestridte overhoved. Autoriteten manifesteredes over for datteren bl.a. gennem forbud mod at klippe håret før hun blev 16, og ved at sørge for, at hun kom direkte hjem efter fester: "Skoleballerne husker jeg tydeligt, for min far stod altid udenfor kl. 10, og ventede for at hente sin datter hjem, der skulle ikke hælde hende noget, - - - kors hvor var jeg sur."

Men faderen var dog først og fremmest genstand for datterens beundring og stolthed:

"Om vinteren var der bal i "Ørnen" underofficersforeningen og senere i "Dæksofficersforeningen", til disse baller benyttede vi altid datidens "TAXA", vi var jo alle selskabsklædte, så taxa var en nødvendig udgift, der skulle være anstand og pli, det tog min far meget nøje, jeg har f.eks. aldrig set min far beruset, selvom andre i selskaberne havde fået lidt, jo hans optræden skulle så vidt muligt være dadelfri. Navnlig husker jeg juletræsfesterne i "Ørnen", disse fester blev altid holdt samme sted (Grev Moltkes palæ), og far var ofte ordensmarskalk, med roset i knaphullet. Han så flot ud i selskabstøj med roset, syntes jeg."

Afgang fra tjenesten.

Ullas tilværelse synes fast forankret i Nyboder: Familieliv, fritid, og samvær med slægt og venner var centreret omkring Nyboder. Foreningslivet var ligeledes forankret i orlogsmiljøet, idet det var underofficersforeningen "Ørnen" og senere "Dæksofficersforeningen" Robert var medlem af.

Da Robert besluttede at forlade marinen ændredes tilværelsen derfor på mange måder for familien. Årsagen til hans afgang var antagelig de ændringer i ansættelsesforholdene som var en følge af de nye personelordninger fra 1919 og 1922. Af attester fremgår det, at Robert selv søgte sin afsked kort efter overgangen fra tjenestemandsstatus til en kontraktmæssig ansættelse ved Orlogsværftet. Sin afsked tog han i 1925, kort efter det lange togt til Sydamerika.

Efter en kortvarig ansættelse som reparatør på et dampvaskeri blev Robert selvstændig erhvervsdrivende. Han forsøgte sig i mange brancher: Restauratør, grønthandler og købmand, men endte til sidst som restauratør for en mindre café på Østerbro. At det netop blev restaurationsbranchen Robert forsøgte sig indenfor, kan ikke undre. I

Robert har forladt flåden og Nyboder og er blevet selvstændig. Bilen her er ikke et "statussymbol" men

nødvendig for en selvstændig erhvervsdrivende som skal hente varer hos grossisten og køre dem ud. Foto ca. 1930.

tjenesten havde han flere gange fungeret som messeforstander i underofficersmessen, f.eks. på "Heimdahl", og derfra havde han indhøstet erfaringer, som kunne anvendes i restauratørjobbet.

De fysiske rammer om familiens tilværelse ændredes betydeligt. I stedet for Nyboder måtte man nu finde sig til rette i skiftende lejligheder rundt om i København. Lejlighederne lå oftest i tilknytning til den butik eller café, Robert drev. Dagligdagens struktur ændredes imidlertid ikke helt så radikalt, som man kunne tro. Moderen arbejdede stadigvæk, men nu i familiens egen butik og ikke som ansat. Hjælp fra, og samvær med, slægten var stadig en selvfølge i dagligdagen: Roberts første forsøg i restaurationsbranchen formede sig f.eks.

som et samarbejde med to af brødrene. Og i familiens kolonihavehus genoplivedes "Nyboderstemningen" med familiebesøg, sang og spil. Slægtsammenholdet udstrakte sig også til økonomisk hjælp til trængende familiemedlemmer, som det fremgår af et brev fra Roberts søster til broderen.

I årene efter flytningen fra Nyboder afsluttede Ulla sin skolegang. Hun fik arbejde i forskellige virksomheder som kassedame og ekspeditrice, afbrudt af en kortere kontoruddannelse. Sin tilkommende traf hun til et bal i "Borgernes Hus":

"(.....) det gik nu ualmindelig let med kommunikationen, thi han var lige kommet hjem fra

Grønland, hvor han havde truffet bl.a. sømine- mestrene Janus Sørensen og Brinck, og da jeg også kendte dem, ja, jeg ved ikke, jeg havde nu i 2 år savnet Nyboder meget og så pludseligt at møde en, der kender nogen derude fra, det var som om det gjorde det hele lettere."

Ullas forlovede var ansat ved Geodætisk Institut, og den første forlovelsestid kom derfor til at påminde om moderens situation: Lange perioder, hvor han var udstationeret og hun måtte vente derhjemme. I dette tilfælde gjaldt det opmålingsrejser til Grønland.

Ulla blev gift i 1934 og året efter blev hun mor til en datter. Af erindringerne fremgår det, at familiemønstret i nogen grad gentog sig: Datteren fik et lige så nært forhold til sine bedste-forældre, Robert og Johanne, som Ulla i sin tid havde haft det til bedstefar Emil og bedste.

Robert Hansens livs- og karriereforløb er et eksempel på de muligheder, flådens folk havde for at "bryde ud" og skabe sig en anden tilværelse. Mange har - som Robert - netop valgt restaurationsbranchen, som de havde fået et godt kendskab til, f.eks. gennem hvervet som messeforstander.

Roberts historie fortæller imidlertid også, at søværnsordningerne i 1922 og 1932 næsten pressede mandskab ud af flåden, enten fordi de nu måtte acceptere en anden ansættelsesform end den "faste" tjeneste, eller fordi de blev sparet væk af nedskæringer.

Orlogskaptajnen.

Caroline van Wyllich - Muxolls erindringer.

Det er et andet socialt miljø, vi nu bevæger os ind i, selv om rammen om tilværelsen: Nyboder og Orlogsflåden, er fælles for denne og de øvrige familier, hvis skæbne vi hidtil har fulgt. Orlogskaptajnen - "Kaptajnen" i daglig tale - var gennem sin uddannelse til søofficer tildelt helt andre tjenstlige funktioner, end de fædre, vi hidtil har hørt om. Som søofficer var han primært den person, som i tjenesten udfærdigede ordrer, samtidigt som han stod til ansvar for større enheder, som f.eks. et skib med besætning og materiel. Denne hans position som myndighedsperson og arbejdsleder markeredes i Nyboders fysiske miljø: Familien boede i en af de ca. 40 boliger, som var reserveret for officerer af linien, i dette tilfælde et "helt" hus på hjørnet af Haregade og Kronprinsessegade.

Caroline Bistrup foran hjemmet, Haregade 22, år 1935.

Erindringerne, som danner baggrund for den følgende beskrivelse af familien Bistrups tilværelse i årene 1926-1940, nedskrev Caroline i årene 1980-81 foranlediget af Orlogsmuseets Nyboderprojekt. Til hjælp med udarbejdelsen tilsendtes spørgelister fra museet. I flere opfølgende samtaler er der føjet yderligere oplysninger til beretningen. Som supplement til erindringerne fik museet desuden tilladelse til at kopiere en del familiefotografier samt den gæstebog, fru Bistrup havde ført. En kopi af en håndskreven kogebog anvendt i Nyboder, indgår ligeledes i materialet. Supplerende oplysninger er indhentet fra erindringsbogen "Det

Helt hus, ialt 19

Lejlighed ialt 16

Samlede antal husstande ca 900

Fig. 37.
Boliger forbeholdt søofficeret af linjen, ca. 1930. Kartet er udarbejdet på grundlag af fortegnelser i Nyboders Kommandantskab.

var på Frederiksberg", skrevet af Carolines fætter Ib Eigtved. 98).

Caroline er næstældste barn i en børnefolk på fem: Lauritz, f. 1910, Caroline, f. 1912, Henning, f. 1914, Fritz, f. 1917 og Elisabeth, f. 1918. Kun tre af de fem børn opnåede voksenalder, idet de to ældste sønner døde unge af tuberkulose, en tragedie, som uundgåeligt måtte præge familiens hverdag.

"Kaptajnen" og "fruen".

Orlogskaptajn Henning August Østerberg Bistrup var født på Grønland år 1879 som søn af kolonibestyrer Lauritz Bistrup og hustruen Anna Vilhelmine Augusta f. Østerberg. Flere af familiemedlemmerne havde tilknytning til den grønlandske administration: To af Hennings brødre blev kolonibestyrere og søstrene blev gift med kolonibestyrere i Godthåb henholdsvis Sukkertoppen. Som søn af en udstationeret embedsmand måtte Henning dele skæbne med andre børn, hvis forældre var knyttede til administrationen af en koloni: Skolegang på kostskole i Danmark, i Hennings tilfælde Sorø Akademi, hvortil han sendtes 10 år gammel. Han genså først sine forældre 10 år senere; han var da kadet, idet han umiddelbart efter aflagt studentereksamen søgte optagelse på Søofficersskolen.

I 1901 havde han afsluttet kadet-tiden og samme år deltog han som ung sekondløjtnant i togter med krydseren "Valkyrien" til Dansk Vestindien (1901-02). Efter sin udnævnelse til premierløjtnant blev han p.gr.a. sit indgående kendskab til grønlandske forhold, tilknyttet Mylius Erichsens Danmarksekspektion, der gik til Grønlands østkyst i årene 1906-1908.

Fra denne periode eksisterer en tegning af Henning Bistrup. Den er "...tegnet af Achton Friis på Danmarksekspektionen, han er ukendelig, klædt i bjørneskind med masser af hår og skæg, en stor kontrast til den Far vi kendte, nybarberet, velfriseret i sin smukke uniform."

Efter sit giftermål i 1909 blev Henning Bistrup i 1914 næstkommanderende på Islands Falk og året efter kaptajn på samme skib. Efter udnævnelsen til kaptajnløjtnant var han i årene 1918-1919 chef for fiskeriinspektionen i de danske farvande. Sin udnævnelse til orlogskaptajn fik han i 1923, det år hvor han afbrød sin tjeneste for et års orlov, idet han påtog sig hvervet at føre motorskonnerten "Teddy" til Østgrønland. Skonnerten ejedes af Østgrønlandske Kompagni, og Bistrup tilbød sig som skipper i et forsøg på at redde kompagniet. Turen gik til Scoresbysund med proviant og nyt personale

"Fylla's hjemkomst til København efteråret 1927.

til stationen. Stationens fangst skulle samtidig hentes hjem.

Rejsen fik et dramatisk forløb: Skibet blev skruet ned af isen, og besætningen måtte i længere tid drive rundt på en isflage. Det lykkedes imidlertid at bjerge alle ind til Angmagalik, hvor man måtte overvintre.

Da familien i 1926 flyttede ind i Nyboder, var Bistrup netop udnævnt til orlogskaptajn og chef for "Fylla", som varetog fiskeriinspektionen ved Island og Færøerne. Dette indebar, at han i realiteten var udstationeret i en periode af 2 år.

Først i 50-års alderen fik Bistrup tjeneste "i land". I 1928 var han næstkommanderende ved Søtransportvæsenet og året efter blev han inspektør for Marinens Bibliotek. I 1932 modtog han i forbindelse med afgang fra aktiv tjeneste udnævnelsen til kommandørkaptajn af reserven og blev samtidig chef for Søtransportvæsenet.

Carolines mor, Birgitte, var født 1882 i en velhavende grossererfamilie på Frederiksberg. Der var 4 børn i hjemmet: Valdemar, Caroline, Margrethe og Birgitte. Faderen, grosserer C. A. Eigtved, drev

en større engros- og agenturvirksomhed, en virksomhed sønnen Valdemar indtrådte i efter endt uddannelse i 1901. Han overtog den i 1916 efter faderens død. Valdemar blev senere direktør i Privatbanken. Birgittes søster Margrethe blev ligeledes gift med en søofficer, Oscar Pade. Henning Bistrup blev gennem giftermålet med Birgitte beslægtet med flere af sine officerskolleger: Ewald, Lagoni, Pade og Juel-Brockdorff.

Om Eigtved-søskendes giftermål eksisterer der en "familiehistorie" som bl.a. forklarer, hvorledes de to søstre blev gift med hver "sin" søofficer.

Broderen Valdemar var på en udflugt til Holbæk blevet forelsket i en ung pige, Inger Lagoni, datter af godsejer J. F. Lagoni og hustruen Julie Anine, f. Munthe af Morgenstjerne. Forelskelsen resulterede snart i giftermål, og tilstede ved brylluppet var bl.a. Julie Anines søster: Caroline Juliane, gift med politiassistent S. Pade. En af børnene i dette ægteskab, premierløjtnant Oscar Pade, var ligeledes med ved brylluppet, og forbindelsen mellem slægterne Eigtved og Lagoni resulterede snart i en ny: Margrethe Eigtved blev gift med Oscar Pade.

Gennem Margrethe kom Birgitte til at stifte bekendtskab med Oscar Pades kollega, Henning Bistrup. Ifølge traditionen var det kærlighed "ved første øjekast" da Birgitte sammen med søsteren besøgte officersmessen på det skib, hvor både Oscar Pade og Henning Bistrup samtidigt gjorde tjeneste.

Birgittes opvækst og uddannelse blev afgørende præget af hendes tilhørsforhold til det velhavende københavnske borgerskab:

"Det havde været min Mors store ønske at komme ind på min Morfars kontor, men det var uhørt dengang, i stedet havde hun lært at spille klaver, at synge, at gå i teatret og til koncerter, og ikke mindst at lære sig sprog, som var nødvendigt på rejser. Efter pigeskoleeksamen fra Døtreskolen på Christianshavn blev min Mor sendt et år til Schweiz for at lære fransk, et sprog hun elskede og både skrev og talte. Senere rejste min Mor og hendes søstre ofte til Holland, hvor min Morfar havde forretningsforbindelser, - som blev til venskaber og sværmerier, - dér lærte min Mor også at tale hollandsk, som hun også både læste og skrev. Foruden både engelsk og tysk, som også min Far var dygtig til."

Sprogkundskaberne blev siden anvendt, når børnene skulle have hjælp med lektierne. Sammen med sin mand oversatte Birgitte desuden en bog fra tysk til dansk om slaget i Skagerak.

Den "unge pige" i huset hos familien Bistrup.

Husholdningen.

Husholdningsarbejdet, og omsorgen om børnene, som senere blev Birgittes væsentligste ansvarsområde, fik hun derimod ingen uddannelse til. Allerede som nygifte havde ægteparret da også en "ung pige" boende til hjælp med husarbejdet.

Den tjenestepige, som boede og arbejdede i kaptajnsfamilien i Nyboder kom fra Norge. Hun blev hos familien i mere end 10 år. Den foregående tjenestepige "gamle Karen" havde ligeledes tjent familien i over 10 år, - netop de år, hvor børnene blev født og hvor Birgitte stod ret alene med ansvaret. Hun forlod imidlertid familien da "kaptajnen" blev næstkommanderende på Dæksofficersskolen. Til denne tjeneste hørte tjenestebolig i Søkvæsthuset på Christianshavn og desuden en oppasser, en værnepligtig som skulle gå til hånd i

husholdningen: "Han stillede i køkkenet om morgenen for at gå til hænde, pudse sko og hente brændsel. Men det passede ikke Karen. Hun sagde op, "der skulle ikke være mandfolk i hendes køkken"."

Tjenestepigen aflastede kaptajnsfruen med en stor del af husholdningsarbejdet, primært madlavningen og rengøringen. "Jeg har aldrig set min mor lave mad", skriver Caroline. En stor del af husarbejdet tog "fruen" sig imidlertid selv af: Sengeredning, tøjreparationer, strygning m.m.:

"Hun strøg selv, og der var kurve fulde af skjorter, natkskjorter, chemiser og skørter, lømmetørklæder i stabler og stivede køkkengardiner. Og så var der stoppetøjet, masser af uldne sokker og strømper skulle ses efter, stoppes, parres og lægges sammen."

Ud over disse mere arbejdsbetonede opgaver optog tilrettelæggelsen af husførelsen og repræsentative funktioner tillige en stor del af kaptajnsfruens tid: Planlægning af og indkøb til den daglige husholdning, hvor mange af varerne blev bragt til døren af mælkeemand og købmand, samt værtindefunktionen over for de mange gæster, som besøgte hjemmet.

"Indkøbene til husholdningen foretog min mor selv. Tidlig om morgenen kom mælkeemanden kørende med sin hestevogn, for at sætte 5 liter mælk, han kom så igen op ad formiddagen for at levere yderligere mælk og fløde, og få sin betaling. Smør, margarine og æg blev købt hos frk. Green på hjørnet af Gernersgade og Kronprinsessegade. En stor dejlig forretning altid med friske varer, og frk Green i egen majestæt bag disken, klædt i lyseblåt med stivet hvid kappe på hovedet, både hun selv og forretningen var skinnende ren. Købmanden lå lige overfor på det andet hjørne, og selv om varerne blev bestilt pr. telefon og bragt til døren, kunne det hende at een af os unger blev sendt derhen for at hente noget, det var en kærkommen tjans, som gerne gav et bolsje. Brød blev købt hos Eiermann i St. Kongensgade, og kager hos "Salon de Paris". Fisk blev købt ved en vogn, som kom regelmæssigt i Haregade. En lille ladvogn trukket af en lille hvid pony, som vi fik lov at fodre med rygbrod. Fiskemanden bar en stor bredskygget hat og venter uden fingre, så han kunne gøre fisken i stand, hans kone havde mange lag lange og tykke skørter uden på hinanden og en kysehat, der var bundet ned om hagen med et tørklæde, om skulderen et sjal. De kom hele året med levende fisk, og da vi altid fik fisk om fredagen var vi en fast kunde. Frugt og grønt blev også købt ved vogne, som der kom mange

af. Om foråret kunne man genkende en hæs mandestemme "Muldjord til potteplanter", hans eneste vare. Kød blev købt hos en slagter i Hindergade, men fjerkræ kom fra Worsøe på Nørrebro.

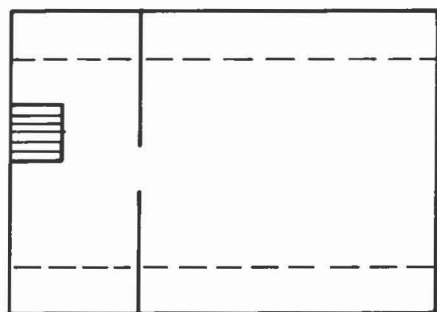
Kun vine sørgede min far for, de kom fra Suenson i Bredgade, han leverede til det meste af flåden og dens folk.

(...) I Haregade levede vi et koncentreret familieliv, med mange besøg af familier og venner i alle generationer. Begrebet "Haregade" var et stort trækplaster med sin geniale beliggenhed og ikke mindst sin store charme. Min mor har efterladt sig en optegnelse af samtlige besøgende i de år vi boede i Nyboder. Knap 450 personer har trådt vores dørtærskel og adskillige af dem mange gange. Det var min mor som styrede huset med en fast hånd, som hun havde været vant til i de mange tidligere år, hvor min far sejlede meget."

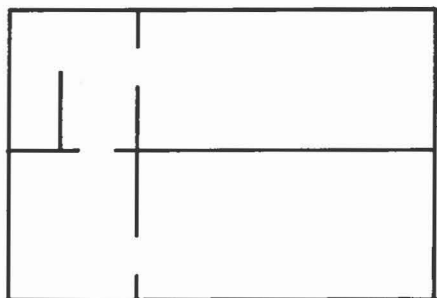
Omsorgen for børnene og den omfattende repræsentation med mange gæster nødvendiggjorde en husholdning, hvor hustruen blev aflastet fra de rutinemæssige arbejdsopgaver i så stor udstrækning som muligt. Hertil rakte den "unge pige"s arbejdskraft langt fra, hvorfor man til en lang række arbejdsopgaver ansatte ekstra hjælp:

"Af min mors mange hjælpere, som vi børn havde døbt "det lille hof", kan jeg nævne: "Frk. Christensen fra Vartov", som kom og lavede mad, når pigen havde fri, vist et filantropisk fortagende. Madam Sørensen også kaldet "Masør", som havde været vaskekone for mine bedsteforældre, kom en gang om måneden og sammen med pigen ordnede hele stovvasken på een dag, trods sin høje alder. Vi elskede hende højt, og det var gensidigt, hun havde kendt os alle fra vi blev født, inklusive min mor. Når hun gik om aftenen sagde hun altid til min mor "Husk at sige til kaptajnen, at han har lovet at gå til min begravelse, i Galla!" Og det ønske blev opfyldt. Ved festlige lejligheder kom Frk. Christiansen, kogekone. Hun boede også i Nyboder i Elsdyrsgade, i en lillebitte lejlighed, som hun havde fået, som datter af en Kanonermeister. Vi var lidt bange for hende, hun lignede heksen fra "Fyrstøjet", og så lugtede hun stærkt af kat. Hun lavede pragtfuld mad, men til min mors misfornøjelse drossede hun medbragte kulørte sukkerkugler på desserten. Det måtte man finde sig i, hvis man ville have hende til at lave maden.

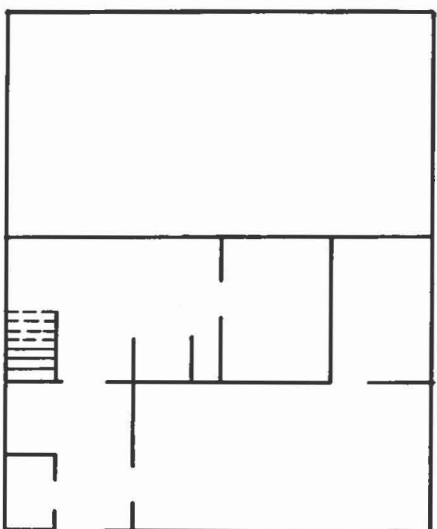
"Røde Anna" (det var håret der var rødt) syede det meste af børnetøjet. Det foregik i soveværelset, hvor vi så måtte stille til prøvning. "Amanda" kom for at servere, ikke alene hos os, men rundt i familien, hun kendte os alle så godt, at hun ikke kunne dy sig for at blande sig lidt i samtalerne ved bordet. "Ta, lidt for min skyld",

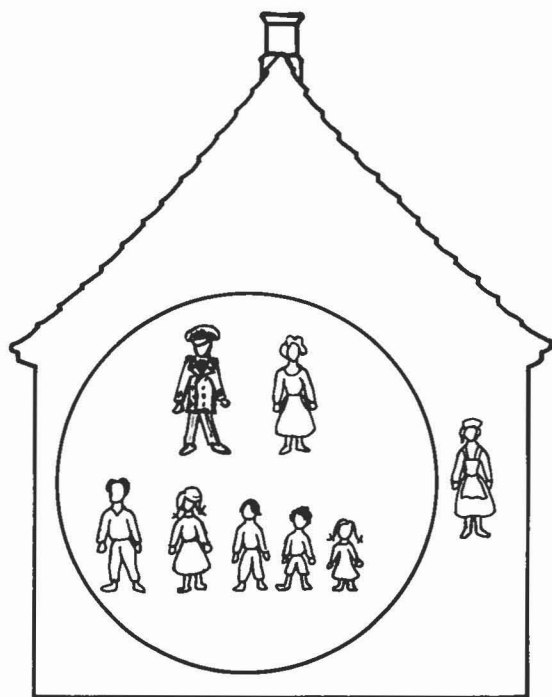
LOFT

1. SAL

STUE

DET LILLE HOF

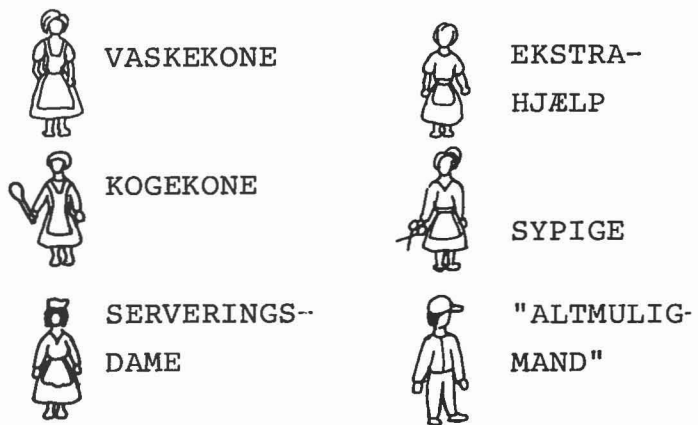

Fig. 38.
Orlogskaptajnens husstand 1927.

Fig. 39 DØGNRYTMEN I KAPTAJNSFAMILIEN EN VINTERDAG ÅR 1927.

Kl.	"KAPTAJNEN"	FRUEN	BØRNE	"DEN UNGE PIGE"
5.30				Stå op. Morgen-toilette i pigeværelset.
6 - 7		Stå op. Morgentoil. v. servantestel i sovevæ. Vække børn	Stå op	Tilse kakkelovne. Bære vand op. Pudse sko. Dække morgenbord. Lave the. Sætte pålæg frem.
7 - 8		Morgenmad i spisestue. Smøre madpakker.	Morgenmad Hente pudsede sko.	Morgenmad i køk Afrydning efter morgenmad
8 -12	Stå op Toilette i badekar i "Karlekammer". Morgenmad. avislæsn. Evt. til Holmen i tjenstligt ærinde	Rede senge og afvaske servantestel. Efterse tøj og lægge til vask. Betale mælke-mand. Planlægge indkøb Aftale dagens menu m. unge pige. Bestille varer hos købmand.	S K O - L E - G A N G	Vand og badekar op til "Karlekammer", Frem-sætte morgenmad til "kaptajnen" Rengøring. Afrydning, opvask m.m. efter morgenmad. Aftale dagens menu m. husmor. Forberede frokost. Dække frokostbord.
12-13	Frokost på Holmen	Frokost i spisestue		Frokost i køk. Afrydning og opvask.
13-15		Ordne evt. indkøb. Stryge tøj stoppe strømper	Hjem fra skole. Evt. kammerater med	Evt. smøres mad til skolebørn. Pudse selv- og købertøj. Dække thebord, lave the.
15-16	Evt. hjem til the.	Eftermiddagsthe i spisestue m. børn og evt. gæster.	Eftermiddagsthe	En kop kaffe eller the i køkkenet
16-19	Læsning og rygning i "Kahytten"	Lektiehjælp samvær med børn og evt gæster.	Lektie-læsning. Leg. Evt. til spil/dans	Afrydning og opvask. Lave middagsmad. Dække middagsbord.
19	Middag evt. m. gæster	Middag evt. m. gæster	Middag	Servering, op-rydning. Middag. Lave kaffe.
20-22	Kaffe i dagligstuen. Læsning i "Kahytten"	Kaffe i dagligstuen. Højtlesning og samvær m. børn. Lægge yngste børn i seng.	Evt. kaffe. Evt. lektier. Højtlesning, spil m.m. Yngste søn til Vildandegade.	Servere kaffe Afrydning og opvask. Dække thebord. Lave aftenthe.
22	Aftenthe	Aftenthe i spisestue.	Ældste børn får aftenthe	
23	I seng.	I seng.	I seng.	Afrydning, opvask. I seng.

og andre velmente ord, kunne vi altid forvente. På sine gamle dage kom hun på besøg med nybagte ostepinde, som hun vidste vi elskede. Min far skaffede hende en legatbolig i Hindegade. Hun kunne ikke undvære Nyboder, hvor hun var kommet så ofte. Og så var der Kirk Nielsen, som boede lidt nede i Haregade, men ovre på den anden side i de "grå huse. Han pudkede vinduer på Kadetskolen bl.a., men det var ham der satte fod på vores juletræ hvert år og om foråret kom han for at ordne kasserne i gården og sætte nyt espalier op, som øjensynlig kun kunne holde en sæson. Når min mor bad ham om en regning, kom han med et lille stykke træ, hvorpå beløbet var skrevet med blyant."

Til skaren af de mange hjælpere hørte også to mand rekvireret gennem Frelsens Hær, som hjalp til ved den halvårlige hovedrengøring.

Familiens hverdag.

Gennem en kortlægning af dagens rytme og årets gang vil det være muligt nærmere at indkredse, hvilke opgaver de enkelte familiemedlemmer havde, samt hvilke forventninger, der blev stillet til dem. Herved er det også muligt at få et mere præcist overblik over det opdragelsesmønster, som prægede børnene.

Diagrammerne over dagens forløb og årets gang giver et fingerpeg om arbejdsdelingen i hjemmet, ligesom de giver et indtryk af, hvorledes tidsforløbet struktureredes (fig. 39 og 40-41). I oversigten over dagens gang fremgår det, hvorledes kun middagen samlede alle familiemedlemmerne til et fælles måltid, og dette kun, når faderen ikke var på togt. Var kaptajnen hjemme, indtog han morgenmaden i ensom majestæt et par timer senere end den øvrige familie. Moderen og børnene var samlede såvel ved morgenmaden som ved eftermiddagstheet og middagsmåltidet. Aftentheet var forbeholdt forældrene og de ældste børn. Faderens hyppige fravær blev ensbetydende med, at familiens mange gæster i stor udstrækning kom på besøg til eftermiddags- eller aftentheet. Et middagsselskab uden kaptajnens nærværelse ville være utænkeligt. Til eftermiddagstheet havde moderen næsten altid veninder og søstre på besøg - af børnene kaldt "det store hof" - og selv kunne børnene tage skolekammerater med hjem til dette måltid. Efterhånden som børnene blev ældre, fik aftentheet samme karakter af samlingspunkt for mange af børnenes venner - mange af dem "friere" til husets to kønne døtre.

"Morgenbordet var dækket i spisestuen kl. 7, min mor sad for enden af bordet og smurte vores skolemad, mens vi i ro og mag nød vores varme cacao,

mælk og hvedbrød med smør, min mor drak the. Kl. 11 var der frokost for min mor og eventuelle hjemmевærende skolebørn, min far spiste alene kl. 9, en morgenfrokost med café au lait til morgenavisen. Hvis vi kom tidligt hjem fra skole stod der en tallerken med smørrebrød og et glas mælk, for eftermiddagstheet var altid kl. 3. Vi måtte gerne have kammerater med hjem til the, hvor der næsten altid var gæster alligevel, vi havde mange tanter, navnlig een, det var tante Line, som hørte fuldstændig til familien.(...)

Til thebordet hørte hvedebrød af mange slags foruden ost, marmelader og chokoladekrymmel, og selvfølgelig mælk i pottewis. Middagen var kl. 6, vi fik altid to retter, formad og en kødret eller fisk, af og til fik vi pandekager, risklatter eller æbleskiver som efterret. Hertil fik vi vand. Bordet var altid dækket af en skinnende hvid og ren dyg, hvide servietter i sølvservietringe, og vi børn drak af hver sit sølvbæger, midt på bordet stod der en skål frugt eller en buket blomster. Kun ved festlige lejligheder kom der også lys på bordet. Efter middag blev der serveret kaffe i dagligstuen til de voksne. Sidste måltid var aftentheet. Så var der igen dækket op i spisestuen med hvedebrød, smør og ost, engang imellem fik vi varme vafler. Det måltid var kun for de voksne og de konfirmerede børn."

Beskrivelsen tegner et billede af en hverdag, hvor måltiderne inddelte dagen i overskuelige tidsafsnit, samtidigt som de tjente til at indskærpe børnene betydningen af punktlighed: "Vi børn havde ingen pligter i hjemmet udover det selvfølgelige at passe spisetiderne, friseret og med rene negle(...)"

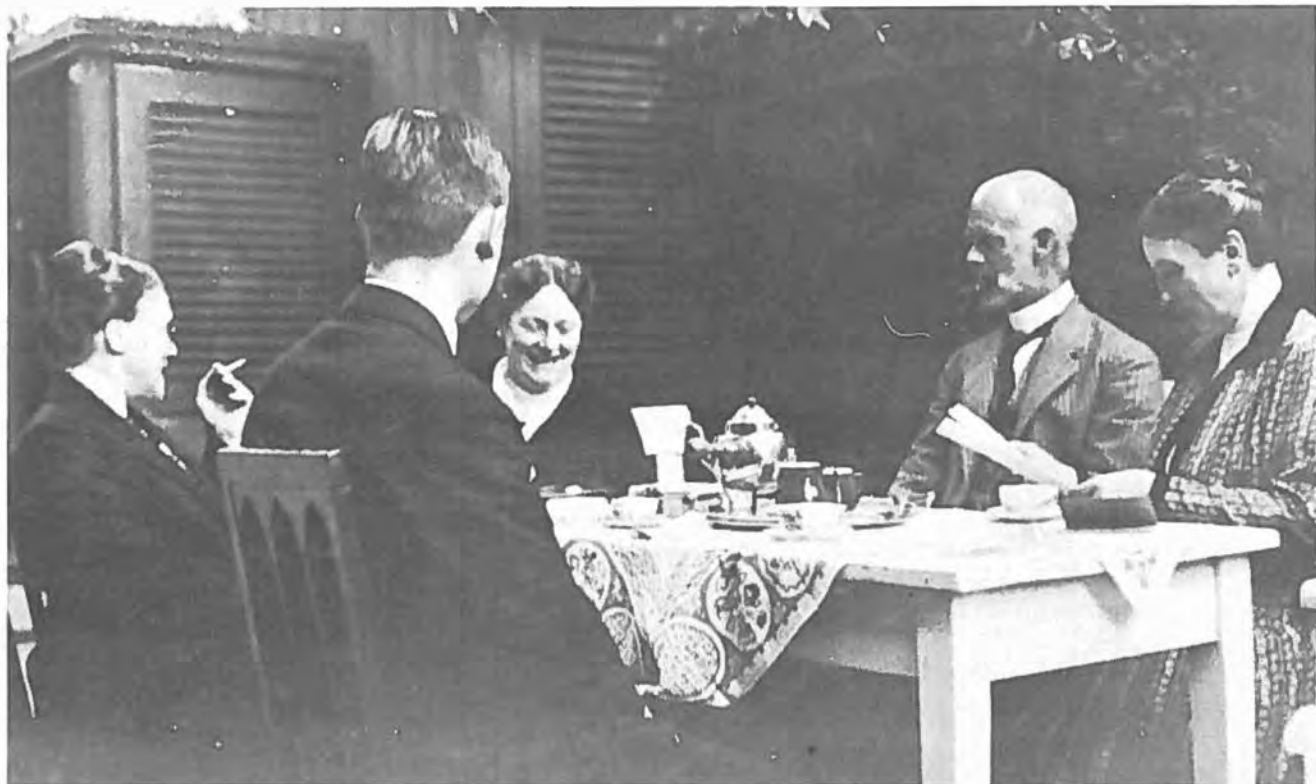
Spisetiderne var imidlertid ikke - som tilfældet i de foregående familier - tilpasset faderens tjeneste. De var snarere afpassede efter omgangslivets krav, idet de lå på tidspunkter svarende til spisetiderne i det borgerlige miljø, som forældrene og hele omgangskredsen tilhørte. Samtlige måltider serveredes i spisestuen. Men hvor eftermiddagstheet havde karakter af en uformel "salon", hvor samtale og konversation var essentielle dele af samværet, prægedes middagsmåltidet af en større formalitet, symboliseret af den omhyggelige borddækning og de bestemte regler for bordskik:

"Alle måltider blev indtaget i spisestuen. Og bordet var altid dækket med en skinnende hvid dyg. Derfor var det noget af en katastrofe når et bæger mælk væltede, selvom min mor lynhurtigt, med en ren ske øste mælken tilbage i bægert. Vi havde faste pladser ved bordet, min Mor for enden af bordet nærmest ved døren, og min Far for den anden

Om sommeren kunne eftermiddagstheen indtages i gårdhaven. Her har fru Bistrup besøg af sine to søstre, af svogeren Oscar Pade og af nevøen Erik Pade.

ende af bordet, han sad altid i spisestuens eneste armstol. De yngste sad på hver sin side af min Mor, som selv rettede an, til hver især, når pigen havde anbragt den store terrin på en træbriks foran min Mor. Når første ret var spist, vi fik altid formad, suppe, grød eller vælling, så ringede min Mor med en lille malmklokke formet som en lille rokokkodame; vi sendte så alle vore tallerkener ned til min Mor, og pigen bar en hel stabel tallerkener ud, inden hun kom ind med næste ret. Vi blev kaldt til bords, når pigen havde sagt til min Mor, at middagen var parat, forinden fik vi at vide, at vi skulle vaske hænder, være friseret, have "stuesko" på og når alle havde sat sig blev der bedt en borbøn, i reglen af min Mor, men da vi blev større, af os børn på skift. Der blev holdt bordskik, "ret ryggen, og armene ind til kroppen, hold ordentlig på kniv og gaffel og spis op" var et led i opdragelsen, det var utænkeligt at svare igen, men (det) gav ingen misstemning. Når alle var færdige med at spise blev der sagt "velbekomme" og alle rejste sig og forlod spisestuen, så pigen kunne komme til."

Søndagen var tjenestepigens halve fridag. Det var samtidigt helligdag, og disse to forhold påvirkede dagens forløb:

"Søn- og helligdage var anderledes. Sen morgenmad, hvorefter min Mor drog i kirke i Bredgade med hele flokken, så gik vi ofte til vagtparade på Amalienborg. Når vi kom hjem stod middagen parat, søndagsmiddag; som næsten altid var en stor steg eller fjerkræ, ovenpå en dessert. Den tidlige middag var af hensyn til den unge pige, som kunne holde fri resten af dagen, ligesom hun havde fri om onsdagen."

Årets forløb

Hvor skolegang og måltider inddelte hverdagen, var også årets forløb præget af faste tilbagevendende begivenheder fælles for moder og børn, uanset "kaptajnen"s eventuelle tilstedeværelse. Som det fremgår af diagrammerne fig. 40-41 var året inddelt i to sæsoner: Den lange vintersæson, hvor større familiefester og teaterbesøg brød rutinen, samt den kortere sommersæson, der fortrinsvis tilbragtes på landet, hvor tilværelsen karakteriseredes af et mindre formelt omgangsliv.

Vinteraftenerne rummede også tid til højtlesning og spil samt - under kaptajnens fravær - tillige lege, mens sommeraftenerne tilbragtes i samvær med familie og slægtninge i gårdhaven eller på landet afvekslende med udflugter, et enkelt cirkusbesøg og en Tivoli-tur.

Overgangene mellem vinter- og sommersæsonen markeredes tydeligt i familiens dagligdag gennem brud på den daglige rutine: En omfattende hovedrensning afsluttede og indledte hver sæson, garderoben blev eftersat, gammelt tøj repareret og nyt syet.

Carolines udførlige skildring af familiens aktiviteter gennem året gengives her i sin fulde ordlyd, da de giver et fint indblik i familielivets interne struktur især med henblik på relationerne mellem forældre og børn. De giver tillige et indtryk af den opdragelse, som prægede børnenes hverdag, af deres socialisering ind i et embedsmandsmiljø.

"Vores jul begyndte med forberedelser d. 1. dec. Hver aften efter middag sad vi alle rundt om spisebordet, for at lave julestads. Det var min Far som stod for den afdeling, han var meget dygtig til det og fantastisk fingernem. Hvert år blev der lavet ny julestads, bl.a. fordi det der hængte på træet juleaften blev foræret væk, der blev ikke budt af træet, man fik et hjerte eller et kræmmerhus med indhold. Vi lavede selv kræmmerhusene, med en fint udklippet kniplingsbort i guldpapir foroven, og en guldpapirsspids forneden. Både hjertes og kræmmerhuse blev lavet af glanspapir i farverne rød, hvid, blå og guld. Hjertesne var altid i en farve og guld, alt andet var handlyst. Min far klippede hjertesne til og så flettede vi børn dem. De kunne sommetider være med både 11 og 13 rækker, så hjertesne blev ganske småternerne det var sent at flette sådant et. Efterhånden som de blev færdige, blev de trukket på en snor i hjørnet af spisestuen, hvor vi kunne beundre vores værk, og hvor spændingen steg dag for dag.

En uge før jul blev der bagt småkager og kogt klejner. Bagningen var vi alle med til, men klejnerne kogte min mor selv, så blev vi sendt ud af køkkenet, det var for risikabelt at have børn i køkkenet med den store gryde med det hede indhold. Der blev i reglen bagt af 10 pund mel, det tog gerne to dage.

Den unge pige sørgede for julemaden. Der blev lavet sylte, leverpostej, sildesalat og kogt rødbeeder samt en stor skinke. En hel rød eidammerost hørte også til vores julemad. Julemiddagen bestod af gåsesteg med rødkål og brunede kartofler, derefter fik vi ris à la mande med en mandel og den traditionelle marcipangris som mandelgave. Min far prøvede hvert år at narce os, men det var med en fransk mandel, som han havde haft i lommen. Når alt var ryddet af bordet og de var færdige i køkkenet, samledes vi uden for dagligstuedøren, som havde været lukket siden lillejuleaften, efter, at min far havde pyntet træet og lagt alle gaverne derind. Når vi havde sunget "Det kimer nu til

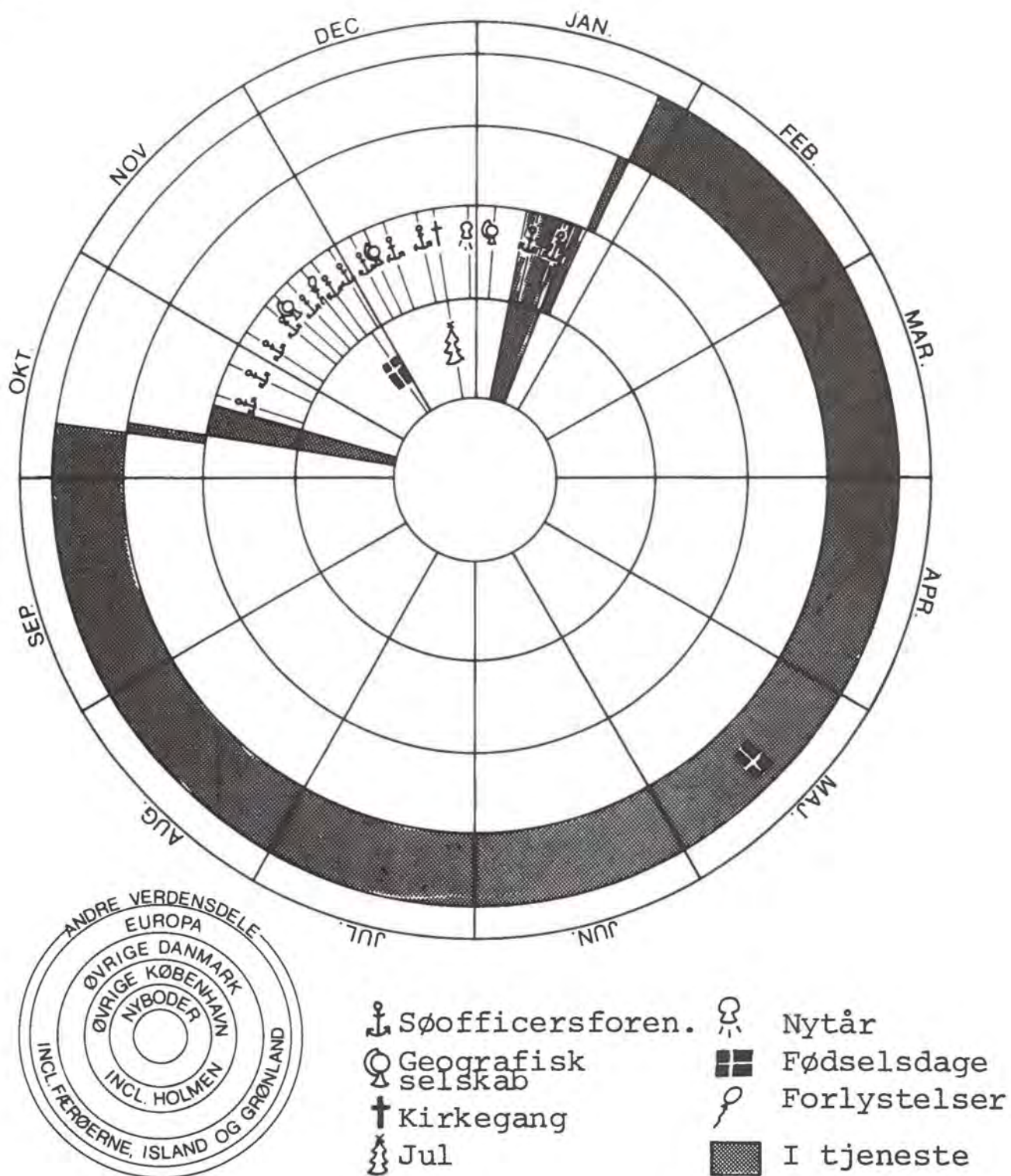
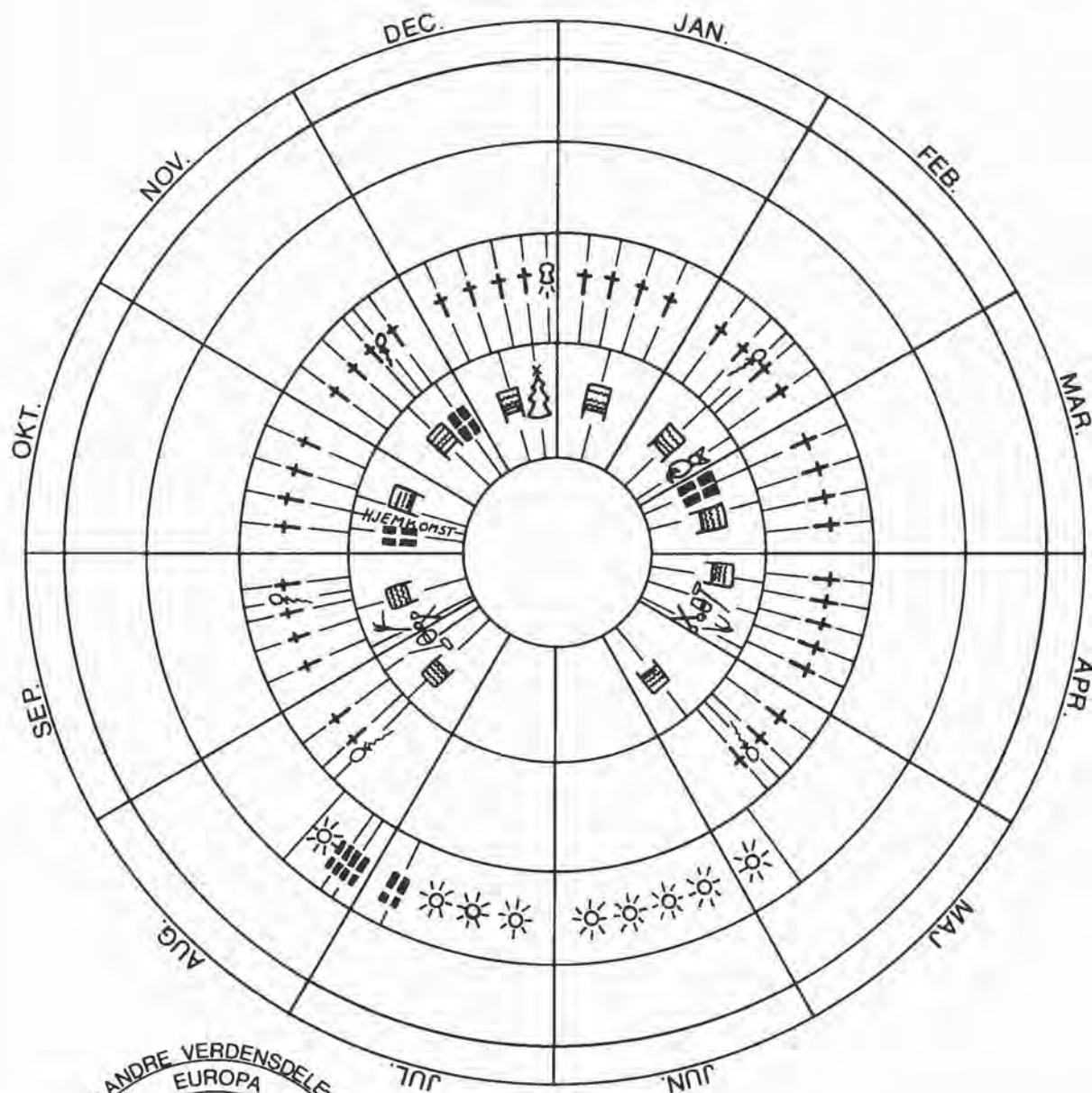

Fig. 40.
Oversigt over årets gang for kaptajnen, år 1927, som skibschef på "Fylla".

	Storvask		Fødselsdage
	Hovedrengøring		Forlystelser
	Tøj efterses		Jul
	Sommerferie		Nytår
	Kirkegang		Fastelavn.

Fig. 41.
Årets gang for kaptajnhustruen år 1927.

julefest" gik døren op, og for første gang så vi nu juletræet i al sin glans. Alle gik rundt om træet, mens vi sang de mange julesalmer, for at slutte med "Højt fra træets grønne top". Så gik vi alle rundt og ønskede hinanden "Glædelig jul", med kys og kram og spændte til bristepunktet. Hver havde sin bunke gaver rundt omkring, i sofaen og i stolene, antagelig for ikke at få renden rundt om træet med de mange lys, stuen var smal, og en ildebrand kunne være katastrofal, ganske vist var der altid anbragt en stor spand vand i julestuen, hvor der hurtigt blev meget varmt, og det har haft sine årsager, at min mor var den sidste, der pakkede sine gaver ud.

Når lysene var brændt helt ned, blev der serveret the og hvedebrød med skinke og ost i spisestuen, og mangen en juleaften endte med midnatsgudtjeneste i Bredgade. Første juledag var vi hjemme, så vi kunne lege med og beundre vores julegaver. Så var vi til en række af juleselskaber hos familien, (...) I Delfingade nr. 2 boede Orlogskaptajn Oscar Pade, som var gift med min søster. (...) I julen blev vi inviteret til den traditionelle 2. juledagsmiddag, som altid var meget flot og festlig, det var en højtid, som blev markeret på alle måder, og vi var alle festklædt. (...) Nytårsaften var vi altid hos min mors bror, bankdirektør Valdemar Eigtvad på Frederiksberg. Det var noget, vi alle så hen til med forventning, både voksne og børn. Vi var i stiveste stads og kørte ud og hjem i taxa, det var ret sjældent, der blev ringet efter en vogn. Vi var altid mange, en snes stykker, og i den store spisestue var der på de høje paneler anbragt alle gevinsterne, til kortlotteriet, som vi spillede efter middagen. Der var hatte, og ordner til herterne, en lille prinsessekrone - den blev "mærkværdigvis" altid vundet af den yngste pige, - der var yndige små ting i porcelæn og lommebøger. Kl. 12 hørte vi rådhusklokkerne, onkel Valdemar holdt en lille tale, og vi ønskede hinanden "Glædeligt nytår" i champagnepunch. Vores juleferie varede altid Hellig tre konger over. Juletræet blev stående og tændt endnu engang Hellig tre kongers aften, og dermed var julen slut.

Fastelavn blev fejret med "risen op" om morgenen, "bide til bolle" og "slå katten af tønden" om eftermiddagen. Der var i reglen stort opløb af kammerater og vores tanter, alle var med, og da det ofte var for koldt til at være ude i gården, hængte min mor tønden op i døren ind til soveværelset, der endte i et rod af staver og splinter, flødekarameller og appelsiner, til theen fik vi så fastelavnsboller, lige så mange vi kunne spise. Herefter "slog vi judepotte". Der blev anbragt en urtepotte med bunden i vejret midt på gulvet, og

så skulle man med bind for øjnene prøve at slå potten i stykker med håndslag, og gevinsten, en appelsin, lå under potten. Vi var klædt ud i dragter som gik igen fra år til år, og vi malede os med en sveden korkprop. Men vise os på gaden måtte vi ikke, endsige gå ud og rasle. Men de børn der kom ved vores dør for at synge og rasle, fik skillinger og en bolle. (...)

Vore fødselsdage blev også fejret med traditioner, både voksne og børn vågnede op til et lille fødselsdagsbord, med mange pakker, et flag på mes-singstang, men det hele dækket af en dug. Og selv om man vågnede meget tidligt af lutter spænding, måtte man ikke røre noget før alle mødte op for at gratulere. Vi fik en pose bolsjer med i skole til klassekammeraterne, og så var der chokoladebord med kringler og konditorkager når vi kom hjem. Det var hovedsagelig familie, der var inviteret, vi havde et hav af tanter, der kom med gaver, også vores gudmødre var inviteret, men til middag blev kun nogle få, vi fik så fødselsdagsbarnets livretter. Jeg selv bad altid om kyllingesteg, som var en sjælden og meget festlig ret. Desserten var krammerhuse med flødeskum. Og så fik vi sodavand til, rød eller gul, og vin til de voksne. Børneselskaber blev holdt om sommeren, når vi var på landet. Til min mors fødselsdag var vi gerne så mange, at der blev dækket op både i spisestuen og i dagligstuen, så kom både "det store og det lille hof", og hvert år kom også vores gamle Karen, som havde været pige hos os i 10 år, i de år vi kom til verden. (...)

Når forårsrengøringen var overstået, og vintergardinerne var gjort i stand og gamt væk, og hvide kniplingsgardiner hængt op i stedet, blev der gjort klar til vores landophold. Først blev der under megen munterhed prøvet sommertøj fra sidste år, kun drengenes tøj kunne gå i arv fra den ene til den anden. De var klædt i matrostøj, helt hvidt eller rødt og blå kjoler med hvide prikker. Vi boede i mange år i Snekkersten, hvor vi lejede skolelærer Petersens hus og have, som gik lige op til skoven, der var 5 minutter ned til stranden og hver eftermiddag badede hele familien fra et lejet badehus, sammen med familien Pade, som også lejede sig ind i Snekkersten, hos fisker Jens Thomasen. (...)

Men så snart vi var kommet hjem, og skolen var igang igen, blev der gjort hovedrent een gang til. Møblerne havde stået overdækket med lagner og lignende, og fragtmændene, som havde kørt alt vores gods til sommerferien, inklusive potteplanter i vaskebaljer, en kæmpe sæk med sengetøj til 8-10 personer, en mindre sæk med fodtøj, bl.a. nye træsko til os unger; det var en fryd at høre gruset

Juletræet står pyntet i dagligstuen i Haregade 22, o. år 1930.

knase, træsko i byen var utænkeligt. Så der må have været ca. 50 par sko og støvler, i hvert tilfælde hvide lærredssko til hele familien, hver aften blev der kridtet sko, som så stod i køkkenet om natten for at tørre. Men hovedrent blev der gjort efter alle kunstens regler, der blev hidkaldt ekstra hjælp, bl.a. 2 mænd fra Frelsens Hær til at slæbe alt vintertøj og tæpper ned i gården, hvor det så blev børstet og banket, inden det kom på plads igen. Det var altid meget kærkomment for os børn, når der skete noget voldsomt i huset, det betød gerne, at vi alle fik wienerbrød til the, ligesom alle medhjælperne, og at der i det hele taget blev slækket lidt på disciplinen, det var nærmest påklædningen, der blev håret over med.

(...) I årets løb kom vi til forskellige ting. Een gang i Det kongelige Teater, een gang i Casino, hvor vi bl.a. har set "Gutter om bord" og "Jorden rundt i 80 dage". På min fars fødselsdag gik vi alle i Cirkus Schumann, og een gang om året var vi i Tivoli, til Pantomime, plæneforestilling, ballongynge og i baljerne. Vi fik lov at smadre porcelæn og endte med iskage og en ballon, som traditionelt og til stor sorg lå på gulvet næste morgen.

Vi tog på skovtur een gang om året, det var på kongens fødselsdag 26. septb. Det var skolefridag, så min mor drog afsted med hele flokken til Klampenborg. Frokosten blev medbragt i en stor kurv, og det var altid en særlig frokost vi fik. Kurven var fyldt med rundstykker, der var lagt sammen med skinke eller ost. Vi gik, løb og hoppede, sparkede i det nedfaldne løv, samlede bog og agern, balancerede på træstammer og fandt fyrsvamp og kastanier. Når vi nåede Eremitagen, spiste vi, stående eller gående eller siddende på trappen. Det var indbegrebet af frihed. Vi fortsatte til skovløberhuset ved Springforbi, hvor vi fik the og sandkage. Og så gik turen tilbage over terrænet med alle tjørnene, hvor vi kravlede og gemte os for hinanden, gik gennem den røde låge ved Springforbi, og tilbage ad Strandvejen, hvor vi så på de store villaer, og min mor fortalte, at derinde boede Smør, Margarine og Kaffe, det var familierne Plum, Mønsted og Gamel. Og så tilbage til Klampenborg og med toget hjem igen.

Vinteraftnerne blev der læst højt for os, så sad vi rundt om bordet i dagligstuen og lyttede til "Robinson Crusoe", "David Copperfield", "Onkel Toms Hytte" eller Ingemanns romaner. Der blev også spillet kort, skak og halma og lagt mange kabaler. Vi spillede allesammen og fik undervisning på de forskellige instrumenter. Min ene bror spillede violin, den anden fløjte, mens vi piger spillede klaver, ligesom begge mine forældre.(...)

Det var i det hele taget i dagligstuen samlivet blev dyrket, efter endt lektielæsning, som hoved-

sageligt foregik rundt om spisebordet.(...) Men når så alle var færdige med pligterne, blev der læst højt af min Mor. Hvor mange kapitler kan vi nå i aften? var indledningen, og der blev set på uret. Sengetiden blev strengt overholdt. Så det var de yngste, der afgjorde det løb. Robinson Crusoe og Onkel Toms Hytte blev læst mange gange, af H.C. Andersens Eventyr kunne vi vælge frit, Fyr-tøjet kunne vi altid blive enige om at høre, selv om vi gøs lidt, når min Mor spærrede øjnene op lige som hundene. Efterhånden som vi voksede op, blev der læst Dickens, (min Mors yndlingsforfatter) hun ejede hele samlingen, tillige med en bunke dejlige bøger, bl.a. Grimms Eventyr, som vi også fik læst højt. Min Far viste sig af og til, og konstaterede, at der blev læst højt, og så gik han ned til sig selv, undertiden kunne vi høre ham kluk-le, så vidste vi, at han igen morede sig over Soldat Sveik eller Stilk og Co., Kipling var også en meget yndet forfatter.

(...) I de år min Far sejlede, det var med inspektionsskibet "Fylla", hvor han var væk det meste af to år, måtte vi lege oppe i "karlekammeret" på 2. sal. Der stod et stort rundt spisebord, som kunne trækkes ud, og her havde vi nogle drabelige tinsoldaterkampe. Tinsoldaterne og skytset havde vi selv støbt, dog under min mors opsyn. Vi smeltede bly i en lille smeltedigel over en spritflamme, og støbte i små gipsforme. Langs bordets kant byggede vi en vold af bøger hele vejen rundt, og så stillede vi vore soldater op i hver sin ende af bordet. Den der også havde rigtige tinsoldater, der var købt, vandt i reglen, de var meget tungere og sværere at vælte, dræbe. Kanonerne hed ærtekanoner, som vi måtte købe, man spændte dem med fjederanordning, de var fantastisk gode, og min mor var lige så ivrig deltager i krigen, som foregik under råb og skrig.

Vi spillede også dukketeater i stor stil med tanter og kammerater som tilskuere. Der blev også leget meget med dukker, vi syede tøj til dem, og lavede dukkemad på et lille komfur, dog uden ild, - kiks, kakao og sukker rørt ud i vand og nydt af "mødrene" eller hvem der havde lyst, alt serveret på dukkeporcelæn. Dukkerne havde rigtige møbler, en lille bitte sofa i mahogni, hynder med korsstingsbroderi, og et lille ovalt mahognibord, som nu tilhører 4. generation. Til jul sad alle dukkerne rene og friserede i sofaen, med et lille bitte juletræ på bordet. Vi havde ikke dukkevogne, for vi måtte ikke tage vores legetøj med ud, når vi gik tur,(...) derimod havde vi en stor dukkeseng, også af mahogni, med tilhørende madras med stribet bolster, hvide lagner med broderet navnetræk og kniplinger på puden, og et lille vattæppe i mørkerødt satin.(...)

I frostperioder løb vi på skøjter på Vanille-

Et officershjem i Nyboder. Tegning af dagligstuen i Krokodillegade 22, hvor daværende kaptajnløjtnant Fritz Hammer Kjølens boede. Tegning efter fotografi fra 1927.

isen, men skulle være hjemme inden det blev mørkt, vi kunne lege ude, når der var sne, men vi måtte ikke kælke i parkerne, som min Mor havde stor aversion imod, det var for risikabelt, på mange måder.

De store og mere voldsomme lege med tinsoldater og med dukketeater kunne kun leges på "Karlekammeret", det krævede megen plads og mange remedier, så det holdt op af sig selv da min Far holdt op med at sejle. Samtidig blev der i en del år lagt en stor dæmpet på vores familieliv p.gr. af mine brødres sygdomme. Min ældste bror kom på sanatorie i Holte for en lungetuberkulose, han gik i 2.G, måtte afbryde skolen og kom aldrig mere hjem..."

Familiestruktur og opdragelsesmønster.

"Når min Far var hjemme, blev der taget meget hensyn til "Kaptajnen", sådan blev han omtalt eller spurgt efter, jeg husker tydeligt min forbavselse engang, da en "civilist" spurgte efter Hr. Bistrup! Men det var min Mor, der var "skipper på vores skude" hun havde et medfødt talent for at organisere og føre sit hus, (...)"

Den foregående skildring af familielivet efterlader indtrykket af en familie, hvor faderen indtog en fjern og noget ophøjet position, mens moderen - i allerhøjeste grad nærværende - styrede husholdet

med fast hånd, samtidigt som hun gav sig tid til leg og samvær med børnene på næsten kammeratlig basis. Det var ikke i så høj grad de repræsentative værtindepligter som omsorgen om børnene i bred forstand: deres åndelige og legemlige velfærd, deres opdragelse og afslibning til omgangslivet i et borgerligt miljø, der kom til at fylde Birgitte Bistrups dagligdag.

"At min Mor blev det centrale i vort hjem og hele vor tilværelse, skyldtes mest, at hun var så meget alene og i de første mange år af deres ægteskab var udkommandoerne lange på grund af den første verdenskrig og dernæst fiskeriinspektionstjenesten, som vist var både 9 og 10 måneder. Min ældste bror skal have spurgt min Mor engang, da han som 6-årig så sin Far ankomme efter mange måneder på søen: "skal han bo hos os?" Vi kendte ham ikke ret meget, da vi var små, og han kunne tit spørge, hvor gamle vi var, og han kunne slet ikke finde ud af, hvad klasse vi gik i."

De roller, børnene oplevede faderen i, blev primært opdragerens og organisatorens, som når børnene blev formanet til at holde bordskik, og når juleklipningen blev organiseret med næsten militærisk disciplin. Samværet med børnene på et mere uformelt plan indskrænkedes til lektiehjælp og de ovenfor omtalte "besøg" som aflagdes i dagligstuen under vinteraftenernes højtlæsning. Forholdet var måske ikke præget af større fortrolighed, til gengæld spillede andre, og måske lige så væsentlige, følelser ind i forholdet: i sin smukke uniform blev faderen genstand for børnenes beundring og stolthed:

"For ikke at tale om det syn vi alle nød, når vores far drog af i fuld Galla, hvadenten det var "tjenstligt" eller til bryllup eller til begravelse. Så blev der børstet, pudset og poleret, sablen, der hang i "Kahytten" blev taget frem og min Mor gned forgyldningerne med sit bedste vaske-skind."

Moderens situation, hvor hun i mange år stod ensom med ansvaret for børnene, blev ikke ensbetydende med, at hun indviede børnene i bekymringer og sorger. Hun gav sig tid til at lege, men også til at opdrage; ængstelser for børn og ægtefælle holdt hun for sig selv, børnene blev aldrig delagtiggjort heri.

"Hvis min Mor har været ængstelig, så skjulte hun det godt, vi skulle ikke mærke noget. Men hun var godt hjulpet, først af vores højtejskede tante Line, hun var ugift, og levede en sorgløs tilværelse på Frederiksberg, når hun ikke var hos os. Det var

min Mors ældste søster. Og så kom den anden søster, Tante Martha g.m. Oscar Pade, som også var meget alene. Der var et stærkt familieband mellem de tre søstre, og de var vidt forskellige, men de supplerede hinanden godt i både sorg og glæde. Det vanskeligste år for min Mor har givet været, da min Far absolut, og meget mod min Mors vilje, tilbød sig som skipper på "Teddy" i et forsøg på at redde "Det østgrønlandske Kompagni". Det var kompagniets sidste skib, som skulle op til Scoresby-sund med proviant, ombytte stationens personale, samt bringe dens fangst hjem. De sejlede i juni 1923 og skulle have været tilbage efter et par måneder; der gik næsten et år, før den første besked kom, alle 21 mand kom hjem. Det må have været forfærdeligt, men vi mærkede ikke noget, vores tilværelse blev ikke ændret en tomme, og det var på vores landophold i Snekkersten den første besked kom."

I sine erindringer har Carolines fætter, søn af bankdirektør V. Eigtved, givet følgende karakteristik af sin faster:

"Fars yngste søster, Birgitte, var gift med Henning Bistrup. Kitter hed hun i familien, ikke noget med faster eller tante. Hendes klokkeklare latter kom mere fra forstanden end fra hjertet, syntes jeg. Hun gik i familien for at være smuk og begavet, men kunne være ganske sarkastisk. Måske skyldtes hendes skarphed, at hun måtte gennem mange sorger. Der var i ægteskabet tre drenge og to piger, hvoraf de to ældste drenge døde tidligt(...) På mange måder mindede hun mig om (...) Leonora Christine Ulfeldt, hun var stærk og af format." (Eigtved 1979,s.62).

Det er fristende at tolke Birgitte Bistrups stærke personlighed og myndige væsen dels som et resultat af et stort ansvar og store sorger, dels som et behov for afgørende at præge det domæne, som var hendes: hjemmet og familien, i en tilværelse hvor en karriere uden for familien var umulig og utænkelig.

Familielivets rammer.

En analyse af boligindretningen, af disponeringen og brugen af hjemmets rum, tjener til at indfange de karakteristiske elementer i familielivet.

Den ovenstående beskrivelse af de interne sociale relationer i kaptajnsfamilien har allerede skitseret, hvorledes familien levede under andre vilkår og følgelig udfoldede en anden livsform end de familier, som tilhørte mandskabet. Husstandens brug af de fysiske omgivelser: Boligens rum, gård-

haven og bydelen omkring dem, varierer ligeledes fra den livsform vi hidtil har observeret.

Boligen var klart afgrænset fra huslængens øvrige lejligheder. Her fandtes intet gennemgangskøkken og gårdhaven var ikke et område, som skulle deles med andre beboere. Hoveddøren med navnet "Henning Bistrup" på messingskiltet markerede en klar grænse mellem husstanden og omverdenen.

Hverdagslivet udfoldedes også i stor udstrækning bag hoveddøren. Caroline bemærker ganske vist, at den aldrig var låst om dagen "af hensyn til alle os unger, som for ud og ind", men af beskrivelsen fremgår det tillige, at børnenes leg i stor udstrækning foregik inden for hjemmets domæne; bl.a. henlægges fastelavnsmæssighederne til gårdhave og soveværelse, og legetøjet må ikke tages med ud på gaden. Af de andre børn i gaden kendte Caroline da også kun børnene i de familier, hvis fædre var officerer eller marineingeniører:

"Af Haregades børn husker jeg foruden Lissen og Preben Eskildsen (børn af en marineingeniør) kun Herluf. Han var lang og bleg med rødtligt hår, og af ham lærte jeg datidens værste gløser, den ene begyndte med r..., og den anden med l..., og så var han fodboldspiller ligesom sin far. Det lød spændende og var en ukendt verden for mig."

Bydelens gader var således ikke samme selvfølgelig legeplads for orlogskaptajnens børn, som de var det f.eks. for Ulla og Charles. Og de omkringliggende parker var heller ikke ubetinget tilgængelige som legeplads: "(...) vi måtte ikke kælke i parkerne, som min mor havde stor aversion imod, det var for risikabelt, på mange måder."

Inden for hjemmets fire vægge havde børnene imidlertid større udfoldelsesmuligheder end i de foran beskrevne familier, selv om rummenes mere differentierede brug prægede børnenes - og hele familiens - tilværelse. Denne differentiering muliggjordes af de mange flere rum, man havde til rådighed i kombination med et livsmønster, hvor adskillelsen af det private liv fra den mere offentlige scene spillede en vigtig rolle.

I analysen af boligens rum og disse rums funktion, er det således muligt at se et klart skel mellem de rum, der var "offentlige" d.v.s. reserverede for samvær familiens medlemmer og indbudte gæster imellem, og de rum, der reserveredes til privat brug, - til livet "bag kulisserne", forbeholdt naturbestemte og kropslige funktioner som søvn, seksualliv og renlighed. Til disse private rum, hvortil gæster ikke havde adgang, hørte soveværelset, "karlekammeret" (når "kaptajnen" var hjemme) køkkenet, pigeværelset og til en vis grad Carolines værelse. Lokummet i gårdhaven hørte ligeledes til i samme "private" kategori.

De "offentlige" rum var primært forstuen, spise-stuen, dagligstuen og gårdhaven.

Adskillelsen mellem det private liv "bag kulisserne" og omgangslivets mere offentligt prægede rum markeredes klart i dagligdagen gennem den påklædning, som var tilladt henholdsvis utænkelig i respektive rum:

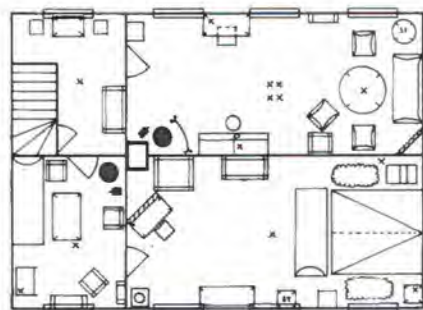
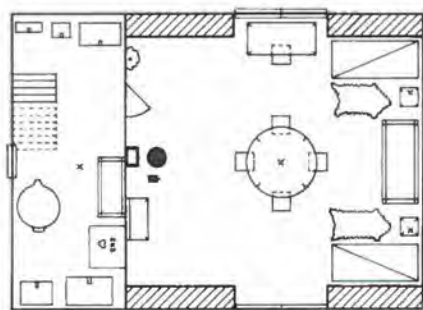
"Vi måtte aldrig vise os uden for soveværelset i "nattøj" eller på bare fødder, ikke engang på hoesokker, hver havde sine tøfler til brug i soveværelset og stuesko til brug i stuerne, som vi så skiftede til mere solidt fodtøj, når vi skulle ud af huset."

Boligindretningen kan tillige give os et fornyet indblik i husstandens interne relationer, idet visse rum i højere grad end andre prægedes - i indretning som i brug - af bestemte familiemedlemmers interesser og behov.

Klarest kommer dette til udtryk i indretningen og brugen af dagligstuen, "Kahytten", d.v.s. herreværelset, "jomfruburet" og pigeværelset. Alene børnenes navne til de enkelte rum peger i samme retning.

"Kahytten var min Fars, ene og alene, vi kunne alle gå ind til ham når han selv var der, men ellers var det tabu. Kahytten var spændende i sig selv, fordi det var et tæt pakket rum med alt for store møbler, foruden teoler fra gulv til loft, hver millimeter var udnyttet. Et stort skrivebord med hylde over stod på den ene langvæg, på den ene side et tobaksskab med grønne ruder, på den anden side stod der et rygebord, hvis plade var et skakbræt. Bordet var dækket af et grønt klæde, i hvis hjørner der var broderet gyldne ankre, på bordet stod alle min fars rygerekvisitter. Tobaksdåse, forskellige askebøgre, nogle lavet ombord i skibene, de var alle af messing, og så alle hans piber. I tobaksskabet stod der kasser med cigarer og dåser med tobak det vidste vi børn, det var altid en kærkommen gave til jul og fødselsdag."

I skabet stod der også noget meget spændende, det var en dåse med låg, som en sjælden gang blev vist frem, og så fik vi lov til at snuse til indholdet. Det var Guavabær overhældt med rom, hjembragt fra Vestindien i min Fars unge dage. Kahytten var fyldt med mange spændende ting. Flest fra Grønland, hvor min Far var født som ældste søn af Kolonibestyrer Laurits Bistrup, og fra Danmarks-ekspeditionen som min Far deltog i sammen med Mylius Eriksen. Også fra "Teddy's" sidste togt, som min Far var Skipper på, havde min Far hjembragt østgrønlandske ting, som nu dekorerede væggene i den lille lavloftede stue. Der var en tromme, en kajakåre, en harpun og på skabet stod en model af

Officershjemmet i Haregade. Tegnet på grundlag af opmålinger i Forsvarets Bygningstjeneste i kombination med meddelelsens oplysninger.

Jfr. signaturforklaring bag i bogen under noter.

Fig. 42. T.h. plan over stueetagen. T.v. nederst 1. salen, øverst t.v. loftsetagen.

en østgrønlandsk kønebåd samt en lille "spand" af træ til suppe, alt sammen lavet af drivtømmer og ben eller "tand". Der var mange billeder på væggen. Fra Sorø Akademi, hvortil min Far blev sendt ned da han var 10 år, og hvorfra han gik lige i flåden og først som 20 årig søkadet igen så sine forældre, som selvfølgelig ikke kunne kende ham igen, omvendt var det nemmere. Dengang havde de ansatte i Grønlandsk Styrelse kun orlov hvert 10-ende år, men så havde de til gengæld også fri et helt år. Derfor havde min Far mange billeder af sin egen familie, fotos som blev sendt ned til ham i de 30 år hans forældre var i Grønland.

Foruden de mange fotografier af familien havde min Far en tegning af sig selv, tegnet af Acton Friis på Danmarksekspeditionen, han er ukendelig, klædt i bjørneskind med masser af hår og skæg, en stor kontrast til den Far vi kendte, nybarberet, velfriseret i sin smukke uniform.(....)

Min Far sad oftest ved sit skrivebord, ellers hyggede han sig i sin store øreklapstol, han læste meget og røg altid pipe. En gæst bemærkede engang, da min Far var på søen, og hun kiggede ind i kabinhytten, "hvor er det nye tapet nydeligt...", det

plejede man ikke at kunne se for røg. Skrivebordslampen var lavet af hvalrostand og foran lænestolen lå et moskusokseskind. Men der var ikke plads til mange gæster i det lille rum, der var kun skrivebordsstolen at tilbyde, men var der selskaber blev herrerne gerne i spisestuen, hvor kaffen blev serveret for dem, i nærheden af cigarer og glas og flasker. Damerne nød deres kaffe i dagligstuen, med tilhørende "Dom"likør eller Heerings Cherry Brandy. Men det var kun ved særlige lejligheder."

Herreværelset var et maskulint præget rum smykket med minder fra kaptajnens livsforløb og karriere inden for Søværnet, minder, der understregede hans person som eventyrer og søfarer: hvalrostand, moskusskind, grønlandske rariteter. Det var kaptajnens person, hans venner, interesser og tjenesteforhold indretningen fortalte om.

I de år, hvor kaptajnen var skibschef på Fylla, kunne børnene, som tidligere beskrevet, lege i "Karlekammeret" under loftet. Men var han hjemme, var dette hans soveværelse og dermed hans domæne,

hvilket markeredes af de mange kister og skabe med hans udrustning og uniformer tillige med det omfattende morgentoilette kaptajnen foretog her hver morgen.

"Fra afsatsen (på 1. sal) førte en trappe op til 2. sal med loftet og "karlekammeret". Trappen hed "Avancementstrappen", hvad den bestemt også var, smal og stejl med dårligt lys. Trappen førte op til et loftsrum med skabe, kister og kufferter og et forhenværende indendørs dus, som nu blev brugt til min fars sejletøj, søstøvler foret med lammeskind, søkappe, olietøj, sydvest og gamle kasketter, alt lugtede af "skiv". Fra loftet førte en dør ind til karlekammeret, det havde hele husets bredde med skråvægge og et kvistvindue i hver side. Her sov min far og min ældste bror. Foruden deres senge og natborde, med indhold, en servante og et kæmpe klædeskab med alle min fars mange uniformer, foruden alt det civile tøj til alle årstider, stod der midt på gulvet et stort rundt gammelt spisebord. Her oppe stod husets sjette kakkelovn, der i milde perioder blev erstattet af en petroleumsovn. Men i fyringsperioden blev der fyret i fem kakkelovne med koks, de blev passet af min mor og den unge pige i fællesskab. I karlekammeret fandtes husets eneste håndvask, som var af jern, den havde form som en musling, malet hvid indvendig og grå udvendig, med tilhørende vandhane med iskoldt vand. Min fars toilette foregik her oppe hver morgen. Der blev hentet et stort rundt fladt badekar, et Viktoriabadekar, ind fra loftet, og fra køkkenet blev der bragt en stor kande varmt vand op. Med store svampe sæbede han sig ind, og overhældte sig så med det varme vand --- så det hele sejlede---"

"Kahytten" og tildels også "Karlekammeret" kan defineres som kaptajnens klart afgrænsede "domæne", som han havde kontrol over og hvortil ingen andre havde adgang.

På tilsvarende måde er det muligt at opfatte dagligstuen og tildels også spisestue og soveværelse som hustruens "domæne", - det var rum, hun havde præget gennem indretningen, og det var her, hun primært opholdt sig. Dette kommer klarest til udtryk i beskrivelsen af dagligstuens indretning:

"Dagligstuens møbler bestod af et helt møblement, i mahogni med mørkerød plys, i en varm og hyggelig farve. Møblerne i dagligstuen, tillige med de øvrige møbler var en del af det udstyr som min morfar Anthon Eigtved efter datidens skik forærede mine forældre i anledning af deres giftermål. Alle møblerne blev lavet på bestilling hos Ole Haslund 1909 efter min mors ønske med lige ben, stik imod

moden og tiden. Min mor fortalte ofte om de stakels piger, der lå på knæ for at tørre stoleben og bordben af, det ville hun ikke byde nogen. Dagligstuebordet blev dog skiftet ud med et "arvestykke", et større rundt bord med et lille svøj i benene, det gik an.

Væggene var overhængt med billeder. Det var udpræget min mors stue, med hendes yndlingsbilleder. Hollandske kobberstik, et stort over sofaen af van Ruisdael og flere mindre af Rembrandt og Frans Hals og flere andre. Den hellige Birgitta bag klosters gitter, og Rafaels "madonna della sedia", prydede den ene langvæg sammen med familiebilder. Et fotografi af min farmor Anna Bistrup med sine tre hvidklædte børnebørn, tre piger, søstre, der netop var ankommet fra Grønland for at blive sat i skole i Danmark. Derudover et fotografi af mine forældres bryllup, som stod på skydebanen. I det ene hjørne af dagligstuen var anbragt et spejl i guldramme med tilsvarende hylde, hvorpå der stod en meget yndefuld porcelainsfigur af Madonna med barnet, begge med kronede hoveder. Endnu et arvestykke stod i dagligstuen, "Tantes skab". Det indeholdt alle de ting, som vi beskæftigede os med sammen med vores forældre. Først et fotografi af mange noder, lige fra klaverskoler og Danmarks Melodier til Beethovens sonater, Chopin, Schubert, Schumann, klaver for firhændige, noder for violin og fløjte, danske julesange og børnesange, og de senere år, til mine forældres skræk, "Dinah", "Ramona", o.m.a. Fra Tantes skab hentede vi skak, dam, halma, ludo, loppespil og kortspil, samt "gnæv" et gammelt, meget morsomt og underholdende spil for hele familien. Billedet ved siden af spejlet er et stik af Frelasers kirke, hvor min mor var blevet konfirmeret, billedet nedenunder er et ungdomsbillede af Frans af Assisi, som min mor interessererede sig meget for."

Dagligstuen prægedes således af Birgitte Bistrups interesser: ungdommens rejser til Holland førte til erhvervelsen af hollandske stik, og konverteringen til den katolske tro markeredes ligeledes tydeligt i rummets udsmykning. Fotografierne fortæller primært om hendes livsforløb som hustru og moder, hvor kaptajnen i sit rum især havde billeder fra tjenesten, fra sit arbejde. Desuden er det samværet med børnene, som bliver bestemmende for en stor del af indretningen: klaveret, skabet med noder og spil m.m.

Også spisestuen domineredes af hendes smag, udformet efter samme retningslinier som dagligstuens møbler, "også bestilt og fremstillet af Ole Haslund, igen de lige linier, de lige ben(...)"

Var kaptajnen til stede ved måltiderne, var hans naturlige plads ved bordet for den fjerneste bordende i en armstol, der hermed inddirekte marke-

"Det var udpræget min Mors stue" Dagligstuen i Haregade o. år 1930.

rede hans position i familien. Men hustruen, som sad nærmest døren til køkkenet, var den der "dirigerede" måltidets forløb ved at indlede med bordbøn, og ved at ringe med klokken som tegn til pigen, at maden kunne serveres eller tallerkener bæres ud.

Soveværelsets indretning prægedes af moderens omsorg for børnene: her sov den næstældste søn, som var svag efter giftfeber, tillige med moderen og den yngste datter. Herved var det muligt for moderen at våge over de børn, der kunne have brug for hendes hjælp også nattetid.

"Jomfruburet" var Carolines værelse, men tillige det rum, som helt var børnenes eget domæne: "Vi

var altid mange i det lille rum, her måtte vi larme." I værelset stod hjemmets eneste radio, - et krystalapparat med højttaler, samt en grammofon.

Husets "unge pige" havde sit "domæne" klart afgrænset fra den øvrige families:

"Fra køkkenet var der en dør ind til pigeværelset. Det havde samme størrelse som kahytten, også med vindue ud til gården. Foruden seng og kommode, bord og en kurvestol, stod der et lille vaskestatov, og inderst i krogen en lille bitte kakkelovn, som hurtigt varmede det lille hyggelige rum op. Det var den unge piges domæne, hvor vi børn ikke måtte komme, kun til dørtrinnet med en besked, efter at have banket på."

Køkkenet var også i stor udstrækning overladt til "pigen" og til øvrige tjenestefolk. Fru Bistrup lavede f.eks. aldrig mad og lod i stor udstrækning tjenestepigen disponere ret selvstændigt med hensyn til madlavning og husholdning. Dette var sikkert en bidragende årsag til, at tjenestepigerne som regel forblev hos familien i en længere år-række. Inger, som var "ung pige" i den her beskrevne periode, arbejdede for familien i over 10 år. At andre officersfamilier ikke altid havde et lige så godt forhold til tjenestepigerne, fremgår af Kommandantskabets husstandskort. En ansættelsesperiode på 1/2 - 1 år synes at have været normalt på dette tidspunkt. I en enkelt officersfamilie ansatte man ca. 35 tjenestepiger over en periode af ca. 10 år. De forblev "i pladsen" i maksimalt 6 måneder, gennemsnittet var 1-2 måneder.

Hjemmets indretning bekræfter det indtryk vi allerede har fået af familielivets strukturering: boligen var primært rammen om kaptajnsfruens og børnenes samvær, et samvær omkring fritidsbeskæftigelse og opdragende aktiviteter som leg, spil, højtlesning og samtaler med slægtninge og gæster. Dette samværs forudsætning var tjenestefolkenes arbejde "bag kulisserne" med en stor del af husholdsarbejdet. Kaptajnen forekommer noget afsondret fra dette samvær, hvilket illustreres af hans domæne som værende klart afgrænset fra den øvrige families.

Denne hans isolerede position har sammenhæng med tjenestevilkårene, som de aftegner sig i skemaerne over årets og døgnets forløb. Han tilbragte ikke tilnærmelsesvis så mange timer i dette hjem, som hustru og børn, og til hans ret begrænsede domæne i boligen må derfor tillægges det domæne, han havde rådighed over i tjenesten. Under årene som skibschef på "Fylla" var det chefskahytten med tilhørende messe, og under årene i land, kontoret på Marinens Bibliotek eller i Søtransportvæsenet. Deltog han ikke i nogen større udstrækning i det familiære samvær i dagligstuen, var hans omgangsliv i stedet henlagt til lokaler uden for hjemmet: officersmessen på orlogsskibene, Sø-officersforeningens lokaler, Geografisk Selskab og Grønlandsk Selskab.

Omgangskredsen.

Gennem en gæstebog, ført af Birgitte Bistrup, hvori samtlige navne på husets gæster noteredes op, er det muligt at danne sig et overblik over familiens sociale relationer udadtil.

Slægten spillede en stor rolle, og slægten var spredt over et stort geografisk område: fra Grøn-

land i nord, hvor kaptajnens familie havde sin tilværelse, til USA og New Zealand, hvor både kaptajnen og hans hustru havde fjernere slægtninge.

Til de nære venner hørte seks søofficerer og deres familier, alle bosatte i Nyboder. Desuden fru Bistrups ungdomsvenner og -veninder fra årene på Frederiksberg. De nærmeste slægtninge, især fru Bistrups søstre og broder, samt disses familier og slægtninge, var også hyppige gæster.

Fælles for omgangskredsen var det sociale tilhørsforhold til embedsmandsstanden og erhvervslivet. Her kom skovriddere, direktører, proprietærer, officerer, kolonibestyrere, rektorer, ingeniører, fabrikanter o.s.v. Ministre og ministersekretærer besøgte ligeledes hjemmet. Skole- og kadettkammerater til børnene udgjorde med årene en stadig større del af gæsterne.

Det synes, som om det især var moderens slægtninge og ungdomsvenner, blandt dem "det store hof", som var hyppige gæster i hjemmet. Gennem børnene kom forældrene desuden til at lære flere familier at kende, bl.a. forældrene til Carolines skolekammerat Marie Elisabeth: "... en dejlig gæstfri familie med en datter og otte sønner i en pragtfuld ejendom "Møllebakken" i Espergårde, hvor jeg selv har tilbragt mange dejlige ferier og andre ophold, når der var svær sygdom i mit hjem i Haregade."

Til kaptajnens venner hørte især kammerater fra skole- og kadettiden, samt personer, der ligesom han selv interesserede sig for grønlandske forhold. Selv om kaptajnens bekendte også gæstede hjemmet, efterlader oversigterne over kaptajnens døgn- og årsrytme det indtryk, at samværet med disse venner i en vis udstrækning foregik uden for hjemmet: i Sø-Lieutenant-Selskabet og i Geografisk Selskab.

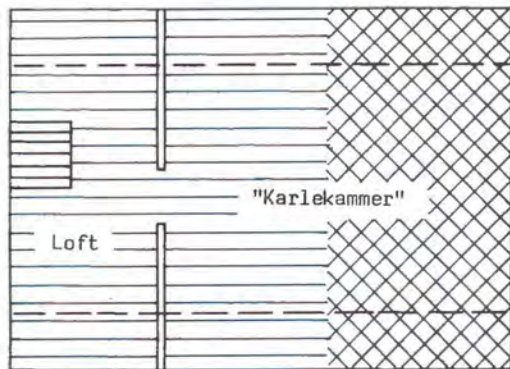
Kaptajnsfamilien havde venner og slægtninge inden for orlogsmiljøet, men det er karakteristisk, at en langt større del af vennekredsen tilhørte verden "udenfor". Herved adskiller familien sig fra mandskabsfamilierne, og da især fra "den faste stok", hvor venskabs- slægt- og naborelationer var sammenvævede til et tæt socialt netværk inden for Nyboders grænser.

Normer og bevidsthed.

Ved nærmere at analysere elementer i børnenes opdragelse, skulle det være muligt at indkredse det normsystem, som prægede hjemmet og den bevidsthedsdannelse, de underlagdes.

"Vi havde ingen pligter i hjemmet", skriver Caroline, og det fremgår også, at børnene ikke blev opdraget til at adlyde bestemte regler eller udføre bestemte pligter. Opdragelsen var i højere

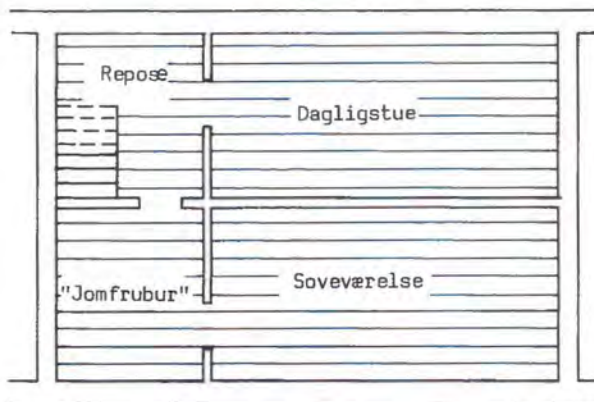
Haregade 22. Officersbolig årene 1922 - 1940

Boligens kvindelige region

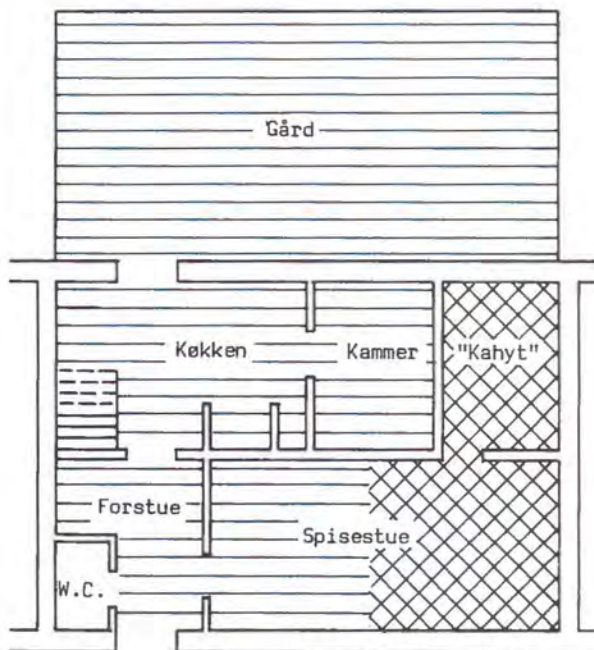
Boligens mandlige region

Loft

Den fysiske ramme om mandens
tilværelse uden for Nyboder:
Chefskahyt og chefsmesse på "Fylla"
Søofficersforeningens lokaler

1. Sal

Stue

Fig. 43.

Det er muligt at udskille områder i hjemmet, hvis brug og indretning domineredes af henholdsvis husfaderen og husmoderen.

Slægt og venner er samlede i dagligstuen i anledning af festen for "Fylla's hjemkomst i efteråret 1927.

grad inddirekte, umærkelig. Gennem samværet med forældrene, og da navnlig moderen, indprægedes et bestemt adfærdsmønster, bestemte leveregler. Dette fandt sted ved måltiderne, under højtlesningen i dagligstuen, ved konversationen med gæster til eftermiddags- og aften, og når børnene bevægede sig fra et rum til et andet. Børnene indprentedes kropskontrol: "ret ryggen og armene ind til kroppen", underbygget gennem spille- og danseundervisningen. Børnene skulle kunne føre sig og være opmærksomme på, hvorledes forskellige situationer krævede forskellig påklædning og opførsel. Larm og wild leg hørte til i børnenes værelse, den mere beherskede optræden i dagligstuen, ligesom disse rum krævede hver sit par sko.

Skovturen, hvor maden blev indtaget stående eller gående, og sommeren i Nordsjælland, hvor man fik lov at gå med træsko, var naturligt nok indbegrebet af frihed for Caroline.

Det var især moderens holdninger, som fik indflydelse på børnenes opvækst. Gennem sin konstante tilstedeværelse var hun naturligt nok den, børnene først og fremmest spurgte til råds. Hendes religion fik også indflydelse på deres opdragelse: De gik alle i katolske skoler "(...) som lærte os vore pligter over for kirken, og ikke mindst over for vores forældre." Den ugentlige kirkegang underbyggede yderligere tilhørsforholdet til den katolske kirke.

Der blev imidlertid ikke lagt særlig stor vægt

på, at børnene skulle udmærke sig i skolen: "(...) i det store og hele var det meningen, at vi skulle klare os selv, "I skal blot høre efter i timerne", sådan var det."

Der har uden tvivl også ligget en betydeligt opdragende funktion i børnenes samvær med husets mange gæster. Især ved eftermiddagstheet, hvor moderens veninder og søstre ofte deltog, indførtes børnene næsten umærkeligt i den tankeverden og de holdninger, som prægede forældrene og deres omgangskreds. Ikke fordi man diskuterede politik, det skete aldrig - men fordi faderens position som søofficer indebar et dengang helt selvfølgeligt tilhørsforhold til det konservative parti. Den politiske stillingstagen var så selvfølgelig, at den aldrig diskuteredes.

"Politik blev aldrig diskuteret, i sagens natur tilhørte min Far og dermed den øvrige familie det konservative parti, der blev abonneret på Berlingske Tidende både morgen- og aftenavis, og til alle ungerne kom et eksemplar af Familiejournalen til deling."

Kaptajnsfamiliens livsmønster kan forekomme velhavende i sammenligning med de øvrige Nyboderfamilier, vi tidligere har stiftet bekendtskab med: tjenestefolk og landliggerliv var ukendte fænomener i disse familier. Men mere naturligt for officersbørnene selv var det unægteligt, at sammenligne deres egne forhold med andre familier i slægt- og vennekredsen. Og ved denne sammenligning forekom officersfamiliens livsform spartansk. Som eksempel skal nævnes forholdene i morbroderen Valdemar Eigtveds hjem. Dennes søn - Carolines fætter - Ib Eigtved har i sine erindringer formidlet en levende beskrivelse af livet i barndomshjemmet. (Ib Eigtved, 1979). Elementer i denne skildring skal fremdrages her for at sætte officersfamiliens livsform i relief.

Bankdirektør Valdemar Eigtved var en velhavende mand, og velstand prægede familiens dagligdag. Det rutinemæssige arbejde i hjemmet udførtes ikke af en, men af flere fast ansatte tjenestefolk: kokkepigen, stuepigen, barnepigen og en tjener, der tillige var chauffør. Som i kaptajnshjemmet beskæftigedes siden flere personer med periodisk arbejde. Her kom f.eks. ikke alene en sypige, men også en frisør. Til dagligt levede man enkelt, men kunne samtidigt tillade sig aktiviteter, som var utænkelige for officersfamilien; Landliggerlivet foregik ikke i et lille lejet hus i Snekkersten, men i villaen Gammel Holm i Humlebæk, hvortil man flyttede med hele tjenerstaben. Omgangslivet prægedes i langt højere grad af større sel-

skabelighed, indbefattet baller, end i officersfamilien. "I sæsonen skulle man gerne have mindst én balindbydelse til hver lørdag". Drinks, champagne og evt. whisky serveredes til ungdomsballerne, hvor påklædningen for herrerens vedkommende altid var kjole.

Efter aflagt studentereksamen fik børnene deres uddannelse afpuddet med ophold af længere varighed bl.a. i Paris og London. For Ibs vedkommende kombineredes disse ophold med en efteruddannelse i forretningslivet, idet han fik midlertidigt arbejde i forskellige virksomheder i storbyen, et arbejde, der dog ikke forhindrede ham i at leve et muntert liv om aftenen, med baller, teaterbesøg etc.

Hvorledes opfattede officersbørnene nu deres egen livsførelse i sammenligning med fætrene mere overdådige? Direkte adspurgt har Caroline forklaret, at misundelse over velstanden aldrig forekom. Eigtveds var nok mere velhavende, men kaptajnen besad en status, som ikke kunne tilhandles for penge: officerens, symboliseret af den smukke gal-launiform, der ved alle festlige lejligheder i slægten kommunikerede en status som ikke kunne købes. Børnene i den Bistrupske familie valgte da også en fremtid indenfor de samme rammer som forældrene havde levet: Den yngste søn fik sin uddannelse på Søofficersskolen, blev søofficer og siden officer i flyvevåbnet, da dette værn oprettedes som selvstændigt værn i 1951. Caroline blev gift med en søofficer, og fik sit hjem i Nyboder, som forældrene havde haft det.

Marineingeniøren

Gerda Weigels erindringer.

Den teknologiske udvikling inden for skibsfarten i slutningen af 1800-tallet skabte behov for nye uddannelser i Søværnet. Den i 1880 oprettede "Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen" uddannede elever specielt med henblik på tjenesten i det nyoprettede maskinkorps. De udlærte maskinassistenter havde siden mulighed for at avancere til tjenesten som marineingeniør, en charge som ligestillede dem med linieofficererne.

En af skolens elever var Vilhelm Weigel, f. 1874, og i 1893 optaget på skolen efter afviklingen af den 3-årige læretid på Orlogsværftets maskinværksted. Med uddannelsen til maskinassistent i ryggen formåede Vilhelm Weigel i løbet af få år at avancere til undermaskinmester, hvorefter han tog en

Arbejdsstyrken på Orlogsværftets Maskinværksted ca. 1890. Foran til venstre med hatten lidt på skrå sidder Johan Vilhelm Valdemar Weigel.

supplerende uddannelse på Søværnets Officersskoles ingeniøraftdeling. Han udnævntes herefter til marineingeniør og afsluttede sin karriere som ledende ingeniør ved Søminevæsenet.

Vilhelm Weigel var født og opvokset i en Nyboderfamilie. Hans far var bådsmænd, senere værftsløjtnant Vilhelm Valdemar Weigel.

Vilhelm Weigels løbebane er et eksempel på, hvorledes introduktion af ny teknologi og en dermed etableret ny uddannelse kunne give børnene af flådens underordnede klasser: mandskab og underofficerer, muligheder for at avancere til officer. Vilhelm Weigel opbyggede gennem flere supplerende uddannelser afbrudt af aktiv tjeneste en karriere, der gav ham samme charge som en kommandør i officerskorpsset.

Den følgende skildring af Vilhelm Weigels livsforløb og familieliv i årene 1910-1939 bygger primært på datteren Gerdas erindringer og på en brev-

veksling ført af Vilhelm og hustruen Meta. Dagbøger og regnskabsbøger ført af Vilhelm Weigel, af faderen Vilhelm Valdemar Weigel og sønnen af Poul Weigel indgår ligeledes i materialet tillige med supplerende oplysninger fra kirkebøger og ordenskapitlet. Familiefotografier og "marineminder" fra orlogstogter har tjent som supplerende kildemateriale.

Selve kildematerialets omfang antyder, at familien Weigel i udpræget grad var sig sit tilhørsforhold til Nyboder og marinen bevidst. Minder fra sejladsene opbevarede i familien igennem flere generationer. Som eksempel kan nævnes en stump af det telegrafkabel, som i 1870-71 nedlagdes på strækningen Shanghai-Nagasaki-Vladivostok af Store nordiske Telegrafsekskab. Fregatten Tordenskjold var ledsageskib under kabelnedlæggelsen og med ombord var Vilhelms far, bådsmænd Weigel. Ligesom de andre ombordværende modtog denne et stykke af kablet - et minde familien senere hagede om. For børn

og børnebørn blev det et konkret udgangspunkt for samtaler om flåden og om oplevelser på orlogstogter.

En marineslægt.

Ifølge familietraditionen var stamfaderen, Johann August Weigel, indvandret til Danmark fra Jena, Tyskland. På grundlag af familiens egen efterforskning i kirkebøger kan det fastslås, at han i 1768 blev gift med Charlotte Amalie Meijer. Han tilhørte da den tyske menighed i København og betegnes som "afdanket Soldat". I folketællingen fra 1787 omtales han som "savskærer ved Holmen", hvor han da har fået arbejde. Hans ansættelse ved flåden bekræftes ligeledes af oplysningerne fra sønnen Johann Peter Weigels dåb, idet denne blev døbt i Bremerholm kirke, hvis menighed var - og er - flådens ansatte.

Samme Johann Peter Weigel indrulleredes allerede i en alder af 6 år i marinens mandskab som "dreng", idet han blev optaget ved en af flådens skoler i Nyboder. Efter skolegangen kom han i lære som skibstømmer på Holmen. I 1794 - da han var 18 år - var han udlært som "karl" og 5 år senere - i 1803 - blev han gift med Karen Kirstine Møller. Han var da tømmersmand af 1. klasse og berettiget til at få en bolig i Nyboder. Ægteparret fik en søn, Christian Peter Weigel, f. 1804. Hans liv formede sig stort set efter de samme retningslinier som faderens: Indskrevet allerede som 6-årig i flådens faste mandskabsstyrke, skolegang ved Søe-etatens skole i Nyboder, konfirmation i Bremerholms kirke og derefter i lære på Holmen. I Christian Peters tilfælde blev det bådebyggeriet, men i øvrigt havde hverken forældre eller børn nogen indflydelse på, hvilken læreplads børnene fik.

Som faderen giftede han sig i en alder af 23-24 år. Hustruen Birgitte Nielsdatter Dørup var datter af en københavnsk brændevinsbrænder. Parret fik i alt 6 børn, hvoraf de to ældste sønner (f. 1831 og 1833) begge blev indskrevet i flådens mandskabsstyrke og således fik en løbebane svarende til faderens og farfaderens: Begge gik de i Søe-etatens skole i Gåsegade. Begge blev de konfirmeret i Bremerholms kirke. Ved udtagelsen til tjenesten blev de imidlertid placeret i hver sit kompagni, den ældste: Johan Peter, blev indrulleret til tjeneste i artillerikorpsset, blev kanoner og siden overkanoner, den yngste, Vilhelm Valdemar, kom til matroskorpsset, blev bådsmand og fik siden rang af værftsløjtnant, korpssets højeste rangklasse.

Vilhelm Valdemar havde næppe påbegyndt sin læretid på Holmen før han i 1849 - i en alder af 15 år

Bådsmand - senere værftsløjtnant - Vilhelm Valdemar Weigel. Fotograferet o. år 1870.

- blev inddraget i krigen. Som dreng i matroskorpsset gjorde han tjeneste om bord på fregatten "Gefion", der i april 1849 sammen med lineskibet "Christian VIII" kom i kamp med tyskerne ved Eckernförde. "Christian VIII" blev sprængt i luften og "Gefion" overgav sig. Besætningen - blandt dem den 15-årige Vilhelm Valdemar - kom i tysk fangenskab, hvorfra de blev løsladt året efter.

I 1857 havde Vilhelm Valdemar fået rang af bådsmand. Han var nu berettiget til at leje en bolig i Nyboder og kunne derfor gifte sig med sin Vilhelmine. Som bådsmand deltog Vilhelm Valdemar i

mange togter i indenlandske og udenlandske farvande. Kort før giftermålet deltog han i korvetten "Najaden"s togt til Dansk Vestindien i 1854-55, og senere var han med ombord på skruekorvetten "Dagmar"s togt til Vestindien i 1867-68; han deltog som nævnt i fregatten Tordenskjolds togt til Kina i årene 1870-71 og i skonnerten "Fylla"s togt til Island 1874.

Vilhelm Weigel - et livsforløb.

Ægteparret Vilhelm Valdemar og Vilhelmine Weigel fik 5 børn: 4 døtre og sønnen Johan Vilhelm Valdemar Weigel, hvis senere tilværelse i Nyboder er emnet for denne skildring.

Det var et "typisk" Nyboderhjem, Vilhelm - som han altid blev kaldt - voksede op i. Faderens fravær under årelange togter indebar, at det her, som i andre Nyboderhjem, var moderen, som stod med det fulde ansvar for husholdning, økonomi og opdragelse. Efterhånden som de ældste døtre voksede op blev de inddraget i dette arbejde og aflastede moderen med husholdningsarbejde og med overvågelsen af de mindre børn.

Vilhelmine blev tidligt enke, idet Vilhelm Valdemar døde i 1887 i en alder af 54 år. De to yngste børn var da endnu ikke konfirmerede, og dødsfaldet indebar da også økonomiske bekymringer for enken. Hun kunne imidlertid blive boende i Nyboder, idet hun som enke var berettiget til at leje en af de mindste - og billigste - lejligheder, en s.k. "enkelt" lejlighed på 1 stue, 1 kammer og 1 køkken. Den ældste datter Julie, som var forblevet ugift, flyttede sammen med moderen og de to yngste børn ind i denne lejlighed. Julie arbejdede da som syerske på Holmen, og hendes løn herfra har antagelig været en af forudsætningerne for, at Vilhelm, trods faderens død, kunne holdes i skole også efter konfirmationen.

Vilhelms skolegang og uddannelse kom til at forløbe noget anderledes end faderens. Da Vilhelm skulle begynde sin skolegang var Søe-etatens skoler blevet nedlagt. De fleste Nyboder-børn gik nu i Hindegade friskole eller Sølvgade skole, som var en kommunal betalings-skole. Vilhelms forældre havde imidlertid ambitioner på hans vegne og lod ham gå i Kjør og Lyngbyes realskole tæt ved Nørreport. Faderens død betød imidlertid, at Vilhelm enten måtte afbryde skolegangen eller søge om friplads. Det lykkedes ham at blive godkendt til en friplads i "Det forenede Velgørenheds Selskabs Drengeskole" hvorfra han læste videre til præliminæreksamen. Efter aflagt eksamen fik Vilhelm en læreplads ved Orlogsværftets maskinværksted og herefter afsluttede han foreløbigt sin uddannelse

Familiens håb. Den unge maskinassistent Johan Vilhelm Valdemar Weigel omgivet af søstrene Julie, Dagmar, Anna og Theodora. Foto ca. 1897.

ved at tage eksamen fra "Flådens skole for Skibbygning og Maskinvæsen". Uddannelsesforløbet er karakteristisk ved sin opdeling i perioder med praktisk, indtægtsgivende arbejde afløst af kortere uddannelsesforløb ved Søværnets skoler. Efter at have opnået rang af maskinmester tog Vilhelm således en kortere overbyggende uddannelse ved Søværnets Officersskole, der med en række kurser gav flådens færdigt uddannede personel en mulighed for at udbygge deres kompetance og dermed også opnå en højere charge.

Vilhelm Weigel gik "den lange vej" som det hedder i marinens sprogbrug, i modsætning til "den korte" d.v.s. den direkte uddannelse til officer på Søofficersskolen. Uddannelsen til søofficer var nok kortere, men tillige dyrere, da den ikke åbnede muligheder for at have arbejde ved siden af. Officerskorpsset rekrutteredes da heller ikke fra mandskabets eller underofficerernes rækker, men fortrinsvis fra embeds- og borgerstanden. (Reske-Nielsen, 1950-52). Med de nye tekniske uddannelser åbnedes der imidlertid avancementsmuligheder for andre grupper i flåden, og ud over Vilhelm Weigel er der i slutningen af 1800-årene flere "Nyboderdrengene" som udnytter disse muligheder. Samtidigt bevirkede de nye uddannelser, at de hævdvundne barrierer mellem søværnets enkelte korps nu begyndte at smuldre. Vilhelm Weigel indledte således sin karriere i maskinkorpsset for siden at avancere til en ledende stilling i et andet: søminevæsenet,

- en overflytning fra et korps til et andet, som tidligere var utænkeligt.

Vilhelm Weigels karriere, der overskred korps- og klassegrænser indenfor søværnet kunne ikke undgå at skabe misundelse blandt tidligere kolleger, lige som hans nye kolleger kunne indtage en kølig holdning.

Umiddelbart efter sin afsluttende eksamen var han i august 1913 på togt i de danske farvande. I et brev til hustruen omtaler han, hvorledes han mødes med mistro af både tidligere og kommende kolleger:

"Jeg er i rigtigt skidt Humør i disse Dage og i Dag er det blevet værre endnu. Jeg har lige været en Tur rundt i alle Baadene for at se til sagerne og overalt har jeg Fornemmelsen af, at der snakkes om mig og ses ned paa mig; F.... har ogsaa talt nedsettende om mig angaaende mit Kendskab til Torpedoværn, det har jeg faaet at vide her Ombord - og det er til Maskinisterne, han har sagt det, saa hvor skal de Mennesker faa Agtelse eller Respekt fra paa den Maade? - Der har været forskellige Meningen om nogen Ting mellem F.... og mig, og han har til C... sagt, at nu havde han et Livs Erfaring i Torpedoværn, og jeg kun 1 1/2 Eftermiddags, saa, hvad jeg sagde, kunde man slet ikke regne med! -99)

Det er ligesom det er faldet noget Forhæng væk fra Øjnene paa mig; mange Ubetydeligheder staar nu for mig som noget meget mere end tidligere, - og saa hjemme på Værkstedet mellem J.... og S.... - det er som var jeg kommet ind i en Hvepserede, hvor ingen af de Mennesker, jeg nærmere skal arbejde sammen med, vil mig noget godt. Min nuværende Stilling staar i Øjeblikket i et skidt Lys for mig; - og mine gamle Kolleger trækker ogsaa paa Skuldrene eller smiler lidt nedladende til mig, naar vi hilser paa hinanden. Jeg kan ikke rigtig finde Rede paa det!"

Udkommandering.

Vilhelm Weigel fik imidlertid snart andet at tænke på, da 1. verdenskrig brød ud kort efter hans udnævnelse til marineingeniør. Da Danmark var neutralt blev Vilhelm ikke - som hans far oprindeligt var blevet det - direkte inddraget i krigshandlinger, men krigen fik alligevel indflydelse på hans familieliv, idet han udkommanderedes til Københavns flydende defension, Lynetten, som eskadreingeniør. Det blev en kommando, som indbar, at han kun sjældent kunne besøge familien. Men brevene hjem blev desto talrigere. I et af

disse breve skildres hans konkrete arbejdsopgaver på Lynetten og samtidigt giver brevet et første indblik i det meget varme, nære og kærlige forhold, som herskede mellem Vilhelm og hustruen Meta. Brevet gengives derfor i sin helhed:

"I hast!
Aften 5/8 14

Lynetten, Onsdag

Kæreste lille Elskede!

Tusind Tak for Brev, Kort og Hilsner. Ja Thorup (marineingeniør, ven og genbo) maatte afsted i gaar Aftes Kl. 10 til Gejser, for der kom en Skrivelse fra Ministeriet til mig om at overtage Thorups Tjeneste i Forbindelse med min havende Tjeneste.

Se det er jo en Fordel for mig i dette Tilfælde, da der saa er Haab om, at jeg bliver her, og det er jo kun fordi jeg baade er Maskin- og Torpedokyndig, den har de jo snart regnet ud i Ministeriet. Og du kan tro jeg har fuldt op at gøre, men er ellers rask og kvik og i grunden rigtig i mit Es. Igaar var jeg paa Middelgrunden næsten hele Førmiddagen, for at faa Klarhed paa Telefonforbindelserne; det var efter Admiral Ewers Ordre, for han vil have, at jeg skal have Tilsyn med Lynettens telefoncentral og alle dens Forbindelser - og der er jo egentlig sin egen Sag at paatage sig det, men nu har jeg gjort det, og haaber det gaar; jeg har 3 Telefonister, der er kommet idag og som jeg skal uddanne - der bliver nok meget Vrøvl i Begyndelsen, for Telefonerne ringe hele Døgnet igennem og Forstyrrelser er der mange af.

Torpedo- og Patrouillebaadene kommer jo her ind for at faa Kul, Olie m.m., og der er stadig Havarier i dem, saa jeg staar paa Hovedet snart i Kedlerum, snart i Maskin- og Torpedorum i alle de 16-18 Baade, hver Gang de kommer herud og skal til "Maskin Doktoren". I de værste Tilfælde sender jeg dem paa Værftet, naar vi ikke selv kan klare eller overkomme det. Jeg snakker 20 Gange daglig mindst med Kønig, Direktøren, Underdirektøren o.s.v. og fortæller dem, at saa kommer den Baad ind og skal have lavet det og det; jeg faar jo de utroligste Spørgsmaal fra Admiral Stabschef, Adjutant o.s.v. - og jeg skal klare det hele, og det gaar rigtig godt til Dato, fordi jeg staar mig godt med Værftets forskellige Autoriteter. Jeg bytter Dampbarkasser og Projektører ved bedst at slaa paa Traaden til Baadebygmester og Schledermand og i den Dur hele Døgnet, næsten. Jeg fik dog sovet 5 Timer ud i et sidste Nat, det er store Sager - jeg er ikke spor af træt endnu.

Og saa er jeg Messesforstander - det er det aller værste, for vi er snart 6, snart 10, saa kun 4 og stadig nye Mennesker, der enten faar fuld Kost eller kun et Maaltid; det er Officerer og Kadetter

Fra alle Baadene, der ingen Kabys har selv, og saa faar de mad her, hvis Baaden tilfældig er her ved et Maaltid. Men sikken et Regnskab det bliver - Uha! - Og jeg har hele Søminestationens Regnskab liggende halvfærdig, den er god! hvad!

Ja, Situationen kender vi egentlig kun det samme til som Aviserne, for dem læser Doktoren højt, mens vi spiser - han er den eneste, der har Tid til at læse.

Nu er jo hele Europa snart med i Krigen, og naar engang om en halv Snes Dage de mægtige Troppebevægelser kan være udført, hører man vist frygtelige Ting, Tyskland maa jo være gal, det er da alles Mening; det har jo gjort sig til Fjende af alle sine Nabolande ved at krænke Neutralitet - der kan man se, hvad Neutralitet er værd!

Naa, lille Elskede Du! som jeg længes saa meget efter! Gid jeg kunne flyve hjem til Dig og lade mine Arme omslynge Dig og holde Dig saa fast, saa fast til mig, Du min dejlige Mysse! 1000 Kys, lange, varme Kys til Dig, med Tak for de korte Stunder hjemme sidst og i Haab om at vi, naar rolige Tilstande atter indtræder, maa mødes i Glæde og Lykke, min Elskede!

Du maa aldeles ikke vente mig hjem, det er absolut ugørligt. Men gaa ud paa Langelinie og stil Dig forneden på Kajen, helst oppe paa den Træforhøjning langs det første Pakhus ved dets yderste ende; mellem to Dampere, der ligger der, kan Du se et lille hvidt Hus paa Molen ved Indløbet til Lynetten, og der staar jeg kl. 7 1/2 Aften (saavidt muligt) og vil vinke til Dig med et Lømmetørklæde. Jeg har staaet der lidt iaften, men kunne ingen kende.

Mange Kys engang til og Hilsner til Børnene fra Din egen Helm."

Efter verdenskrigens afslutning udnævntes Johan Vilhelm til marineoveringeniør og blev samtidig ledende ingeniør ved Søminevæsenet. Dette indebar, at han nu fik regelmæssige arbejdstider, og de lange udkommanderinger forsvandt. I tidsrummet 1894 til 1914 havde han deltaget i alt 28 togter med marinens skibe. Hertil kom udstationeringer i sommermånederne ved torpedostationen i Bramsnæsvig i årene 1912-14, samt tjenesten som eksadreingeniør ved Lynetten under 1. verdenskrig. I 1939 indgav Johan Vilhelm sin afskedsansøgning af helbredsgrunde. Han døde i 1952 og blev begravet på Holmens Kirkegård.

Meta

Vilhelms hustru Meta med dåbsnavnet Mette Christensen blev født i Ørre sogn i Jylland som datter af gårdejer Christen Christensen og hustru

Mariane Ottesen. I modsætning til sin mand havde hun således aldrig tidligere haft berøring med orlogsmiljøet. Meta var gårdejer Christensens 18. barn i hans 3. ægteskab. Da Christen blev enkemand for 3. gang, overlod han gården til sin ældste søn og flyttede til Svendborg, hvor han selv tog ophold hos en af sine døtre. Meta, som da var 13 år, kom i pleje hos sin 25 år ældre bror, Christian og hans kone. De var barnløse og boede ligeledes i Svendborg. Broderen døde efter nogle år, men svigerinden - kaldet tante eller "lille tante" - beholdt Meta hos sig, og hun blev senere "Bedste" for Metas børn.

Forlovelse og giftermål.

Meta og Vilhelm traf hinanden i Svendborg i sommeren 1901. Vilhelm var med "Ingolf" på øvelseseftogt i de danske farvande, hvor man bl.a. ankrede op i Svendborgsund. For Meta som for Vilhelm blev deres første møde i "Høje Bøge" - et udflugtssted uden for Svendborg - senere fastholdt i erindringer som et romantisk eventyr, præget af "kærlighed ved første blik", som Meta senere skriver i et brev. For dem begge var erindringer om den første tid af forelskelse et minde, de ofte vendte tilbage til i deres gensidige breve, - et minde, som brevene hjalp med til at vedligeholde, et minde, som derfor kunne vedligeholde den gensidige kærlighed i de ofte lange perioder, hvor de måtte undvære hinanden.

7 år senere genkalder Meta sig i erindringer deres første møde, da hun skriver til sin mand under hans deltagelse i et af sommerens øvelseseftogter.

København d.18. August 08

*Kæreste min Vilhelm!

Skønt det er sent, maa jeg skrive lidt til Dig, paa denne Mindedag, vor lille Mors Fødselsdag, hvor vi for syv aar siden havde de uforglemmelige Timer sammen paa Ingolf og i Kristiansminde. Hvor jeg husker dig tydeligt Vilhelm, da vi kom ud med Baaden, og Du smilende kom henimod os, Du havde Pibe i Munden (dengang røg Du tobak) og saa havde Du begyndt af lade Dit Skæg staa, (....) og saa Tuzen i Baaden til Skoven, og Bardet, hvor vi sad og drak din Moders Skaal. Det gjorde mig saa godt at høre dig tale saa kærligt og kønt om Din Moder - Han maa være ejegod tænkte jeg - og jeg havde ret. I aftes inden jeg sov laa jeg og tænkte paa Troenseballet, hvor jeg ogsaa husker hver lille Begivenhed, som var det i gaar: vor fejende, jub-

*Iende Dans, Spadserture ude mellem Træerne, Af-
skeden henne paa Vejen (.....) "*

Og året efter må Meta endnu engang fastholde min-
det i et af brevene til Vilhelm:

København d. 4. August.

"Min egen lille Kæreste.

*Ved du hvad det er idag? nej det har Du vist ikke
tænkt paa, det er 8 Aar siden vi saa hinanden før-
ste Gang, saa hinanden og blev forelskede, før det
blev vi da ved første Øjekast, ikke sandt Vilhelm?
(...) Tænk Du, at det er 8 Aar siden, kan Du for-
staa det? Jeg synes det kunde være som igaar, at
Du stod derovre til venstre i Høje Bøge sammen med
Richter og kiggede paa mig, og jeg kunde ikke hol-
de mine Øjne ved mig selv, de skulde hele Tiden
over og se, om Du lagde Mærke til mig endnu, og
saa mødtes vore Øjne hver eneste Gang."*

Meta og Vilhelm blev viet i Holmens kirke i 1904.
Brylluppet blev holdt hos Vilhelms søster i Køben-
havn, da der ikke var plads i moderens lejlighed
til de mange gæster. Gæsterne var fortrinsvis
"Weigler", som datteren Gerda senere udtrykte det,
Vilhelms søstre og svogre, onkler og tanter. Nogle
af Metas mange søskende deltog også i festen.

Til et bryllup som dette med mange gæster hører
udover middagen tillige sange og taler. Fra dette
bryllup er en af sangene bevaret. Den gengives
her, fordi den giver udtryk for holdninger og for-
ventninger til de unges hidtidige og kommende
livsforløb; den er tilegnet "De Nygifte", men for-
tæller fortrinsvis om Vilhelms liv og levned, an-
tagelig fordi forfatteren var en slægtning til
Vilhelm.

*"Den Gang da Vilhelm var ganske spæd, Hurra!
Da blev han bestemt til at være Smed, Hurra!
For det var en Dræng, hvori der var Krummer,
Sin Moder han voldte saa megen Kummer,
Han laved' Ballader
I Nyboders Gader, Hurra!*

*Derude paa Holmen i Lære han kom,
Han lærte at ryge og ta' sig en Rom,
Og desforuden saa meget andet
Af Godt, hvori der lidt Galt blev blandet
Til al Ting den første,
Om end ej den største.*

*Paa Skolen han tappert i Bøgerne sled,
Og fik proppet svært megen Visdom ned,*

*Han holdt saa meget af matematikken,
Men allermest, tror jeg, af Gymnastikken:
Exam'ner han tog stolt
Og spillede Fodbold.*

*Omsider han fik nogle Shore paa;
Men disse Shore kun gøre saa,
At han paa én Gang blev rent af Lave,
Og sejlede om paa de store Have,
Saa man ham knap kendte,
Naar hjemad han vendte.*

*Han tumled' sig meget ved Islands Kyst,
Til Niggerne havde dog mest han lyst,
Han fik jo en hel Nasse Knapper paa Lommen,
Paa Armerne ogsaa en Del dog er kommen;
Han har nogle Stykker,
Der vældigt ham smykker.*

*Med "Ingolf" han sejled" ved hjemlige Strand,
Vi tro'de han var blevet Videnskabsmand,
Han Meta-physikken i Svendborg studered',
Og hjemme han længe derpaa spekulered',
Ja, hvad var vel Grunden?
Han selv ikke kund' den.*

*Og siden han ofte til Svendborg tog,
Man undredes over, hvad dertil ham drog;
Fysik'en han lagde dog snart paa Hylden,
Og saa fik "Meta" Skylden;
Men da de samstemmed'
Han tog hende hjem med.*

*Saa gik da den lille jysk-fynske Tøs,
Paa Svigermor's Pander og Gryder løs,
Hun lavede mangan en god Skefuld Nød,
Og lærte, hvordan Svigermor' skulde ha'ed.
I Hytten hun satte
Lidt Fut og blev skattet.*

*Imedens med Reden at bygge de sled,
Ja saa maatte Vilhelm atter afsted,
Med "Grove" han maatte ekspres rykke ud,
Den var jo lidt grov for den stakkels Brud,
Og Meta maa tude
Som Stormen der ude.*

*De fik dog det hele i Orden bragt
Og nu når jo Præsten sit amen sagt
Og saa - Ja saa venter vi alle minsandten
At ret de vil sørge for Navnets Forplanten
Gid mangan en Weigel
De maa lægge sig til.*

*Og saa vil vi ønske dem begge to
At Lykkens Gudinde vil være dem go'*

Brudeparret Meta og Johan Vilhelm Weigel år 1904 ved bryllupsfesten i Nyboder. T.v. for brudgommen sidder hans mor, Vilhelmine Weigel. Hovedparten af gæsterne er

slægtninge til Vilhelm Weigel: søstre, svogre, niecer og nevøer samt farbroderen Johan Peter Weigel.

Og gid de derude paa Amagerfælled
Til stadighed med sig maa have Heldet
Vi Glassene hæve
Vort Brudepar leve! Hurra!

De holdninger og forventninger til brug og brudgom som her kommer til udtryk var helt i samklang med tidens kønsrollemønstre: HAN skulle være rask, fuld af initiativ, flittig - men ikke mere optaget

af eksamenslæsning end at der blev tid til fodboldstræning. Hans karriere - symboliseret ved de mange snore og knapper - var af afgørende betydning, og tjenesten må naturligvis gå forud for familielivet. HUN skulle først og fremmest være en god husmor og bygge den "rede", som skulle være deres hjem. Dette hjem burde ikke blot være en rede for de to, men et hjem hvor børn kom til verden og voksede op, - hvor slægten således blev ført videre.

Johan Vilhelm Valdemar Weigel, marineingeniør, 1914.

Den virkelighed, de to kom til at leve i, kom i mangt og meget at svare til det billede sangen rullede op: Vilhelm gjorde en strålende karriere, hvilket imidlertid ofte indebar, at han i længere perioder måtte være borte fra familien, - den familie og det hjem Meta i mellemtiden opbyggede og administrerede med stor dygtighed.

Familie og hushold.

Ægteparret fik 3 børn: Poul f. 1904, Christian f. 1906 og Gerda f. 1909.

De første år af ægteskabet boede familien i en lejlighed på Amager. Vilhelm ønskede ikke at bo i

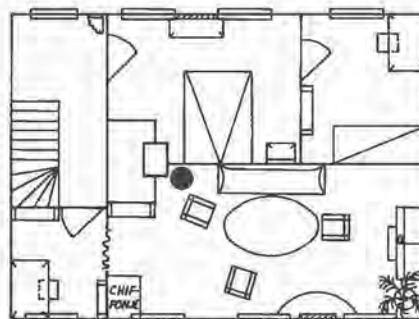
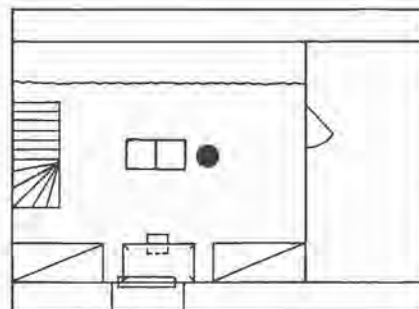
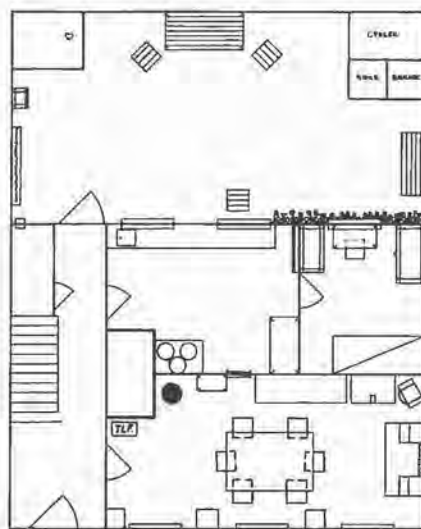

I gårdhaven, Suensonsgade 6 o. år 1914. Fotografiet af de velklædte børn var en hilsen til faderen under udstationeringen til "Lynetten" under 1. verdenskrig.

Nyboder, medmindre han kunne disponere over et "helt" hus, hvor man ikke behøvede at dele køkken, trappeopgang, gårdhave og lokum med naboerne. Med udnævnelsen til undermaskinmester i 1908 blev Vilhelm berettiget til at leje et helt hus i Nyboder, og familien, som på det tidspunkt bestod af forældrene og de to sønner, flyttede så ind i Suensonsgade 6. Her boede de i de følgende 12 år. Med udnævnelsen i 1919 til marineoveringeniør kunne Vilhelm ansøge om en større bolig. Familien flyttede derfor året efter til Delfingade 2 for 8 år senere at flytte ind i en af Nyboders store lejligheder: hjørnehuset i Delfingades vestlige ende, der da rummede 14 værelser.

Udover familien havde husholdet i de første par år tillige omfattet Vilhelms ældste ugifte søster, faster Julie. Hun havde været en vigtig hjælp for Meta i ægteskabets første år, hvor Vilhelm ofte var på længere orlogstogter. Da familien i 1920 flyttede til Delfingade 2, havde faster Julie

Fig. 44. Delfingade 2. Marineingeniørens hjem. Tegningen udført på baggrund af opmålinger i Forsvarets Bygningstjeneste i kombination med meddelelsens oplysninger. T.v. plan over stueetagen. T.h. nederst førstesalen, t.h. øverst loftsetagen.

imidlertid fået mulighed for at få en lejlighed i en stiftelse og flyttede derfor hertil.

Til hjælp med arbejdet i huset havde Meta en år-række en "konehjælp", som kom et par gange om ugen. Det var især rengøring og storvask hun hjalp med.

Med årene fik familien imidlertid råd til at ansætte en "ung pige", som boede fast i hjemmet og hjalp til med rengøring og madlavning. Den "unge pige" var som regel en slægting til Meta, børn eller børnebørn af hendes mange søskende, som på denne måde fik et betalt ophold i familien et års tid eller to. Den unge pige betragtedes da også som hørende til familien; hun havde sin faste plads ved spisebordet som den øvrige familie, og deltog på lige fod med børnene i fester og sammenkomster i hjemmet.

Den familiære stilling understregedes ligeledes af tiltaleformen, idet Vilhelm og Meta Weigel blev kaldt Onkel og Tante og tiltalt med du.

Tiden som "ung pige" i huset var en kort periode i de pågældende pigers liv. De kom "et år i huset" for at tænke over, hvad de ville efter aflagt studenter- eller realeksamen. En af dem - Anna - dat-

ter af en fjern slægting på Fyn - havde f.eks. taget plads i huset hos familien for at bo i København, mens hun læste til filosofikum ved universitetet. Hendes senere liv fortæller om, hvorledes de "unge piger" blev betragtet som og behandlet som familiemedlemmer, idet hun og den næstældste søn Christian under hendes år som "pige" i huset, blev forelskede i hinanden og senere forlovede og gift.

En økonomisk husførelse.

Vilhelm var familieforsørgeren. Hans løn udgjorde familiens eneste indtægtskilde, - en løn det siden blev Metas opgave at forvalte. Under udkommanderinger modtog Vilhelm ekstra tillæg til lønnen, og desuden påtog han sig med mellemrum at tage imod elever fra Søofficersskolen til ekstra undervisning i matematik. Familiens ønske om at kunne realisere et borgerligt livsmønster, hvor der ikke blev sparet på udgifter til børnenes uddannelse, gjorde det imidlertid nødvendigt at føre en sparsommelig og nøje planlagt husholdning.

Vilhelm var allerede inden giftermålet meget omhyggelig med at føre regnskab over udgifter og indtægter, hvad hans regnskabsbøger fra orlogstogter til Dansk Vestindien og Island vidner om. Her indførtes omhyggeligt hver udgift inclusive udgifter til de postkort og breve, som sendtes afsted.

Årene, hvor han som faderløs måtte spare for at kunne få en uddannelse, satte uden tvivl sit præg på ham, men den økonomiske sans var tillige indprentet ham som barn af faderen, der ligeledes omhyggeligt førte sine regnskabsbøger.

Betydningen af økonomisk husførelse slår også igennem i brevvekslingen mellem Vilhelm og hustruen, hvor Meta ind imellem opfordres til at holde igen på udgifterne. Meta så da heller ikke helt så mørkt på familiens økonomiske situation som faderen, fortæller datteren Gerda:

"Min far var en meget pertentlig mand, der hele sit liv førte nøjagtigt regnskab over alle sine udgifter. Da far og mor havde giftet sig, så havde far forberedt en meget fin skind-regnskabsbog til mor, som blev forelagt hende et par uger efter brylluppet, og far bad hende så meget om at føre regnskab som han altid havde gjort, og det ville mor naturligvis meget gerne gøre. Og lige siden marts 1904 og til min mors død førte hun nøjagtig husholdningstegnskab. Ja, nu siger jeg nøjagtig, for i de første adskillige år, hvor pengene ikke var så store og beløbene for indkøb var meget små, der gjaldt det jo om at få regnskaberne til at stemme hver eneste aften, og der blev grublet meget, hvis der manglede 10 øre eller 5 øre for at finde ud af, hvad det nu var, sådan, at de udgivne penge og restbeholdningen i pungen kunne stemme. Men efterhånden som årene gik, tog mor det lettere.

Jeg husker vi mødede os over, at hun begyndte - når der manglede et eller andet ikke særligt stort beløb, at skrive ind i sin regnskabsbog, når hun var træt af at gruble: "Mangler desværre", og det blev et udtryk der kom igen ikke så få gange i årenes løb."

Tog Meta det ikke altid lige tungt med regnskaberne, så investerede hun megen tid og meget arbejde i at spare på udgifterne ved selv at tilvirke og forarbejde varer til husholdningen.

Når der f.eks. var storvask én gang om måneden benyttede hun lejligheden til at udnytte varmen fra komfuret til at bage brød og kager den dag. Hvert år indkøbtes en tønde salt sild til vinterens forbrug, æg blev konserveret - "præserved" - i en krukke med vandglas, og fra jyske og fynske slægtninge kom der forsendelser med slagtemad.

Rugbrød indkøbtes - som i mange andre Nybordefamilier - fra hærens brødfabrik i Kastellet.

Tøj til børnene blev ikke købt færdigt, men syet af Meta. Og så havde hun "salgstalent" fortæller datteren, idet hun havde sans for at indkøbe fordelagtige udsalgstilbud. Fra "Bedste", Metas svigerinde i Svendborg, fik børnene strikkede strømper, og Gerda, datteren, blev forsynet med uldsokker og uldne strikkede undertrøjer.

"Men det skulle engang til, og der var ikke noget at gøre ved det, selvom man ikke syntes, at det var indbegrebet af elegance. Mine kjoler var glimrende. Mor var som sagt god til at sy, og jeg var aldrig ked af at gå med noget af det, som mor havde syet. Mor havde salgstalent og var god til at gå på udsalg, det var jo engang sådan, at der ikke var så forfærdeligt mange penge at rutte med i fars og mors budget. En ting glemmer jeg aldrig. Mor havde på udsalg fået fat i et par støvler til mig, som hun var meget begejstret for. De var rødbrune, det var snørrestøvler og de var hverken korte eller lange, de gik til et stykke over anklen; snuderne var firkantede og der var en aparte flad hæl, den var ikke flad, men heller ikke høj. Jeg skulle gå med de støvler, selv om jeg fra første øjeblik afskyede dem, og jeg glemmer ikke den første gang, jeg i skolen skulle vandre fra min pult op til tavlen for at blive hørt deroppe. Jeg vidste, at nu kunne hele klassen se disse rædselsfulde støvler, og jeg var så nervøs for, at nu skulle de begynde at drille mig. Man må sige, at jeg hørte aldrig et ord, hverken om de rødbrune støvler eller om disse strikkede kjoler, som "Bedste" sendte mig og som var aparte, men som var ganske udmærkede i og for sig, ikke mindst med henblik på det økonomiske."

Metas dygtighed som husmor blev "officielt" anerkendt da hun i 1922 deltog i Politikens konkurrence om "det bedste husholdningsbudget". Hun vandt 1. præmie!

Budgettet gengives her da det fortæller om familiens daglige kost og om arbejdsdelingen i hjemmet.

Budgettet offentliggjordes i Politiken d. 3/4 1922 med Metas egen formulering:

"Budget for en Embedsfamilie i København.

Af en Aarsindtægt på 8000 Kr. bruger jeg for en familie på 5 Personer (3 Børn i alderen 12-17 Aar) 2200 Kr. eller ca. 1.20 pr. Mand pr. Dag til Føden.

Den daglige kost er omtrent saaledes:

Morgenmad: Havregrød eller Øllebrød, derefter Te med Rugbrød og hjemmebagt Franskrød med Smør.

Selv om Meta en overgang havde "pige"- eller "kone"-hjælp i husholdningen påtog hun sig dog selv en stor del af arbejdsbyrden Her er hun igang med storvasken.

Frokost: Ca. 50 stk. Rugbrød med Margarine og Paalæg.

Eftermiddagskaffe med hjemmebagt Kage eller Franskbrød.

Middag: 2 Retter Mad, solid Formad: Grød, Vælling, Brødsuppe, Sødsuppe eller lignende. Eftermad: Kød- eller Fiskeret med Kartoffler eller Gemyse.

Aftensmad: te med Rugbrød og Franskbrød med Smør.

En Gang om Ugen koger jeg Suppe, Kaal, Ærter o.l. og varierer saa med Pandekager, Æbleskiver,

Datteren Gerda og den "unge pige" Anna hjælper til. Foto fra beg. af 1930.

Omelet eller anden Dessert efter 2., 3. Dags Maden. Den Dag jeg koger Suppen, har jeg Ild paa Komfuret og benytter Ovnvarmen til at bage et Par store Franskbrød eller Kage til Kaffen.

Indkøbene foretages i større Partier, navnlig om Vinteren, hvor Varene ikke fordærves; f.eks. 10 Pd. Oksekød:

1. Dag: Hakkebøf
2. - : Oksesteg
3. - : Opvarmet Steg
4. - : Ragout
5. - : Hachis

Det bemærkes, at vi altid spiser en god Portion Formad, derfor ikke saa meget Kød.

Fisk køber jeg gerne ved Børsbroen, hvor den er frisk og billig f. eks. 10 Pd. Torsk.

1. Dag. Kogt Torsk (Hoved, Indmad og de øverste Stykker)

2. - : Fars af Mellemstykkerne som Rand, Boller eller Frikadeller

3. - : Stegte Torskehaler

Fra Eftermaden bliver der altid noget til Paa-læg.

Familiens sundhedstilstand er udmærket, Børnene store og kraftige.

Jeg fører selvfølgelig nøjagtig Husholdningsregnskab. Smaaselskabelighed, Bridgeaftener, Klubmøder o. s. v. hvor Traktementet er Kaffe med Brød samt Dessert, gaar af Husholdningskassen, hvorimod Selskaber med Spisning, Vin etc. (hvilke er sjældne) falder under Rubriken "Ekstra".

Hele Aarsbudgettet er saaledes:

Husholdningen.....	2200 Kr.
Husleje (Tjenestebolig).....	360 Kr.
Beklædning.....	1000 Kr.
Brændsel.....	160 Kr.
Belysning og Gas.....	215 Kr.
Forsikringer.....	290 Kr.
Skat.....	825 Kr.
Børnernes Undervisning og Skolebøger.....	220 Kr.
Huslæge og Tandpleje.....	165 Kr.
Foreningskontingenter.....	65 Kr.
Aviser, Bøger, Tidsskrifter.....	145 Kr.
Telefon (Telegrammer).....	160 Kr.
Sommerferie (14 Dage).....	450 Kr.
Fornøjelser (Teater, Skovture osv.).....	200 Kr.
Vedligeholdelse af Inventar (Cykler).....	200 Kr.
Vinduespuddning, Hjælp til Hovedrengøring, Støvsugning.....	135 Kr.
Husfaderens Lommepege.....	250 Kr.
Husmoderens.....	250 Kr.
Børnernes.....	110 Kr.
"Ekstra", derunder alle de Smaa-udgifter, der daglig forekommer.....	600 Kr.
	8000 Kr.

Mens Børnene var mindre, holdt vi Husassistent, men nu, hvor Udgifterne til deres Uddannelse stadig stiger, og hvor Skatterne er mere end fordobbede, har vi måttet stryge den Post og etableret en hjemlig "Samfundshjælp", hvor min Mand tænder i Kakkellovnen og bærer Brændsel, Sønnerne børster Fodtøj og Datteren hjælper med Opvask efter Middag. Resten - inkl. Vask - klarer jeg selv med lidt Hjælp af en ældre Slægtning, der kommer og giver en Haandsrækning ved Syning og Husgerning nogle Dage om Ugen, samt Hjælp til Hovedrengøring

og Vinduespuddning. Jeg vasker hver 3. Uge, med de nye Vaskemidler, hvor Tøjet omtrent koger rent, er det slet ikke særlig anstrengende. Naar Beløbet til Beklædning er forholdsvis lille, ligger det i, at jeg syer mit eget og datterens og til Dels Drengenes Tøj selv. En væsentlig Fejl ved dette Budget er, at vi ikke kan lægge noget til side, der bliver intet til Sparekassen, men saa længe vi skal koste paa alle tre Børn, og vi gerne vil give dem saa god Uddannelse som mulig, kan Indtægt og Udgifter kun lige balancere."

Budgettet giver indtryk af en i mindste detaljer planlagt husholdning, der baserede sig på, at hustruen i stor udstrækning arbejdede med selv at tilvirke og forarbejde så mange varer som muligt i kombination med en nøjagtig administration af en forholdsvis beskedent løn.

I selve hverdagsrutinen tog besparelserne sig tillige udtryk gennem brugen af lejlighedens rum, idet dagligstuen på 1. sal næsten aldrig blev anvendt. Spisestuen i stueetagen var det daglige opholdsrum. Dels sparede man på udgifterne til opvarmning af endnu et rum, dels var spisestuen lettere at varme op, da den lå væg i væg med køkkenet.

Omsorgen for husholdning og økonomi påhvilede i høj grad Meta, men Vilhelm bidrog også til at nedskære udgifterne: som det var tradition i de fleste Nyboderfamilier forsålede Vilhelm selv familiens fodtøj, således som hans far og farfar i sin tid havde gjort det. Skomagerværktøjet var arvet fra faderen, et ikke usædvanligt fænomen i de gamle Nyboderfamilier.

Meta bemærker selv i kommentarerne til sit budgetforslag, at der var ting, der ikke kunne spares på: børnenes opdragelse og uddannelse; deres skolegang og mulighed for en højere uddannelse skulle sikres, deres intellektuelle interesser stimuleres gennem køb af aviser, tidsskrifter og bøger, og den almene "dannelse" tilgodeses gennem udgifter til spille- og danseundervisning samt teaterbesøg.

Familieliv.

Tilværelsen i familien er karakteriseret ved sit præg af en stærk familieideologi, der dels kom til udtryk i det målbevidste arbejde for børnenes fremtid, dels fik udtryk i selve familielivets strukturering, hvor der i høj grad blev lagt vægt på, at familiens medlemmer foretog sig ting i fællesskab. Når Vilhelm ikke var udkommanderet på længere togter deltog han også i familielivet, - var næsten dets naturlige centrum, såvel en hverdagsaften, når der blev læst højt, som på skovturen om sommeren:

"Vi havde vores tilholdssted i spisestuen i stueetagen, og vi havde det gevaldigt hyggeligt sammen; jeg husker så tydeligt, at om aftenen samledes vi om spisebordet(...) og så læste far højt. Og kvindfolkene, min mor og jeg, og hvis vi på det tidspunkt havde en ung pige i huset, - vi sad og strikkede og hækede, og far læste højt(...) Det jeg husker bedst, må jeg med skam erkende, det var dengang min far læste op af Anker Larsens "De vises sten". Jeg faldt i søvn hver eneste gang. Jeg prøvede altid at tilkæmpe mig pladsen på en divan, der var i spisestuen, jeg vidste jo, hvordan det gik, jeg var kun 11 år, og jeg tror ikke "De vises sten" var beregnet på en 11-årig. Men selve det, at familien samledes hver aften, mens vi endnu ikke havde alt for mange interesser udendørs, var en dejlig ting, som jeg altid vil mindes. Jeg fandt det også hyggeligt, at skodderne om aftenen blev lukkede, fordi det ligesom lukkede verden udenfor ude fra vores lille kreds.

Et par gange om året tog vi på familieskovtur. Somme tider var der et par venner eller et par af familien med, så vi var en lille skare på 10-12 mennesker. Der blev smurt madder i lange baner, og de blev anbragt i skotøjsæsker og drikkevarerne blev også stablet ned i tasker og net, og så drog vi afsted. Turerne gik som regel til Charlottenlund eller Klampenborg, hvor vi fandt et eller andet sted i nærheden af kanten af en slette, at slå os ned. Turen derud foregik somme tider med sporvogn, og da var det et ekstra plus for mig, hvis jeg kunne få plads i en af de åbne bivoogne, der var på sporvognene dengang. Eller vi tog med toget, og så gjaldt det jo om at være så heldig, at der var en to-etages skovvogn, for det var jo så om at komme op på 1. sal i den vogn. Vi slog os ned og spiste, når tiden var inde, og snakkede og hyggede os, og så kom jo turen til, at vi skulle spille bold, og så var der et par programpunkter, som næsten altid gættede sig. Det var far og Poul, der optrådte. Far var en meget slank og meget rank mand og var umådelig atletisk. Han havde et glansnummer, - han slog kraftspring, men der var det specielle ved det kraftspring, at han støttede sig kun til jorden med venstre arm, mens han havde den højre arm, strittende ud, med sin flade stråhat i. Der var jo stort bifald, når han lavede den øvelse."

Det stærke familiesammenhold prægede også forholdet til den øvrige slægt, såvel for Vilhelms som for Metas vedkommende.

Metas søskende i Svendborg, Nyborg og på Ærø åbnede således hvert år deres hjem for børnene Poul, Christian og Gerda, som derfor kunne tilbringe hele skoleferien borte fra København.

Tilsvarende stod hjemmet i Nyboder åbent for de

unge piger i familien, som gerne ville have plads i huset, og fætre, som skulle studere ved universitetet blev som en selvfølge indlogeret i hjemmet under studietiden.

Børnene - opdragelsen, leg og fritid.

Dette - at hjemmet var den naturlige ramme om socialt samvær og familien det selvfølgelig forum herfor - prægede børnenes opvækst. Opdragelsen tog sig ikke udtryk i direkte påbud eller forbud, men var implicit i den måde, familielivet struktureredes på og de forventninger, der blev stillet til børnene.

De var i stor udstrækning fritaget for egentligt arbejde i hjemmet. Der var faste arbejdsopgaver: datteren hjalp til med opvasken, og senere også når der vaskedes storvask, sønnerne skulle selv sørge for at bære vand op til servankestellet i deres eget værelse, bære brænde ind eller give en hånd med, når skoene skulle forsåles. Der var dog "ingen faste pligter og ingen absolutte krav" fortæller Gerda. Dog var der absolutte rammer, man skulle holde sig indenfor, som f.eks. at passe spisetiderne og skolearbejdet.

Punktlighed og sparsommelighed var dyder som indprentedes børnene, - men initiativ blev også belønnet, hvilket Gerdas fortælling om lompepengene illustrerer:

"Vi børn fik lompepenge, 2 øre hver søndag. Da krigen kom kneb det med at få noget ud af 2-øren, og vi skrev derfor en ansøgning til vore forældre om p.g.r. af de vanskelige tider at få forhøjelse af 2-øren til en søndags 5-øre. Ansøgningen blev bevilliget."

Børnenes legekammerater var dels andre Nyboderbørn, dels skolekammerater. Især drengenes lege prægedes af orlogsmiljøet:

"Drengene spillede med janter. Janterne var tinknapper fra marinens arbejdstøj, og de kunne veksles til messingknapper efter en kurs, som blev fastsat af de store drenge.(...) Mange af vore legekammerater havde deres fædre - nu og da - på toget til De vestindiske Øer. (...) Blandt de største børn blev disse øer ofte diskuteret. Drengene især delte mødrenes bekymring, når fædrene var på langtur, ikke mindst i krigens år, hvor der lurede farer på de danske skibe, såvel over som under havet. Og de drøftede i høj grad selve det, at Danmark nu ville sælge disse øer, som for dem var ligesom et begreb, der hørte Danmark til. Poul husker en diskussion, der fandt sted i 1917, ganske kort før Valkyrien skulle på sit sidste togt

ned til De vestindiske Øer, fordi den endelige handel med USA skulle afsluttes. Man talte med megen alvor om det farlige i, at Valkyrien skulle på denne lange tur, og Poul kan huske, at Åge Thorup, hvis far skulle med på togtet, under diskussionerne pludselig blev meget stille og gik ind, mens han sagde: "Det er min far, der skal med."

Det er karakteristisk for familielivet, at forældrene engagerede sig i børnenes mange aktiviteter. Da disse blev spejdere, var det naturligt, at Poul som tropsfører kunne anvende spisestuen som "kontor". Forældrene kunne drage afsted sammen med børnene på spejderlejr, og de deltog ligeledes i de fester og sammenkomster, som arrangeredes i hjemmet for børnene og deres omgangskreds.

"Der var altid åbent hus for vor kammerater", erindrer Gerda, og sammenkomsterne kunne forme sig som sang- og musikaftener eller som fantasifulde fester, hvortil rekvisitter som sømandsuniformer og bådsmandspiber blev lånt fra Orlogsværftet.

Skolegang, uddannelse, spejderliv.

Børnene gik i betalingskoler: drengene i Efter-slægtens skole på Østergade og Gerda i Zahles skole, begge skoler med gymnasieoverbygning.

Den dyre skolegang muliggjordes for Gerdas vedkommende bl.a. af et legat for embedsmandsdøtre, som hun oppebar hele sin skoletid. "Jeg talte aldrig om det, for jeg troede faktisk, jeg var den eneste, der fik det, men jeg blev i hvert fald på et senere tidspunkt klar over, at en af mine nærmeste kammerater, også embedsmandsdatter, havde et tilsvarende legat, og der har formentlig været flere."

Gerda og den ældste søn Poul havde arvet faderens matematiske begavelse og interesse for matematikken:

"Jeg var, ligesom Poul, matematiker; da vi til indgangen til gymnasiet skulle vælge retning, var der ikke tvivl i vores sind om, at det skulle være matematikken, vi ville hellige os. Det var nok smittet af fars glødende interesse for matematik. Han tilskyndede os ikke på nogen måde til at vælge matematikken som hovedfag, men vi var overhovedet ikke i tvivl, og vi stak ofte hovederne sammen for at kigge på matematiske problemer og spidsfindigheder."

Det var helt klart ikke en følelse af pligt, men lyst, der fik Gerda og Poul til at passe skolegangen, så de kunne optages på gymnasiet.

Da den næstældste søn, Christian, klart tilkendegav, at han ikke havde lyst til en boglig uddannelse, blev der heller ikke lagt pres på ham for at fortsætte.

"Imidlertid passede vi alle tre vores skolegang. Poul og jeg med glæde. Christian med det man vel i dag vil kalde "svær skoletræthed." Han ville meget hellere ud af skolen og ud og have noget af rive i (...). En dag kom Christian hjem med den ugentlige karakterbog, for det fik man jo dengang. I et af fagenes figurerede et nul. Christian havde - jeg ved egentlig ikke hvordan han turde - men han havde altså pyntet det nul ganske let - med en blyant, sådan, at der var kommet øjne, næse og mund i det. Og da den karakterbog blev præsenteret for far til underskrift, så skal jeg love for, at der blev talt med store bogstaver."

Tildragelsen var formodentlig en af årsagerne til, at Christian umiddelbart efter sin konfirmation blev udskrevet fra skolen og sat i lære, - på Holmen naturligtvis - i et af Sømineværnets værksteder.

De to andre søskende - Poul og Gerda - fortsatte imidlertid deres skolegang i gymnasiet. Ud over skolegangen blev der også sørget for børnenes opøvelse i færdigheder som klaverspil og dans - en undervisning Poul gerne engagerede sig i, mens Gerda var betydeligt mere modvillig. Hvor Poul var yndlingselev, gennemmusikalsk med gehør og rytmesans, var Gerda eleven, for hvem den daglige klaverøvelse blev en plage, som hun ihærdigt prøvede at snyde for.

Langt mere energisk kastede Gerda sig i stedet ud i spejderlivet. Sammen med broderen deltog hun i opbygningen af en selvstændig trop i spejderkorpsset: 1. Nyboder Trop. De to søskende fungerede som tropsførere i over 25 år. Troppen optog ikke blot Nyboder-børn, men også børn "udefra", d.v.s. fra hovedparten af det indre København.

"Spejderlivet i Nyboder-troppen kom ikke til at adskille sig væsentligt fra andet spejderliv, men man var jo ikke Nyboderer uden, at man på en eller anden måde skulle markere sig, og det gjorde man så ved at være "maritime" og anvende ord og betegnelser med forbindelser til søen. Man kaldte f.eks. patruljerne ved navne som: Ulkene, Mågerne, Delfinerne, Havørnene o.s.v. Tropslokalet kaldte man "Kahytten", hvor man havde "banjer" og "kabys", og hvor patruljerne med større eller mindre begejstring efter tur havde "bakstørn" (køkkentjeneste), ved navneopråb svarer en Nyboderdreng selvfølgelig "hålløj" og ikke et uciviliseret "her". Til den gule uniform bar man et

Christian Weigel i lære på maskinværkstedet på Holmen.
Foto 1922.

grønt tørklæde med et hvidt anker i nakken, så der var ikke så meget at tage fejl af."

Det spejderliv, der oprindeligt startede som en fritidsinteresse, blev en væsentlig del af tilværelsen for både Poul og Gerda i deres voksne liv. At de begge med stor iver engagerede sig i spejderarbejdet har sikkert sammenhæng med den skuffelse, de begge oplevede, da de skulle igang med studierne efter studentereksamen.

Poul havde altid sigtet mod en karriere som søofficer, men en lettere farveblindhed stillede sig hindrende i vejen for realiseringen af denne drøm.

"Poul blev student i 1922, matematisk student, og han skyndte sig at melde sig til på kadetskolen, idet det jo lige fra han var lille dreng havde vær-

ret hans drøm og hans eneste ønske, at når han en gang bestod studentereksamen, så skulle han være søofficer. Og nu skulle det så være. Men dér kom der en vældig skuffelse for Poul, helt uforudset. Han var til en indledende lægeundersøgelse, hvor det blev konstateret, at han i lettere grad var rød-grøn farveblind, og det kan man jo ikke have som søofficer. Han fik den ordning, at han fik lov til at komme med kadetaspiranterne ud på det første togt, idet man ville give ham den chance, at denne lette farveblindhed kunne måske skyldes en anstrengende eksamenslæsning. Men det gik ikke, og da togtet var forbi, måtte Poul se i øjnene, at det der havde været hans livsdrøm, det brast, og dermed stoppede også Weigel-slægtens fortsatte tilknytning til den danske marine."

Poul blev i stedet seminarielærer og engagerede sig endnu mere i spejderlivet. Men det er nok ikke forkert at konkludere, at hans manglende mulighed for at blive søofficer ikke kun skuffede ham selv, men tillige den øvrige familie. En Weigel som søofficer ville have været et passende slutmål for slægtens tjeneste igennem to århundreder.

Heller ikke Gerda fik den uddannelse, hun havde drømt om: matematiske studier ved universitetet. Hun blev ramt af en voldsom giftfeber kort efter studentereksamen, og sygdommen medførte, at hun måtte opgive studierne. Hun fik senere ansættelse ved KTAS.

Læretid.

Den næstældste søn fik efter eget ønske ingen akademisk uddannelse, men kom som omtalt i lære på Orlogsværftet. Hans hverdag fik derfor et andet forløb end det var tilfældet for de to skole-søgende søskende. Omstillingen til en længere og mere krævende arbejdsdag mildnedes i nogen grad gennem moderens engagement og indsats.

"Christian skulle meget tidligt op, og min mor stod op med ham, selv om hun ikke havde behøvet det, men de to havde nogen morgenstunder sammen, som de slet ikke ville undvære. Christian havde den idé, at inden han startede arbejdet, ville han gerne have en rest af middagen fra igår, og det hændte jævnligt, at han fik gule ærter kl. 5 om morgenen, for han skulle jo rundt om Amager for at være på Orlogsværftet kl. 6. Og mor stod op, og de to fortalte historier og grinede og havde det vidunderligt sammen tidligt om morgenen."

Christian forlod Holmen hver dag kl. 16 som alle andre værftsarbejdere. Efter middagsmaden drog han

Overstået læretid, Christian og de øvrige udlærte svende fotograferet udenfor et af Søminevæsenets værksteder overskrævs på en torpedo.

afsted igen for at overvære undervisningen på teknisk skole et par timer hver aften. De mange fritidsaktiviteter, som de to andre søskende engagerede sig i, blev der ikke tid til i Christians lange arbejdsdag.

Efter overstået læretid fulgte uddannelse på Københavns Maskinist-skole, hvorfra han fik maskinmestereksamen. Det blev imidlertid ikke i flåden, men på landjorden Christian senere fik ansættelse, idet han fik arbejde som maskinist på Carlsberg.

En brevveksling.

Vilhelm Weigels karriereforløb, familieliv og børnenes senere uddannelse kan tolkes som en livsstrategi, der strakte sig over flere generationer: en bestræbelse på at overskride etablerede klassegrænser i Nyboder, - at "hæve sig op" fra mandskabets til officerernes rangklasse gennem uddannelse. Målet var langsigtet: Vilhelms karriere var forudsætningen for, at børnene kunne få en god uddannelse og dermed også et andet udgangspunkt for en fremtidig karriere, end Vilhelm selv havde haft det.

Denne livsstrategi, - at sikre børnenes fremtidige karriere, - prægede familielivets interne struktur. Som allerede præciseret i bryllupssangen var det hans - Vilhelms - opgave at gøre karriere og dermed skabe gode økonomiske vilkår for familielivet, og dermed for børnene, mens det lige så klart var hendes - Metas - opgave at skabe og opretholde den rette ramme omkring dette familieliv.

Denne ansvars- og arbejdsdeling afspejles tyde-

ligt i brevvekslingen mellem Meta og Vilhelm under de år, hvor Vilhelm ofte var udkommanderet på længere togter.

I sine breve delagtiggjorde Meta sin mand i de daglige glæder og bekymringer, hun havde i hjemmet med børn, med husholdning o.s.v. Det kunne være betydningsfulde begivenheder hun skildrede, som datterens fødsel, og de arrangementer hun måtte træffe i den forbindelse, eller mindre hændelser som skildringen af sønnen Pouls 5-årig fødselsdag. Disse ofte minutiøse skildringer af hendes egen og børnenes hverdag havde også det formål, at Vilhelm ikke skulle føle sig fremmed for familien og dens hverdag, når han atter vendte hjem.

Tilsvarende delagtiggjorde Vilhelm sin hustru i sin hverdag om bord. I brevene skildres øvelser med skibene, samtaler med kolleger, oplevelser undervejs.

Den virkelighed, ægtefællerne i brevene formidler til hinanden, er diametrale modsætninger: Metas breve handler om familielivet i hjemmet, om børnenes hverdag, om fødsel og liv. Vilhelms breve handler om tilværelsen "udenfor" hjemmets trygge mure, en tilværelse, hvor livet konstant trues og hvor døden er nærværende. Hvor hans breve bringer den utrygge verden ind i hendes stuer, bringer hendes breve det trygge familieliv ind i en farlig hverdag.

Brevene fortæller tillige om det meget varme og kærlige forhold, der herskede mellem Meta og Vilhelm. Kærligheden blev det - nødvendige? - element, som sammenbandt de to forskellige verdener i familien, og her var brevene et vigtigt instrument til at vedligeholde følelserne: kun de smukkeste tanker blev afsendt, - hverdagens trivialiteter kom ikke til at slide på forholdet, men glemtes i de lange fraværsperioder.

Fra første til sidste brev lyser der da også en kærlighed frem mellem linierne, som ikke kan undgå at gribe og røre.

Næsten hvert år mindes de begge i deres breve det første møde ved Svendborg, forelskelsens tid. Ikke kun Meta, også Vilhelm genkalder sig minderne. Og forelskelsen varede ved hele livet. Da Vilhelm var udstationeret i Bramsnæs vig ved Holbæk et par somre i træk, besøgte han sommetider af Meta og børnene. Når de rejste begyndte brevvekslingen igen, og Vilhelms breve var fulde af varme, lyriske, sensuelle skildringer af deres sidste møde, som han genoplevede ved at gå ad de samme stier, betragte de samme naturscenerier, som han netop havde betragtet sammen med Meta.

Vilhelm udtrykker sig næsten i endnu mere lyriske og smukke vendinger end Meta, han kan under en øvelse med torpedoafskydning og minelægning sætte sig midt om natten og skrive et smukt brev til hende, om det smukke natssceneri, hvor månen

kaster lys på vandet, og om sin store længsel efter hende.

Brevene er skrevet før 1. verdenskrig, i en periode kaldet "den victorianske" præget af seksuelle hæmminger og fortielser. Disse breve lyser imidlertid af en varm kærlighed i både fysisk og psykisk forstand. Her er ingen stivhed og bornerthed, men kun en konstant længsel efter atter at kunne komme sammen og holde om hinanden.

"For os to, Meta! Vi er lykkelige med hinanden, lykkelige som kun Faa!" udbryder Vilhelm i et smukt, langt kærlighedsbrev skrevet 8 år efter giftermålet.

Det var en kærlighed, som omfattede børnene; de er kærlighedens gaver, som de to har skænket hinanden. Vilhelm er mindst lige så engageret i og stolt over børnene og deres fremskridt som Meta. De deler sammen i brevene ængstelser og glæder over børnene. Klarest kommer dette måske til udtryk i brevene op til og efter datteren Gerda's fødsel, som allerede længe før fødslen omtaltes som "vor lille Prinsesse, der snart skal komme."

2 Dage før Fødslen d. 8/8 1909 skriver Meta til Vilhelm for at fortælle ham om de sidste forberedelser til fødslen, bl.a. hvorledes hun vil løse problemet med at få tilkaldt jordemoderen.

"Nu skal du høre, i Aftes gik jeg over til Fru Kønig, og spurgte om hun vilde ringe op i Telefonen efter Hjælp, hvis jeg skulde blive syg om Dagen, for Tante (ældre slægtning) kan jo ikke finde omkring her; og hun var saa overordentlig elskværdig, vi maatte endelig komme derover, selv om det var midt om Natten, hun skulde nok telefonere."

Hun havde selv tænkt paa om det ikke var noget hun kunde hjælpe mig med, havde tænkt paa at skrive til sin Mand at han skulde spørge dig om det; men hun troede ikke det var så nær endnu. Jeg maatte jo med ind og passiare lidt, og var rundt og se hele Huset og gaarden med, hvor har de det dejligt derovre; jeg synes saa godt om baade Fru Kønig og Datteren, de var Elskværdigheden selv; de har siddet derovre og beundret vore Dreng for-talte de, de synes de ser saa artige og søde ud, og saa er Mor Meta jo stolt, kan Du nok tænke dig. Hvem der blev glad, det var Julie, da jeg kom over igen; saa er hun fri for baade at gaa den lange Vej (til Jordemoderen) eller at komme hen og tigge til en gnaven og søvniq Betjent paa Kontoret (paa Kommandantskabet) hvis det nu bliver om Natten.

Ja, der er ikke Tegn til noget endnu Du, jeg laa i 3 Timer sidste Nat og kunde ikke sove, men det var ikke fordi jeg havde smærter bare Uro i hele Kroppen, saa jeg ikke kunde være i Sengen, saa nu har jeg været lidt træt og mat idag og har ikke følt mig godt tilpas, man det er vel nok, fordi jeg mangler søvn (...) Nu maa Du endelig være

taalmodig, lille Vilhelm, hvis det skal gaa nogle Dage over Tiden, det kommer jo da nok i Løbet af denne Uge, men nu har jeg ingen Postadresse til Dig fra i morgen af, men der kommer maaske saa et par Ord imorgen med Besked hvor I skal hen fra Stubbekøbing (...)

Aa bare det nu vilde blive Alvor med den Prinsesse imorgen, saa vilde jeg blive saa glad. Din trofaste Mysse."

Den 10/8 modtog Vilhelm så et telegram om bord på "Olfert Fischer", som da lå i Korsør havn, med en meddelelse om datterens fødsel.

Men et telegram var ikke tilstrækkeligt for Meta. Knap et par timer efter fødslen sad hun i sengen og skrev - med blyant og let rystende håndskrift - et brev til sin Vilhelm med en beskrivelse af fødselens forløb:

Tirsd. 10/8 - 09

"Kære elskede Vilhelm,

Aa Gudske lov saa kom hun, vor dejlige lille Pige det er ikke 5 Timer siden, men jeg maa begynde og skrive til Dig nu, det bliver jo ikke til meget ad Gangen, og jeg længes saadan efter Dig, jeg laa og kaldte paa dig inat, for det var saa svært saa svært Du, det har aldrig været saa svært før, for hun vejer 9 pd. nøgen, og saa kom hun forkeret lige som Kis med Ansigtet frem efter, saa det varede omtrent en Time efter, at Jordemoderen havde sagt, at nu var der kun en eller to Ture igen, og jeg var syg fra i aftes Kl. 10, telefonerede efter Fru Andersen Kl. 11 og laa saa og pintes lige til Kl. 5 1/2 saa kom hun og gjorde mig saa glad og lykkelig, fordi vort Ønske gik i Opfyldelse og vi fik en lille Pige, hun ligner nærmest Poul med sit runde Ansigt og brede Næse, hun er saa tyk og fed med Basunkinder og dobbelt Hage, og saa er hun saa kraftig og flink, hun tog Brystet og suttede af Hjertens Lyst saasnat hun var klædt paa. - (...) Det var min Sorg inat, at jeg ikke havde nogen Postadresse til Dig, men saa kom jo Dit Brev med første Post, og saa kom Julie afsted med Telegram med det samme. er Du saa glad Kæreste? Ja det ved jeg jo, Du er, gid du kunde svippe herind fra Korsør, bare en halv Dag og se Din lille Prinsesse, og kysse Mysse for hende, men det kan vel ikke lade sig gøre? Fru Andersen var meget flink, og jeg var glad for at have hende.

Du kan tro Drengene lavede store Øjne, da de saa lille Søster, Poul havde jo tusinde Spørgsmaal som næsten alle var umulige at besvare. Han laa vaagen nede i Julies Seng fra Kl. 21 til over 5, og græd for sin Mor, det lille Skind, han kunde jo ikke forstaa hvorfor han ikke maatte komme op i sin e-

Gerda Weigel som konfirmand. Foto 1923.

gen Seng, men da han saa havde sovet lidt og kom op og saa den lille Søster, saa kan det nok være han var glad igen. Nu kan jeg ikke mere, lille Vilhelm, nu længes jeg bare efter at høre fra Dig, hvad Du siger til Tøsen. (...)

Torsdag Formiddag (12/8)

Tusind Tak for Ekspresbrevet igaar, hvor jeg ogsaa længtes efter at høre fra Dig, jeg vidste jo nok Du vilde blive netop saa jublende glad som Du blev, og taknemmelig over, at vort Ønske gik i Opfyldelse, og vi fik en lille Prinsesse, og fremfor alt, at det var godt overstaet. Ja du kære, kære Vilhelm, vi har rigtignog Grund til at være taknemmelige, for selv om det var svært i Øjeblikket

saa er dog alt gaaet naturligt, og jeg befinder mig saa godt, og lille Søster med, hun er saa rolig og saa god, tænk hun har ikke grædt siden i Aftes Kl. 11 (...)

Ja, saa kom Drengene afsted igaar, Anna (Vilhelms søster) kom allerede i Tirsdags Aftes, det gik godt med at faa dem afsted, de var begge i straalende Humør over at skulde køre med Futtoget, og Mor Meta var jo tapper og lo til dem, lige til de var ude af Døren, men det knep nu lidt for mig lige i Øjeblikket; (...) Og saa er jeg stolt Du, over saadan et par raske Dreng, der kan rejse fra deres Mor og fra hinanden og fra Hjemmet uden at tude, jeg tror næsten det er sjældent i den Alder, jeg elsker saadan en Frejdighed hos Børn, og det var saa morsomt at høre Poul i sin omsorg for Kis: husk nu paa Moster, naar Kis skal klædes paa om Morgen, saa skal Du tage Busser ud af hans Næse og rense hans Negle, det gør min Mor. (...)

Eftermiddag Kl. 2. (12/8)

Se saa Kæresten min, nu kan jeg lidt igen, nu har Fru Andersen været her og puslet os begge to. (...) Jeg har spist Frokost og faaet en lille Middagssovn, og saa har jeg faaet Kort fra begge mine Sønner. De er kommet godt til deres Bestemmelsessted begge to og befinder sig godt. Kis sang hele Turen over Færgen skønt Søen gik højt. Gudskelov de er godt tilfredse, og Poul fortalte til alle de Rejsende om lille Søster og den lange Nat, for det staa nu for ham som saa uendelig lang en Tid, de 3 Timer han laa der og græd for sin Mor. Da han skulde i Seng saa næste Aften sagde han til mig, ja Mor hvis det nu bliver en lang Nat igen, saa bliver det nok en lille Bror, - nej tak min Dreng sagde jeg, nu skal vi skam ikke have flere lange Nætter eller smaa Børn, saa han mener nu, at de to Ting hænger sammen, han havde ogsaa Spekulation om Kaninerne havde set Storke, han var da sikker paa, at den først havde været nede og vist søster til dem, og sagt, at det var en lille Søster til Poul og Kis.

Du spørger, hvordan hun ser ud vor lille Prinsesse, ja hun kommer mest til at ligne din Mysse, det er da nærmest Poul hun ligner af Drengene, men hun har graa Øjne, naa de forandrer sig jo altid, saa har hun smukt Haar, det havde Poul jo ogsaa, men jeg synes hun er knap saa køn som Poul var lige straks, men han var jo ogsaa en sjælden Prins at tage imod, men hun er lige saa velskabt; (...) Hun skal nok blive køn naar hun bliver noget større, og som jeg skal pynte hende Du og holde hende fin, det er jo min største Fornøjelse. -- Aa tusinde tak Kæreste for det dejlige Brev du har skrevet iaftes, efter Festen for vor Prinsesse, Vor Datter Vilhelm, jeg er helt stolt og bevæget

over al den Stads, de har gjort af hende, og saa maa det jo ogsaa være fordi de sætter Pris paa Dig, at de har arrangeret det saa pænt, jeg kan se Din Overraskelse, da Du kom ind og blev mødtaget med Hurraraab. Og saa flinkt af Mester Kønig at ville telefonere hjem, ja de er nu flinke de Mennesker derovre. Ja nu er Kl. bleven 6 og jeg har lige for en halv Time siden faaet den dejligste Buket fra Dig, tusind tak min egen Elskede, hvor jeg fryder mig ved Synet af de Roser, der er 12, blegrøde og mørkerøde, og saa et Slør af Venus-haar, de er saa ualmindelig smukke, Du er saadan en sød og god Vilhelm, der tænker saa smukt paa at glæde Din egen Mysse. (...)"

Delte Vilhelm Metas oplevelser og tanker, var han på sin side lige så ivrig efter at delagtiggøre hende i sin tilværelse om bord.

Den kunne være præget af kedsommelig rutine, men også af pludselige, dramatiske ja tragiske begivenheder. Hvor fødselens dramatik og livets begyndelse var nærværende i Metas breve, kunne det være ulykker og død, som fyldte Vilhelms.

Mest dramatisk og rystende er hans skildring af torpedobåden "Havhesten"s eksplosion i 1911 i et brev, der som så ofte før indledes med kærlige ord og beskrivelser af rutinen om bord:

Aarhus, Søndag Aften Kl. 9

27/8 -11

"Min egen søde Myssekone!

Nu er den Dag gaaet og saa skal du høre lidt om min Gøren og Laden her; allerførst tusinde tak for Brev igaar og Kort idag; det er nok nogle slemme Huller det tager i vore Penge, lille Du! - uha! Hvad skal det dog til i Vinter? Naa! Det gaar vel, fordi det skal gaa, men særlig træsterigt ser det jo ikke ud. 100)

Igaar var jeg saa i Byen og Gøre Indkøb og fik saa Pakken godt afsted, den er nok i København nu og venter bare paa at blive sendt ud til Dig imorgen paa Festdagen. Iaftes trængte jeg til lidt Musik og gik Kl. 8 ud i "Vennelyst", hvor der var optræden af operasanger Aage Wang Holm og Frk. Edith Kofoed; det var udmærket Sang, men Musikken var kun saa som saa. Jeg sad der ganske alene fra 8 1/2 - 10, saa kom G. V. Hansen og en Herre og slog sig ned ved mit Bord, men de gik kort efter. Kl. 11 var det hele forbi og en halv Time senere laa jeg i min Køje. Selv med en nøjsom Portæring blev det dog til 1 Kr. - Entre 25 Øre, Lemon Squash og 2 Cigaretter og Drikkepenge -. Jeg talte et øjeblik med Richter ved 7 Tiden, han var nede ved Baadene og hilste paa os, men gik igen. Imor-

ges talte jeg med Fogelstrøm og han bad mig at spise Frokost i Olfert Fischers Messe, de havde længe talt om ombord, at de vilde se mig der en Dag, og saa skulde det være Alvor; men Indbyderne var egentlig 5, nemlig overingeniør Clausen, Ing. Richter, Fogelstrøm og Wulff, samt min gode Ven Intendant Pedersen. Der skulde komme Fartøj efter mig Kl. 11 1/4, det blev imidlertid en forstyrret Sejlads for mig derud til, for nøjagtig paa samme Tid skulde begge deres Dampbarkasser hente Generaler med Følge til Eskadrechefen, saa jeg betragter det som overmaade pænt af dem dernede, at der blev sendt Rofartøj med 6 Mand for at hente min Ringhed alene, og jeg kom tilhørde med i Salut og megen anden Halløj og 25 Minutter for sent, saa hele Messen havde ventet paa mig og gik først tilbords da jeg kom - det var da pænt, jeg var den eneste Gæst! Tilstede var Kapt. Scheel og Lorck, Prnt. Pade, de Bang, Arlaud, Løjtnant Jørgensen, Overlæge Hallberg, og saa mine 5 nære Bekendte af Ingeniør- og Intendanturkorpsen. Det var en hyggelig jævn Frokost, hvor vi snakkede godt sammen og jeg talte særlig en Del med Lorck (Du husker nok han var Chef for Nordkaperen ifjor i 1 Maaned, og han er Ministeriemand) - han spurgte til mit Befindende (Maven) og hvordan det gik med Videnskaben! 101) Jo tak sagde jeg, begge Dele er jeg godt tilfreds med! Jeg snakkede jo lidt om den kommende Undervisning på Officersskolen og slog paa, at jeg vel nok kunde komme til at undervise igen naar det var overstaaet - man faar jo ikke noget for at tie stille, vel! 102)

Artige Børn beder ikke om noget - aber de faar heller ikke noget! -

Naa, vi sludrede lige til Kl. 3, saa gik jeg i-land med Dampbarkassen, og de fleste andre gik med enten for at gaa paa Besøg eller over i P. Skram, hvor der var aabent Hus med Dans o.s.v. -

Jeg var inviteret derover allerede igaar, men havde ikke Lyst, der blev saa mange.

Jeg skal nu hilse Dig mange Gange fra Intendant Pedersen, fra Fogelstrøm, Richter og Wulff - Richter skal med Islands Falk i 11 Maanedes fortalte han, (...). Naa, jeg gik ombord hos mig selv og slog saa Følge med Ing. Rasmussen fra Hajen, og vi tog til "Varna" en stor Pavillon ude forbi Marselisborg, og hørte Musik en god Time fra 4 1/2 til 5 1/2, saa tog vi ombord og spiste; vi spiser saa alene i denne ved-Land-Tid, for N.N. og X.X. er aldrig ombord, jeg har ikke set dem i 2 Dage nu, de fester og selder, de sover paa "Royal" om natten og gaar fra Frokost og Middag til Supé m.m. om Dagen. - Saa hører jeg bagefter, at det var altfor dyrt! Ja, det tror Bokker, de fester lige saa godt her som i Aalborg.

Nu har jeg gaaet mig en Tur langs Kajen og set paa Folkeliv; Piger er der jo Bunker af der staa

Marineingeniøren på sit kontor i Søminevæsenet. Foto fra 0, 1920.

og snakker med deres lille Kæreste fra foregaaende Aften, som desværre ikke kan komme iland nu - Jeg har sludret med Thorup og Chr. Sørensen og vi blev enige om at gaa tilkøjs.

Der er ogsaa lige kommet et langt Program om en Masse Øvelser vi skal foretage imorgen og Tirsdag for Kronprindsen - han skal med os ud - vi skulde ellers have ligget her imorgen med, for at spare på Kullene, men da de fleste højere Officerer har været til Taffel igaar og idag, saa mener K...H... vel at han maa vise alle vore Kunster for den vorde Konge, saa det bliver rigtig til at suse afsted baade Dag og Aften, lige til Torsdag Aften. Naa, nu vil jeg sige Dig Godnat! Lille, elskede min! og vaagn imorgen glad og frisk paa din Fødselsdag, jeg skal tænke paa Dig hele Dagen; og nu kyskes og hilses du kærligt af Din egen Helm.

Mandag Fm. Kl. 11 1/2

28/8

Saa er det jo idag, nu! Det er min egen Mysses Fødselsdag og jeg har givet Dig et Morgenkys, da jeg sendte Kort afsted lige efter jeg var staaet op.

Tillykke, kæreste elskede Du! Og gid Du maa faa en god og rar Festdag. (...)

Har Du faaet Dine Roser? ja. - Det vil jeg da haabe, ellers er Du ikke rigtig glad, vel? Og Pakken, den er vel nok kommen nu, blev Du glad ved den? Jeg længes nu efter at høre fra Dig om hvordan Du har det idag; har Du faaet et Fødselsdagskys af vore søde Børn?

Ja, vi er lige ankrøt, og skal spise Frokost nu om lidt. Kronprindsen er ombord i O.F. og har set forskellige Ting og Øvelser i formiddag; det er mærkeligt saa de Ledende er nervøse og fjollede blot en Højhed skal se paa dem - alle er usikre og det gaar rigtig skidt. Da vi skulle ankre før lige på en Streg, laa de halve Baade galt, og i Forvirringen løb Makrellen mod Hajen, 103) saa den første fik Næsen trykket flad og ikke kan bruge sine Torpedokanoner før den faar Stævnen rettet i København (den skal maaske gaa dertil allerede iaften) og Hajen blev ramt i Siden, saa der blev en Bule ind i Kabysen, hvis Skorsten knækkede og Kabysbordet gik itu!, m.m.; der blev Hul over Vandlinien, men ellers ingen Skade; - det er om ikke nogen Ulykke saa dog U-held, særlig under en Præsentation.

Nu skal vi skyde med Torpedoer i Eftm. med fuld fart, og Kronprindsen skal sejle med "Søridderen", derefter skal vi stryge Miner og iaften lave Angreb. Imorgen skal der skydes skarpt ved Turø og være noget mere Aftenøvelse, saa at Højheden først kommer iland ved 11 Tiden.

Ja, nu er Kl. lige ved 12 - og jeg har et lille stille Glas Vin hernelde for at drikke paa Dit Vel, Skaal! - Kæreste Elskede Meta! Min egen gode kærlige Hustru! Og tusindfold Tillykke og Tak for saavel den svundne som den kommende Tid! Lille Kæreste! Hvor jeg dog skulde kysse Dig, hvis Du blot var her! - Men vent! Du skal ikke gaa Glip af et eneste Kys, jeg gemmer dem allesammen til Du ser mig hjemme i Stuerne igen! Og nu Adjieu foreløbig; jeg tænker der bliver et lille Pusterum ved 6 Tiden, hvor jeg kan snakke lidt med dig igen.

Farvel saalænge, Din egen Dreng, der længes efter Dig!

Kl. 7 Aften!

Kære Meta! Hvis jeg skulde tale nu, og fortælle Dig, hvad der er hændt for et Par Timer siden, saa vilde jeg sikkert slaa klik i Stemmen af - ja af Graad, for jeg har da haft Taarer i Øjnene flere Gange ved at tænke derpaa. Tycho Brahes Dag maa det være, og det lille Uheld i Formiddags var kun Forløberer for den Ulykke, der nu er sket i "Havhesten". Ved 3 Tiden skulde Kronprindsen fra "Søridderen" se, at alle Torpedobaadene afholdt præmie-Konkurrence-Fyring og vi skulde lade Maskinerne løbe det Yderste de kunde præstere i 1/2 Time. Midtvejs under Prøven slog Damp og Ild op af "Havhesten"s ene Kedel og andre Baade ilede dertil - vi var ogsaa derhenne senere - for at hjælpe. "Søridderen" kom først derhen, og fik set hele den frygtelige Ulykke - der havde været noget galt nede paa Fyrtårnet og Maskinisten og Ingeniøren var

gaaet derned, deres Ansvar bevidst, for at faa det i Orden, men et Par Minutter efter sprængtes et Pøderør og samtidig et Kedelrør saa, at de tilstedeværende 5 Mennesker blev baade skoldet og forbrændt - baade Dødt og Ild! - de sprang uden bords af Smerte, blev samlet op og varsomt lagt paa Tæpper og Madrasser - Kronprindsen overværede det - de stakkels Mennesker er ødelagte, hvis de overhovedet overlever det!

Det skal have været frygtelig at se, Gud ske lov jeg ikke saa dem, for vi kom senere og hjalp med at slukke Ild i Kulkassen og Dækket. Ing. Jørgensen (Du ved nok han er forlovet med Dagny Petersen og de købte Møbler til deres Lejlighed i København sidst) skal være værst tilredt, men alligevel have været saadan ved sin Bevidsthed, at han sagde, at det overlevede han ikke, han gav Kapt. Berg sin sidste Hilsen og Besked til hende og sin Familie, hvis de ikke saa ham! - Aah! Lille Du! Jeg kan ikke se af Øjnene nu for Taarene vil frem! - Det er saa haardt, saa usigeligt sørgeligt at vide - kæreste lille Meta! -

De ligger paa Sygehuset nu alle 5 - Kronprindsen er gaaet iland og de øvrige Øvelser indstillet for idag. - Baaden selv har ingen Maskinbesætning tilbage - jo 1 Maskinist og 1 Fyrbøder. -

Aa! Men skidt med Baad og alt hvad der er gaaet itu - blot de 5 Stakler maa lide saa lidt som muligt - deres Liv er dog tusind Gange mere værd end alle de misbrugte Torpedobaade tilsammen. -

Ja, lille Meta, jeg kan ikke lade være med at fortælle Dig det, selv om det ellers kun skulde være lyst og glædeligt, hvad jeg skrev til Dig idag, netop idag, paa Din Fødselsdag. (...)"

I choket over ulykken lå sikkert også visheden om, at denne ulykke lige så godt kunne have ramt Vilhelm selv. Han var ingeniør på en af de andre torpedobåde, og havde ligeledes ansvaret for dens maskiner. Også Meta følte, hvor tæt døden var gået forbi:

København d 31/8 - 11

"Min elskede Vilhelm!

Aa Du hvor er det sørgeligt, hvor er det dog usigeligt trist at sligt kan ske; jeg anede intet, før jeg igaar Morges fik Dit Brev. Nu har jeg lige hørt af Fru Nielsen her ved Siden af, at Jørgensen er død, og den anden Fyrbøder med, hvor er det grufuldt, det er de 3 og man ved jo ikke om der ikke kræves de andres Liv ogsaa, for med disse havde de jo ogsaa det bedste Haab i Begyndelsen, Stakkels Dagny, hun maa jo næsten knække sammen under saadan en Sorg, lige før Brylluppet, aa lille elskede Vilhelm, naar vi tænker paa os selv, hvor vi længtes efter at komme sammen den gang,

saa kan vi ret forstaa hvor forfærdeligt det må være at alt saadan pludseligt er forbi, intet Haab og ingen Glæde mere at vente efter. Nu maa da vist hele Eksadren komme hertil for at begrave dem, saa kommer Du ogsaa Vilhelm, aa jeg synes jeg længes saadan til at tage Dig i Favn, at mærke jeg har dig hos mig igen, det er saa rent uhyggeligt af der kan ske saa forfærdelige Ulykker, under almindelige Øvelser i Fredstid, man bliver saa utryk i Sindet. Det er da ogsaa som der altid hænger Ulykker ved Havhesten, det var fra den K.M., faldt over Bord og druknede for 6 Aar siden, og det var jo den der sank ovre ved Nyborg for nogle Aar siden, bare de dog nu vil kassere den, det er vel ogsaa en gammel Baad.

Og hvor er det mærkeligt Du, at det skete paa min Fødselsdag, det var paa samme Dato for 3 eller 4 Aar siden, at Konstabel H... blev skudt paa Ingolf, det er som om den sidste Del af Eskadrens Tøgt tit kræver Ofre. Gud give I var vel færdige med det for i Aar, hvor jeg skal være glad, naar Du kommer hjem hos mig hver Dag, lille elskede Du. Hermed sender jeg Dig et par Sokker til Søndag, hvis Du ikke skulde komme igen forinden.

(...) Jeg kan nu ikke lade være at tænke paa de ulykkelige Mennesker, den stakkels Mor, der ser sin voksne haabefulde Søn, som maaske skulde være hende en Støtte i Alderdommen, (hans Far var jo nylig død), hvor maa det være grusomt at miste dem naar de er naaet saa vidt, ja det er naturligvis lige saa haardt for Fyrbødernes Efterladte, men jeg tænker mest paa Jørgensen for dem kendte vi jo.

Nu vil jeg gaa i Spænding til jeg faar at vide om I kommer hertil, jeg kan ikke tænke mig andet, for de skal jo begraves med militær Honnør, og naar Eksadren er ude er her jo ingen til at gøre Honnør.

Tusinde kærlige Hilsner og Kys til Dig min eneste Elskede fra Børnene og Din egen

Meta
der længes efter Dig.

Et "lokalt" borgerskab.

Marineingeniør-familien havde i sin husholdning og livsførelse træk fælles med officersfamilien: boligen var et "helt" hus, og der var lønnet hushjælp, omend i langt mindre omfang. Husmoderen var også her den, der primært opbyggede og vedligeholdt de sociale relationer internt i familien, samtidig som hun styrkede relationerne mellem familien og omgangskredsen: børnene kunne altid tage

Familien Weigel i haven til Delfingade 30. Nogle af familiens talrige slægtninge er på besøg. Foto fra 1930'erne.

kammerater med hjem, de mange slægtninge havde et selvfølgeligt tilholdssted i Nyboder, når de drog til København, og hjemmet var rammen om sammenkomster med Vilhelms studiekammerater og kolleger som gæster.

Hvor officersfamilien imidlertid var tilflyttet "udefra" og klart tilhørte et kosmopolitisk orienteret borgerskab uden speciel tilknytning til Nyboder, var ingeniørfamilien i langt højere grad forankret i det lokale miljø, med en slægtstolthed og en Nyboderbevidsthed, som den delte med mange andre gamle marineslægter. Børnenes aktiviteter var følgelig "Nyboder-centrerede" i større udstrækning end i officersfamilien, hvilket deres engagement i opbygningen af Nyboder-troppen vidner om.

Familien var en "marine-slægt" og minder om forfædrenes deltagelse i togter og søslag vedligeholdtes i familien gennem de ting, man omgav sig med og de historier, man fortalte. Men samtidigt stræbte man mod en anden livsstil end forfædrenes, en livsstil hvor karriere og uddannelse blev en del af tilværelsens mål. Det tætte familieliv, hvor børnenes dannelse og uddannelse stod i fokus for forældrenes interesse var et vigtigt middel til at nå dette mål. Gennem familielivets intensitet: højt læsning, fælles udflugter, fælles selskabelighed, forældrenes deltagelse i børnenes spejderliv m.m. var der rig lejlighed for forældrene til at præge børnenes bevidsthed i form af de forventninger, de havde til tilværelsen og de mål, de satte sig. Målet var nok en god uddannelse

Nyboders enker kunne blive boende i bydelen, hvis de flyttede ind i en af de mindste lejligheder. Til nabo fik de da ofte en ung familie, som netop var begyndt at "klatre opad" i karrieren og i boligkøen.

Her sidder en gammel Nyboder-enke fotograferet sammen med den unge nabokone i den fælles gårdhave o. år 1900.

og karriere, men vel at mærke en karriere, som ikke skulle føre dem alt for langt væk fra Nyboder - søofficerens karriere for den ældste søns vedkommende, og for den yngste en maskinmester-eksamen. Den farveblindhed som stoppede Pouls karriere indenfor Søværnet har derfor været en alvorlig skuffelse også for forældrene.

Enkerne i Nyboder

Blev en kvinde enke, kunne hun oprindeligt kun få lov at sidde i boligen et "nådsensår". Ægteskaber mellem enker og ugifte søfolk var derfor almindelige i 1600- og 1700-årene. (Barfod 1983).

I løbet af 1800-årene ændredes reglerne således, at enker og pensionister kunne blive boende i Nyboder i en af de mindste lejligheder, så længe der ikke var andre ansøgere hertil. Desuden blev det muligt at få lejligheder i de huse, som opførtes specielt for "Søetatens Underklasser" af "Foreningen af 8. april 1873" på Østerbro, eller i "Søetatens Enkebolig" på Christianshavn. 104)

Praksis blev imidlertid, at de kvinder, som en gang havde fået tildelt enkebolig i Nyboder, også fik lov at blive boende her resten af livet, uanset bestemmelsen om evt. opsigelse. 105) Ud over den billige bolig i Nyboder fik enkerne også en lille pension, men denne var sjældent stor nok til at leve på. De fleste enker tog derfor arbejde som

vaske- og rengøringskoner i andre familier i Nyboder eller uden for bydelen. Nogle etablerede sig med en rulle i stuen, hvor folk kunne aflevere linned til rulning. Den store rulle fyldte hele rummet, så familien måtte trænge sig sammen i det lille kammer.

Her skal gives et glimt af tilværelsen i to familier, hvor kvinderne blev enker i en forholdsvis ung alder, mens de endnu havde skolesøgende børn. I det ene tilfælde belyses forholdene omkring århundredeskiftet, mens det andet tilfælde er fra mellemkrigstiden.

"Madam Olsen", som hun altid kaldtes i Nyboder, blev enke i en alder af 42 år. De tre yngste børn var da i alderen 9 til 12 år. Det er den ene af disse tre børn, Christian, som har fortalt om sin opvækst i Nyboder. Moderen var blevet enke omkring år 1900. Faderen havde været værftsarbejdsmand. På dette tidspunkt var pensionen på 5 kr. om måneden samt 2 kr. for hver af de hjemmeværende børn. De 5 kr. dækkede akkurat huslejen. For at få penge til mad og andre fornødenheder tog Madam Olsen derfor arbejde som vaskekone. Hun havde en arbejdsdag fra 5 morgen til 7 aften rundt omkring hos "her-skaber", som sønnen udtrykte det. Børnene havde bypladser både før og efter skoletid, og de penge, som indtjentes her, blev afleveret til moderen. Alligevel kunne det være svært at få pengene til at slå til. Christian kunne så blive sendt afsted til Assistenthuset med et par sølvskeer, en tur han ikke var glad for. Det var vigtigt ikke at blive set, for ikke at blive genstand for sladder i Nyboder. Fra menighedshjælpen i St. Pauls sogn modtog familien hjælp i form af tøj og madvarer, og desuden kunne man få udleveret mad på Sølvgades kaserne. Christian husker endnu, hvor skamfuld han følte sig over at skulle stå i kø her. Nogle gange nægtede han at hente den gratis mad og foretrak at gå sulten i seng.

"Vi var jo ludfattige", husker Christian, men påpeger samtidigt den udstrakte naboehjælp. Var moderen sent ude og vaskede, blev børnene ofte inviteret indenfor at spise hos naboerne. Familien havde det fattigt, men ikke elendigt. Gaver til jul eller konfirmation var et ukendt begreb, men der var råd til at gå til stiftelses- og juletræsfesterne i de forskellige foreninger, og konfirmationerne blev fejret standsmæssigt med gæster til middag.

Efter konfirmationen kom børnene i lære og begyndte at tjene penge. Denne løn blev også afleveret hjemme, indtil børnene efterhånden flyttede hjemmefra. Christian flyttede dog ikke så langt, idet han kom til matroskorpset i orlogs-

flåden. Som 21-årig kunne han derfor flytte ind i sin egen lejlighed i Nyboder.

Da Christian efter en del år en dag selv stod alene med 2 små drenge efter et mislykket ægteskab, flyttede moderen, Madam Olsen, ind i naboeligheden. Hun påtog sig nu endnu engang ansvaret for to små børn, idet Christian som matros ofte var på langfart.

Nabosammenholdet fungerede også i denne situation, idet der opstod et nært venskab med den ene af nabofamilierne, som ofte inviterede Madam Olsen, hendes søn og børnebørn med til familiesammenkomster eller med til et ophold i sommerhuset på Sydsjælland.

Der var ingen socialhjælp, da Madam Olsen stod alene med sine tre børn. Her var Anna Jensen bedre stillet, da hun blev enke i 1938. Anna var født i Nyboder i 1898 og havde endnu sine forældre boende i bydelen på det tidspunkt. På grund af socialreformens gennemførelse i 1933 var hun sikret et langt rimeligere leveniveau end Madam Olsen. Hendes søn fik derfor næsten bedre opvækstvilkår, end hun selv havde haft det.

Anna var datter af en skibbygger på Holmen. Hun var næstældste datter i en søskendeflok på 6, og takket være de mange børn kunne familien disponere over en hel 1. sals lejlighed i Suensonsgade. Moderen var svagelig af bronkitis, så børnene blev i stor udstrækning passet i Nyboders Asyl. De blev sendt afsted derhen tidligt om morgenen, og gik selv hjem igen, når asylet lukkede. I hjemmet sov de største børn på loftet og de yngste i kammeret i hængeskøjler over hinanden. Den ene stue var så forældrenes soveværelse, og den store stue til gården, der gik over 3 fag, var opholdsstuen.

Da faderen ikke tilhørte det sejlende personel, kom han hjem hver dag kl. ca. halv fem. Børnene havde imidlertid ikke noget særligt forhold til ham, idet de næsten kun så ham til aftenmåltidet. Det gjaldt altid om at holde sig langt væk, så man ikke pludseligt blev straffet for en eller anden forseelse. Efter middagsmaden gik faderen på arbejde igen. Han gik helt ud til Det nye Teater, hvor han var kontrollør. Arbejdet her gav af og til fribilletter til børnene, som så travede hele turen frem og tilbage mellem Vesterbro og Nyboder for at komme i teatret.

For Anna varede barndommen kort. Allerede i 11-årsalderen havde hun en fast formiddagsplads i en butik, og om eftermiddagen hjalp hun moderen med at skure trapper.

Efter konfirmationen fik Anna arbejde på en sko-tøjsfabrik, hvor hun arbejdede til sit giftermål

i 1918. Hendes mand kom "udefra", fra Frederikshavn. Han var blevet indkaldt som marinesoldat, og foretog at blive i flåden, hvor han fik en uddannelse som minemekaniker. Ud over sit arbejde på sømineværkstedet, fik Annas mand, Jens, et ekstrajob med at sejle båden hver morgen fra Toldboden over til Holmen. Dette ekstraarbejde gav et lille overskud således, at parret fik råd til en kolonihave på Amager. Huset byggede de selv, og senere blev der også råd til en mindre åben motorbåd, som Jens ombyggede til en hel lystsejler. Med den foretog de udflugter til Saltholm og til kystforterne, hvor Jens kendte mange af de folk, som var udstationerede her. Ægteparret fik en søn, og det lykkedes i den forbindelse Anna at få tildelt en bedre lejlighed. Familien flyttede derfor fra den lille enkelte stuelejlighed i Suenesgade til en 2 1/2 værelses lejlighed i de "grå" huse. Jens døde imidlertid, da sønnen var ca. 9 år gammel. Anna måtte derfor flytte tilbage til en "enkelt" lejlighed, og kolonihaven og båden blev solgt. Pensionen, hun modtog, blev suppleret med indtægter fra rengøringsarbejde. "Jeg gik på arbejde mens min dreng, Bernhard, var i skole. Jeg sørgede for, at han kom i skole, og så klarede han sig selv efter skolen, til jeg var hjemme ved 3-4-tiden." Anna lagde vægt på at give sønnen en god uddannelse. Han blev ikke sat til at arbejde som bybud f.eks. men i stedet ansøret til at lave lektier og afslutte skolegangen med en mellem-skoleeksamen. Bernhard fik en læreplads på Holmen, og læste samtidigt videre til maskinmester. Efter overstået eksamen fik han ansættelse i en privat virksomhed, da han ikke ønskede en karriere i Søværnet.

Anna blev boende i sin enklejlighed i Suenesgade, - en stuelejlighed til gården. Hun blev noget af en institution i Nyboder, livligt engageret i det lokale foreningsliv, især den lokalhistoriske forening "Nyboders Minde". Hendes evne til at komme med rammende bemærkninger om naboers

gøren og laden var legendarisk, og nok også lidt frygtet blandt de unge math'er eller kadetter, som startede deres tilværelse i Nyboder i nabo-lejligheden til gaden.

Anna kunne med traditionens ret betone over for sine skiftende unge naboer at "Der er noget, der hedder Nybo'rkultur. F.eks. at man aldrig går ud med noget til skarnbøtten, når der står nogen i køkkenet. Og ingen leg i gården, når der var hængt vasketøj til tørre. Det var noget vi lærte allerede som børn, der var mor meget streng."

Skildringen af Madam Olsens og Anna Jensens tilværelse fortæller om enkerens vilkår, som de ofte dårligst stillede i Nyboder. Men af Annas beretning fremgår ligeledes, hvorledes enkerne kunne udfylde en vigtig rolle i Nybodemiljøet på linie med pensionisterne. I de små lejligheder boede de tit væg i væg med de yngste lejere, med dem, der endnu kun var berettigede til en "enkelt" lejlighed. Så tæt som man bor på hinanden i de "enkelte" lejligheder, hvor der er gennemgangskøkken, og man må enes om pladsen i gården, der kan enkerens og pensionisternes belæring om den rette "Nybo'rkultur, som Anna kaldte det, spille en vigtig rolle for de "nye"s tilpasning til miljøet. I Annas tilfælde skete det aldrig, at hun havde uoverensstemmelser med naboerne, måske fordi hun helt fra begyndelsen gjorde sine synspunkter klare. Var der nogen, som følte sig "fine" og prøvede at lægge afstand til andre lejere, fik de øjeblikkeligt at vide, at de ikke havde nogen grund til at opføre sig som "admiraler" og "admiralsfruer".

I romanen "Den gule by" beskriver Wilhelm Gross bl.a. de ældres rolle som formidlere af og vogtere over den rette "Nybo'rkultur". Her er det den pensionerede bådsmænd, der udfylder rollen som traditionsformidler. Det er især drengene, som belæres om livet til søs, og hvordan det var, dengang den gamle bådsmænd selv var dreng i Nyboder.

ET KULTURELT MØNSTER

Orlogshjemmet.

Der er i det foregående blevet argumenteret for, at Nyboder kan opfattes som et totalt samfund, der reflekterer og forstærker tjenestens strukturelle vilkår.

Boligernes indretning og fordeling er et af de klare eksempler herpå: de reflekterer familiefaderens rang, samtidigt som de afspejler forholdene på Holmen; - som banjerne om bord på orlogsskibene er lejlighederne i Nyboder forbeholdt "underklasserne" karakteriseret ved en manglende mulighed til effektivt at afgrænse et privat domæne.

Og de mange omflytninger synliggør karriereforløbet på Holmen. Som man i Nyboder konkurrerer om de bedste lejligheder, konkurrerer man om fremmelsesmuligheder i Søværnet.

Også på andre områder fortæller boligen, at vi befinder os i et særegent miljø. Især kan vægudsmykningen siges at afspejle beboernes identifikation med og loyalitet overfor Nyboder og Holmen. Det meget righoldige fotografiske materiale, der er indsamlet af Orlogsmuseet til en dokumentation af Nyboder anno 1980 fortæller om fælles træk i boligindretningen. Platter og krus med motiver fra Holmen og Nyboder udgivet af Marineforeningen er yndede samlerobjekter i mange familier. Malerier og litografier med orlogsmotiver er næsten obligatorisk udsmykning. Populære er M. Larsens raderinger med motiver dels fra Nyboder: Gl. Vagt og Chr. IV-statue dels fra Holmen: Hovedvagten og mastekranen, samt endelig Holmens Kirke. Fotografier eller malerier af skibe, man har sejlet med, er almindelige "sofastykker" tillige med fotografier af de skibsbesætninger, man har tilhørt. Blankvåben som vægdekoration forekommer ligeledes hyppigt, især hos det militære personel.

Og så er hjemmene naturligtvis, som vi allerede har hørt om, præget af eksotiske souvenirs fra togterne til Grønland, Island, Færøerne, Middelhavet, Vestindien osv. Et sted hænger en indrammet linie- eller polardåbsattest, et andet sted pynter små udskårne figurer i narhvalstand på boghylden.

Der findes faktisk ikke et eneste hjem, som ikke gennem sin boligindretning udsender klare signaler om familiens tilknytning til Holmen og Nyboder.

At tage dette som bevis på identifikation med arbejdspladsen kan forekomme søgt, men i andre Københavnerhjem er det usædvanligt at have billeder fra arbejdspladsen eller bydelen, man bor i, hængende på væggen. (106) Denne skik kendes derimod fra hjem, hvor beboerne selv besidder produktionsmidlerne: fiskere har fotografier af kutteren hængende over sofaen, og luftfotografiet af gården er næsten obligatorisk vægudsmykning hos de fleste landmænd.

Boligindretningen antyder med andre ord, at Nyboders beboere ideologisk set ligger tættere på den selvstændige end på lønarbejdernes livsform. (107)

Troskab og letsind.

Der findes en yndet historie om Nyboder-miljøet, - historien om hundene.

Hundene er de fajancehunde, der var yndede samleobjekter for søfolk i forrige århundrede. De findes ikke blot i Nyboder, men i søfartssamfund over hele Norden. Til traditionen omkring hundene hører oplysningen, at de af søfolk indkøbtes hos letlevende damer i England som betaling for en nats fornøjelser.

Hvor hyppige de har været i Nyboder-hjemmene, er højst usikkert. Alle omtaler dem, men de få eksemplarer jeg selv har set i Nyboder, var alle indkøbt i 1900-tallet af personer, som kendte til historien og derfor købte dem "fordi det hører sig til, når man bor i Nyboder." Ingen af de ældre fotografier, museet har indsamlet, viser eksemplarer på fajancehundene.

Og hvad går historien da ud på? Når manden er hjemme fra togter står hundene i vindueskarmen med ansigtet indad mod stuen. Rejser han på langfart vendes hundene med ansigtet udad; - i den "pæne" fortolkning for at kigge efter ham, til han kommer tilbage; - i den mindre "pæne" for samtidig at fortælle evt. interesserede herrer, at nu er konen græsenke. Historien er således ikke en historie om hundene, men om de "letlevende" Nyboder-kvinder. Og det er egentlig forbavsende. For i dette miljø var - og er - den indbyrdes sociale kontrol meget streng og effektiv. I dag kan en håndværker, som har været bortrejst på kursus i England i nogle måneder, ved hjemkomsten til værkstedet på Holmen få at vide at "din kone har opført sig pænt hele tiden hun har været hjemme hver aften, har ikke modtaget besøg eller noget." Håndværkerens kone var ikke selv klar over, at hendes adfærd disse måneder nøje var blevet iagttaget fra de andre vinduer.

I den periode, hvor slægt- og naborelationer sammenbåndt befolkningen til et tæt netværk af sociale relationer ville et enkelt fejltrin have været helt uacceptabelt. Vedkommende ville blive "frosset ud", og manden få hele historien når han kom hjem.

Historien om hundene kan derfor ikke afspejle realistiske forhold. Den fortæller måske snarere noget om omverdenes holdning til Nyboder-miljøet, en drøm om, at her måtte være mange "villige" kvinder, når mændene nu var væk. Tilsvarende historier kendes fra andre søfartssamfund såvel i

De askebøgre, som Søværnet årligt lader producere med vekslende maritime motiver, er blevet et yndet samlerobjekt

i Nyboder. Ofte ophænges de på væggen som platter, som i dette hjem i Elsdyrsgade. Foto 1980.

Danmark som i det øvrige Norden, samfund, der netop var karakteriserede af streng moral og et absolut krav om troskab fra kvindens side. 108)

I sine studier over prostitutionen i København fra middelalder til nutid har Grethe Hartmann imidlertid kunnet påvise, at en del af de københavnske prostituerede faktisk kom fra Nyboder. En oversigt fra 1850 angiver, at de udgjorde 11% af de københavnske prostituerede, på et tidspunkt, hvor Nyboders befolkning kun udgjorde 4-5% af Københavns befolkning. (Hartmann, 1948, s. 58-60)

Virksomheden blev imidlertid ikke udøvet i Nyboder. Det ville have resulteret i øjeblikkelig opsigelse, således som det faktisk skete i et par tilfælde i 1600-årene. (Barfod, 1983, s. 78).

Grethe Hartmann nævner, at det fortrinsvis var håndværkerdøtre, som havnede i prostitutionen. Denne deres skæbne kan altså ikke forklares med faderens evt. fravær under længere togter. Selv hævder Hartmann til en psykologisk forklaring: det særlige Nybodemiljø, der har fostret en særlig mennesketype karakteriseret ved sin selvstændighed og sit vovemod. Med udgangspunkt i Søren Kierkegaards begejstrede skildring af Nyboderpigerne i "Forførerens dagbog" lanceres tanken, at Nyboderpigerne desuden udgjorde et særligt aristokrati blandt de prostituerede. De levede antagelig kun som prostituerede i et par år, hvorefter de blev gift, og vendte hjem til Nyboder.

Disse oplysninger kaster et nyt lys over historien med hundene. Har pigen én gang været "løs-

agtig", kan hun vel blive det igen. Men dette ændrer ikke på det faktum, at historien om hundene i højere grad afspejler omverdenens forventninger end faktiske forhold.

Men hvorfor kom en del af de prostituerede fra Nyboder? På det tidspunkt, hvorfra Grethe Hartmanns talmateriale stammer - år 1850 - levede Nyboders befolkning stadig under knappe økonomiske kår. Sønnerne blev jo forsørget, hvis de blev indskrevet ved den faste tjeneste, men døtrene tyngede på budgettet. De fik derfor i stor udstrækning plads som tjenestepiger i københavnske hjem. Det er netop fra tjenestepigernes skare de prostituerede rekrutteredes - oftere af nød end af lyst. Det forekommer sandsynligt, at det var denne situation: nødvendigheden af at tage plads som tjenestepige, der i højere grad end eventuelle personlige nedarvede egenskaber blev afgørende for, om pigerne fra Nyboder kom ud i prostitutionen.

Inde i Nyboder mærkedes intet til prostitution. Her var moralkravene strenge, og fejltrin var utænkelige, som det fremgår af flere erindringer.

Men det strenge troskabskrav havde kun gyldighed for kvindernes vedkommende, som i andre sømandsmiljøer var det helt selvfølgeligt, at manden ikke kunne være underlagt samme krav. "Selvfølgelig havde man da piger i andre havne", fortalte en ældre matros. Emnet var imidlertid tabu i hjemmene, og vi hører derfor ikke så meget om det i erindringsmaterialet.

Uden for Nyboder, - i tjenesten, - i messer, - på værtshuse, var - og er - det imidlertid et almindeligt samtaleemne. Pralerier om interessante erobringer i forskellige havnebyer hører med til det mandsdominerede messeliv, - og ofte er fantasierne nok livligere end virkeligheden. Det er i høj grad de samme historier, der gang på gang dukker op som selvoplevede beretninger, - velkendte "vandrehistorier" som kendes i mange søfartsmiljøer. F.eks. kan man høre varianter af den "udødelige" historie, hvor en ung matros vinder bordelmutterens hjerte, så hun inviterer ham på alle de fornøjelser, huset kan byde, kvit og frit, "all on the House". Til fortællingerne hører, at hovedpersonen er en navngiven person alle tilstedeværende kender, men han er ikke selv til stede, når historien fortælles. Historier af denne art tjener til at bekræfte tilhørerne i opfattelsen af den "ægte" sømand som viril og maskulin.

Lige så selvfølgelige disse historier er i messen, lige så utænkelige er de i Nyboder, i familiens skød. Her var - og er - det en tavs overenskomst, at man aldrig omtaler hinandens bravader for familien derhjemme. Det kunne jo ad omveje nå frem til konens øren!

Orlogsfamilien - ansvarsfordeling og kønsroller.

Erindringerne har opridset billedet af et familiemønster, hvor kønsrollerne i højere grad var præget af faderens eventuelle fravær fra hjemmet, end hans placering i hierarkiet. Sociale forskelle til trods er der også store ligheder mellem officersfamilier og de øvrige familier med hensyn til de roller, moderen henholdsvis faderen udfylder i familielivet.

Moderen er - i samtlige familier - den, der altid er nærværende, - og måske er hun derfor tillige så selvfølgeligt, at hun ikke beskrives helt så udførligt som faderen. Men der er ingen tvivl om, at hun "har stået for det hele", som flere informanter udtrykker det, at hun holdt sammen på hjemmet, når manden var borte, og at dette var hendes mål for tilværelsen. Når manden så vendte hjem, overtog han myndigheden igen, og indtog atter sin plads i sofaen eller i armstolen ved bordenden. Dette skift i autoritetsfordeling, hvor moderen var den øverste myndighed i faderens fravær, men siden "veg sædet", når han kom tilbage, kunne også illustreres fysisk, idet børnene i mange familier sov i faderens seng, når han var borte, for siden at vende tilbage til deres egen, når han var hjemme igen.

Der kunne opstå konflikter, hvis manden i alt for stor udstrækning krævede at være den autoritære hufader, når han kom hjem. Denne konflikt kendes fra andre søfartssamfund, hvor konen ligefrem kunne lægge mandens søfartsbog frem for at antyde, at han nu havde været hjemme længe nok. (Bjørklund og Papp, 1973, s. 48) I Nyboder forekommer det derimod, som om mændene i stor udstrækning accepterede, at Nyboder var kvindernes domæne, og de lod dem beholde hovedparten af ansvaret. En officersdatter har skildret situationen således:

"der er et forhold, som ikke må glemmes; - Husfaderens ofte månedlange Fravær fra Hjemmet under Udkommando. Dette bevirkede bl.a., at Moderen på mange Punkter måtte være både Mor og Far for Børnene. I Forvejen kan det jo ikke have været let for min Mor; forvænt og forkælet, som hun jo var hjemme fra - pludselig at skulle "stå på egne Ben" og "klare alle Skærene" i et ungt "Nybodershjem" - og når hun så tillige skulle være "Far" og til Tider skulle være streng og myndig - "streng og myndig" klarede hun, uden eet Øjeblik at forlise det kærlige moderlige ømme, som vi Børn elskede hos hende! I Sandhed - et psykologisk Mesterværk!

Og sådan - omtrent - var det også i de andre Hjem, hvor vi kom; søde, forstående Mødre.

I orlogsfamiliens hverdag var moderen den altid nærværende med ansvar for hjem og børn. Her er kanoner Vallenstrøms familie fotograferet i den "fine" stue i lejligheden i

Delfingade. Fotografiet er sandsynligvis tænkt som en hilsen til far, der er på langfart. Foto ca. 1900.

Selv når Far var hjemme, var det ofte Mor der havde "Kommandoen". Når vi spurgte Far, om vi måtte "et eller andet" - kunne vi få det svar: "det må Du vist heller spørge Mor om."

Det er karakteristisk for familiemønstret, at hustruen altid havde ansvaret for økonomien, også når manden var hjemme. Det var konen, som var "økonomiminister", et forhold der gælder også i dag. Bankbogen står i hendes navn og manden får lomme penge, mens hun sørger for, at de faste udgifter bliver betalt. Det modsatte tilfælde - at manden beholder lønnen og udbetaler konen husholdningspenge - er et ukendt fænomen. En kvinde, født og opvokset i Nyboder, hvor hun bor den dag i dag

som officershustru, har beskrevet forholdene således:

"Nu har jeg valgt selv at blive hjemmegående hustru, og der har det nok betydet meget, at jeg altid har stået for økonomien. Det skyldes måske, at min mand var på langfart de første år af vores ægteskab, så var jeg jo nødt til at have bankbogen her hjemme. Jeg administrerer på den måde, at min mand sådan set får "lomme penge" når han behøver noget. (...) Sådan var det også i mit hjem. Det var min mor, som stod for økonomien."

Begrundelsen for denne arbejdsdeling er som regel - som i dette tilfælde - at hustruen nødvendigvis

må kunne hæve på mandens bankbog, når han er borte i længere perioder. Men den samme arbejdsdeling findes - og fandtes - også i håndværkerfamilierne, hvor faderen aldrig var ude.

Denne ansvarsfordeling kan derfor siges ikke blot at være praktisk, men tillige kulturelt betinget, - sådan gør man i Nyboder!

Hvor moderen i erindringsmaterialet altid fremstår som en myndig person, spænder faderrollen over et større register, fra den næsten ukendte person i den flotte uniform til en meget nærværende far, der næsten var som en kammerat.

Fælles for alle erindringer er imidlertid den udførlige skildring af faderens person, mens moderen glider mere i baggrunden. 109) Dette har antagelig sammenhæng med Nyboders særlige status som orlogsby, hvor familiens position helt var afhængig af faderens rang. Lejlighedens størrelse og placering var - og er - jo bestemt heraf.

Faderens rolle i familien har også betydning ved vurderingen af den plads, han har i erindringsmaterialet. Han var sjældent hjemme, - og når han kom hjem var hans nærværelse et brud på den almindelige rutine. I håndværkerfamilierne, hvor han jo ofte havde ekstra-arbejde på teatret, fik børnene hovedsageligt kontakt med ham om søndagen, et tidspunkt der lå uden for hverdagen. I mange familier synes faderen i højere grad at have været hyggelig "legeonkel" i den knappe tid, han tilbragte i familien, mens rollen som den bestemte opdrager blev overladt til moderen, en ansvarsfordeling, som ikke er helt ukendt i andre søfartsmiljøer. (Bjørklund og Papp, 1973, s. 48-49)

Det er fristende at sammenligne familiemønstret med tjenesten.

Om bord på skibet er skibschefen skibssamfundets øverste myndighed i verdslig som i gejstlig henseende. Denne hans ophøjede position forstærkes af, at hans domæne - kahyt og messe - er afgrænset ikke bare fra mandskabet, men også fra de øvrige officerer.

Han indgriber sjældent i den daglige arbejds-gang, men griber ind i tilfælde af krise. Autoriteten grunder sig til en vis udstrækning netop på denne hans isolerede position, idet hans myndighed ikke belastes af konstant at skulle afgøre trivialiteter 110)

Den næstkommanderende er derimod den reelle arbejdsleder. Ham påhviler ansvaret, at skibschefens ordre udføres. Han fører "bog" over mandskabet, han residerer i messen, og han er i det hele taget med overalt i arbejdsgangen på skibet - i allerhøjeste grad nærværende.

I familiestrukturen indtager moderen samme position som den næstkommanderende. Hun sørger for, at

husholdet fungerer i praksis, mens faderen indtager en position som øverste appelinstant, - når han da er tilstede.

Det er nok ikke helt tilfældigt, at begrebet "konen" kan anvendes om personer med en næstkommanderendes funktioner, sådan som det fremgår af Walter Christmas' skildring af kadettogterne.

"På korvetten er Forholdet saaledes organiseret, at Klasse A's Kadetter er Kvarterchefen; ... B'erne bliver altsaa A'ernes Næstkommanderende, deres "Koner" hedder det," (Steensen, 1951, s. 288).

Flådens hierarkiske opbygning, de mandsdominerede arbejdspladser og de patrilineære slægter kunne føre til den antagelse, at privatsfæren - familielivet - var præget af en stærkt patriarkalsk struktur. Nyboder betragtes imidlertid snarere som kvindernes domæne, hvor Holmen og orlogsskibene er mændenes. Mand og hustru er komplementære dele af den samme helhed: familien, ligesom Nyboder og Holmen tilsammen udgør helheden: Flåden. 111)

Læsere af Gudrun Eriksens børnebøger om "Ungerne i Bjørnegade" vil måske føle sig usikre på denne tolkning, for kanoner Læstings uddeling af "lør-dagsbank" ligger langt fra det opdragelsesmønster og den faderrolle, som her er skitseret. Ændringer i samfundets normsystem generelt har en del af skylden for denne uoverensstemmelse. I flere erindringer anføres det f.eks. at bedsteforældre og oldeforældre antagelig opdrog børnene anderledes håndfast med slag af tampen. Dette vidste erindringskriveren fra familiehistorier om forældrenes egen opdragelse, historier der ofte blev fortalt for at forklare børnene, hvor godt de havde det nu.

I erindringsmaterialet fortælles der imidlertid om én far, der ikke levede op til rollen som den arbejdsomme og venlige familiefader. Den pågældende person - vi kan kalde ham Nielsen - blev født i Nyboder omkr. 1860. Han blev gift i 1880'erne med datteren af en brændevinsbrænder. Hun medbragte i ægteskabet en medgift på 20.000 kr. Med Nielsens indtægter fra arbejdet på Orlogsværftet, hvor han var tømrer, havde familien haft mulighed for at leve standsmæssigt i Nyboder og sikre deres børn en god uddannelse. Nielsens dyre fritidsinteresser kom imidlertid til at stille sig i vejen. I stedet for at have ekstra-arbejde på et teater eller dyrke husfliden i hjemmet var det Nielsens store fornøjelse at leje en char-a-banc, iklæde sig dyrt, skræddersyet tøj og pulsende på cigarer køre ture ned omkring Toldboden og Langelinie. Turene blev med forkærlighed henlagt til det tidspunkt, hvor hans kolleger vendte hjem fra arbejdet. Ind-

tægterne kunne imidlertid ikke bære denne livsstil, som da også sluttede hovedparten af hustruens store medgift. For de sidste rester heraf købte Nielsen en tobakskiosk til hustruen, hvor hun arbejdede det meste af dagen. De tre sønner, ægteparret fik, blev som 7-8-årige sat til at arbejde som bybude. De havde både en formiddagsplads og en eftermiddagsplads. Lønnen herfra afleveredes til faderen, og forsøgte sønnerne at gemme penge, så moderen kunne få dem, blev de straffet. Penge til børnenes skolegang i Sølvgade betalingskole måtte moderen tigge sig til hos sine forældre eller mere velhavende søskende.

Historien om Nielsen blev fortalt af den ene af hans sønner. Sønnen var på dette tidspunkt omkring 80 år, men hadet til faderen specielt over hans handlemåde mod moderen var endnu meget stærkt. Under samtalens forløb blev faderens portræt således kastet hen ad gulvet.

Når sønnens vrede mod faderen endnu var så stærk og levende kan det tyde på, at faderens handlemåde var helt usædvanlig i Nyboder. Ud over at være tyrannisk brød faderen også mod normen om den flittige, arbejdsomme Nybo'rmand. Familiens status i dette samfund var konstant truet af hans kostbare interesser, og han tillod heller ikke hustruen at indtage den myndige rolle, der var en selvfølge for en Nybo'rkone. Disse afvigelser fra normen kan siges at indirekte bekræfte den ovenstående tolkning af familiemønsteret.

Nyboder blev opført for at sikre kongemagten en fast arbejdskraft, sikre den mod rømninger og sikre en konstant tilførsel af ny arbejdskraft gennem de sønner, som ville vokse op. Derfor bliver hele familien, og ikke kun de tjenestegørende mænd inddraget i Nyboders og Søværnets sociale system. Det er kvinderne som skal sikre, at dette mål kan opfyldes dels ved at føde sønner dels ved at sørge for, at disse sønner kan overleve til de når voksenalderen. At kvindernes omsorg om børnene er af afgørende betydning fremgår ved en sammenligning af vilkårene for de børn, som voksede op hos enker henholdsvis enkemænd i Nyboder. I Nyboders første århundreder var det, som vi har set tidligere, almindeligt at en enke eller enkemand giftede sig på nyt. I forrige århundrede begynder imidlertid et nyt syn på ægteskabet at vinde indpas, hvorved det i stigende udstrækning bliver almindeligt at forblive i enkestanden. Herved kan der opstå problemer omkring omsorgen for børnene. Af erindringsmaterialet fremgår det, hvorledes enkemændene i stor udstrækning må aflevere børnene til et børnehjem, eller anbringe dem i pleje hos slægtninge. Dette skete f.eks. for Poulas mor og i Charles Sørensens familie. I ét tilfælde hører vi om en enlig far, som tager bar-

net til sig, nemlig Eduard Nikolaj Jensens far. Her er barnet imidlertid også ved at gå til grunde og overlever kun takket være naboers indgriben.

Enkerne derimod fortsætter som familier, trods ringere vilkår. De må, som vi har set, påtage sig arbejde uden for hjemmet og i en vis udstrækning må også børnene arbejde. Men de forbliver familier, og herved sikres børnenes opvækst.

Præcision, pligtopfyldenhed, sparsommelighed.

Opdragelsesmønsteret i de familier vi har fulgt, kan synes forskelligt, men der er fælles træk såvel i socialiserings- som hele familiemønsteret, træk som bekræftes af det øvrige erindringsmateriale. Børnene pålægges ikke arbejde for at hjælpe familien ud af øjeblikkelige økonomiske vanskeligheder. De sikres alle en god skolegang og en evt. senere uddannelse. Deres pligt er ikke primært at hjælpe til her og nu, men at erhverve egenskaber som præcision og pligtopfyldenhed, egenskaber de vil få brug for som voksne. Forældrene bruger ikke børnene som arbejdskraft, men investerer i deres fremtid, enten den ligger inden for eller uden for flåden. Denne langsigtede målsætning muliggjordes af rimelige økonomiske vilkår og af et familiemønster, hvor moderen gennem sparsommelighed og egenproduktion af mange varer (syning, strikketøj, bagning, syltning) kunne holde udgifterne nede på et minimum.

Kravet om præcision synes at gennemsyre opdragelsen. I utallige tilfælde fortælles der om forældrenes skarpe reaktioner på forsinkelser. Det var utilgiveligt at komme for sent til middagsmaden og at komme for sent hjem om aftenen. Præcisionskravet genfindes i tjenesten og er her lige ubønhørligt for officerer som mandskab. Tidligere førtes f.eks. lister over kadetternes præcision. Var man én eneste gang kommet for sent, blev man strøget af de præcise kadetters liste uanset forsinkelsens længde. Det var en forseelse, som aldrig kunne gøres god igen. (Steensen, 1951).

Forældrene lagde også selv vægt på at være præcise. "Holmetid", hvor fædrene vendte hjem på klokkeslet, den ene bag den anden, er et eksempel herpå.

At være pligtopfyldende var et lige så selvfølgelig krav i opdragelsen. Erindringerne fortæller om den vægt, der blev lagt på, at børnene kunne lektierne, d.v.s. at de gjorde deres pligt i skolen. Tilsvarende er det netop ordet pligt opfyldende som dukker op i børnenes beskrivelse af deres forældre. Tjenestens krav var pligten, som måtte opfyldes; - en pligt, der aldrig blev sat spørgsmålstegn ved.

Et respektabelt hjem. Hos politibetjent Zachrau i Elsdyrsgade i beg. af 1900-årene.

At gøre sin pligt var også at adlyde. Dette krav, som jo var absolut i tjenesten, omtales ikke ofte i erindringsmaterialet. Det var i den grad en selvfølge, at børn ikke opponerede sig mod forældrenes autoritet. Opposition mod og kritik af forældrenes handlemåde forekommer kun i ekstreme tilfælde, som i beretningen om snedker Nielsens ekstravagante liv. Den manglende kritik af forældrene kan have mange årsager: "solskinseffekten", der får én til kun at erindre de positive ting i barndommen, en modvilje mod at stille forældrene i dårligt lys, samt endelig det forhold, at forældrenes autoritet var så selvfølgelig, at den sjældent blev kilde til konflikt. I de få tilfælde, hvor korporlig afstraffelse blev omtalt, gjaldt det tilfælde, hvor de pågældende havde til sidesat forældrenes autoritet. I et af tilfældene

var det en ung pige, som kom for sent hjem efter en tur i byen med sin forlovede. Hun var på det tidspunkt 20 år og skulle snart giftes. Da hun ikke var skamfuld over forsinkelsen, men antydede, at hun vel nu var stor nok til at passe på sig selv og ikke behøvede at overholde det klokkeslet, hvor hun var blevet bedt om at være hjemme, faldt lussingen prompte. Adlød hun ikke, fik hun at vide, kunne hun flytte omgående. Et andet eksempel på autoritetskravet møder vi i Ulla Gerhards erindringer, hvor bedstefaderen beordrede alle børn på besøg hver søndag formiddag, og hvor alle efterkom denne ordre.

Historier om forældrenes egen opvækst i Nyboder tjente ofte som manende eksempler i opdragelsen. Her var det netop den absolutte forældreautoritet

og de sparsomme kår, som blev betonet. I en snedkerfamilie hørte de tre døtre således ofte deres far fortælle om sin egen barndom i slutningen af forrige århundrede. I hans hjem, hvor de var 8 børn, stod børnene altid op ved bordet under måltiderne, mens forældrenes sad ned og spiste. Børnene måtte se på, og fik først deres andel af maden, når forældrene havde afsluttet deres måltid.

Historierne fremhævede ofte de trange kår og den nødvendige sparsommelighed. Der måtte spares på maden, så det var kun faderen der fik kød til middagsmad, mens børnene fik sovs og kartofler. Børneflokket var større dengang og fremtvang løsninger som et ophejst spisebord, hvori to af børnene sov, sengesteder i vindueskarmer og kommode-skuffer o.s.v. Det indprentedes, hvor vigtigt det var at kunne "svare enhver sit", og at goder kun kunne opnås ved sparsommelighed. Ting skulle købes kontant, det var utænkeligt med afbetalingsordninger, fortælles det i en erindring.

De mange lærerige historier fra forældrenes egen spartanske barndom i Nyboder indprentede bestemte dyder i børnene, samtidig som de i sammenligning med forældrenes situation følte deres egen opdragelse som forholdsvis fri. Kravene om pligtopfyldenhed, præcision og sparsommelighed følte ikke som pligter, men som selvfølgelig karakteregenskaber, netop fordi de også var selvfølgelig i den voksne verden.

Når opdragelsen ikke følte som streng, spillede det nok en rolle, at der synes at have været tid til leg. De krav forældrene stillede, indskrænkede ikke legemulighederne i nogen større udstrækning, netop fordi børnene ikke også blev pålagt opgaver som at deltage i husholdningsarbejdet eller have plads som bybud.

Men som den øvrige del af tilværelsen prægedes også legen af de voksnes verden. Her bearbejdedes tanker og forestillinger om den militære verden, som var fædrenes hverdag, - en verden mange af drengene selv forventede en dag at blive delagtige i. I erindringerne fortælles om lege præget af såvel det militære som maritime islæt i de voksnes verden: drengene organiserer sig i hære og leger med modelskibe. Og kommer der en vinter meget sne, bygger Nyboders børn ikke borge, men snefregatter.

Også uden for Nyboder kan drenge engagere sig i lege med militært præg, men i Nyboder var detaljerne vigtige. Det gjaldt om at kende til fagudtrykkene vedørende skibapteringen, kende til de enkelte fartøjstyper og kunne efterligne kommandosproget. De faste destinationer for orlogstogterne var det også nødvendigt af have kendskab til.

Disse forhold gjaldt især for drengenes vedkommende. Selv om enkelte piger kunne deltage i krigslege var det mest almindeligt, at drenge og piger legede hver for sig. Legede de to køn sammen

var det især inden for hjemmets fire vægge; ude på gaden var man adskilt i to verdener. Pigerne lege var udpræget kønsbestemte: leg med dukker og dukkehus eller med påklædningsdukker f.eks. I langt højere grad end for drengenes vedkommende foregik deres lege i gården eller umiddelbart foran hjemmet på gaden. Her spillede den tjenestemæssige status en større rolle end i drengenes tilfælde. Hvor erindringerne viser, at officerssønner i stor udstrækning legede med børn fra underofficers- og håndværkerfamilier, havde officersdøtrene og døtre i familier med tilsvarende status primært deres legekammerater fra socialt set ligestillede familier i eller uden for Nyboder.

Selv om pigerne lege ikke i samme udstrækning afspejlede orlogsflådens eller -værftets virkelighed var de dog som drengene fortrolige med navnene på orlogsskibene og kendte til destinationer som Island og Dansk Vestindien. At legenes indhold var specifikke for drengene henholdsvis pigerne var i øvrigt i sig selv en refleksion af de voksnes verden.

Borgerlig eller "respektabel"

Det kan være fristende at karakterisere livsformen i Nyboder som præget helt af borgerlige normer: man stræber efter at give børnene en god uddannelse, værdsætter det borgerlige dannelsesideal ved f.eks. at lade børnene spille klaver, og hylder egenskaber med en central placering i den protestantiske etik: flid, nøjsomhed, pligtopfyldenhed og præcision.

Det er imidlertid spørgsmålet om denne livsform udelukkende skal forklares med en stræben efter at nærme sig et borgerligt livsmønster. I sine studier af livet i Sjøllandsgade i Århus i begyndelsen af 1900-årene har litteraturhistorikeren Svend Aage Andersen peget på, at en tilsyneladende borgerlig livsstil blandt arbejderne her ikke kan tolkes som eksempel på arbejderklassens borgerliggørelse. Den er i stedet en strategi for at gøre sig selv og hele arbejderklassen respektabel og dermed jævnbyrdig i egne såvel som i borgerskabets øjne. Denne jævnbyrdighed førte ikke til en distancering sig fra arbejderklassens kamp. Deltagelse i 1. maj-demonstrationer var f.eks. en selvfølgelig, ligesom solidaritet under en strejke. (Andersen 1985)

I Nyboders tilfælde må den "respektable" livsform sammenholdes med tjenestens organisering af de sociale relationer. Kommandostrukturen var - og er tildels endnu - præget af en præcis ansvarsfordeling, der tildeler hovedparten af arbejdsstyrken

en klart underordnet status med manglende mulighed for at kunne handle selvstændigt. Denne underordnede status blev tydeliggjort i Nyboder gennem boligens størrelse og placering.

Ved at føre et "respektabelt", værdigt liv, kunne de underordnede imidlertid betragte sig selv som i moralsk forstand jævnbyrdig med de overordnede: man kunne svare enhver sit, passe sit arbejde og give børnene en god opdragelse. Man var lige så "god" som officererne.

Ja - med tanke på, at man nedstammede fra "den faste stok" - så var man måske bedre.

Nyboder og Holmen - dele af en helhed.

"Nyboder er som paa et Skib, hver af os har sit at passe, men vi hører alligevel sammen"
(Gross, 1933)

At sammenligne Nyboder med skibet er en lignelse, som er faldet mange Nyboderskribenter i pennen. Som på et skib er man i Nyboder underkastet fælles vilkår, omend rammerne om disse vilkår varierer med rang og anciennitet.

Disse fælles vilkår skyldes ikke blot, at man bor i den samme bydel. Det er vilkår, som er vokset frem gennem en lang historisk proces, hvis vigtigste ingredienser er den tætte sammenkobling af hjemmeliv og arbejdsliv indordnet i ét fælles socialt system. Dette skabte grobund for fremvæksten af en anden social struktur end det officielle hierarki: på kryds og tværs blev Nyboder gennemvævet af de horisontale relationer, som det formelle hierarki savnede: slægtskab og naboskab.

"Når man tramper Nyboder på halen, gør den i den anden ende" fortæller en beboer. Forfatteren Vilhelm Gross har flere steder i sit forfatterskab været inde på samme tankegang:

"Det siges, at i Afrika kan en nyhed af betydning sendes fra nord til syd i løbet af et døgn, bare ved hjælp af trommerne. I Nyboder tager det ikke en halv time... Man kan selvfølgelig indvende, at Nyboder ikke er så stort som Afrika, hvad der jo er rigtigt, men Afrika har trommerne, det har Nyboder ikke, så når det kommer til stykket er forskellen meget ringe." (Gross, 1956).

Slægt- og naborelationer sammenbåndt Nyboders beboere på tværs af tjenestens korpsinddeling, - officerskorpset dog undtaget. 112) De mange slægtskabsbånd skabte en alternativ struktur til den officielle, men forstærkede samtidig hierarkiets målsætning: følelsen af at tilhøre samme fællesskab, være en del af helheden.

Nyboder kompletterer herved orlogsflåden, idet

den helhed, man er indordnet i, ikke kun omfatter sociale, men tillige køns- og generationsbestemte modsætninger, - ikke kun overordnede og underordnede, officerskorps og "underklasser", men tillige mænd og kvinder, fædre og sønner, mødre og døtre.

Ved at omfatte hjemmets sfære bliver tjenesten endnu mere total, og følelsen af at udfylde en vigtig rolle i helheden forstærkes. Ved at bo i Nyboder og have sit arbejde i marinen kan man ikke opfatte arbejdet som en afsluttet handling, der betales af en arbejdsgiver efter en på forhånd opgjort kontrakt. Tjenesten bliver en konstant tilstand uden skarpe grænser mellem arbejde og fritid, hjem og arbejdsplads, præget af en konstant forventning om en loyal holdning til arbejdet og arbejdsgiveren.

Da arbejdsgiveren er staten må staten personificeres for at gøre loyalitetsfølelsen meningsfuld. Her spiller monarkiet en vigtig rolle. Kongen er "skibschefen" for "skuden" - for Søværnet, og loyalitet i tjenesten retter sig i sidste instans mod den regerende monark. At modtage det kongeligt indstiftede hæderstegn efter 25 års tro tjeneste er en vigtig bekræftelse på loyalitetens berettigelse.

Gælder ovenstående tolkning nu også Nyboder og flåden af idag? Det er nu næsten udelukkende folk "udefra", som søger ind i flåden, og som i en mere eller mindre begrænset periode af deres liv får bolig i Nyboder. Beherskes de af den samme struktur og dermed af den samme mentalitet som netop beskrevet?

Søværnsordningerne af 1922 og 1932 greb ind i flådens organisation ved at afskaffe begrebet fast tjeneste og omstrukturere underofficerskorpset. Ordningerne var som anført en tilpasning til ny teknologi, men de indebar tillige væsentlige ændringer i forholdet mellem arbejder og arbejdsgiver, mellem personel og statsmagt.

Loyaliteten mod statsmagt og konge havde haft en del af sin begrundelse i netop det faste tjenesteforhold. Trygheden i ansættelsen forsvandt for store personelgrupper, da begrebet "fast tjeneste" ophævedes. Frygten for at disse ændrede ansættelsesforhold betød et brud på trygheden blev til virkelighed for mange af de tjenestegørende, da 1932-ordningen reducerede flådens styrke fra et forsvarsværn til et neutralitetsværn med mange afskedigelser til følge. 113)

Som det tidligere er fremgået, var det netop i mellemkrigstiden, Nyboders befolkningsstruktur ændrede sig. Folk "udefra" erstattede sønnerne af "den faste stok", som i stedet, trods udbredt arbejdsløshed valgte en tilværelse uden for Søværnet.

Et Nyboderhjem i dag.

Trygheden havde været en selvfølge for Nyboders beboere, en tryghed, der måtte betales med ufrihed i mange situationer. Nye personelordninger og kontraktmæssige ansættelsesformer har skabt langt større frihed, givet flere valgmuligheder for et individuelt karriereforløb og præget Søværnets organisation med demokratiske ledelsesformer. Men samtidigt må holdningen til tjenesten nødvendigvis ændre sig. Åremåls-kontrakter skaber ikke et livs-langt loyalitetsforhold mellem stat og ansat. "Tjenesten" er ved at blive et arbejde som ethvert andet, der kan afsluttes, bringes til ophør.

Den samme ændring præger Nyboder. Bydelen er ikke længere den selvfølgelige ramme om hele tilværelsen, - ens egen, børnenes og bedsteforældrenes, men en bydel med centralt beliggende, lidt primi-

tive, men dog forholdsvis billige boliger, man kan bo i et par år, mens man sparer op til parcelhuset.

Søværnets sprængning af helhedsstrukturen, hvor væsentlige afdelinger efter 2. verdenskrig er flyttet væk fra København, har yderligere bidraget til denne udvikling. 114) Søværnets ansatte kan således ikke længere regne med at kunne bo i Nyboder altid; omflytninger mellem Korsør, Århus, København og Frederikshavn bliver aktuelt for mange.

Er Nybo'rkulturen da helt forsvundet? Både ja og nej. Bekendtskabet med mange af Nyboders nuværende beboere har bestyrket mig i den fornemmelse, som også kommer til udtryk i romanen "Den gule by" af Vilhelm Gross. Da det helt grundlæggende forhold - Nyboder som flådens by - stadig eksisterer, "ind-

fanger" bydelen også tilflyttere i sin særlige Holmens-prægede kultur, - en kultur man må acceptere, hvis man vil trives her. Nogle flytter herfra og giver udtryk for, at de vil have "fri", når de kommer hjem. Det bliver "for meget" at have kollegerne som naboer. Andre bliver "vaskeægte" Nybo'rfolk, gribes af interesse for miljøet og kulturen. En af "tilflytterne" har f.eks. identificeret sig så meget med miljøet, at hun nu er blevet bydelens halvofficielle repræsentant som bestyrer af "Mindestuerne", museet midt i bydelen. Sit eget hjem har hun åbnet for gæster fra ind- og udland som ytrede ønske om at se et "ægte Nybo'rhjem".

Signalement af en etatskultur.

På mange måder blev der sørget for Nyboders folk, som påpeget i læserbrevet fra en kommandørkaptajn i Berlingske Tidende, der var bolig, betalt skolegang, hospital, asyl, pension og løn. Det var ikke kun det tjenestegørende mandskab og håndværkerstaben, men tillige disses familier, som omfattedes af ansættelsesforholdet.

Nyboder havde træk tilfælles med de førindustrielle produktionsanlæg, som på kongemagtens initiativ anlagdes i 1600- og 1700-årene i den hensigt at gøre landet selvforsynende med bl.a. våben og klæde til hærens uniformer: Hellebæk geværfabrik, værkerne langs Mølleåen og Kobbermøllen ved Flensborg er eksempler herpå. I disse fabriks-samfund blev familierne på tilsvarende måde inddraget i produktionen. Boligen var f.eks. en vigtig del af lønnen.

Det faste mandskab i Nyboder var arbejdere i samme forstand som de ansatte ved de førindustrielle produktionsanlæg. Men hvor disse var en arbejdskraft, der direkte engageredes i en produktion af varer med afsætning for øje - var hinc - Nybo'rfolket - ikke primært involveret i en produktionsproces. Nogle var som værftsarbejdere engagerede i at bygge skibe, men dette var ikke produkter beregnet på salg på et åbent marked. Arbejdsgiveren - kongen - købte ikke deres arbejdskraft for at kunne frembringe et produkt, der skulle sælges, og prisen på arbejdskraften havde derfor ikke direkte sammenhæng med prisen på en vare. Denne arbejdskraft skulle anvendes til et andet formål: beskyttelsen af domæner, af handelsveje, af interesseområder (fiskeriinspektionen f.eks.). Derfor kom mandskabets ansættelsesforhold til at udformes under andre vilkår. Loyaliteten og kontinuiteten blev af afgørende betydning - ikke alene skulle arbejdskraften sikres, men dens holdning til det udførte arbejde skulle beherskes af loyalitet mod arbejdsgiveren - det

var nødvendigt at arbejdet omfattedes som tjeneste.

Med opførelsen af Nyboder og Nyboders mange institutioner kunne disse bestræbelser ikke andet end lykkes.

Den foreliggende undersøgelse har fokuseret på de elementer, som synes at have haft afgørende indflydelse på livsmønstret i Nyboder: totaliteten, som indebærer en omslutning af hele familien i systemets rammer, korpsinddelingen, som fremmer loyalitetsfølelsen, kontinuiteten, som en historisk proces, der giver mulighed for, at de samme familier danner kernen i "den faste stok", en proces som medvirker til en særlig "orlogs"-bevidsthed, og den hierarkiske organisering af arbejdet, som også i de mindre enheder omslutter de indbyrdes modsætninger.

Totaliteten og hierarkiet genfindes som påpeget også i ældre fabrikssamfund, hvor den kan tage sig samme fysiske udtryk ved klart at signalere standsforskelle i bygningernes udseende; men disse samfund forsvandt med den tiltagende industrialisering og frie markedsdannelse. Nyboder - og orlogsflåden - består derimod endnu - ikke som et "levn" fra tidligere tider, men består netop fordi arbejdsopgaverne her ikke var - eller er - bestemt af en produktion af varer. Nyboder består - omend i modificeret form - fordi der findes en statsmagt med behov for at sikre og kontrollere sine domæner, sine interesseområder. Nyboder er med andre ord tæt knyttet til centralmagtens opbygning. Dele af Nyboders sociale system kan da også genfindes i andre kontrolorganer knyttet til statsmagten.

Den hierarkiske opbygning, inddelingen i mindre - fra hinanden afgrænsede - enheder, hvortil adgangen bestemmes af uddannelsen; avancementsmulighedernes afhængighed af anciennitet såvel som uddannelse, og selve begrebet "tjeneste" i stedet for arbejde - alt dette er fænomener som genfindes end i dag inden for samtlige "etater". Mest udpræget er dette naturligtvis i landetaten, d.v.s. hæren, men også hele civiletaten: politietaten, toldtaten, postetaten, statskovvæsenet, DSB og andre dele af centraladministrationen er opbygget efter de samme principper. Her tilkendegiver uniform og/eller tildelt "domæne" (kontoret) tydeligt individets rang og anciennitet. I disse etater udfører de ansatte heller ikke et "arbejde" men "yder tjeneste".

Livsmønstret er for mange af etaternes ansatte præget af samme kulturelle fænomener som i Nyboder: inden for såvel told- som postetat, statsbaner og statskovvæsen findes der "slægter", som i Nyboder, hvor man igennem flere generationer langsomt avancerer op gennem hierarkiet: fra banearbejder i en generation til lokomotivfører og

stationsforstander i de følgende, fra skovarbejder til skovløber, fra postbud til postmester. Tjenesteboligen (skovløberhuset, banearbejder-boligen) er et andet kulturelt træk fælles med Nyboder, for ikke at tale om pensionen: lønnen for udvist loyalitet gennem et helt liv, - en loyalitet der tit måtte forliges med en accept af ret lave lønninger, Og får man i civiletaten ikke Hæderstegnet, så får man dog 500 skattefrie kroner efter 25 års ansættelse i statens tjeneste.

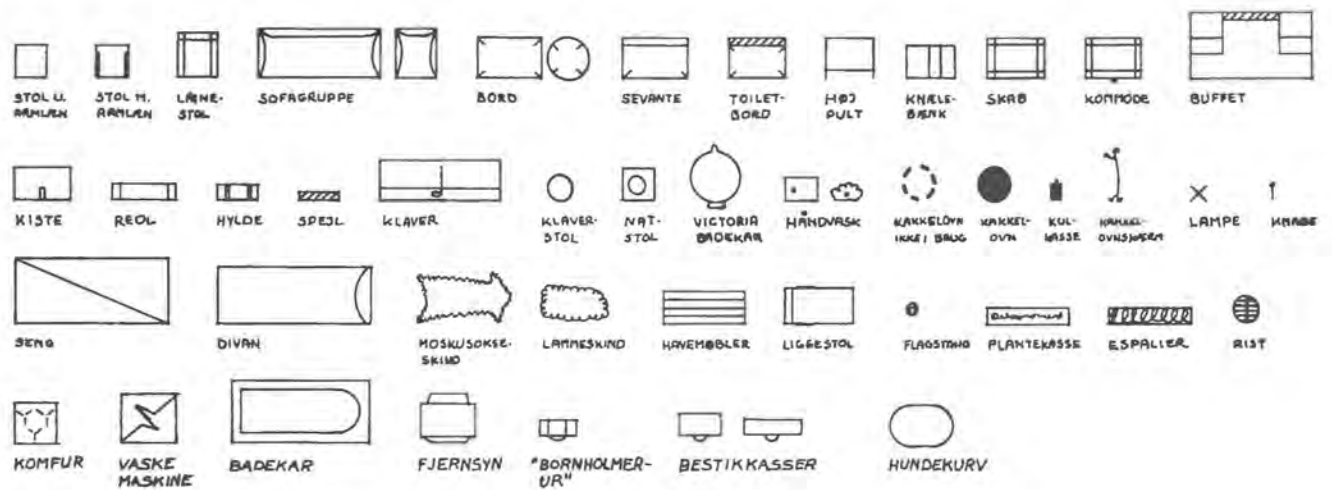
Lønarbejde kan karakteriseres som en relation mellem arbejder og arbejdsgiver, hvor arbejderen sælger sin arbejdskraft i en afgrænset tidsperiode til arbejdsgiveren. Hvor ansættelsesforholdet imidlertid ikke er begrænset til denne relation, men tillige omfatter en række ydelser ud over lønnen, ændres relationen mellem arbejder og arbejdsgiver som i tilfældet Nyboder og etaterne i det hele taget. Der bliver ikke længere tale om at sælge sin arbejdskraft i et bestemt tidsrum, hvorefter man er fri. Med goder som bolig, skolegang og karrieremuligheder følger en forventning om et engagement i arbejdet ud over den egentlige arbejdstid. Herved bliver arbejdet et mål i sig

selv, og ikke - som i den udprægede lønarbejdersituation - et middel til at realisere sig selv uden for arbejdet, - i den frie tid. Hvor familien som i Nyboder inddrages i ansættelsesforholdet, forstærkes denne tendens til identifikation med arbejdet som et mål i sig selv. 115)

Hvis indholdet i denne ansættelsesform ændres f.eks. med afskaffelse eller udhuling af tjenestemandsbegrebet, vil relationen mellem arbejdsgiver og ansat, mellem stat og funktionær ændre sig. Arbejdet vil for de underordnede i "etaterne" i stedet opfattes som almindeligt lønarbejde, som et middel, og ikke et mål d.v.s. en "tjeneste". Kun for de grupper, der har reelle karrieremuligheder, vil arbejdet stadig opfattes som et mål, men denne opfattelse vil grunde sig på andre forudsætninger. 116)

Loyalitetsrelationen mellem staten og statens funktionærer vil smuldre, men til gengæld til der være rum for en styrkelse af horisontale grupperinger som fagforeningerne.

Historien om Nyboder er derfor ikke alene historien om en bydel og dens beboere. Den kan tillige bruges som indfaldsvinkel til forståelsen af mere generelle træk i samfundets opbygning.

Signaturforklaring til møbleringsplanerne.

NOTER

- 1 Se litteraturhistorikeren G.Christensens indledning til Holbergsamfundets udgave af "Peder Paars" fra 1949.
- 2 F.eks. Lind 1882, s.137 og Andersen, 1981, s.23-24.
- 3 Oplyst af K.Neiendam, Teatermuseet.
- 4 F.eks. "Prospero", 1902; Bartz, 1904; I.P.Ørsted, 1912; Fra fordums Tid, 1915; Nyboder, 1919; Holm, 1927; "Victor", 1892; Københavnske Billeder, 1897; Nyboder, 1891.
- 5 Erslev, 1887 II, s.229-43 og 268-76; Chr. IV Breve, bd. II, s.319
- 6 Kult.hist.leks. "leidang"
- 7 Kult.hist.leks. "Skeppsgard"; Steen Steensen, 1974, s.206 f.; Zachariæ, 1924, s.1-f.
- 8 Udarbejdelsen af dette afsnit bygger hovedsageligt på oplysninger indhentet hos museumsinspektør Ole Ventegodt, Orlogsmuseet.
- 9 Lind, 1882, s.1-3; Lind, 1905-08, s.183-84; Barfod, 1983, s.141-52.
- 10 Anderson, 1974; Bernild & Jensen, 1978
- 11 Barfod, 1983, s.11-14; Lebech, 1962, s.26
- 12 Barfod, 1983, s.37 og 47; Lind, 1923-34, s.359-361
- 13 Lebech 1962, s.51-74, M. Reimer, 1982, s.12-13.
- 14 Lind 1882, s. 42.
- 15 Schultz 1932, s.164-69.
- 16 Jfr. Marinebladet, 1930, nr.10, s.9 og Alstrup & Christensen, s.99.
- 17 Oplysning fra Fredningsstyrelsen, 10. kontor.
- 18 Se f.eks. skildringen af Nyboderhjemmet hos Henrik Hertz: Johannes Joensen.
- 19 En grundig gennemgang af disse ændringer findes hos Barfod, 1983, s.66-77.
- 20 Lous 1929, samt Lind, 1882, s.42-44.
- 21 Strømstad, 1966 s.17-60; 85-118; 219-226 og 243-260.
- 22 Lind, 1882, s.42-45; E.N.Jensen 1956, omtaler hvorledes han som ung boede i et sådant skur i gårdhaven til sin storebrors lejlighed i Nyboder.
- 23 Bobé, s. 181. Ifølge stamtavle for slægten Worm-Gjerløv (i privateje) var Lorentz Peter Worm, d. 29/7 1853 det første koleradødsfald i epidemien.
- 24 Oplysning fra den tidligere inspektør ved Kommandantskabet, orlogskaptajn Hugo DiJohn.
- 25 Oplysning fra Nyboders Kommandantskab, 1982.
- 26 Gennemgangen af reglerne for boligtildelelse baserer sig på oplysninger fra Love og bestemmelser for Søværnet, 1896, 8.febr.; Forsvarsmin. Kundgørelse for Søværnet B.7; Instruks f. Kommandanten i Nyboder af 12/11 1913 og 4/1 1919; Bestemmelser for Fordelingen af Boliger i Nyboder, 2/2 1924; Instruks for Kommandanten i Nyboder, 16/9 1953. Kundgørelse B28-1953.
- 27 Forsvarsmin. Kundgørelse, B28-1953 af 16. septb.
- 28 Oplysning fra Nyboders Kommandantskab
- 29 Barfod, 1983, Lind, 1882, s. 139 samt Lind, 1923-24, s. 370.
- 30 Nyboder Beboerforening, arbejdsprogram, love og informationsblade til beboerne.
- 31 en grundig gennemgang af befolkningen i 1600-årene findes i Barfod, 1983.

32 Den følgende analyse af flådens opbygning som bestemt af krigsstrategiske hensyn er inspireret af etnologen T.Højrup's analyse heraf i en diskussion.

33 Se f.eks H. Barfods kommentar til Rechnitzers springavancement i "Vor flåde i fortid og nutid", Kbh. 1942.

34 Søofficerskorpset er ikke medtaget i denne oversigt, men søofficerernes særlige status i kommandostrukturen omtales senere.

Det mandskab, søfolk hovedsageligt, som årligt blev udskrevet gennem søenrolleringen, er heller ikke medtaget her. De udgjorde forudsætningen for at skibene kunne bemandedes, men befandt sig som midlertidigt tjenestegørende i "bunden" af systemet. Da de som midlertidigt udskrevne ikke havde boligret i Nyboder, er de ikke medtaget i denne oversigt.

Søenrolleringen er behandlet af Hans Jeppesen: Søenrolleringen 1770-1802, upublic. speciale ved Historisk Institut, K.U.

35 Officielt sprogbrug i marinen frem til 1922.

36 Sammenstillingen af kontrol over domæne med placering i kommandostrukturen er inspireret af Weibust, 1969. Begreberne "foran for masten" og "agten for masten" henfører sig netop til den fysiske markering af rangforskelle om bord.

37 Jfr. Weibust, 1969 og Henningsen 1980.

38 Analysen af de karakteristiske egenskaber ved hierarkiets indbyrdes relationer er primært inspireret af den japanske antropolog Chie Nakanes analyse af det japanske samfund som et hierarki, hvor individerne indordnes efter rang og anciennitet. Rangen defineres af uddannelsen. De enkelte grupper i Japan - i dag er det primært de store virksomheder - fungerer efter samme principper og er indbyrdes indordnet i et rangsystem. Den sammenholdende faktor er loyaliteten over for den gruppe, man tilhører: virksomheden, universitetet, en religiøs sekt o.s.v. en loyalitet, der underbygger anciennitets-princippet, idet et langvarigt tilhørsforhold til en gruppe er beviset for langvarig loyalitet. I Japan omfatter tilhørsforholdet til en virksomhed ikke kun den ansatte, men tillige hans familie; virksomheden stiller ofte bolig til rådighed og giver mulighed for fritidsbeskæftigelse inden for firmaets rammer i form af firmasommerhuse, firma-rejser m.m.

39 Dumont, 1970 s. 239-45. Dumont definerer hierarkiet som det sociale system, der omfatter hinandens indbyrdes modsætninger.

40 Begrebet "total institution" anvendes her i den betydning som sociologen E. Goffmann har givet begrebet: En total ramme om tilværelsen, som regulerer hele dagligdagen inden for institutionens rammer.

41 Sørensen, 1958, s.158-59.

42 D-individ. D-klassen var den yngste klasse på skolen.

43 I sin afhandling "Deep Sea Sailors", påpeger Knut Weibust, hvorledes sømand selv understregede den rullende gang og tatovering som synlige indikatorer på en "ægte" sømand.

44 Gennemgangen bygger primært på Sørensen, 1958.

- 45 Sørensen, 1958, oplyser, at det drejede sig om 60%.
- 46 Gennemgangen af skolevæsenet i Nyboder og ved Holmens sogn bygger på Lind, 1882, s.38-39, 62-68 og s.99; desuden Bobé, 1920, s.189-211.
- 47 Lind, 1882, s.72-73 og 199-201; E.N: Jensen, 1856, s.11-18; Lous, 1929, nr. 4, s.11-12; Bobé 1920, s.204-05.
- 48 E.N. Jensen, 1856, s.12-14, J.Lous 1929, nr.4, s.11-12.
- 49 Lous 1929, nr.4 s.11-12; Andersen, manus, s.13.
- 50 Andersen, manus, s.6 og Lous, 1929, nr.4, s.11
- 51 Lind, 1882, s.49, s.70 og s. 204-215.
- 52 Lind, 1882, s.108-09 samt Chr. IVs egenhændige breve, 27.febr. 1641. Se desuden Barfod, 1983, s.48-55.
- 53 Bestemmelse f. Søværnet af 20/6 1881, par. 10 og 11.
- 54 Instruks for kommandanten i Nyboder af 7/6 1928. I realiteten ophævet 1972, da titlen Nyboders Kommandant afskaffedes, men ifølge den nu tilsynsførende i Nyboder er der ikke udfærdiget nogen ny instruks.
- 55 Nyboders Kommandantskab, journalbog nr.4, forordninger fra 1858 og 1859 under stikordene:giftermål, friseddel og ægteskab. Forsvarets arkiver, RA.
- 56 Lind, 1882, s.99-104 og Lind, 1923-24, s.374-379
- 57 Lind 1882, s.104-05. Res. af 18/11 1693, Lind 1923-24, s.363 og J.Barfod 1980, s.14-15.
- 58 Lind, 1923-24, s.363; Barfod, 1983, s.61-63.
- 59 Som ovenfor.
- 60 Tappenstregen: vægterkorpsets march gennem Nyboders gader for med trommer at tilkendegive arbejdsdagens ophør.Omtalt hos Lind, 1882, s. 107. Her omtales resolution fra 1713 som omtaler tappenstregen.
- 61 Det følgende afsnit om arbejdsdagens længde bygger primært på H.D.Lind, 1882, s.162-67.
- 62 Charles Sørensen, Barndoms minder.
- 63 Res. af 17/11 1856 og res. af 8/2 1896.
- 64 Hver 8. Dag, 1923, interview med Nyboders daværende kommandant, kommandør Bloch.
- 65 Fanny Frederiksen, erindringer, OM.
- 66 Erindringer omhandlende forholdene i 1900-årenes første årtier. Fortælleren, der er født i 1909, oplæste disse erindringer på et møde, hvor der var ca. 20 andre Nyboderbeboere til stede. Deres kommentarer til denne episode viste tydeligt, at der ikke blot var tale om "en god historie", men om faktiske forhold.
- 67 Love og best. f. Søværnet. Ny Saml. 1901, bd.1, s.91-92.
- 68 Den følgende gennemgang af Søetatens hospitalsvæsen bygger primært på H.D.Lind, 1882, s.57-62, samt Kiær, 1974, kapitlet "Søkvæsthuset".
- 69 Love og bestemmelser f. Søværnet, Ny Saml. bd.1, 1901, s.91-92.
- 70 Instrux f. Bestyrerinden, par. 5. i Beretning...1885, s.48-49.
- 71 Beretning...1885, s.39-41.
- 72 Som ovenfor, s. 58-f.
- 73 Pol. Danm. Hist. bd.7, s.229-30; bd.8, s.124-25.
- 74 Oplysn. fra Det københavnske Asylselskab.
- 75 Kbh.s Diplom. III, s. 29 og s. 501. Bobé, 1920, s.17-18.
- 76 Kbh.s Diplom III, s. 275, forordning dateret 25/3, 1647, nr.409.
- 77 Kbh.s Diplom. III, brev fra Chr. IV, dateret 29/1 1647, nr.663.
- 78 LA. Sjælland. Kirkeinspektionsarkiver. Bremerholms Kirke. Holmens Kirkes Stolebog 1873-89.
- 79 Jfr. f.eks. gennemgangen af slægtstavlen for Lous-Bjørn-Lyder.
- 80 Disse slægter er ikke omtalt i slægtsbogen, og slægtskabet har antagelig været af mindre betydning, eller muligvis ukendt.
- 81 Folketællingen 1880 og 1901, RA, samt husstandskort i Nyboders Kommandantskab for 1935 og 1960. Oplysningerne dækker beboerne i Delfingade.
- 82 Jfr. diskussionen herom i afsnittet "Nyboder og Holmen"
- 83-84 Omtalt i flere af erindringerne.
- 85 Lind, 1882, s.162-63.
- 86 Lind, 1882, smst.; Lous, 1929, nr.3, s.10-11
- 87 Som ovenfor.
- 88 Lønregulativ fra 8/11 1909, der angiver både løn og husleje.
- 89 Dahl, 1934, s.262-64.
- 90 "Respektabel" anvendes her i samme betydning som litteraturhistorikeren Sv. A Andersen har gjort brug af ordet i Sjællandsgadeprojektet: en strategi for selvrespekt, et forsvar mod borgerskabets kultur.
- 91 Andersen, s.A. 1982, s.76-77; Vasström, 1978, s.196.
- 92 Bark til brændsel kunne gratis afhentes fra skibbyggeriet på Holmen
- 93 Jfr. f.eks. skildringen af Poulas barndom hvor familien kun ejede de bøger, faderen havde indbundet til sin svendepå prøve som bogbinder.
- 94 Folketællingen 1880.St.Annæ Ø.Kvarter.RA
- 95 Emnil er søn af "onkel Theodor" og "møster Doris". Charles er erindringskriverens bedste ven. Han er søn af en broder til "onkel Frode" muligvis identisk med den onkel Alfred, som omtales ovenfor.
- 96 F.eks. i Højrup, 1983.
- 97 F.eks. Emil Hansen, bedstefaderen i Ulla Gerhards familie.
- 98 Udover erindringsmaterialet er der indhentet oplysninger fra Topsøe-Jensen & Marquardt, 1935; K.Larsen, 1932, "Fylla"; Sjøe-Lieutenant-Selskabet, 1934, s.512-515. Desuden Danmarks Adelsarbog 1899 for slagten von Munthe af Morgenstjerne og Dansk Biografisk Leksikon, 3.udg. opslaget "Eigtved" og "v.Munthe af Morgenstjerne", samt Handbog for Søværnet, 1920-40. Af arkivalier er benyttet Skibsjournal nr. 3951, Fylla 1927, Marinens Arkiver, R.A.
- 99 Som ansvarlig for dampkedlerne skulle han rundt til skibene og overvåge, at de kogte kedlerne ud med soda. Den F. som omtales senere i brevet var marineingeniør ligesom Vilhelm.

100 Vilhelms eneste lidt bebrejdende ord til hustruen gjaldt altid økonomien, da hun efter hans opfattelse havde et lidt for optimistisk syn herpå.

101 Vilhelm var netop begyndt som elev i Søværnets Officersskoles Ingeniøraftdeling.

102 Det må være ekstraundervisningen i matematik for forskellige kadetter Vilhelm her hentyder til.

103 Torpedobåde.

104 Beretning om foreningen af 8. april, samt Instruks f. Kommandanten, 1896.

105 Oplysning fra Nyboders Kommandantskab.

106 Under eget feltarbejde i Rødovre kommune, 1976-78, oplevede jeg kun at se fotografier af arbejdspladsen i hjem, hvor manden var selvstændig erhvervsdrivende, f.eks. gartner.

107 Begreberne selvstændig livsform og lønarbejderlivsform bruges her i den betydning som de anvendes hos Højrup 1983.

108 Jfr. Bjørklund og Papp, 1973, som betoner troskabskravet i et svensk søfartsmiljø. Grønseth, 1961 nævner samme fænomen fra norske søfartsmiljøer.

109 Herved påmindes erindringerne om skildringer af familielivet i arbejderfamilier, hvor faderen var faglært, organiseret arbejder. Derimod adskil-

ler de sig fra erindringer om tilværelsen i den udpræget proletariserede familie, hvor moderens indsats alene sikrede børnene rimelige kår, mens faderen var skurken, der pryglede børnene og drak lønnen op. jfr. Gemzøe, 1977.

110 Jfr. Weibust, 1969 s. 340-353 om skibschefens rolle.

111 Jfr. Dumont, 1970, def. af hierarkiet som det sociale system, der omfatter hinandens indbyrdes modsætninger.

112 Først i mellemkrigstiden sker der en rekruttering til officerskorpset fra underofficersklassen, som f.eks. i familierne Lous og Weigel.

113 Erindringerne fortæller om mange afskedigelser netop i forbindelse med de nye ordninger. Ullas far Robert og Poulas far Holger forlader f.eks. flåden på dette tidspunkt.

114 Her tænkes på overflytningen af Søværnets operative Kommando til Århus, Forsvarskommandoen til Vedbæk og oprettelsen af flådestationer i Korsør og København.

115 Definitionen af lønarbejdet og af arbejdet som mål henholdsvis middel er hentet fra Højrup, 1983.

116 Jfr. definitionen af livsform 3, karrierelivsformen, hos Højrup, 1983.

Anvendte forkortelser:

L.A. = Landsarkivet, Sjælland

OM = Orlogsmuseet.

R.A. = Rigsarkivet

ARKIVALIER

R.A. folketællingerne 1787, 1880, 1885, og 1901 for St. Annæ Østre Qvarter.

R.A. Søetaten. Nyboders Kommandantskab.: 1669-1676. Bog over Skippers- og Nyboders Huse nr. 1

1839-1865. Antagelsesprotokol.
Journalbog nr. 4. Forordninger fra 1858 og 1859.
Nyboder Husbog f. St. Kongensgade 141.

Nyboders Kommandantskab. Husstandskort ført i perioden 1900-1970.

R.A. Forsvarets arkiver. Skibsjournal nr. 3951, Fylla 1927.

L.A. Sjælland. Kirkeinspektionsarkiver. Bremerholms Kirke. Holmens Kirkes Stolebog, 1873-1889.

Orlogsmuseet. Værftskorpsets Laane- og Begravelseskasse. Medlemsfortegnelse, forhandlingsprotokol m.m.

Orlogsmuseet. Indsamlede erindringer, interviews og fotografier, jfr. bilag 1.

Arkivalier i privat eje:

E. Andersen, manus. Manuskript uden år og forfatternavn. Når manuskriptet kan tillægges Edv. Andersen skyldes det henvisninger til broderens avis: Nyboder og Faste Stok, samt citat fra og omtale af de indlæg Ev. Andersen selv havde forfattet i denne avis. Kopi af manus. på OM

Slægtsbog for slægterne Lous, Bjørn, Schütz, Lyder og Hoppe. Kopi på OM og i R.A.

Foreningen Enigheden, love og medlemsfortegnelse. Kopi på OM.

LITTERATUR

- Alsing 1976.* Finn Alsing: Søværnets Officersskole, 275 år. Kbh. 1976.
- Alstrup og Christensen 1930.* Orla Alstrup og Charles Christensen: Nyboderfolket. Kbh.1930.
- Andersen 1845.* A.F. Andersen: Nyboder og faste Stok. Kbh.1845, nr.1-5.
- Andersen 1981.* Hanne Andersen: Nyboder. Et københavnsk miljø med en gennemgang af dets afspejling i litteraturen. Marinehistorisk Selskabs skrift-række nr.18,1981.
- Andersen 1982.* Svend Aage Andersen: Dansk Arbejderkultur, bd. 1-2. Århus Universitet 1982.
- Andersen 1985.* Svend Aage Andersen: Salt og brød gør kinden rød. Århus 1985.
- Anderson 1974.* Perry Anderson: Lineages of the Absolutist State. London 1974.
- Bang 1976.* Kai Nolsøe Bang: Styrmand til orlogs. Optakten til 9.april. Kbh.1976.
- Barfod 1942.* Halfdan Barfod: Vor Flaade i Fortid og Nutid. Kbh. 1942.
- Barfod 1981.* Jørgen Barfod: Beboerne i Christian IVs Nyboder. Handels og Søfartsmuseets Årbog 1981.
- Barfod 1983.* Christian IVs Nyboder. Nyboders første 100 år. Maritim Kontakt 5.1983.
- Bartz 1904.* Olga Bartz: Nyboder i fortid og nutid. i: Husnoderens Blad 1904, 9. årg. nr.24.
- Beretning 1873.* Beretning om Foreningen af 8. April 1873. For Tilvejebringelsen af en Alderdomsbolig for Søværnets Underklasser udarbejdet af R. Henriksen.
- Beretning 1885.* Beretning om Det købehavnske Asylselskabs halvhundredårige Virksomhed. Kbh.1978.
- Berlingske Tidende, nr. 294, 12.12.1989.*
- Bernild og Jensen 1978.* Ole Bernild og H. Jensen: Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200 til ca. 1800. bd. 1 Kbh.1978.
- Bjerg 1979.* Hans Christian Bjerg: Søkadetakademiet og søofficersuddannelsen i rationalismens tidsalder. 1700-1801.
- Bjerg 1975.* Hans Christian Bjerg: Marinehistorisk Bibliografi. Kbh.1975.
- Bjørklund og Papp 1973.* Anders Bjørklund og David Papp: Sjøfartssyrken i hamnstaden Gävle. Rapport 4. Sjøhistoriska Museet 1973.
- Bobé 1920.* Louis Bobé: Bremerholms Kirke og Holmens Menighed gennem 3 Århundreder. 1619-1919. Kbh. 1920.
- Bokkenheuser 1913.* Knud Bokkenheuser: Fra det glemte København. Verden og Vi 1913, nr.37, s.12-13.
- Borg 1974.* Erik Borg: Den danske Marines Uniformer gennem tre Århundreder. Kbh. 1974.
- Bricka og Fridericia 1969.* F. Bricka og J.A. Fridericia: Kong Christian IVs egenhændige Breve, 2. udg. Kbh. 1969.
- Burke 1978.* Peter Burke: Popular Culture in Early Modern Europe. N.Y.1978.
- Bursell 1974.* Barbro Bursell: Träskoadel. Nordiska Museets Handlingar 85. Lund 1974.
- Calender over den kongelige danske Søe-Stat for Aar 1853.*
- Christmas 1923.* Walter Christmas: Krydstogt gennem livet. 1. del. Vimplen højst. Kbh. 1923.
- Dahl 1934.* K. Dahl: Danmarks Flaade. Kbh.1934.
- Danmarks Adelsårbog, 1899,* opslagsord: Munthe af Morgenstjerne.
- Dansk Biografisk lexicon 3. udg.* opslagsord: Eigtved.
- Dansk Skønlitterære Forfatterleksikon 1900-1950.* Opslagsord: Gross
- Davidson 1881.* J. Davidsen: Nyboder og den faste stok. i: Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn. 1881 bd.2, s.46-61
- DBT 1902.* Dansk Bygningstidende 1902, s.50-53.
- DHT 1885.* Dansk Husflidstidende 1885 nr.1, s.5-6.
- DTH 1915.* De tusind Hjem, 1915, s.9-11.
- Dumont 1970.* Louis Dumont: Homo Hierarchicus. Chicago 1970.
- Eigtved 1979.* Ib Eigtved: Det var på Frederiksberg - og andre steder. Kbh. 1979.
- Elling 1932.* Christian Elling: Holmens Bygningshistorie 1680-1770. Kbh. 1932.
- Engberg 1973.* Jens Engberg: Dansk guldalder. Kbh. 1973.
- Erslev 1887.* Christian Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IVs Tid. 2. bd. Kbh. 1887.
- Folketingets forhandlinger nr. 12, 1975-76,* mødedagene 13-16 jan.
- Forsvarsordningen af 1951.*
- Frykman og Löfgren 1979.* Jonas Frykman og Orvar Löfgren: Den kultiverade människan. Skrifter utg. av Etnologiska Selskapet i Lund. 1979.
- Garde 1861.* H.G.Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535-1700. Kbh. 1961.
- Gad 1943.* Peder Urban Gad: Klunketiden på en anden måde. Kbh. 1943.
- Gemzøe 1977.* Anker Gemzøe: Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1890 til 1924. i: Kultur og klasse nr. 31, Kbh. 1977.
- Goffmann 1961.* Erving Goffmann: Asylums. 1961.
- Grønseth 1961.* Erik Grønseth: Sjøfolks familieforhold og mandsadskilte mødre - notater og artikler 1955-1960. Oslo 1961.
- Hallardt 1957.* Björn Hallardt: Leva i Brukssamhälle. Sthlm. 1957.

- Hartmann 1949.* Grethe Hartmann: Boliger og bordel-
ler. Kbh. 1949.
- Hedemann 1902.* C. Hedemann: Nyboder og Arbejdet på
Holmen samt Forslaget til nye Boliger paa Arsenal-
øen. i: Tidsskrift for Søværnen 1902 s. 377-98.
- Henningsen 1980.* Henning Henningsen: Sømandens
lukaf og kaptajnens kahyt. i: Handels- og Søfarts-
museets årbog 1980, s.17-79.
- Holm 1941.* Axel Holm: Den københavnske skole. i:
København 1840-1940, s.256-279. Kbh.1941.
- Holm 1927.* Johan Holm: Lidt om Nyboder i ældre
Tid. i: Hjemme og Ude. 22/7 1927.
- Højrup 1983.* Thomas Højrup: Det glemte folk. Kbh.
1983.
- Håndbog for Søværnet 1880-1970.*
- Ill-Tid.* Illustreret Tidende, årg. 1864-65, s.
124-26. Årg. 1886-87, bd. 28, s. 80. Årg. 1891,
nr. 26, s. 311-312.
- Jensen 1926.* Richard Jensen: Orlogsgaster. Ung-
domserindringer. Kbh. 1926.
- Jensen 1956.* Eduard Nikolaj Jensen: Livet i Ny-
boder og ombord i Flaadens Skibe, 1826-1852. En
Nyboderdreng og Underkanoners Erindringer. Udg. v.
Henning F. Kiær, Kbh. 1956.
- Jeppesen, u.a.* Hans Jeppesen: Sønrolleringen
1770-1802. Upublic. speciale ved Historisk In-
stitut, Københavns Universitet.
- Kaiser 1956.* Hvor Flaaden skulle fæste bo i land.
i: Østsjællands Folkeblad 29/8 1956.
- "Kaninstok" 1940.* Ole "Kaninstok": Nyboderforhold.
i: Marinebladet 1940, nr.1, s.8-10.
- Kiær 1974a.* Henning F. Kiær: Søkvæsthuset. i:
Flåden gennem 475 år. 1. del. Kbh. 1974.
- Kiær 1974 b.* Henning F. Kiær: Flådens mandskab.
Nyboder. i: Flåden gennem 475 år. 1.del. Kbh.
1974.
- Kjølens 1957.* Frits Hammer Kjølens: Mit livs log-
bog. Kbh. 1957.
- Kjølens 1960.* Frits Hammer Kjølens: Orlogsliv og
lune. Kbh.1960.
- Kjølens 1978.* Frits Hammer Kjølens: Klunketidens
liv i Nyboder. Kronik, Politiken, 23.4.1978.
- Koch 1978.* Jørgen Koch: Fra klostermedicin til mo-
derne lægekunst. i: Det farlige liv, red. G. Hen-
ningsen og G. Nellemann, Nationalmuseet 1978.
- Koefoed 1916.* Clara Koefoed: Nyboder. i: Under
Dannebrog, 1916, s.62-64 og 69-72.
- Kong Friderich den Femtes Søekrigsartikel Brev.*
1752.
- Kult.hist.leks.* Kulturhistorisk leksikon for nor-
disk middelalder, artiklerne "leidang" og
"skeppsgård".
- Kundgørelser for Søværnet.* A. og B. 1873-1980.
- Herunder især : 18.12.1912. Kundgørelse f. Søvær-
net B 11 (giftermålstilladelse).
30.12.1922. Kundgørelse f. Søværnet B 10 (ophævel-
se af giftermålstilladelse).
7.6.1929. Kundgørelse f. Søværnet B 7.
Instruks f. Kommandanten i Nyboder. 16.9.1970.
Kundgørelse B 28. 1953.
Københavns Diplomatarium. Bd. I-VIII. Udg. af O.
Nielsen, Kbh. 1842-1887.
- Larsen 1932.* Kay Larsen: Vore orlogsskibe. Kbh.
1932.
- Larsen 1941.* Kay Larsen: Butikkerne i Nyboder. i:
Kritisk Ugerevue 1941, nr. 1179.
- Lebech 1947.* Mogens Lebech: Nyboder. i: København
før og nu, 1947, bd.3 s.183-98.
- Lebech 1962.* Mogens Lebech: Nyboder i opgang og
nedgang. Kbh. 1962.
- Lind 1882.* H.D.Lind: Nyboder og dets Beboere især
i ældre Tid. Kbh. 1882.
- Lind 1892.* H.D. Lind: En liden Bremerholms-
Kronike, 1576-1648. i: Museum 1892, s.52-64.
- Lind 1897.* H.D.Lind: Nybodersfolk. Interiør fra
Begyndelsen af Aarhundredet. i: Vort Folk i det
nittende Aarhundrede, 1. bd. udg. af Wilh.
Østergaard, Kbh. 1897.
- Lind 1905-08.* H.D.Lind: Kristian den Fjerde og
hans Baadsmændsboder. En Historisk-Topografisk
Oversigt. i: Fra Arkiv og Museum. Tidsskrift for
Østifternes Historie og Topografi, 3. bd. Kbh.
1905-08.
- Lind 1923-24.* H.D.Lind: De nye Boder i Aarene om-
kring 1690. Historiske Meddelelser om København,
2. Række, 1. bd. Kbh. 1923-24.
- Lous 1929.* Johs. F. Lous: Nyboder. i: Marinebladet
1929 nr. 2 s.10-12; nr. 3 s.10-12; nr.4 s.10-12;
nr.5 s.10-12; nr.6 s.12 og nr.8 s.10-12.
- Lov om Søværnets ordning af 1909.*
- Lov om Søværnets ordning af 1922.*
- Lov om Søværnets ordning af 1932.*
- Love og Bestemmelser for Søværnet, 1888-1928.*
Herunder især: 1.11.1853 og 8.5.1909. Res. vedr.
giftermålstilladelse.
8.2.1896. Instruks f. Kommandanten i Nyboder.
8.11 1909. Lønregulativ.
26.10 1909; 1.4.1914 samt 22.9.1919. Vedr. afdrag
i Lønningen for Boliger i Nyboder.
12.11.1913 og 4.1.1913 (B.1) Instruks for Kom-
mandanten i Nyboder.
2.2.1924. Bestemmelser for Fordelingen af Boliger
i Nyboder.
Love for Søværnet, 1868-1877. Herunder især 4.4.
1870. Resolution vedr. giftermålstilladelse.
- Marinebladet 1924-1950.*
- Marine-Calendar.* 1834-1869.

Nakane 1970. Chie Nakane: Japanese Society. 1970.
Nordstjernen 1897. Tidsskriftet Nordstjernen nr.19
 1897: Kjøbenhavnske Billeder. Fra Nyboder.
Nyboders Mindes Sangbog. Kbh. 1928.

Officielle Meddelelser for Marinen. 18.6. 1856.
 Instruks f. Kommandanten i Nyboder. 17.11.1856.
 Circulære vedr. Division og Compagnie Inddelingen.
Overskou 1961. Thomas Overskou: Af mit liv og min
 tid. 1-2. udg. 1961 af R. Neiiendam.

Petersen 1967. Eggert Petersen: Sanktioner og
 trivsel i et autoritært ledet socialt system. Kbh.
 1967.

Pol.Dan.Hist. Politikens Danmarkshistorie bd. 7-8,
 Kbh.1977.

Prospect 1834. Prospect af Nyboder. Riim og Prosa
 Posen, 1834.

"Prospero" 1902. "Prospero": Nyboder. i: Hver 8.
 Dag, 1902, s.108-110.

Paaske 1969. Gudrun Paaske (red.) Børnenes Hvem-
 skrev-hvad. Politikens håndbøger 1969. Artiklen om
 Gudrun Eriksen.

Reimer 1981. Marianne Reimer: Hvorfor Nyboder ikke
 blev som det burde. Eller træk af 1700-tallets
 bygningshistorie. i: Marinehistorisk Tidsskrift
 nr.4, 1981.

Reske-Nielsen 1950-52. Erik Reske-Nielsen:
 Nationale og sociale forhold. Søofficerskorpset
 1660-1919. Jyske Samlinger, Ny Række bd. 1, s.107-
 129, 1950-52.

Rørdam 1911. Holger Rørdam: Undersøgelser over
 Tuberkulosens Optræden i Nyboder særligt med
 Hensyn til Boligsmitte. Bibliotek for Læger,
 2.hefte 1911.

Schmidt 1901-1902. Olaf Schmidt: Nyboder. i:
 Architekten 1901-02, B. s.181-88.

Schultz 1932. J. Schultz: Den danske Maruine 1814-
 1848. I-II, Kbh. 1932.

Schwenke 1923. Ernst Schwenke: Et stykke København
 der forsvinder. i: Hver 8. Dag 1923, s.14-15.

Secher . V.A. Secher: Forordninger, Recesser og
 andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning
 vedkommende.

Signal 1933-34. Tidsskriftet Signal 1933 nr.12,
 s.3-4 samt 1934, nr.9, s.7-8.

Skall 1973. G.A.Petersens dagbøger ved Egil Skall.
 i: Historiske Meddelelser om København, 1973,
 s.76-162.

Skov -1947. Sigvard Skov: Et Nyboderhjem i
 1840erne. i: Historiske Meddelelser om København.
 4. R. 1.bd.hft.1-2, Kbh. 1947, s.131-133.

SNK-Kontakt. 1979-1983. Udg. af Søværnets
 Materielkommando.

Støensen 1951. R. Steen Støensen: Søofficersskolen
 gennem 250 aar. 1701-1951. Kbh.1951.

Strømstad 1966. Poul Strømstad (red.) Ildebrands-
 huse, Kbh. 1966.

Strømstad 1972. Poul Strømstad (red.) Københavnerne
 fortæller. Erindringer fra det gamle København.
 Kbh.s Magistrats 3. afd. 1972.

Svendsen 1949. Emmanuel Svendsen: En Nyboderdrengs
 erindringer. Kbh. 1949.

Sørensen 1958. Janus Sørensen: Bidrag til Søunder-
 officerernes og Flaadens Underofficersskolers Hi-
 storie. Kbh. 1958.

Søe-Lieutenant-Sejskabet 1784-1934. Kbh. 1934.

Teisen 1966. J. Teisen: Søværnets traditioner og
 Nyboder. i: Tidsskrift for Søværnen 1966, s.308-11.
Thestrup 1971. Poul Thestrup: The Standard of
 Living in Copenhagen 1730-1800. Kbh.s Universitet,
 Institut f. økonomisk historie. Kbh.1971.

Thostrup 1935. C.B. Thostrup: Fra Ekvipagens
 Arkivhylder. Lidt Nyboderhistorie. i: Under
 Dannebrog 1935 s.89-90.

Thostrup 1943. C.B. Thostrup: Holmens Hæderstegn.
 i: Tidsskrift f. Søværnen 1943.

Topsøe-Jensen 1960. V. Topsøe-Jensen: Minder fra
 Søværnets historie. Nyboder. i: K.M.Nyt. febr.
 1960.

Topsøe-Jensen og Marquard 1935. T.A. Topsøe-Jensen
 og E.Marquard: Officerer i den dansk-norske
 Søetat, 1660-1814 og i den danske Søetat 1814-
 1932. Kbh. 1935. I-II.

Trautner 1911. H. Trautner: Dy Boer til Søfolckit.
 i: København 27.3. 1911.

Vasstrøm 1978. Annette Vasstrøm: Sætorp - Rødovres
 første villaby. i: S. Rambusch (red.) Rødovre
 1901-1976, Kbh. 1978.

Vasstrøm 1979. A. Vasstrøm: Nyboder - kulturelle
 variationer i et 300-årigt lokalsamfund.i:
 Marinehistorisk Tidsskrift nr. 3, 1979.

Vasstrøm 1980. A. Vasstrøm: Nyboder. Kulturelle
 variationer i et 300-årigt lokalsamfund. En
 etnologisk undersøgelse af levevilkår og livsstil
 i perioden 1880-1980. Orlogsmuseet og Statens
 humanistiske Forskningsråd, marts 1980 (stencil).

Vasstrøm 1981. A. Vasstrøm: Nyboder - kontinuitet
 og forandring. i: Humaniora 4, 1978-1980.
 Beretning fra Statens humanistiske Forskningsråd
 1978-1980, s.59-65.

Vasstrøm 1983a. A. Vasstrøm: Nyboder - træk af
 livsformen i en etatskultur. i: 1066 - Tidsskrift
 for Historisk Forskning, 12 årg. nr.6, s.9-17.

Vasstrøm 1983b. A. Vasstrøm: Arbejderfamilier i et
 totalt samfund. i: Indlæg ved 1. nordiske seminar
 om arbejderkultur og arbejderfolklore 22.-24. aug.
 1983. Vol. 2, s.49-72.

- Vasström* 1985. A. Vasström: Mødre i orlogsbyen - kvinder i orlogsflåden. Indlæg ved symposiet "Kvinnan och Havet" Åbo 1985. "Skärgård", 3, 1985.
- Weber* 1979. Max Weber: Makt og byråkrati. Oslo 1979.
- Weibust* 1969. Knut Weibust: Deep Sea Sailors. Sthlm 1969.
- "Victor" 1892. "Victor": Blandt Nybodersfolk. i: Dannebrog 14.9.1892.
- Willerslev* 1979. Richard Willerslev: Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkr. 1880. Kbh. 1979.
- Witt* 1976. Torben Witt: Hvad med museerne. Wormianum 1976.
- Vikingen* 1971. Tidsskriftet Vikingen 1971, nr.8: En gammel Nyboderdreng fortæller.
- Vore Herrer* 1919. Tidsskriftet Vore Herrer 1919: Nyboder.
- Zachariæ* 1924. F. Zachariæ: Orlogsværftets Historie. i: Før og nu. Kbh. 1924.
- Ørnen* 1947. Foreningen "Ørnen" 1883-1945. Kbh. 1947.
- Ørsted* 1912. I.P. Ørsted: Nyboder. i: Maanedsmagasinet 1912, s. 731.
- Ørsted* 1980. Børge Ørsted: Nogle danske digteres beskrivelse af livet i Nyboder. i: Ankerkæden nr.4 1980, s.2-4.
- Skønlitteratur hvori Nyboder omtales:*
- Andersen, H.C.:* Eventyret om Hyldeemor.
- Andersen, Dagmar:* Hvad der videre hændte Tude-Marie (børnebog).
- Eriksen, Gudrun:* Ungerne i Bjørnegade 5 Obaldo og hans søskende Rikke fra Nyboder (børnebog).
- Goldschmidt, Meir:* Ravnen. 1867.
- Gross, Wilhelm:* Den gule by. Kbh. 1933.
- Nyboders drenge. Kbh. 1956. (børnebog).
- Hertz, Henrik:* Johannes Joensen. Løse Blade af nogle Samtidiges Liv. 1860.
- Holberg, Ludvig:* Peder Paars. Holberg-Samfundets udg. Kbh. 1949
- Holst, H. P.:* Den lille Hornblæser. 1849.
- Hostrup, Chr.:* En Scene i Nyboder eller Familien i Nyboder. 1848.
- Kierkegaard, Søren:* Enten-Eller. 1843.
- Kragh, Gustav:* Leopardlængen. Fortællinger fra det gamle Nyboder. Kbh. 1943.
- Overskou, Thomas:* Capriciosa. Kbh. 1836.
- Pak. Kbh. 1845.
- Pontoppidan, Henrik:* Lykke-Per I-II. 1898.

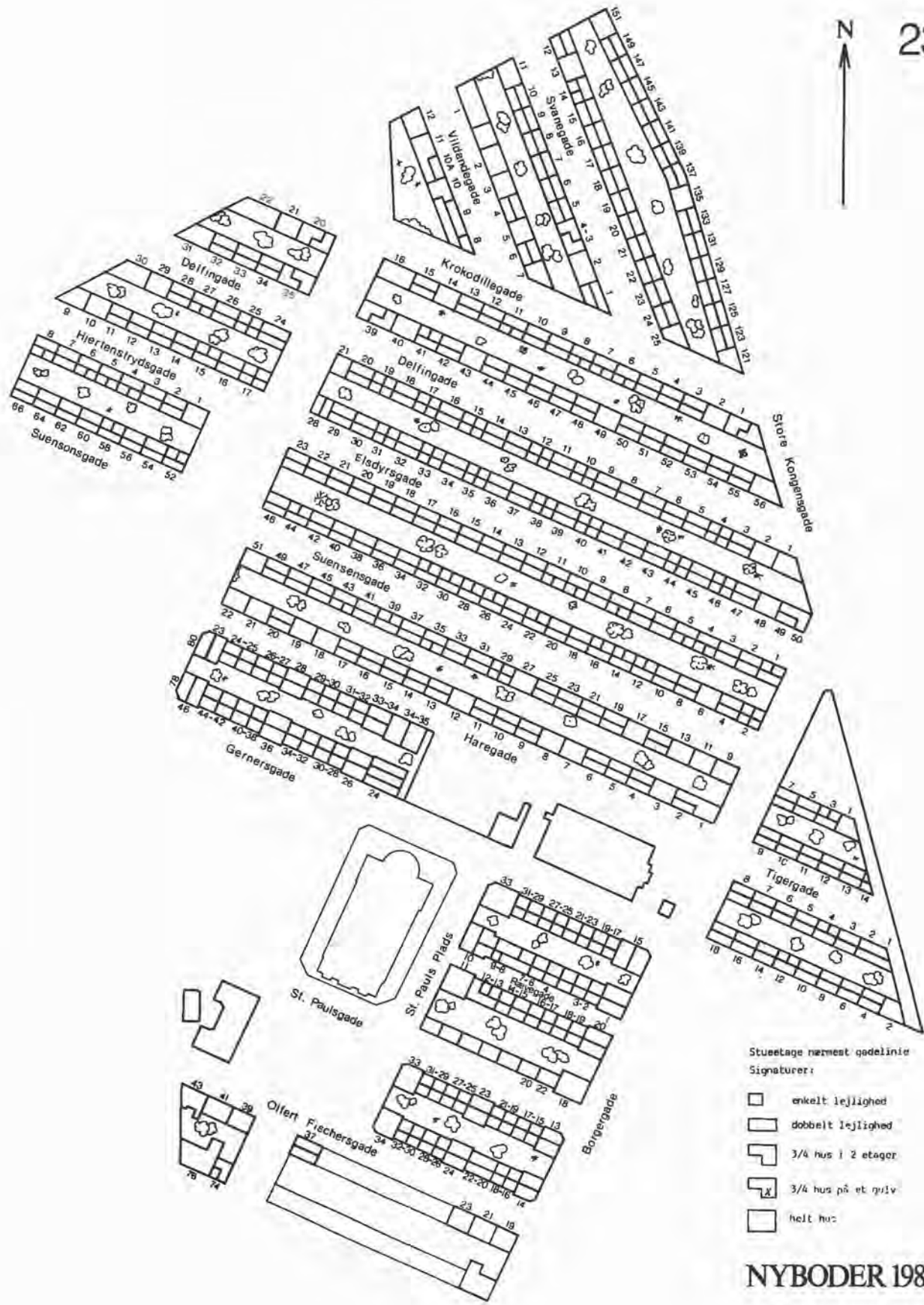
Bilag 1.

Oversigt over personer, som har bidraget med erindringer og arkivalisk materiale i form af slægtstavler og attester.

1. Søn af skibbygger ved Orlogsværftet. 5. generation i Nyboderslægt. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1910-1930.
2. Datter af snedker ved Orlogsværftet. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1900-1920.
3. Hustru til sejlmager ved Orlogsværftet. Om livet i Nyboder ca. 1936-1972, hvor hun boede som voksen.
4. Søn af skibbygger ved Orlogsværftet. Er selv ansat på Holmen i civil administrativ stilling.
5. Hustru til nr. 4. Datter af håndværker ved Orlogsværftet. Om barndommen og om den nuværende tilværelse i Nyboder, ca. 1930-1980.
6. Datter af tømrer og dykker. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1900-1915.
7. Datter af arbejder ved Orlogsværftet. Begge forældre stammede fra Nyboderslægter (4. og 5. generation). Fortæller om Nyboder ca. 1910-1925.
8. Datter af mekaniker fra artillerikorps (sejlede personel). 3. generation i Nyboderslægt. Om barndommen i Nyboder ca. 1910-1925.
9. Datter af betjent ved Holmens interne budtjeneste. Forældrene flyttede først til Nyboder som voksne. Datteren fortæller dels om Nyboder i barndommen, dels om sin senere tilværelse her som voksen. (fik arbejde som kontorist på Holmen).
10. Matros, søn af arbejder ved Orlogsværftet. Har selv tilhørt det fast ansatte mandskab frem til 1932. Fortæller om barndommen i Nyboder ca. 1905-1920 og om tilværelsen på orlogsskibene.
11. Datter af tømrer ved Orlogsværftet. Fortæller om barndommen i Nyboder ca. 1920-30 og om sin slægt her.
12. Datter af håndværkerformand ved Orlogsværftet. Har især bidraget med kommenterede fotografier af livet i Nyboder o. 1925-30.
13. Datter af betjent ved Nyboders politi. Gift med søn af skibbygger ved Orlogsværftet. Fortæller kort om barndommen o. 1910-20 og om svigerforældrenes hjem i Nyboder. o. 1925-30.
14. Værftsarbejder, søn af smed ved Orlogsværftet. Efterladte erindringer om læretid og senere arbejde på Holmen.
15. Søn af nr. 14. Fortæller om sin egen læretid på Orlogsværftet og om sit senere arbejde ved Bygningstjenesten, dels på Holmen, dels i Nyboder. Erindringerne dækker årene 1930-1980.
16. Officer, søn af maskinmester i orlogsflåden. Har altid boet i Nyboder. Om tilværelsen her i årene 1955-80.
17. Datter af fyrbøder i orlogsflåden. Erindringer om barndommen i Nyboder o. 1920.
18. Datter af modelbygger ved Orlogsværftet. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1910-20.
19. Datter af minemekaniker (sejlede personel). 3. generation i Nyboderslægt. Er gift med officer og har boet hele sit liv i Nyboder. Erindringer om barndom og om nutid i Nyboder ca. 1930-1980.
20. Søn af tømrer ved flåden (sejlede personel). 3. generation i Nyboderslægt. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1905-1920.
21. Datter af skibsmaler. G.m. søn af håndværker ved Orlogsværftet.
22. Datter af skibbygger ved Orlogsværftet. 4. generation i Nyboderslægt. Fortæller om barndommen i Nyboder ca. 1915-35.
23. Radartekniker, søn af vagtmester på Holmen. Har boet i Nyboder hele sit liv. Kort om barndommen i Nyboder ca. 1968-80.
24. Søster til nr. 23. Fortæller ligeledes om Nyboder "nu", d.v.s. ca 175-80.
25. Søn af skibbygger ved Orlogsværftet. Om tilværelsen i Nyboder ca. 1890-1920.(efterladte erindringer).
26. Datter af skibbygger ved Orlogsværftet. Gift med dækskonstabel. Har boet i Nyboder hele sit liv. Erindringerne dækker perioden 1910-1982.
27. Datter af snedker ved Orlogsværftet. Forældrene tilhørte gamle Nyboderslægter. Har boet hele sit liv i Nyboder. Erindringerne dækker perioden 1910-1980.
28. Søn af overassistent ved SMK, er opvokset i Nyboder. Om barndommen her ca. 1960-80.
29. Datter af marineingeniør. 5. generation i Nyboderslægt. Fortæller om slægten og om sin egen barndom og ungdom her i årene ca. 1900-1940.
30. Datter af maskinmester i orlogsflåden. 6. generation i vidtforgrent Nyboderslægt. Har primært bidraget med arkivalier og fotografier vedrørende familie og slægt.
31. Betjent ansat ved vagttjenesten. Er ikke født i Nyboder. Kortfattet om hjem og bolig her i årene 1965-80.
32. Søn af nr. 9. Fortæller om sin egen uddannelse til maskinmester og om bedsteforældrenes hjem i Nyboder ca. 1940-65.
33. Kleinsmed ved Orlogsværftet, kortfattet om hjem og bolig i Nyboder ca. 1940-80.
34. Datter af skibbygger, g.m. officer. Har selv arbejdet som kontorist på Holmen. 3. generation i Nyboderslægt. Fortrinsvis om nuværende tilværelse (som voksen) i Nyboder ca. 1960-80.
35. Overassistent ved SMK. Far til nr. 27. Kortfattet om hjem og bolig her ca. 1975-80.
36. Officer. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og bolig her ca. 1975-80.
37. Officer. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og hjem ca. 1975-80.
38. Hustru til arbejdsmand ved Bygningstjenesten.

- Tidligere bosat i Nyboder. Fortæller om tilværelsen her ca. 1960-75.
39. Dykker. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og bolig ca. 1975-80.
40. Overkonstabel. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og hjem ca. 1975-80.
41. Officer. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og bolig ca. 1975-80.
42. Overkonstabel. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og hjem ca. 1975-80.
43. Minemekaniker. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og hjem i arene 1967-80.
44. Pladesmed. Bosat i Nyboder. Om familie og hjem ca. 1960-80.
45. Officer. Bosat i Nyboder. Kortfattet om familie og bolig ca. 1980.
46. Ingeniør. Kortfattet om familie og bolig ca. 1960-80.
47. Hustru til fyrbøder. Tidligere bosat i Nyboder. Erindringer fra ca. 1940-65.
48. Officer. Bosat i Nyboder. Kortfattet om hjem og bolig ca. 1975-80.
49. Hustru til dækskonstabel, senere underofficer. Om tilværelsen i Nyboder ca. 1935-55.
50. Overassistent ved SMK. Bosat i Nyboder. Om tilværelsen her ca. 1970-80.
51. Hustru til håndværker ved Nyboders Materialgård. Kort om hjem og bolig ca. 1965-80.
52. Arbejdsmand ved Nyboders Materialgård. Om arbejdsforhold og om familie og bolig ca. 1975-80.
53. Ingeniør ved Bygningstjenesten. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig ca. 1970-80.
54. Kontorassistent. Bosat i Nyboder. Om Nyboder i årene 1950-80.
55. Officer. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig i 1975-80.
56. Datter af arkitekt ved Bygningstjenesten. Opvokset i Nyboder. Om familielivet her ca. 1950-60.
57. Værkmester. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig i Nyboder ca. 1960-80.
58. Vagtmester. Kort om hjem og bolig i Nyboder ca. 1965-80.
59. Hustru til håndværker. Bosat i Nyboder. Om familieliv og bolig her ca. 1970-80.
60. Officer. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig i Nyboder ca. 1975-80.
61. Officer. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig ca. 1975-80.
62. Datter af bådsmand. Opvokset i Nyboder. Erindringer om familieliv i årene ca. 1890-1910.
63. Officer. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig i Nyboder ca. 1975-80.
64. Vagtmester. Bosat i Nyboder. Om familie og bolig ca. 1955-80.
65. Hustru til dækskonstabel, matros. Om Nyboder i arene ca. 1915-20.
66. Overassistent. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig ca. 1960-80.
67. Sønnesøn af værftsløjtnant. Primært oplysninger i tilknytning til fotografier fra o. 1900.
68. Officer. Bosat i Nyboder. Kort om hjem og bolig ca. 1975-80.
69. Officer. Opvokset i Nyboder og bosat her som voksen. Om Nyboder ca. 1890-1960.
70. Datter af officer. Opvokset i Nyboder. Erindringer fra ca. 1900-20.
71. Datter af officer. Opvokset i Nyboder. Om barndom i Nyboder og om familieliv ca. 1925-1940.
72. Inspektøren ved Kommandantskabet, orlogskaptajn Hugo Di John om kommandantskabets arbejds- og ansvarsområde.
73. Officer. Om tilværelsen som ung kadet i Nyboder indlogeret i officersfamilie. o. 1920.
74. Kvartermester. Efterladte erindringer om livet i Nyboder o. 1880-1910.
75. Søn af dækskonstabel. Erindringer om barndommen i Nyboder ca. 1930-40.

Stueetage nærmest gadelinie
Signaturer:

- enkelt lejlighed
- dobbelt lejlighed
- 3/4 hus i 2 etager
- 3/4 hus på et gavl
- helt hus

NYBODER 1980

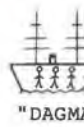
1880

Nordlige længe

31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43
	05	04	05	04	07	05	05	05	04	05	05	05
	03	05	05	05	05	05	12	07	05	05	05	07
	05	05	05	05	07	07	07	07	05	05	05	05

Sydlig længe

30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16
	07	04	07	11	04	04	07	04		09	06	04	07	07
	06	07	07	07	06	11	10	07	03	07	07	07	07	12
	07	07	07	07	07	07	07	10	07	07	11	07	07	07

Tallene langs længerne angiver husnumrene. Tallene inde i lejlighederne angiver familiefaderens rang ifølge tabel.

1901

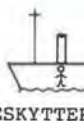
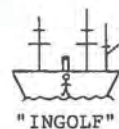
Nordlige længe

31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43
	04	05	07	11	05	05	05	07	05	07	05	05
	11	05	09	07	05	05	10	07	12	07	07	05
	05	05	05	05	05	05	05	05	10	04	07	05

Sydlig længe

30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16
	04	04	05	05	05	04	05	04		07	05	04	07	07
	11	10	07	12	07	07	07	05	10	04	05	07	04	05
	05	05	05	12	10	05	05	05	10	05	07	07	05	07

= Til søs

DE ENKELTE LEJLIGHEDER I NYBODER.

05	45	05	46	11	47	05	48	05	49	05	50	05	51	11	52	05	53	05	54	05	55	04	56	
05	05	05	05	11	05	05	05	05	05	05	05	05	05	11	05	05	05	05	05	05	05	05	04	
05	05	05	05	11	05	05	05	05	05	05	05	05	05	11	05	05	05	05	05	05	05	05	04	

1. sal

Stuen

07	14	04	13	04	12	07	11	07	10	07	9	06	8	07	7	04	6	04	5	05	4	04	3	09	2	1
07	07	04	04	04	07	07	07	07	07	07	07	06	07	07	04	04	04	04	04	05	05	04	04	09	09	1
07	07	04	04	04	07	07	07	07	07	07	07	06	07	07	04	04	04	04	04	05	05	04	04	09	09	1

- 1: OFFICERER AF LINJEN
- 2: AKADEMIKERE (arkitekter, ingeniører).
- 3: DEKSOFFICERER/SPECIALOFFICERER
- 4: UNDEROFFICERER/BEFALINGSMAND, f.eks. Højbådsmand, overkanoner, sergentgruppen.
- 5: FAST MANDSKAB (bådsmand, kanoner, konstabel).
- 6: HÅNDVÆRKSMESTRE
- 7: HÅNDVÆRKERE
- 8: ADMINISTRATIVT PERSONEL 1 (Overassistent-gruppen).
- 9: ADMINISTRATIVT PERSONEL 2 (Assistentgruppen).
- 10: ARBEJDERE
- 11: PENSIONISTER
- 12: ENKER OG ANDRE ENLIGE KVINDER

05	45	05	46	05	47	04	48	05	49	05	50	04	51	05	52	04	53	04	54	05	55	03	56		
05	05	05	05	05	04	05	05	05	05	05	05	04	05	05	05	04	05	04	05	05	05	05	03		
10	10	10	10	11	12	05	10	10	10	10	10	07	10	10	10	10	07	10	10	05	10	10	10	01	

1. sal

Stuen

07	14	05	13	04	12	07	11	05	10	05	9	03	8	03	7	04	6	05	5	03	4	04	3	04	2	1
07	07	05	05	04	07	07	07	05	07	05	07	03	07	03	07	04	05	05	05	03	04	04	04	04	04	1
05	05	05	05	07	07	07	07	05	07	05	07	03	07	03	07	04	05	05	05	03	04	04	04	04	04	1

KKE OPLYST

- =Mand
- =Kvinde
- =Barn
- =Logerende/Slægtninge
- =Tjenestepige

TAVLE II

1935

Nordlige længe

31	32	33	34	35	03
	00 00 00	03 00 00	04 00 00	04 00 00	
00 00 00	02 00 00	07 00 00	03 00 00	07 00 00	02

30	29	28	27	26	25	24	07
	00 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	04 00 00	05 00 00	
00 00 00	02 00 00	04 00 00	03 00 00	03 00 00	04 00 00	04 00 00	03

Sydlig længe

OVERSIGT OVER BEFOLKNINGENS FORDEL

39	40	41	42	43	
00 00 00	06 00 00	06 00 00	03 00 00		
00 00 00	00 00 00	10 00 00	03 00 00	00 00 00	
24	20	19	18	17	16
00 00 00	00 00 00	03 00 00	10 00 00	04 00 00	09 00 00
00 00 00	00 00 00	10 00 00	12 00 00	03 00 00	10 00 00

Tallene langs længerne angiver husnumrene. Tallene inde i lejlighederne angiver familiefaderens rang ifølge tabel.

1960

Nordlige længe

31	32	33	34	35	06
	00 00 00	03 00 00	U	04 00 00	04 00 00
00 00 00	02 00 00	04 00 00	04 00 00	04 00 00	03 00 00

30	29	28	27	26	25	24	03
	00 00 00	03 00 00	03 00 00	04 00 00	04 00 00	05 00 00	
00 00 00	02 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	03

Sydlig længe

39	40	41	42	43	
00 00 00	03 00 00	03 00 00	U	03 00 00	
00 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	02 00 00	
24	20	19	18	17	16
00 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	03 00 00	09 00 00
00 00 00	03 00 00	06 00 00	09 00 00	04 00 00	03 00 00

DE ENKELTE LEJLIGHEDER I NYBODER

45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56		
06 M M M M	04 M M M	03 M M M	03 M M M	07 M M M	03 M M M	06 M M M	04 M M M	07 M M M	04 M M M	03 M M M	07		
1. sal													
12 M M M	04 U	04 M M M	10 M M M	12 U	SØVERNETS FRSKINDOFFICERS- FORENING	12 M M M	12 M M M	03 M M M	04 M M M	04 M M M	07 M M M	04 M M M	01
Stuen													

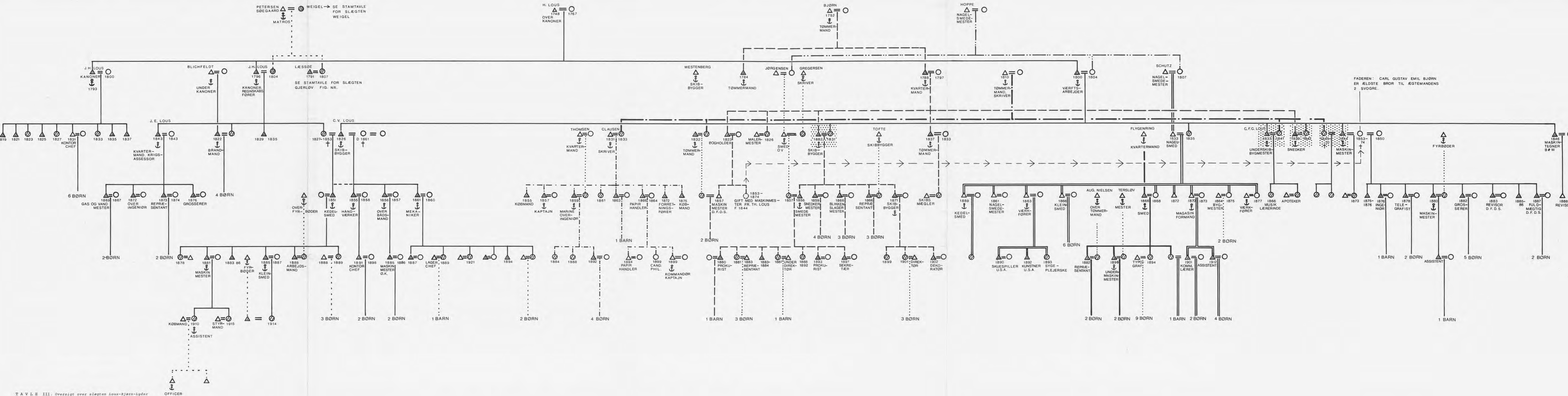
14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
05 M M M	04 U	05 M M M	10 M M M	04 M M M	10 M M M	03 M M M	03 M M M	06 M M M	04 U	04 U	03 M M M	04 M M M	01
09 M M M	04 M M M	04 M M M	10 M M M	05 M M M	04 M M M	04 M M M	07 M M M	05 M M M	04 M M M	04 M M M	04 M M M	04 M M M	01

- 1: OFFICERER AF LINJEN
- 2: AKADEMIKERE (arkitekter, ingeniører).
- 3: DEKSOFFICERER/SPECIALOFFICERER
- 4: UNDEROFFICERER/BEFALINGSMÆND, f.eks. Højbådsmand, overkanoner, sergentgruppen.
- 5: FAST MANDSKAB (bådsmand, kanoner, konstabel).
- 6: HÅNDVERKSMESTRE
- 7: HÅNDVERKERE
- 8: ADMINISTRATIVT PERSONEL 1 (Overassistent-gruppen).
- 9: ADMINISTRATIVT PERSONEL 2 (Assistentgruppen).
- 10: ARBEJDERE
- 11: PENSIONISTER
- 12: ENKER OG ANDRE ENLIGE KVINDER

45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	
03 M M M	07 M M M	06 M M M	03 M M M	09 M M M	03 M M M	06 M M M	04 M M M	04 M M M	06 M M M	03 M M M	03	
1. sal												
03 M M M	09 M M M	04 M M M	04 M M M	09 SØVERNETS FRSKINDOFFICERS- FORENING	03 M M M	03 M M M	05 M M M	03 M M M	06 M M M	07 M M M	03 M M M	01
Stuen												

14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
03 M M M	04 M M M	02 U	04 M M M	03 M M M	03 M M M	03 M M M	03 M M M	03 M M M	02 M M M	04 M M M	07 U	09	01	
03 M M M	04 M M M	06 M M M	03 M M M	03 M M M	03 M M M	04 M M M	07 M M M	03 M M M	07 M M M	04 M M M	04 M M M	03 M M M	02 M M M	01

 = Mand
  = Kvinde
  = Barn
 = Løgere/Slægtinge
  = Tjenestepige

T A V L E III. Oversigt over slægten Lous-Björn-Lyder

